

# KORUNK

HAZAI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓ-  
INK SZEREPE • A NEMZETI ÖN-  
ESZMÉLÉS KORSZAKÁNAK KU-  
TATÁSA • A CSÍKI SZÉKELY KRÓ-  
NIKÁRÓL • AZ AGRÁRTÖRTÉ-  
NETÍRÁS ÚJ ÚTJAI • SZÉKELY  
ROVÁSÍRÁSOS SZÖVEGEK MEG-  
FEJTÉSE • AZ IGAZSÁGKERESŐ  
ROZVÁNY JENŐ • VAN-E MŰ-  
VELŐDÉSÜNKBEN TERMÉKENY  
KÖLCSÖNHATÁS? • TÖRTÉNEL-  
MI DRÁMA DÁVID FERENC RŐL

1970 | 4

## E SZÁM MUNKATÁRSAI

### Bukarest

Constantinescu, Miron  
Savu, Al. G.

### Kismajtény

Varga Béla Tibor

### Kolozsvár

Balogh Edgár  
Benkó Samu  
Bodor András  
Csetri Elek  
Egyed Ákos  
Fazoli Sándor  
Ferenczi István  
Furdek Mátyás  
Gáll János  
Imreh István  
Jakó Zsigmond  
Jordáky Lajos  
Kovács József  
Lázár József  
Mureşan, Camil  
Pap István  
Páskándi Géza  
Pataki József  
Simon Dezső  
Szilágyi Júlia  
Tóth Sándor

### Kovászna

Gazda József

### Marosvásárhely

Fuchs Simon  
Tóth István

### Székelyudvarhely

Csergő Bálint  
Ferenczi Géza

### Magyarországi szerzők

Csallány Dezső  
Harasztí Miklós  
Kiss Benedek  
Kovács István  
Rózsa András  
Utassy József  
Vámos Miklós

Szervátiusz  
Jenő:  
Ballada



# KORUNK

## havi szemle

MIRON CONSTANTINESCU	Lenin és a történettudományok	467
GÁLL JÁNOS	A második világháború tanulságairól	472
JAKÓ ZSIGMOND	A hazai magyar történetírók szerepe	484
CAMIL MUREȘAN	Gondolatok történetírásunk állapotáról	492
JORDÁKY LAJOS	Legújabbkori történet-kutatásunk néhány feladata	496
FERENCZI GÉZA	Erdélyi középkori történet-kutatás és régészet	500
FERENCZI ISTVÁN	Az olvasóhoz (Tóth István fordítása)	505
GEORGIUS REICHERSTORFFER	Legenda és valóság	506
PATAKI JÓZSEF	A nemzeti öneszmélés korszakának történeti kutatása	511
KOVÁCS JÓZSEF	Hunyadi sírfelirata (Tóth István fordítása)	516
JANUS PANNONIUS	Az agrártörténetírás új útjai	517
IMREH ISTVÁN	Epigramma (Tóth István fordítása)	523
DÁVID FERENC	Vendégség (történelmi dráma Dávid Ferencről)	524
PÁSKÁNDI GÉZA	A csepergő időben	547
VACI MIHÁLY	Veres Pétertől búcsúzunk	548
BALOGH EDGÁR	Békesség nektek utak (vers)	550
KISS BENEDEK	Egy szerelemhez (vers)	551
KOVÁCS ISTVÁN	Kit koldús hazámnak hívok (vers)	552
UTASSY JÓZSEF	Leletek (vers)	552
RÓZSA ANDRÁS	Ősz (vers)	554
HARASZTI MIKLÓS	Előszó híres író önvallomása elé	555
VAMOS MIKLÓS		

## HAZAI TÜKÖR

FURDEK MÁTYÁS	Távlatok mezőgazdaságunkban	558
PAP ISTVÁN	Állattenyésztés farmrendszerben	562

## JEGYZETEK

BENKŐ SAMU	Köszöntő Farczády Elek 80. születésnapjára	566
LÁZÁR JÓZSEF	Hatalmunkba keríteni a világot...	568
GAZDA JÓZSEF	Variációk egy témára	569

## NEMZETKÖZI ÉLET

<b>AL. G. SAVU</b>	Románia semlegességi törekvései a második világháború kezdetén	572
<b>FÓRUM</b>		
<b>TÓTH SÁNDOR</b>	Művelődésünk a struktúra és a funkció összefüggésében	580
<b>ÉLŐ TÖRTÉNELEM</b>		
<b>FUCHS SIMON</b>	Az igazságkereső Rozvány Jenő	588
<b>EGYED ÁKOS</b>	Braun Róbert faluszociográfiái	596
<b>DOKUMENTUMOK</b>		
<b>CSETRI ELEK</b>	Bălcescu ismeretlen levele 1849-ből	601
<b>CSALLÁNY DEZSŐ</b>	Székely rovásírásos szövegek megfejtése (Bodor András bevezetőjével)	604
<b>IFJÚSÁG — NEVELÉS</b>		
<b>FAZOLI SÁNDOR</b>	Struktúra a történelemtanításban	614
<b>SZEMLE</b>		
<b>SZILÁGYI JÚLIA</b>	Szomjúság (Mű és Világ)	618
<b>SIMON DEZSŐ</b>	A zenei ízlés útjai	621
<b>LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ</b>		
<b>CSERGŐ BÁLINT</b>	Újabb Petőfi-legenda?	630
<b>VARGA BÉLA TIBOR</b>	Kovács Katona Jenő ifjúkori arcképéhez	631

## KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Szervátiusz Tibor szobrai*

*Györkös Mányi Albert festménye  
Bardócz Lajos, Benkő Mrazek Berta, Kozma István és  
Maszelka János grafikái  
Bartha Árpád, Horváth József és Kabay  
Béla fotói  
Vigh Tamás szobra*

## K O R U N K

**ALAPÍTOTTA** Dienes László (1926), **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05.

**SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:** Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

MIRON CONSTANTINESCU

## LENIN ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK

A nagy forradalmár és gondolkodó, a kommunista párt megalapítója, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetője, Vlagyimir Iljics Lenin a történettudományokban is gazdag örökséget hagyott ránk. Lenin mindenki élénken érdeklődött e tudományok iránt, a múlt tanulmányozása ugyanis nagyon fontos tanulságokkal szolgált számára a jelen forradalmi mozgalmára nézve. A történettudomány segítséget nyújtott abban, hogy megoldja a jelenkor legbonyolultabb problémáit, hogy kijelölje a kommunista párt feladatait, stratégiáját és taktikáját.

Lenin már 1894-ben azt írta, hogy az orosz szociáldemokrácia forradalmi elmélete „... az orosz történelem és valóság részletes és pontos tanulmányozásán” kell hogy alapuljon. Egyik legfőbb célkitűzése volt Leninnek egy olyan tudományos forradalmi elmélet kidolgozása, amely a tömegek előtt felfedi a társadalom szocialista átalakításának céljait és eszközeit; e feladat betöltéséért a nagy politikus újra meg újra merített az orosz nép és az egész emberiség történelmi tapasztalatából. Kutatásai rendkívül jelentékeny eredményekre vezettek a történettudomány minden fontosabb ágában, különösen a módszertannak, a társadalmi fejlődés-elméletnek, a forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak elméletének és történetének a területén.

A lenini történelemszemlélet a társadalmi fejlődés Marxtól kidolgozott tudományos elméletén, a történelmi materializmuson nyugszik. Lenin úgy vélekedett, hogy „... amíg nincs más kísérlet, amely ugyanúgy, mint a materializmus, rendezni tudná a megfelelő tényeket, amely eleven képet tudna elénk tárni valamely alakulatról és emellett annak szigorúan tudományos magyarázatát adná, addig a materialista történetfelfogás a társadalomtudomány szinonimája lesz”. Miközben megvédte és továbbfejlesztette a történelmi materializmus marxi elméletét, elsősorban a társadalmi-gazdasági alakulatok meghatározó szerepére vonatkozó tételt, Lenin bevezetett egy nagy jelentőségű új fogalmat, a „történelmi kor-

szak“-ét. A nagy történelmi korszakokra Lenin szerint azok a társadalmi osztályok nyomják rá a bélyegüket, amelyek vezető szerepet játszanak benne; ezek szabják meg a korszak lényegi tartalmát, fejlődésének irányát. Ilyen értelemben beszél a burzsoázia felfelé ívelő szakaszáról vagy a polgári demokratikus forradalmak korszakáról (a francia forradalomtól a porosz—francia háborúig), a burzsoázia hanyatlásának korszakáról (megközelítőleg 1871-től 1914-ig), az imperializmus és az imperializmus felbomlásának szakaszáról. A történelmi korszak lenini meghatározásából ki kell emelnünk a korszakolás rugalmasságának, a korszakhatárok viszonylagosságának elvét. Ez a gépies, dogmatikus korszakolás ellen, az egyes történelmi események abszolutizálása ellen, végső fokon a történelem leegyszerűsítése ellen irányul.

Az a módszer, amelyet Lenin használt és népszerűsített, két lényeges követelményt támaszt a kutatóval szemben: egyrészt folytonosan ellenőriznie kell az adatok hitelességét, másrészt arra kell törekednie, hogy mindegyik állítását minél gazdagabb tényanyagra alapozza. A történelmi tényeket konkrétan, fejlődésükben, kölcsönös függésükben kell elemezni, kidomborítva lényeges jegyeiket. *Statisztika és szociológia* című cikkében Lenin neveltségessé tette a történetírás egyik legelterjedtebb, de legtarthatatlanabb eljárását, a „példálózást“. Az eseményeket „egészükben“, „összefüggésükben“ kell vizsgálnunk, hangsúlyozta Lenin, csakis így tesznek szert feltétlen bizonyító erőre. A példálózás módszere azt az alapos gyanút ébreszti, hogy „... a tények önkényesen vannak kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelenségek objektív összefüggése és kölcsönös függősége helyett »szubjektív« kotyvalékot tálalnak elénk, talán valami piszkos dolog igazolására“.

A marxista módszertan és társadalomelmélet továbbfejlesztése mellett Lenin munkássága kiterjedt a forradalmak és a társadalmi meg nemzeti felszabadító mozgalmak történetére. Több munkájában is elemezte a polgári forradalmat, rámutatott hajtóerejére és arra, hogy miként nyilvánulnak meg jellegzetességei különböző korokban (például a kapitalizmus felfelé ívelő szakaszában és az imperializmusban), ezenkívül véleményt nyilvánított néhány konkrét történelmi kérdésben (például a nagy francia forradalom és a 48-as forradalmak kérdésében). Különösen időtálló az imperializmus korszakának jellemzése. A világforradalom lenini felfogásának — amely e jellemzés középpontjában áll — a következő vetületei vannak: a forradalmak általános elmélete, a világforradalom korszakának mint olyannak a fogalma, a forradalmak történetileg változó formái. A világforradalom általános elmélete magában foglalja a szocialista világforradalom és nemzeti forradalmak elméletét, a népi forradalmakra, a demokráciára és az imperializmus korszakának nemzeti felszabadító mozgalmaira, a néptömegek szerepére, a társadalmi osztályokra és rétegekre, valamint az új korszak politikai pártjaira vonatkozó tant. Lenin kutatásai megbízható történelmi anyagon nyugodtak, forrásai között egyaránt találunk orosz és külföldi történelmi, gazdaságtani, szociológiai munkákat, ezenkívül figyelemmel kísérte több ország sajtóját, és közvetlen történelmi kütőfőkből is merített. Amint a munkamódszereivel foglalkozó kütők tanúsítják, messzemenően igényes volt a történelmi anyaggal szemben, nagy körültekintéssel járt el az adatok összegyűjtésében. Széles körű tájéko-

zódását nyilván az is elősegítette, hogy sokat tartózkodott Franciaországban, Angliában, Németországban és Svájcban.

Különösen becsesek Leninnek az oroszországi forradalmi mozgalmakra vonatkozó kutatásai. Lenin már a XIX. század utolsó évtizedében megvetette az orosz történelem marxista felfogásának alapjait: a társadalomfejlődés egyetemes törvényeinek érvényesülését mutatta ki az orosz történelemben, szemben az orosz polgári történetírás uralkodó irányzatával, amely szerint az orosz történelem menete merőben sajátos törvényszerűségekhez igazodott volna. (Elegendő itt arra utalnunk, hogy az orosz polgári történetíróktól eltérően Lenin bebizonyította a feudalizmus meglétét Oroszországban.) Az orosz kapitalizmus és imperializmus elemzése során Lenin tudományos alapokra helyezte a felszabadító mozgalmak korszakolását, és a három orosz forradalom első krónikásává vált. Az 1905-ös forradalmat követő burzsoá reformok jellege és célja, az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom sajátos vonásai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom lényege — mindezekben a kérdésekben Lenin cikkei, előadásai, könyvei felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak a marxista történetíróknak.

Lenin jó néhány munkájában foglalkozik Közép- és Délkelet-Európa újkori s jelenkori történetével. Teljes mértékben megőrizte érvényességét az a lenini osztályozás, amely az ebben a térségben a XX. század elején, két történelmi korszak határán létrejött államok helyét kijelölte. Lenin a gazdasági és politikai feltételek három eltérő övezetének megfelelően három fő államtípust különböztet meg: 1. a nyugat-európai államokat és az Egyesült Államokat, ahol megérték a szocializmusra való átmenet anyagi feltételei; 2. a kelet-európai és balkáni államokat, az Osztrák—Magyar Monarchiát és Oroszországot, vagyis a közepesen vagy gyengén fejlett kapitalizmus országait; 3. a nyugat-ázsiai gyarmatokat vagy félgymarmatokat, Kínát, Törökországot.

Ami Délkelet-Európát illeti, utalnunk kell Lenin érdemeire annak tisztázásában, milyen stádiumba jutottak a forradalmi mozgalmak ezekben az országokban, ahol a társadalmi problémák mindig is szervesen összefonódtak a nemzeti függetlenség kérdéseivel. *A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga* című munkájában Lenin a következőket írja az Osztrák—Magyar Monarchiáról és a balkáni államokról: „Ezekben az országokban éppen a XX. század különösen kifejlesztette a burzsoá-demokratikus nemzeti mozgalmakat és kiélezte a nemzeti harcot.“ E megállapításnak különleges súlya volt, hiszen az első világháború küszöbén és a háború éveiben sok szocialista hajlott arra, hogy lebecsülje az imperialista szakasz nemzeti felszabadító mozgalmainak jelentőségét, s hogy elvittassa a független államok alakítására vagy megszilárdítására irányuló mozgalmak fontosságát és mélységesen haladó jellegét Európának ezen a részén. Az ilyen vélekedéseket (például a Rosa Luxemburgét) cáfolva Lenin rámutat arra a tévedésre, hogy „... a burzsoá társadalomban élő nemzetek politikai önrendelkezésének kérdését, állami önállóságuk kérdését“ felcserélték „... gazdasági önállóságuk és függetlenségük kérdésével“.

A balkáni népek történelmének tanulmányozásából Lenin a következő tanulságot szűrte le: „A Balkán-államok példája szintén Rosa Luxemburg ellen szól, mert ma már mindenki látja, hogy a kapitalizmus fejlődésének

legjobb feltételei a Balkánon éppen olyan mértékben fejlődnek ki, amilyen mértékben ezen a félszigeten önálló nemzeti államok alakulnak. Eszerint az egész fejlett, civilizált emberiség példája is, a Balkán példája is, Ázsia példája is bizonyítja Rosa Luxemburggal szemben Kautsky tételének feltétlen helyességét: a nemzeti állam a kapitalizmus szabálya és »normája«, a nemzeti tekintetben tarka állam pedig elmaradottság vagy kivétel.“ Lenin hangsúlyozta: „... a marxisták nem hagyhatják figyelmen kívül azokat a hatalmas gazdasági tényezőket, amelyek a nemzeti államok megteremtésére irányuló törekvéseket szülik.“ Fontos kiemelnünk, hogy amikor haladónak minősítette a délkelet-európai népek harcát a nemzeti kérdés megoldásáért, a nemzeti függetlenség megszilárdításáért, Lenin nemcsak a kapitalizmus fejlődésének feltételeit tartotta szem előtt, hanem a proletariátus érdekeit is. Felhívta a figyelmet arra: „Ezeknek az országoknak a proletariátusa sem az ország burzsoá-demokratikus átalakulásának betetőzése terén, sem pedig más országok szocialista forradalmának támogatása terén nem teljesítheti feladatait, ha nem száll síkra a nemzetek önrendelkezési joga mellett. Különösen nehéz és különösen fontos itt az elnyomó és az elnyomott nemzetek munkássága részéről folytatott osztályharc egybeolvasztásának feladata.“

A délkelet-európai népek fejlődéstörténetének itt kiemelt vonatkozásával áll összefüggésben Leninnek a balkáni háborúk tartalmáról és célkitűzéseiről adott jellemzése. E háborúkban Lenin a forradalmi demokrata mozgalmak feléledésének egyik tanújelét látta. Történelmi távlatban ezek a mozgalmak egyet jelentenek a politikai és nemzeti kérdések síkján a feudalista csökevények felszámolásáért vívott harccal: „A balkáni háború egy láncszem azoknak a világeseményeknek a láncolatában, amelyek Ázsiában és Kelet-Európában a középkori viszonyok összeomlását jelzik. Egyesült nemzeti államok megteremtése a Balkánon, a helyi feudálisok elnyomásának a megdöntése, a különféle nemzetiségű balkáni parasztok végleges felszabadítása a földesúri iga alól — ez volt az a történelmi feladat, amely a balkáni népek előtt állott.“ Volt lehetőség arra — fejtegeti Lenin a továbbiakban —, hogy ezt a történelmi feladatot radikálisan, következetesen forradalmi úton oldják meg. De „a balkáni proletariátus gyöngegsége“ és „a hatalmas európai burzsoázia reakciós befolyása és nyomása“ meghiúsította ezt a lehetőséget. A megoldásra a „burzsoá és dinasztikus érdekek diktálta“, végső fokon mégis haladó jellegű balkáni háború formájában történt kísérlet.

Lenin figyelemmel kísérte a szomszédos országokban lezajló eseményeket, és több lényegbevágó megállapítást tett Románia jelenkori történetére nézve is. E megállapítások nagy részét számba vette már a hazai sajtó. Emlékeztetünk Lenin érdeklődésére a romániai forradalmi mozgalmak, a román petróleum megkaparintására törő külföldi tőke behatolása és az imperialista nagyhatalmak Romániával szembeni politikája iránt. Így Egelhaaf jelenkor-történetének Romániával foglalkozó részét Lenin amiatt bírálta, hogy a szerző egész sor nagy horderejű történelmi eseményt mellőz, mivel figyelmét az uralkodócsaládok története köti le. E nagy fontosságú események közé sorolja Lenin az 1907-es felkelést, amelynek jelentőségét az 1905—1907-es oroszországi forradaloméhoz méri.



Noha egykorú eseményekről volt szó, s noha gyakorta csupán szórványos adatok állottak rendelkezésére, történeti ismereteinek, kivételes politikai érzékének és elemző készségének jóvoltából Lenin nemegyszer máig érvényes igazságokat mondott ki ezekről az eseményekről. Legtöbb megállapítását utólag igazolták a levéltárak és más történeti kútfők adatai. Jól példázza mindezt az, hogy Lenin már a háború éveiben leleplezte a hadviselő imperialista nagyhatalmak — mind az antant, mind a központi hatalmak — magatartását Romániával szemben. A Németország és a cári Oroszország közötti különbéke megkötésére irányuló kísérletekről írva, 1916-os cikkeiben Lenin rámutat, hogy ennek az imperialista jellegű békekötésnek többek között Románia adta volna meg az árát. Utólag napvilágra került dokumentumokból kitűnt, hogy valóban voltak többek között Románia felosztására vonatkozó tervek. Az imperialista világháborúban a kis és közepes országok létét állandóan veszélyeztették a nagyhatalmak, még akkor is, amikor ez utóbbiak — egy lényegében ugyancsak imperialista jellegű — különbékével szándékoztak véget vetni a harcoknak.

Sokáig lehetne folytatni ezt a tallózást Lenin munkáiban, és sokat foglalkoznak is történetírói hagyatékával szovjet és más nemzetiségű szerzők. Nem zárhatjuk azonban ezt a rövid áttekintést anélkül, hogy meg ne emlékeznénk Lenin szervezői tevékenységéről a történelemkutatás előmozdításáért.

1918 májusában, amikor különösen nehéz napok virradtak a fiatal szovjetköztársaságra, a szocialista állam feje időt tudott szakítani arra, hogy kidolgozzon egy javaslattervezetet a társadalomtudományok oroszországi akadémiájának megalapítására. A tervezet a következőket tartalmazta: 1. egy irányító szereppel felruházott marxista kiadóvállalat létesítése; 2. a külföldi marxisták bevonása a munkába; 3. rendszeres társadalomtudományi kutatások megszervezése mint elsőrendű feladat; 4. intézkedések a tanügyi dolgozók bevonására. Lenin javaslattervezete alapján 1918 júniusában, amikor már állt a polgárháború, a szovjet kormány jóváhagyta a társadalomtudományi akadémia megalapítására vonatkozó dekrétumot. Szintén Lenin kezdeményezésére jött létre 1920 augusztusában a párttörténeti intézet. Folytonos gondja a levéltári kutatómunkára (1918. június elsején aláírja a levéltárak átszervezésére és központosítására vonatkozó dekrétumot) ugyancsak fényt vet Lenin viszonyára a történettudományhoz.

\*

Lenin történetírói hagyatékát tanulmányozva, egyfelől a különlegesen tárgyyszerű elemzés és a gazdag tényanyag bámulatos összehangolásának, másfelől az elméleti analízis és szintézis utolérhetetlen mélységének lehetünk tanúi. Lenin írt filozófiai, gazdaságtani, politikai szakmunkákat, nincs azonban terjedelmesebb történeti műve. Ennek ellenére cikkei, tanulmányai, előadásai olyan történeti nézeteket, olyan jellemzéseket tartalmaznak egyes eseményekről és egész korokról, amelyek előkelő helyet biztosítanak neki az újabb történetírásban.

GÁLL JÁNOS

## A második világháború tanulságairól

A második világháború méreteihez és pusztításaihoz hasonló katasztrófa nincs a történelemben. Hat esztendeig tartott, 72 állam, a Föld lakosságának több mint 80 százaléka vett benne részt. A csatatereken mintegy 110 millió ember ütközött meg. S ez a gigászi mértékű öldöklés több mint 30 millió emberéletet követelt, nem beszélve a nyomorékok és betegek felmérhetetlen tömegéről és az elképzelhetetlen anyagi pusztításról.

A befejezése óta eltelt negyedszázad alatt megszámlálhatatlan könyv, emlék-irat, tanulmány, cikk jelent meg a második világháborúról. A katonai akciókat, a háború eseményeit, ideológiai, politikai és sok más vonatkozását különböző áliáspontról megítélő szerzők — történészek, politológusok, katonák, diplomaták, a komolyabb és könnyebb fajsúlyú irodalom képviselői, színpadi művek szerzői, filmszövegírók, publicisták és más területen dolgozók — sok ezres hada írta le, tanulmányozta, minősítette, elevenítette meg. Történetéről, méretéről nehéz volna újat mondani. Talán mégsem fölösleges — huszonöt év távlatából — néhány általános összefüggést képviselő elvi kérdést felvetni, annál is inkább, mivel napjaink eseményeinek értelmezése nem csekély mértékben függ össze a második világháború értékelésével.

Az 1939—1945-ös, második világháborút a modern kapitalizmus ellentmondásai születték. A kapitalizmusra jellemző általános válság további elmélyülésének volt a következménye, s olyan körülmények között robbant ki, amikor egyrészt két rendszer létezett — az egy országban győztes szocializmus és a világ többi részén a kapitalizmus —, másrészt a felépült szocializmus állandóan erősödött, a kapitalizmus elődsége és rothadása viszont jelentős mértékben fokozódott.

Ezzel kapcsolatban tanulságos emlékeztetni Lenin egy 1916-os tanulmányának arra a tételére, amely egyebek között hangsúlyozza, hogy „az egy országban győztes szocializmus egyáltalán nem tesz egyszerre lehetetlenné általában minden háborút”. Ugyanakkor Lenin figyelmeztet arra, hogy az egy szocialista ország és a kapitalista államok egymás mellett létezésének „súrlódásokra kell vezetnie, sőt más országok burzsoáziájának azt a közvetlen törekvését is ki kell váltania, hogy szétzúzza a szocialista állam győzelmes proletariátusát. Ilyen esetekben a háború a mi részünkről jogos és igazságos, a szocializmusért, más népeknek a burzsoá elnyomatás alól való felszabadításáért folytatott háború lenne“ (Művei, 23. 77).

A háború annak a politikának volt közvetlen folytatása, amelyet a kapitalista országok vezetőkörei a háborút megelőzően sok éven át folytattak: világhatalmi harc az első világháborúban győztes, valamint a revánsra szomjazó, vereséget szenvedett országok között. A világkapitalizmusnak az 1918-at követő tisztavirágéletű egyensúlya lassacskán megingott, a nagy gazdasági válságtól kezdve pedig meggyorsul a korrózió folyamata. A második világháború eredete mégsem magyarázható pusztán csak a nagyhatalmak külső kapcsolataiban előállott változásokkal, hanem a kapitalista országok belső erőeltolódásai, a bennük zajló osztályharc eseményei is szerepet játszottak. Találó az a megjegyzés, amely szerint az európai összeütközés igazi okai még az államok közötti konfliktus előtt, az egyes országok belsejében jöttek létre.

De a tőkésvilág látszólag klasszikus erőeltolódását nem lehet a „megszokott“ mértékkel mérni. A kapitalizmus monopolista szakasza elvezetett egy korábban nem tapasztalt jelenséghez: megszülettek a fasiszta rendszerek. Ezek a világ újrafelosztásának sürgetése mellett, azon túlmenően, hogy sorsukat ideológiai, politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt a háború előkészítésére bízták, közvetlen fenyegetést jelentettek a polgári demokratikus berendezkedés, a népek nemzeti függetlensége, sok esetben fizikai léte számára. Mindemellert a fasiszta agresszió kirobanása nemcsak ennek a társadalmi-politikai képletnek az önmozgásából következett be, hanem az anyagi, de különösen politikai „be nem avatkozás“ és „egyezkedés“ formájában neki nyújtott közvetlen és közvetett segítségre is visszavezethető. Ez pedig a nyílt agresszió útján járó fasiszta rendszerű imperialista országoknak s a tőkés világban fennálló status quo fenntartásában érdekelt imperialista hatalmaknak abból a közös érdekből következett, hogy szétzúzzák az egy, egymagában vett országban győztes szocializmust, amelynek léte szükségszerűen zavarta — gazdasági, politikai s különösen ideológiai téren — uralmukat és céljaikat.

\*

Az európai polgári államok viszonyulása a fasiszta rendszerekhez, amelyeknek agresszív jelenléte — különösen a náci uralomé — önmagában hordja a nagy összecsapás előfeltételét, arra a megállapításra emlékeztet, amelyet Lenin drámai hangvételű, 1918 februárjában megfogalmazott Veszélyben a szocialista haza című felhívásában találunk. Eszerint a német militarizmus a világ kapitalistáinak megbízását teljesítve meg akarja fojtani a fiatal szocialista rendszert, s vissza akarja állítani a régi viszonyokat.

Az ilyen ellentmondásosan, ugyanakkor egy célban — a szocializmus szétzúzására irányuló törekvésben — megegyező Nyugat-Európa történelmének ingája 1937-ig még erre-arra leng. Ez az az év, amelyet két — külsőségeiben szemléletes — esemény jellemez: VI. György pompás megkoronázása a westminsteri apátságban, ahol egyaránt jelen vannak a fasiszta és a demokratikus hatalmak képviselői, a jövődő agresszorok és a jövődő megtámadottak, s a párizsi világkiállítás megnyitása, amely a polgári haladás addigi eredményeit minden más eseménynél fényesebben mutatta be. A nagyhatalmak közötti kapcsolatok még nem tisztázódtak, illetve még nyitva álltak az utak a különböző megoldások felé. Maguk a fasiszta államok sem alkottak még tényleges tömböt, bár a kapitalista világ kinyilvánított vagy hallgatólagos helyeslése mellett az antikomintern-szerződés első fogalmazásában már megszületett.

Valójában a harmincas években a béke épületéből már kicsaptak a háború első tűzfészkeinek lángjai, tűzhányótölcsérek képződnek, s ezeken át felszínre jut a közelgő nagy kitörés izzó lávája: 1931-ben Mandzsúriában, 1935-ben Abessziniá-

ban, 1936-ban Spanyolországban, 1937-ben Kínában. S az 1938 novemberében rendezett „kristály-éjszaka” — a történelem egyik legfélelmetesebb, a hitlerista felső vezetés közvetlen parancsára és irányításával az egész Németországra kiterjedő zsidóellenes pogrom — előrevetíti a fajirtás, az embervadászat, a korábban elképzelhetetlen náci bűnök félelmetes árnyékát.

Az eseményeknek, amelyek 1939. szeptember 1-hez, a második világháború kirobbantásához vezettek, valamint e szörnyű világegésnek sok-sok mozzanata eleve-nen él a kortárs nemzedékek tudatában, és már úgyszólván áttekinthetetlen irodalma van. Adódnak viszont olyan elméleti kérdések, amelyeknek tisztázása még nem jutott nyugvópontra, s nemcsak az ellentétes ideológiák képviselői, hanem az azonos világnézetű és politikai beállítottságú szakemberek között is vita tárgyául szolgál-nak.

A marxizmus—leninizmus világos megfogalmazása szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. A háború az egész része, és az egész a politika. Követke-zésképpen a háború alárendelt helyzetben van a politikával szemben, a politika határozza meg, a politikától függ, csak egyik eszköze a politikának. Ugyanakkor elválaszthatatlan ismérve az erőszakos jelleg, tehát a háború fegyveres harccal meg-valósított politika. De a háború — tartalmát tekintve — nagyon sokrétű társadalmi-történelmi jelenség. Tartalmának középpontjában természetesen a fegyveres erőszak mint a politikai cél elérésének döntő eszköze áll. Helytelen volna azonban, ha a háború egész tartalmát csupán a fegyveres harcra szűkítenők. A háború mint társadalmi-történelmi jelenség elkerülhetetlenül összefügg a társadalmi élet minden olda-lával. Hat a társadalmi jelenségekre, s azok is visszahatnak rá. Legnagyobb befo-lyása a politikának van, s jöllehet a politika határozza meg a háború kitörését, a háború kitörése után maga a politika is katonai színezetet ölt.

Mindennek az előrebocsátása azért volt szükséges, hogy a második világháború jellege, az antihitlerista koalíció kialakulása és együttes harca bonyolult kérdés-körének megközelítéséhez kiindulópontul szolgáljon. Közismertek a müncheni politika előjátékai és következményei (az agresszorok felbátorodása, a német és olasz fasiz-mus „acélpaktumának” létrehozása), nem kevésbé az 1939 szeptembere (Lengyelor-szág lerohanása) és 1940 tavasza közötti színlelt háború — a drôle de guerre — a hitleri Németország és az angol—francia szövetségesek között. Ez a hadművelési moz-dulatlanság, ami a szövetségesek számára az „elszalasztott lehetőségek háborúját” jellemezte, politikai okokból következett be: a hosszan tartó „München utáni nosztal-gia” pangásba torkollott, az angol—francia és a hitlerista diplomácia még mindig megoldást és megegyezési lehetőséget keresett. 1940 tavaszán és nyarán pedig egy-más után estek áldozatul a hitlerista támadásnak a nyugat- és észak-európai orszá-gok. Köztük Franciaország. A francia összeomlás tényleges tartalmának képét a legplasztikusabban talán Jean-Paul Sartre *Meghal a lélek* című regényében festi meg. Szinte jelképesen mutatja be a III. Köztársaság gyorsan bekövetkező bukását, a kemény és váratlan katonai vereség átalakulását a „lélek” valóságos „halálává”; kialudt minden reménység. A hadsereg teljes szétzülése a polgári társadalom bom-lását tükrözi. A vereség katonai magyarázata: elégtelen felkészülés a háborúra, el-avult stratégia (a Maginot-vonal nyújtotta, hamis biztonságra épített koncepció), az idejét múlt felfegyverzés és hadrend; politikai magyarázata pedig a fasizmus foko-zatos beépülése a közéletbe és a köztársasági demokrácia állami-társadalmi szerke-zetének aláásása, felörlése.

Az eseménytörténet részletesen feldolgozta az 1940 nyarán kibontakozó „angliai csata” drámai mozzanatait. A szigetország ekkor gyakorlatilag egyedül állt szemben az Európát már meghódító Hitlerrel. A náci Németország mindenáron térdre akarta kényszeríteni Angliát, vagy ráerőszakolni, hogy elfogadja a békét, cserében birodalmának feljes, de inkább részleges megtartásáért. Mindezt pedig azért, hogy minél hamarabb véget vessen nyugaton a háborúnak, s így szabad kezet kapjon a Szovjetunió — a fasizmus fő ellensége — elleni támadáshoz, amelynek terve az események egyetlen szakaszában sem szorult háttérbe a hitleri rendszer törekvéseiben.

Megkezdődik Anglia, elsősorban London és más városok kíméletlen bombázása. De az angol népnek a válságos pillanatokban tanúsított bátor magatartásán megtört a fasiszta légi erő minden kísérlete, s az erkölcsileg vereséget szenvedett inváziós fenyegetés után a légi bombázás is kudarcot vallott. München, Chamberlain és a Cliveden-csoport Angliája már a múlté, a vezetőkörökben is — élen a kormánnyal — a Hitler-ellenes harc folytatásának szelleme került felül.

Közben a nácik 1940 novemberétől kezdve megkezdték a szovjetellenes háború közvetlen katonai előkészítését. Ennek során újabb országokat gázoltak le (Görögország, Jugoszlávia). A náci Németország felrúgta a szovjet—német megnememtámadási szerződést, amelyet 1939. augusztus 23-án írtak alá olyan történelmi helyzetben, amikor a nyugati imperialista köröknek az agresszonnal való kiegyezésre és a kollektív biztonság elutasítására irányuló politikája következtében a szovjet kormány választásra kényszerült: vagy a legkedvezőtlenebb körülmények között, nemzetközileg elszigetelten, háborúba bocsátkozik Németországgal, vagy egy időre békés lélegzétvételnyi szünetet biztosít magának. 1941. június 22-én, Napóleon oroszországi betörésének évfordulóján, Hitler egész roppant háborús potenciálja rávetette magát a Szovjetunióra.

A Szovjetunió honvédő háborújának az első hónapjaiban tapasztalható sikertelenségek, igen nagy veszteségek — hadászati, hadigazdálkodási, anyagutánpótlási és sok más objektív ok mellett —, a Sztálin személyéhez fűződő és a körülötte kialakult kultusz nyomán fellépő hibákra és tévedésekre vezethetők vissza.

Ezek közé tartozik, hogy míg az ötéves tervek idején az SZKP vezetésével, amelynek főtitkára Sztálin volt, az egyik oldalon mindent megtettek a szovjetállam védelmi készségének növelésére, a hadsereg fejlesztésére, a másik oldalon a harmincas évek második felében — a szinte megszállottságig növekvő bizalmatlanság légkörében, a törvénytelen ségek során — a Szovjet Hadsereg parancsnoki karának jó néhány tekintélyes és tapasztalt képviselőjét veszítette el.

Tagadhatatlan, hogy indokolt volt a gyanú és az óvakodás a provokációtól. Hiszen a két háború közötti húsz év alatt a nyugati hatalmak mindent megtettek, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió és Németország között, amelyet a legbiztosabb bástyának tekintettek a bolsevizmus ellen. Provokációs jellege volt a müncheni konferenciának, nagyrészt azoknak a tárgyalásoknak is, amelyeket a nyugatiak, formálisan is sok mesterséges akadályt támasztva, folytattak a Szovjetunióval a háború előestéjén és még sok más akciójuknak. Ezért támadt kétely az 1941-ben nyugaton elterjedt hírek iránt, amelyet a nácik szovjetellenes támadásáról szóltak. Az viszont már a csapdától való félelemmel sem magyarázható, hogy a saját hírszerzőszolgálat több irányból érkező ilyen természetű értesülése sem talált hitlere.

A legmesszebbmenően megfelel a tényleges történelmi helyzetnek az a következtetés, amelyre a szovjet történelemtudomány képviselőinek többsége jutott, megállapítva, hogy ha az általános politika és stratégia szemszögéből a német invázió nem is volt meglepetés a Szovjetunió számára, taktikai síkon mégis készületlenül találta. Ez a következtetés egyrészt elismeri a helyes távlatot, amelyben a szovjet



*Györkös Mátyás: A háború temetése*

politika mozgott, másrészt rámutat azokra az akadályokra, amelyek — elsősorban Sztálin téves helyzetfelmérése nyomán, a német offenzíva időpontjának kiszámításában elkövetett tévedésével — gátolták a gyors és idejében való mozgósítást.

\*

Nem vállalkozhatunk (s ez nem is lehetséges) az eseményeknek még vázlatos bemutatására sem, mégis utalnunk kell arra, hogy mialatt Európában a hitleristák egymás után követték el agresszióikat (kezdve Csehszlovákia 1939 márciusában végrehajtott megszállásától), a fasiszta Olaszország az 1940 nyara és 1941 tavasza közötti időben a líbiai és egyiptomi sivatagban „párhuzamos háborút” viselt. Ennek folytatásaként 1941 márciusától német csapatok kapcsolódnak be az Észak-Afrikában zajló hadműveletekbe is, kiegészítő szerepet bízva az ott korábban nem sok sikert elért olaszokra. Kétségteljesen bizonyítékok vannak arra, hogy a hitleristák afrikai hadműveletei már kezdetől annak az előkészítésére irányultak, hogy miután legyőzték a Szovjetuniót, átfogó akcióba menjenek át a közel- és közép-keleti országok, sőt India meghódításáért.

A világ másik felén, a Távol-Keleten, az egész XX. század első felében háborúk dúlnak. Japán mint imperialista hatalom, melyben a régi és az új elemek egymásba fonódnak, illetve állandóan mint egymás fölötti és alatti rétegek helyezked-

nek el, a Csendes-óceán és az ázsiai szárazföld fölötti uralomra tör. Az „új zaibacsu“-k képviselik azt a társadalmi erőt, amelyet az európai finánc-mágnások legreakciósabb, legsovinisztább rétegeivel hasonlíthatunk össze, s mint ilyen a militarista-fasiszta törekvések legfőbb hordozója. Ez a csoport áll a Kína ellen folytatott háború mögött, s ez az, amely 1940-ben, amikor Hitler hadserege a Nyugat minden védelmi vonalát összezúzta Európában, a Távols-Keleten — a nagy gyarmattartó hatalmak (Franciaország, Anglia, Hollandia) összeomlása vagy meggyengülése miatt — kialakult „vákuum“ Japán általi betöltésére készül. A Csendes-óceán feletti uralom megszerzésének japán terve, s az a törekvés, hogy megvesse lábát az ázsiai kontinensen, uralkodjék a kínai piac felett, szükségszerűen összeütközésbe került az Amerikai Egyesült Államok érdekeivel. Ugyanakkor Japánt agresszív törekvései közelítik az európai támadókhoz — Németországhoz és Olaszországhoz —, így 1940 szeptemberében csatlakozik a tengelyhatalmak szövetségéhez, aláírja a háromhatalmi egyezményt.

Az Egyesült Államok, amelynek politikájában sokáig az elzárkózás elve érvényesült, s a náci terjeszkedését „európai ügynek“ tartotta. Franciaország összeomlása és az angliai csata nyomán szembetalálta magát Hitlernek az atlanti térségre irányuló terveivel. A náci veszedelem ténylegesen fenyegette az Újvilágot. Ez felébresztette az amerikaiaknak az Egyesült Államok óceáni hatalmával kapcsolatos érzékenységét, s meggyorsította politikája közeledését a fasizmus ellen harcoló erökhöz, főleg Angliához.

Japán éleződő ellentéte az Egyesült Államokkal s a hitlerista diplomácia zavartkeltő manőverei, amelyek ázsiai szövetségüket a csendes-óceáni angol birtokok meghódítására igyekeztek rábírní, valamint a Nippon hatalmi körein belül előállott erőeltolódás, végül is elvezetett — 1941. december 7-én — a Hawaii-szigetekhez tartozó Pearl Harbour-i nagy amerikai tengerészeti támaszpont megtámadásához. Ezzel az Amerikai Egyesült Államok is belesodródott a második világháborúba.

A kialakuló fasiszta-militarista tömb sorozatos agressziója szükségszerűen kiváltotta a világ békeszerető erőinek felháborodását és összefogási törekvéseit a népek biztonsága, nyugalma, a demokratikus haladás megvédése érdekében. Már Prága eleste, amelyet néhány hét múlva Madridé, az első európai vértanú-városé követett, olyan volt, mint Európa egén átcikázó, az erőket az agresszor ellen mindenütt felriasztó villámcsapás. A csehszlovák szabadság eltírása keserű ébredést jelent a nyugati világnak — ami, sajnos, nem következett be az előző események kapcsán. Ugyanakkor azonban azt is figyelembe kell venni, hogy nem csupán a néptömegek fokozódó antifasiszta hangulatáról volt szó, hanem az uralkodó körök kebelén belül is szakadás következett be — elsősorban Angliában —, és mindinkább előtérbe kerültek a meg nem alkuvás politikáját hirdető erök. Churchill, a hatalmas brit imperializmus fia, akinek konzervatív csoportja München előestéjén ki volt zárva a hatalomból, sokkal átfogóbban, biztosabban — s az adott helyzetben objektíve haladó állásponttól — tekintette át a Commonwealth általános érdekeit, mint ellenfelei, a clivedenieket, akiket behálózott a Németországgal mindenáron való megegyezés politikájának koncepciója.

Az Amerikai Egyesült Államokban is Rooseveltt köré tömörülve teret hódít azoknak a politikájára, akik kezdik megérteni (különösen 1940 tavaszától), hogy Európában (de ezzel nyilván összefügg a világ más részein is a történelem alakulása) az engedmények nem vezetnek a béke helyreállításához, csak a náciizmus teljes felszámolása jelenti a megoldást. Ennek felismerésében és következetes szem előtt tartásában gyökerezik a roosevelti politika antifasiszta, demokratikus tartalma az európai problémát illetően.

A második világháború előkészítésének és kirobbanásának, majd általánossá válásának áttekintése után tárgyalhatunk érdemlegesen olyan elvi fontosságú kérdésekről, mint a háború tartalma s az antihitlerista koalíció kialakulása és tevékenysége.

Az első világháború idején, mely mindkét fél részéről imperialista jellegű, igazságtalan, rablőháború volt, az igazságos küzdelemnek csak néhány gócpontja létezett (Szerbia, Belgium), anélkül, hogy ezek befolyásolhatták volna a háború általános jellegét. A második világháborúban viszont a fasiszmus, a militarizmus elleni fegyveres harc patakjai már kezdetől fogva egymás felé áramlottak, s végül a népek és kormányok egységes, antifasiszta háborújának hatalmas áradatában egyesültek. A háborúnak ez az igazságos jellege, amely Lengyelországban és csakhamar Franciaországban és Angliában is kialakul, uralkodóvá válik, s különösen hangsúlyozódik azután, hogy a Szovjetunió — 1941 júniusától — rendkívüli energiával és következetességgel folytatja honvédő háborúját a hitleri agresszió ellen.

A második világháború megkülönböztető jellegzetessége minden előző háborúéhoz képest, hogy felbecsülhetetlenül nagy mértékben vettek részt benne a néptömegek, amelyek korántsem csak passzív végrehajtói voltak kormányaik akaratának. A népek politikai aktivitása volt a háború végéig az antifasiszta koalíció szilárd alapja. Ezzel a rendkívül nagyfokú aktivitással kénytelenek voltak számolni a tőkésállamoknak — az antifasiszta harcban esetenként következetlenségre hajló — vezetői is. A második világháború története tehát elsősorban azoknak a népeknek a története, amelyek harcra kelték a támadók ellen. A német, olasz, japán hódítók ellen világszerte kibontakozó ellenállási mozgalom, amelynek legkövetkezetesebb harcosai a kommunisták voltak, jelentős mértékben gyengítette a fasiszta tömb háttérét, aláásta erkölcsi és gazdasági erejét. Egyszersmind annak is bizonyítéka, hogy soraiban a megszállók elleni küzdelemre a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű, politikai pártállású, filozófiai és világnézeti szempontból egymástól eltérő nézeteket valló erők képviselői fogtak össze. Ebben éppen úgy, mint az antifasiszta, tengelyellenes koalíció sajátosságaiban, a második világháború jellemző vonásai nyilvánultak meg.

A koalíció azoknak a népeknek az egyesülése volt, amelyek a nemzeti függetlenségért, a szabadságért, a demokráciáért, s az imperialista reakció legszörnyesebb erői elleni harcban tömörültek. Az objektív törvényszerűségek hatása itt erősebbnek bizonyult egyes polgári államférfiak akaratánál. Már 1941 szeptemberében a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői tanácskozássra ülnek össze Moszkvában, amelyen megteszik az első lépéseket a szövetség megkötése felé, majd több részegyezség után — 1942 elején 26 állam, köztük a Szovjetunió, részvételével megszületik az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata — 1942 május-júniusában a Szovjetunió és Anglia, illetve az Egyesült Államok kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötöttek. A három nagyhatalommal a középpontjában kialakuló koalícióhoz még egy sor állam tartozott, mindenekelőtt a de Gaulle vezette Szabad Franciaország, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Hollandia, Belgium, Norvégia, Dánia, Görögország emigrációban levő kormánya, a Brit Nemzetközösség tagországai. Az 1944. augusztus 23-án győzelmesen megvalósuló fegyveres felkelés után Románia is az antihitlerista koalícióhoz csatlakozott, a Szovjet Hadsereg oldalán a román hadsereg több mint félmillió katonát kitevő állománnyal vett részt hazánk teljes felszabadításáért, Magyarország és Csehszlovákia felszabadításáért, a hitleri Németország végleges legyőzéséért vívott harcokban. 170 ezer román katona áldozta életét



a. hitlerista elnyomók elleni küzdelemben, a szabadságért. A munkásosztály és a parasztság, a széles néprétegek áldozatkészen válaszoltak a Kommunista Párt felhívására: „Mindent a frontért, mindent a győzelemért!"; az ország egész gazdaságát alárendelték az antihitlerista háború érdekeinek. Hazánk értékes anyagi és véráldozattal járult hozzá a fasiszmus fölött aratott nagy győzelemhez.

Az antihitlerista koalíció és tevékenysége ismételtén hangsúlyozza, hogy közös célok érdekében lehetséges a különböző társadalmi rendszerű országok nemzetközi együttműködése. Természetesen, az együttműködés és a szövetség, még ha azonos, kapitalista rendszerű államok között jött is létre valahol, nem jelenti a közöttük levő ellentétek automatikus megszűnését. Még kevésbé tűnhetek el a kapitalizmus és a szocializmus ellentétei az antifasiszta koalícióban. Az ellentétek fennmaradtak — sokszor új formákat öltöttek —, és rányomták bélyegüket a szövetségesek viszonyára.

Az antifasiszta koalíción belül a háború igazságos, felszabadító jellegének maradéktalanul megfelelő szovjet politika mellett a nyugati szövetségesek magatartásában gyakran felbukkantak olyan elemek, amelyek nem voltak összhangban a háború alapvető célkitűzéseivel. Az angol—amerikai monopolista körök egyes csoportjai azon fáradoztak, hogy ha meg is rendítik a háborúban velük szemben álló imperialista vetélytársaik erejét s újabb pozíciókat szereznek maguknak, ugyanekkor fenntartsák ezekben az országokban a polgári berendezkedést, az általuk is elítélt szélsőséges megnyilvánulás, a fasiszmus felszámolása után.

Ilyen megfontolások, szándékok befolyásolták a nyugati szövetségesek katonapolitikájának alakulását, az érvényesített stratégiát is. Ez határozta meg a különböző hadszíntereken a „katonai érdekekkel“ magyarázott, de eleve elhatározott halogatást, a „hagyományosan“ imperialista érdekszférák feletti uralommal kapcsolatos, a háború végső célját lényegtelen mértékben szolgáló vagy sokszor az alapvető küzdelemtől éppen elterelő, periférikus jellegű hadműveletek folytatását (az 1942 októberében végrehajtott partraszállás Észak-Afrikában, az 1943—44-es olaszországi előnyomulás lassúsága, a Földközi-tenger keleti medencéjében — a Balkánon — tervezett angol akciók és sok más).

A szövetségesek közötti kapcsolatok s a háborúnak a végső győzelemig való folytatásában elfoglalt álláspont szempontjából mindinkább középpontba került a második front kérdése. Ez a második világháború egyik döntő tényezője, amelyben az összes problémák felszínre kerülnek, és elválaszthatatlanul összefonódnak egymással. A második arcvonal megnyitásának — sokszor átlátszó ürügyekkel történő — halogatása a nyugati hatalmak és a Szovjetunió közötti viszonyoknak, de egyszerűen a második világháború történetének is az egyik legsötétebb lapja. A csaknem hároméves huzavona nemcsak a Szovjetunió jogos politikai-katonai követeléseinek volt kerékkötője, hanem az európai népek közös érdekeinek is kárt okozott: meghosszabbította a náci iga alá került népek szenvedését, egyszerűen csorbította a második világháború demokratikus célkitűzését. A nyugati szövetségesek magatartása nemegyszer végsőbe sodorta az antifasiszta koalíció létét. Különös élességgel mutatkozott ez még a háború utolsó szakaszában, amikor bizonyos kísérletek történtek a Németországgal folytatott különtárgyalások felvételére.

A koalíción belül jelentkező ellentétek s az angol—amerikai imperializmus bizonyos köreinek mesterkedései, a stratégiájukban itt-ott felbukkanó reakciós elem (halogatás, lényegtelen hadműveletek) nem kisebbitik a szövetséges hadseregek, az angol, amerikai, francia és az oldalukon küzdő más nemzetiségű katonák harcának értékét. A második világháború nagyszerű és hősi eseményei voltak: az Angliáért folyó csata (1940), a pilóta nélküli hitlerista repülőgépek lövedékei ellen való véde-

kezés (1944), az Atlanti-óceánért vívott küzdelem (1941—1942), Kelet-Bengália védelme (India) és Burma visszahódítása (1942—1944), a Csendes-óceán szigetein lezajlott ütközetek, a szicíliai partraszállás (1943. július) és nem utolsósorban a második front megnyitása Normandiában (1944. június). Ez utóbbi, ha nem is játszott sorsdöntő szerepet a második világháború kimenetelében — hiszen a fasiszmus erőit a Szovjet Hadsereg már lényegében szétzúzta a keleti fronton —, mint hadművelleti teljesítmény és a benne részt vevő nyugati szövetséges csapatok harcckészségének és hozzáértésének bizonyítéka joggal tarthat számat a kortársak és a történelem elismerésére.

\*

Az antihitlerista koalíció létrejötte, a benne jelentkező ellentétek és ennek az összefogásnak a politikai-katonai értéke, jelentősége körül folyó vitához — nem utolsósorban a háború utáni politikai erővonalak kialakulásának megértése szempontjából — szorosan kapcsolódó kérdés: milyen térségben és milyen erők hatása alatt dőlt el meghatározóan a második világháború sorsa?

E kérdés felvetése és a vele kapcsolatos állásfoglalás során nyilvánvalóan hiba volna szűklátókörűen az egyoldalú és kizárólagos jellegű válaszadás módszeréhez folyamodni. Abból kell kiindulni, hogy a fegyveres harc egyidejűleg több arcvonalon folyt.

Az olyan nagy ütközetek, mint amilyenek Moszkvánál, El-Alameinnál, a Volga partján, Kurszknál, Midway szigetén, a Dnyepernél, Szicília partjainál, a Krimben, a Visztulánál, a normandiai partraszállás alkalmával, az Ardenneknben, az Elbánál és Berlinnél zajlottak, mind fontos mozzanatai a fasiszta-militarista tömb legyőzéséért folyó erőfeszítéseknek, minden győzelem — az antifasiszta koalíció bármely tagja aratta is — végső fokon tehát elősegítette az agresszor szétzúzását. De a második világháború egyes hadszíntereinek jelentőségét nem az egyes győzelmek alapján kell értékelnünk, hanem a harc feszültségének foka, valamint hadászati és politikai jelentőségű eredményeik alapján. Ez nem jelenti az olyan hadműveletek hadászati-politikai jelentőségének figyelmen kívül hagyását, mint a volgai csata — mely a második világháború legnagyobb katonai akciója volt, és visszavonhatatlanul megpecsételte a III. Birodalom sorsát —, vagy az el-alameini ütközet, de szükségszerű az egész háború menetének, az összes arcvonalaknak összefüggésükben való vizsgálata. Csak így nyerünk reális képet.

Márpedig, ha összehasonlítjuk a különböző hadszíntereken vívott fegyveres harc méreteit és jellegét — szem előtt tartva az általános összefüggéseket is —, arra a kézenfekvő következtetésre jutunk, hogy a második világháború fő, döntő arcvonala a szovjet—német arcvonal volt. A csaknem négy évig a Szovjetunió, majd a közép- és délkelet-európai országok területén zajló küzdelem feszültségét, arányait és hadászati eredményeit tekintve jelentősen különbözött a többi fronton vívott harcoktól. A világoralomra törő német imperializmus mindenekelőtt a világ első szocialista államát akarta két vállra fektetni. A hitlerista vezérkar a Szovjetunió ellen vetette be hadseregének zömét, a legharcképesebb erőket. Ennek következtében a szovjet—német arcvonal a második világháború legaktívabb arcvonala volt, s itt összpontosultak a legnagyobb tömegű fegyveres erők.

Számszerű adatok bizonyítják, hogy a nácik hadseregének zöme a háború egész ideje alatt a szovjet—német arcvonalon harcolt. Így 1941 júniusától 1944 márciusáig a Szovjetunió kötötte le Németország összes hadosztályainak 67—70 százalékát, majd pedig, miután 1944 júniusában a szövetségesek Európában megnyitották a második frontot, 58—60 százalékát. (A fasiszta Németország akkor 333 hadosztályából 191 volt a szovjet—német arcvonalon, s 60 a nyugatin.) A keleti fronton vetették be a

háború egész tartama alatt — kivéve Olaszországot — az összes csatlósállamok csaknem valamennyi rendelkezésére álló alakulatát is, ezek például, 1942 novemberében, 66 hadosztályt és 13 dandárt jelentettek. A háborút befejező 1945. évi hadjárat kezdetekor a fasiszták erőinek 62,8 százaléka a szovjet—német arcvonalon, 21,2 százaléka a nyugati fronton, 9 százaléka Olaszországban, többi része pedig a Balkánon és Norvégiában működött.

A szovjet—német arcvonalon kibontakozó hosszas és szívós harc nemcsak nagy fasiszta erőket kötött le, hanem — az ellenség hátában széles körben kibontakozó partizánmozgalommal együtt — hihetetlen gyorsasággal fel is emésztette őket. A hitleri hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban szenvedte a legnagyobb veszteségeket emberben és hadianyagban. A történelmi valóságnak maradéktalanul megfelelő tény, hogy a szovjet—német arcvonalon elért eredmények meghatározó szerepet játszottak a második világháború menetében és kimenetelében. Az, hogy a szovjet—német arcvonalon megghiúsultak Hitler villámháborús tervei, eleve meghatározta az agresszor kudarcát.

A szovjet népnek minden erejét meg kellett feszítenie, hogy megállítsa a betörést és megsemmisítő csapást mérjen az agresszorra. Ezt a kérdést értékelve Nicolae Ceaușescu elvtárs, Románia fasiszta iga alóli felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából, a Nagy Nemzetgyűlés jubileumi ülészakán mondott beszédében, megállapítja: „Az antihitlerista háború nehezét viselő Szovjetunió a legnagyobb áldozatokat hozta a náci hadigépezet szétzúzásában, hervadhatatlan dicsőséget szerzett abban a harcban, amely megmentette az emberiséget a fasiszta rabság veszélyétől; győzelmei, az Egyesült Nemzetek koalíciójában részt vevő többi erő győzelmei bátorították és új lendületet adtak az egész világ antifasiszta ellenállási mozgalmának.”

Az antihitlerista koalíció országainak — ha nem is mindig zavarmentes és az egyes monopolista körök részéről kiinduló akcióktól nehezített — együttműködése az anyagi segítségnyújtás formájában is jelentkezett. Rooseveltnáciellenes és demokratikus tartalmú politikája 1941 elején felülkerekedve kiharcolta a kölcsönbérleti törvény elfogadását, amelynek alapján először Anglia, majd a hitleristák június 22-i támadása után a Szovjetunió számára is gazdasági, anyagi segítséget biztosít, elsősorban hosszúlejáratú hitelek formájában. 1941 szeptemberétől kezdve öt-hat hónapon át — mivel a Csendes-óceánon a japánok voltak az urak, a Perzsa-öblön át ugyancsak nem lehetett közlekedni, egyedül a Sarkon volt járható az út — a Szovjetunió északi kikötőibe érkeztek zavartalanul vagy majdnem zavartalanul a konvojok, amelyek az Egyesült Államokból, Izlandot érintve, szállítottak hadfelszerelést és különböző anyagokat. Az 1942-es év tavaszától azonban, a náci tengeralattjárók és repülőgépek fokozódó támadásai, a nehéz hajózási viszonyok (jéghegyek) s a nyugati szövetségesek bizonyos katonai terveinek az előtérbe kerülése miatt a szállítások üteme és mennyisége megcsappant. A Churchill közölte adatok szerint a német invázió kezdetétől 1942-ig a Szovjetunió számára 2795 harcokcsi. 1960 repülőgép és 22 000 gépkocsi érkezett. Ez értékes segítség volt, de elmaradt a szükségletek mögött. A döntő megpróbáltatások időszakában a Szovjetunió majdnem kizárólag saját erejére volt utalva, az 1942-es év második felében lezajlott nagy csatákban az amerikai háborús potenciál eléggé gyengén érezte hatását. A továbbiakban mindinkább előtérbe került a szovjet hadigazdaság növekvő termelésének szerepe. A háború utolsó három éve folyamán a szovjet ipar évente átlag több mint 30 000 harcokcsit, rohamlöveget és páncélkocsit, mintegy 40 000 repülőgépet és körülbelül 120 000 különféle úrméretű löveget s ennek megfelelő mennyiségű lőszert gyártott.

A náciellenes hatalmak táborában megfigyelhető törekvéseket, amelyek az erők egyesítésére és összehangolására irányultak — nemcsak katonai téren, de az egy-

másnak nyújtott anyagi segítség vonatkozásában is —, alapvetőnek kell minősítenünk, még ha a sok akadály, gyakran jelentkező illojális szándék és akció zavarólag hatott is. Ennek az alapvető jellegnek a tartós befolyását a néptömegek következetes antifasiszta állásfoglalása és önfeláldozó harca határozta meg. Ez alátámasztotta a reálisan látó és a fasizmus katonai megsemmisítését komolyan akaró politikusok álláspontját és helyzetét. Egyben ellensúlyozta a nyugati szövetségesek országaiban fellépő reakciós erők magatartását, s ez utóbbi nemcsak a Szovjetunióval szembeni sakkhúzásokban nyilvánult meg, hanem az amerikai monopóliumok egyes csoportjainak abban a törekvésében is, hogy a brit kapitalizmus háború okozta legyengüléséből hasznot húzzanak, magukhoz ragadják a tőkésvilágban a hegemoniát, s olyan helyzetet teremtsenek, amelyben Angliának a gyengébb partner szerepe jut az angolszász imperializmus rendszerében.

A második világháború eseményei és következményei törvényszerűen alakultak éppen a néptömegek döntő szerepének érvényesülése következtében. Ezt pedig nagymértékben befolyásolta a Szovjetunióknak az antihitlerista koalícióban játszott szerepe s döntő hozzájárulása a győzelem kivívásához. A Szovjet Hadsereg ragyogó fegyvertényei mozgósítóan hatottak a világ népeinek fasisztaellenes küzdelmére. Ennek a harcnak az eredménye, a háború kimenetele cáfolhatatlanul igazolja azt a történelmi szükségességet, hogy az imperializmus háborús kalandjai a mai körülmények között valóban az értelmi szerzők ellen fordulnak. Így a második világháború végső következményei újabb csapást jelentettek a kapitalizmus világrendszerére. A világimperializmus általános válsága, belső ellentmondásainak elmélyülése, mely a második világháborúhoz vezetett, a háború kiélezte helyzetben egy sor európai és ázsiai országban forradalmi helyzet kialakulását, illetve népi-szocialista forradalmak győzelmét tette lehetővé.

Az egy országban felépült szocializmus, melynek megsemmisítésében reménykedtek a nagy világmészárlást előkészítő és elindító erők, nemcsak hogy nem omlott össze, hanem katonai, politikai és erkölcsi téren megerősödött nagyhatalomként került ki az életre-halálra menő konfrontációból. S mellette — annak és egymásnak a kölcsönös támogatását élvezve — újabb országok indultak el a magántulajdon és kizsákmányolás nélküli társadalom építésének útján. A szocializmus világrendszerre lett: a földkerekség lakosságának egyharmadát öleli fel, s mindinkább meghatározza a jelenkor történelmi fejlődésének fő tartalmát és jellegzetességeit.

De a második világháború velejárója volt a gyarmati és függő helyzetben élő népek fokozódó aktivitása és nemzeti felszabadító mozgalmuk hatalmas méretűvé válása is. A háború teremtette feltételek lehetővé tették, hogy a gyarmati és függő országok népei kiszélesítsék nemzeti felszabadító mozgalmukat. Különösen nagy méreteket öltött ez a harc Kínában, Indiában, Délkelet-Ázsia országaiban és Egyiptomban. A gyarmati sorban tartott népek a német—olasz—japán hódítók és a korábbi gyarmatosítók ellen egyaránt harcoltak. Ezek a területek, amelyek korábban a kapitalizmus tartalékai voltak, az imperializmus szélsőséges jelenségeivel, a fasizmussal és agresszióval szembeszegülő jelentős erővé váltak. E szerepük kialakulása világszerte megszilárdította a demokrácia erőit, és meggyorsította az imperializmus gyarmati rendszerének széthullását.

A gyarmati és függő országok népeinek nemzeti felszabadító mozgalma nem járt következmény nélkül az imperialista hatalmak háború alatti politikájában és hadászatában. Arra kényszerítette őket, hogy felülvizsgálják ezeknek az országoknak az erőforrásai és embertartalékai felhasználásával kapcsolatos politikájukat. Jellemző, hogy félték a helyi lakosság felfegyverzésétől és mozgósításától, lehetőleg mellőzték az ott kibontakozó ellenállás támogatását. Jól megfigyelhető ez a brit

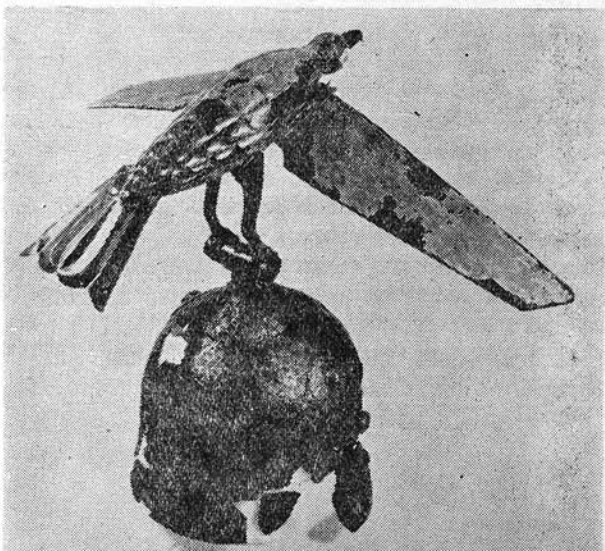
politikában, amikor 1941—1942-ben a német—olasz invázió a szuezi térséget veszélyeztette, vagy az amerikaiak magatartásában a Távol-Keleten, ahol imperialista megfontolásból lemondtak a Fülöp-szigetek, Indonézia népfölkelőivel és partizánjaival való együttműködésről s különösen arról, hogy közös harcot folytassanak a Kínai Kommunista Párt vezetete forradalmi hadseregekkel, vagy hogy azoknak bármilyen segítséget nyújtsanak.

Mindennek ellenére a gyarmati és függő országok népeinek küzdelme nagyban hozzájárult a náci Németország, a fasiszta Olaszország és a militarista Japán felett aratott győzelemhez. Az ebben a harcban feléledő tűz a továbbiakban sem aludt ki, lángjai elemésztették a régi gyarmatbirodalmakat is.

\*

Nem valamilyen Európa-centrizmusból következik, hogy viszonylag kevés utalás történt az elmondottakban az afrikai és még inkább az ázsiai térségben lezajlott háborúra (többek között olyan kérdésekre, mint a Szovjetunió részvétele 1945. augusztus 8-tól a Japán elleni hadműveletekben és szerepe annak legyőzésében, az atombomba bevetésének hadászati és politikai összefüggései). Ez nemcsak az európai arcvonal döntő szerepéből meg abból a jelentős évfordulóból következik, amely a náci Németország végleges legyőzését jelzi, hanem abból is, hogy Európa, ahol századunk során két olyan háború robbant ki, amelyek aztán az egész világra kiterjedtek, most egy negyedszázadon át — ha feszültségek és nemritkán fellépő politikai válságok ellenére is — meg tudta őrizni a békét. A „hidegháború”, amely súlyosan nehezedett kontinensünkre, nem vált „melegháborúvá”, s a létező katonai csoportosulások szembenállása ellenére is kialakult földrészünkön a különböző társadalmi-politikai berendezkedésű országok békés egymás mellett élése. S a szocialista országok — köztük hazánk — erőfeszítései az európai biztonságért biztató távlatokat mutatnak. Az utóbbi időben kedvező körülmények alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik, hogy az európai biztonság kérdései az óhajok és nyilatkozatok területéről átkerüljenek a gyakorlati intézkedések szférájába.

A második világháború legsúlyosabb és leghosszabban tartó részének, az európai háborúnak a befejezéséhez kapcsolódó évforduló tanulság és figyelmeztetés arra, hogy Európa népei saját biztonságuk és tartós békéjük megteremtésével döntően hozzájárulhatnak a világ más területein izzó háborús tüzfészkek felszámolásához, s élen járva az általános — és elsősorban a nukleáris — leszerelés megvalósításában, szolgálják a világbéke ügyét.



*Kelta díszsisak*

(Máramaros Megyei  
Múzeum)

JAKÓ ZSIGMOND

### A hazai magyar történetírók szerepe

Alig múlik el hét, hogy barátok vagy csak utcáról ismert emberek meg ne állítsanak felvilágosításokat, magyarázatokat kérve az őket foglalkoztató történelmi vonatkozású kérdésekről. Egyetemi és akadémiai intézeti munkatársaimtól és a történelemmel hivatásszerűen foglalkozó egyéb ismerőseimtől tudom, hogy ők is hasonló, talán még hevesebb ostrom alatt állanak. Vidéki útjaimon szerzett élményeim azt is elárulják, hogy nem Kolozsvárra, illetve tanári vagy értelmiségi körökre leszűkülő jelenséggel, hanem az ország egész területén és a magyar lakosság minden rétegében különlegesen is megnyilvánuló, egyre növekvő és mélyülő általános érdeklődéssel állunk szemben. A közönségünket foglalkoztató történelmi kérdések persze nagyon különböző természetűek és súlyúak. Abban azonban megegyeznek egymással, hogy túlnyomóan Erdély múltjából valók, s a magyar nemzetiség történetének sajátos kérdéseivel függnek össze.

E jelenség gyökerét kutatva, nem nehéz felismerni, hogy ez az érdeklődés természetes vetülete annak a nagy belső átalakulásnak, amelynek során országunkban a nemzeti múlt tisztelete, a hagyományok ápolása, a népi értékek megbecsülése a szocializmus építésére mozgósító hajtóerővé válhatott. Az átmeneti évek nemzeti nihilizmusát a nemzetközi és a nemzeti újszerű ötvözetével felváltani nálunk is elengedhetetlen előfeltétele lett annak, hogy az ország népe jó közérzettel, öntudatosan vállalja a szocializmus felépítéséhez szükséges rendkívüli erőfeszítéseket.

A mai nemzedék ugyanis alapjaitól fogva új országot és társadalmat készül felépíteni. E merész vállalkozáshoz azonban igényli magának azt a biztonságérzetet, amelyet az előzmények ismerete nyújthat neki. Azt akarja, hogy tartalmában és lényegében új jelene és jövője szervesen illeszkedjék saját hagyományaihoz. Tudja jól, sőt minden porcikájával érzi, hogy annak a közösségnek az élete, amelyhez ő is tartozik, nem vele kezdődik el a semmiből, hanem ezer szállal kötődik a földben porladó generációk hosszú sorának munkájához. Azoknak a helytállása, küzdelme, szenvedései, bukásai és győzelmei nélkül neki sem volna ma módja és lehetősége a szocializmus megvalósításáért síkraszállni. A háta mögött álló negyedszázad nem egy botlása megtanította rá, hogy ne becsülje le azt az erőt, amelyet a láthatatlanul is jelenlevő múlt egyén és közösség számára, tudat alatt is, képvisel, hanem számoljon vele mint a jelent formáló természetes tényezővel. A forradalmi átalakulás az elmúlt két

évtized folyamán a proletariátus és a parasztság soraiban azelőtt szinte öntudatlanul vegetáló rétegeket szabadított fel és emelt a közélet formálói közé. Ezek most jobb életkörülmények közé kerülve és önmagukat kiművelve nemcsak jövőjüket, hanem múltjukat is meg akarják hódítani. Úgy érzik, hogy önmaguk és jelenük kiteljesítéséhez hozzátartozik múltjuk ismerete is. A mélyről feltört dolgozó rétegek önmagukat tekintik a népünk teremtette anyagi és szellemi értékek, a felhalmozódott történelmi tapasztalatanyag jogos örökösének. Éppen ezért számba akarják venni és birtokolni kívánják mindazt, ami a múltból tanulságot szolgálhat a jelen és a jövőendő számára, hiszen most már ők is felelősek az országért, önmagukért és népünk holnapjáért. E rétegek felzárkózásával a múlt megismerése az ország szinte minden felnőtt lakosának öntudatosan kinyilvánított igénye lett.

Ez az általános társadalmi igény fejeződik ki a különböző történelmi évfordulók megünneplésében, városok, művelődési intézmények, ipari üzemek és gazdasági vállalatok országos figyelemmel kísért jubileumai-ban, régi műemlékek restaurálásában vagy a történelmi kiadványok számának állandó gyarapodásában, a *Magazin istoric* tömegsikerében. Régi kolostorokat, templomokat, középkori várakat, főúri kastélyokat és palotákat állítunk helyre hatalmas költségekkel, a közvélemény egyöntetű helyeslése és érdeklődése mellett. Ma már nem akad közöttünk senki, aki úgy érezné, hogy a történelmi emlékek konzerválására fordított kiadásokkal a jelent és a jövőendőt rövidítjük meg a letűnt idők javára. Mindezt, józan fővel, senki sem minősíti a jelen problémái elől a múltba való menekülésnek, a múlt dicsőítésének vagy visszasírásának, hanem éppen a jelen és a jövőendő érdekében valónak tekinti. Mert vajon nem válnánk-e gyökértelenné apáink földjén, nem szakadna-e ránk is a bénító elidegenedés, ha mindazt, amit az előttünk járóktól íratlan és írott hagyományokban, tudatban és tárgyi emlékekben örököltünk, számunkra érdektelen és használhatatlan dolgokként megkísérelnők kiiktatni életünk-ből?

Az ország mai népe egészséges ösztönnel érzi, hogy sem neki, sem pedig az utána következő nemzedékeknek az eljövendő anyagi jólétben sem lehetne teljes a boldogsága, harmonikus a közérzete, ha a füstölgő gyárkémények, a fehéren kigyózó műutak, új városnegyedek mellett többé nem nyugodhatna meg a szeme a középkori váracon, a négy fiatornyos kicsi falusi templomok mennyezetfestményein, a zöldellő erdőktől körülfolyt fehérle-tarkálló moldvai kolostorokon, valóságos jelképekké vált régi államférfiak, tudósok, írók kezeírásán, nagy pecsétes, sárguló hártyaokleveleken vagy nagyapáink szúrágta fóliánsain. A múlt emlékei és a jelen teljesítményei együttesen teszik az országot hazává, a máért és a holnapért verejtékező embert öntudatos hazafivá, eleven láncszemévé annak a megszakítatlan életfolyamnak, mely a megtörténteket az eljövendővel köti egybe. A felszabadult Románia mai lakossága a maga jövőjét el sem tudja képzelni másként, mint úgy, hogy abba beleépül saját népének egész múltja, az elődök teremtette szellemi és anyagi értékekkel, hagyományokkal együtt. Önmagát egészében kívánja megismerni, és önismeretétől elválaszthatatlannak érzi Románia s ebben saját nemzetisége múltjának teljességét és az azzal való minél közvetlenebb, meghittebb találkozásokat.

Az ország népének a saját múltjával való egészséges egymásra találásából fakad tehát azoknak a nemzetiségi dolgozóknak az érdeklődése is, akikre e sorok elején utaltam. A teljes önismeret igénylése azonban nemzetiségi vonatkozásban olyan kérdéseket is felvet, amelyek esetleg nem országos érdekűek, de a lakosság egy része számára mégis különlegesen fontosak. Ilyen például a székely vagy a szász eredetkérdés. Egyébként is ugyanannak a történelmi mozzanatnak, eseménynek vagy személységnek a súlya, jelentősége, sőt értékelése más és más lehet az állampolgárok különböző hagyományú csoportjaiban. Gondolom, elegendő hivatkozni példaként a reformáció, Mátyás király, Bethlen Gábor, Heltai Gáspár, Coresi vagy Johannes Honterus eltérő jelentőségére a román, a magyar vagy a szász fejlődésben és történettudatban. Indokolt és jogos tehát az együttélő nemzetiségeknek az az igénye, hogy az ország történetével és a közös hagyományokkal való találkozásokon túlmenően saját tömegeik múltjának különleges vonatkozásaival szintén megismerkedhessenek, és így teljesíthessék ki önmagukat. Ha ezt nem tennék, ideológiai-lag is elmaradnának országunk általános fejlődésétől, visszahúzó erőt alkotnának a szocialista nagycsaládban, ami semmiképpen sem lenne kívánatos az újszerű hazafiság kialakulása szempontjából sem. A nemzetiségek múltjuk feltárásában, hagyományaik ápolásában és közös célok elérésében is együtt kívánnak haladni az ország egészével.

Természetes adottságnak kell elfogadni, hogy a hazai együttélő nemzetiségek eltérő történeti tudattal sorakoztak fel a szocializmus romániai építésének nagy művéhez. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a romániai magyarság nemzetiségi történettudata — népi tudatának mély történeti gyökerei ellenére — csak most formálódik, míg a nemzetiségi lét sokszázados tapasztalataival rendelkező szászságé már régen kikristályosodott. A két népcsoport eltérő életútja szolgálhat e jelenségek természetesen magyarázatául. Nagy létszámú népcsoportok hazafiságon alapuló nemzetiségi tudata csak az illető közösségen belül végbemenő józan önelemzés eredményeként, természetes úton jöhet létre. Előfeltétele pedig, hogy egyén és közösség ezt az átváltást ne önmaga feladásának, hanem hagyományos énje újszerű megvalósításának érezze. A nemzetiségi állapot tudatos vállalása egy egész népcsoport részéről mindig tapintatot igényel, sőt tiszteletet érdemel. A két világháború közötti időszak alkalmatlan volt arra, hogy a romániai magyarság nemzetiségként is otthon érezhesse magát apái földjén. A szocializmus azonban erre megadja számára a lehetőséget. Ennek felismerésében segítheti magyar tömegeinket az önismeret.

A szocialista nemzetiségi önismeret azonban nyilvánvalóan nem épülhet fel pusztán a polgári korszakból örökölt irodalomra. Annak tényanyagát persze nem nélkülözheti, de a régebbi történelmi munkák sokszor romantikus vagy nacionalista interpretációjával a tárgyilagos önismeret, a múlttal való bátor szembenézés ma már mit sem kezdhet. Új kutatásokra van szükség a nemzetiségek múltját illetően is, amelyek a jelen felvetette kérdésekre keresik a tudományos feleletet. Nem teszi ezt feleslegessé az a tény sem, hogy az ország történetének új, négy kötetes összefoglalásában (*Istoria României*) és a több nyelven is kiadott *Din istoria Transilvaniei* két kötetében a nemzetiségek múltja is szerepel. Ezekben az összefoglaló munkákban ugyanis a nemzetiségek története, teljesítménye természetesen csak az országos átlagérdeklődés szintjén



lehet jelen, nem pedig a nemzetiségi olvasó számára szükséges szélességben és mélységben. A nemzetiségek múltjával való korszerű és szigorúan tudományos foglalkozás azonban — meggyőződésünk szerint — a román történettudomány jól felfogott érdekeivel teljesen egybeesik.

De miként elégíthető ki gyakorlatban ez a kívánság? Erre a kérdésre a nemzetiségi tömegek máris megadták a helyes választ, amikor az adott helyzethez igazodva múltjuk sajátos kérdéseinek megválaszolását nemcsak az ország történetírása egészétől óhajtják, hanem azoktól a magyar, német és más nemzetiségű történészekről is, személy szerint és együttesen, akik a kutatóintézetekben, levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban, a felső- és középfokú oktatásban hivatásszerűen foglalkoznak a történelem művelésével vagy tanításával.

Természetesen nem arról van szó, mintha e történészek nemzetiségük múltjának feltárását a maguk előjogának tekintenék, vagy hogy tudományos tevékenységüket, az egyetemes és országos érdekű témák kirekesztésével, egyedül saját tömegeik történetére kívánnák beszűkíteni. Minthogy az elszigetelődést tekintjük a nemzetiségi tisztánlátás legnagyobb akadályának, nálunk senki sem érzi jobban annak szükségét, hogy saját nemzetisége múltját az országos és azon át az egyetemes történet összefüggéseibe beállítva értelmezze. Történészeink erőik elégtelenségének tudatában legnagyobb örömmel fogadják, ha bárhonnán is segítséget kaphatnak sajátos feladataik megoldásához. Illetékességük azonban a saját nemzetiségük történetének művelésére akkor is elvitathatatlan maradna, ha az ország nem nemzetiségi történészei között nagy számban volnának például a magyar vagy a szász történelem rendszeres művelői. Köztudomású azonban, hogy történészgárdánkban ma már szinte csak az irányítással elfoglalt legidősebb nemzedék tagjai között található e kérdések tanulmányozásához elengedhetetlen nyelv- és előismeretekkel bíró személyek, s az együttélés kapcsolatainak kutatása közel két évtizede jelentős mértékben átkerült a nemzetiségi kutatók kezébe. Ez a jelenlegi helyzet történetírásunkban abból a munkamegosztásból alakult ki, amely a román és a nemzetiségi történészek együttes munkálkodásának logikus következménye. Logikus dolog tehát a nemzetiségek körében jelentkező történelmi érdeklődést ugyanazokhoz irányítani, akiket a román történészek is konzultálnak, és akik immár két évtizede a román történetírás szakértői a nemzetiségek múltjának az országos történet szintjén felmerülő kérdéseiben.

Valóban nem lebecsülendők azok az eredmények, amelyekkel a nemzetiségi kutatók a maguk részéről hozzájárultak az ország történetének új összefoglalásához. Munkásságuk nem egy lényeges eredménnyel gazdagította nem csupán Romániának, hanem magának a román népnek a történetét is. A tömegek részéről megnyilvánuló, többször említett igény azonban mégis felveti azt a kérdést, hogy történetírásunk a legesszerűbben hasznosította- és hasznosítja-e azt a tudományos potenciált, amelyet számára a nemzetiségi kutatók jelentenek. A kérdés lényege az, hogy e tudományos erők úgy hajtják a legtöbb hasznot a román történetírásnak, ha a nemzetiségi mivoltukból eredő, sajátos ismereteikkel számolva állítják őket munkába. Az ország 1800 előtti időből származó frásos for-

rásanyagának zöme Erdélyben maradt fenn, mégpedig hozzávetőleg felerészben a nemzetiségek nyelvén.

Ezt a hatalmas információs anyagot az ország történetírása semmiképp sem nélkülözheti. De kiktől várhatja ennek feltárását, ha nem azoktól, akiket természetes érdeklődésük többi történetíróinknál nagyobb mértékben serkenti e forrásokkal, problémakörökkel való foglalkozásra, s a nemzetiségi múlt tanulmányozásának az országos keretekbe való beillesztésére.

A témaválasztás természetesén egyéni érdeklődés dolga, és mindenkinek saját ügye. Ha azonban a nemzetiségi történészek feladatukörét akarjuk kijelölni a román történetkutatás műhelyében, akkor csak azt mondhatjuk, hogy — a honi történelem területén — azzal hajthatják a legnagyobb hasznot, ha saját nemzetiségük múltjával egyidejűleg annak a románság, valamint a többi itt élő nemzetiség történetével való összefüggéseit igyekeznek feltárni, mert ezzel teljesebbé tehetik az ország történetírását. Számunkra egyenesen hivatás és becsületbeli kötelesség Románia múltjának nemzetiségi vonatkozásait tisztázni s beilleszteni az egész ország történetébe.

\*

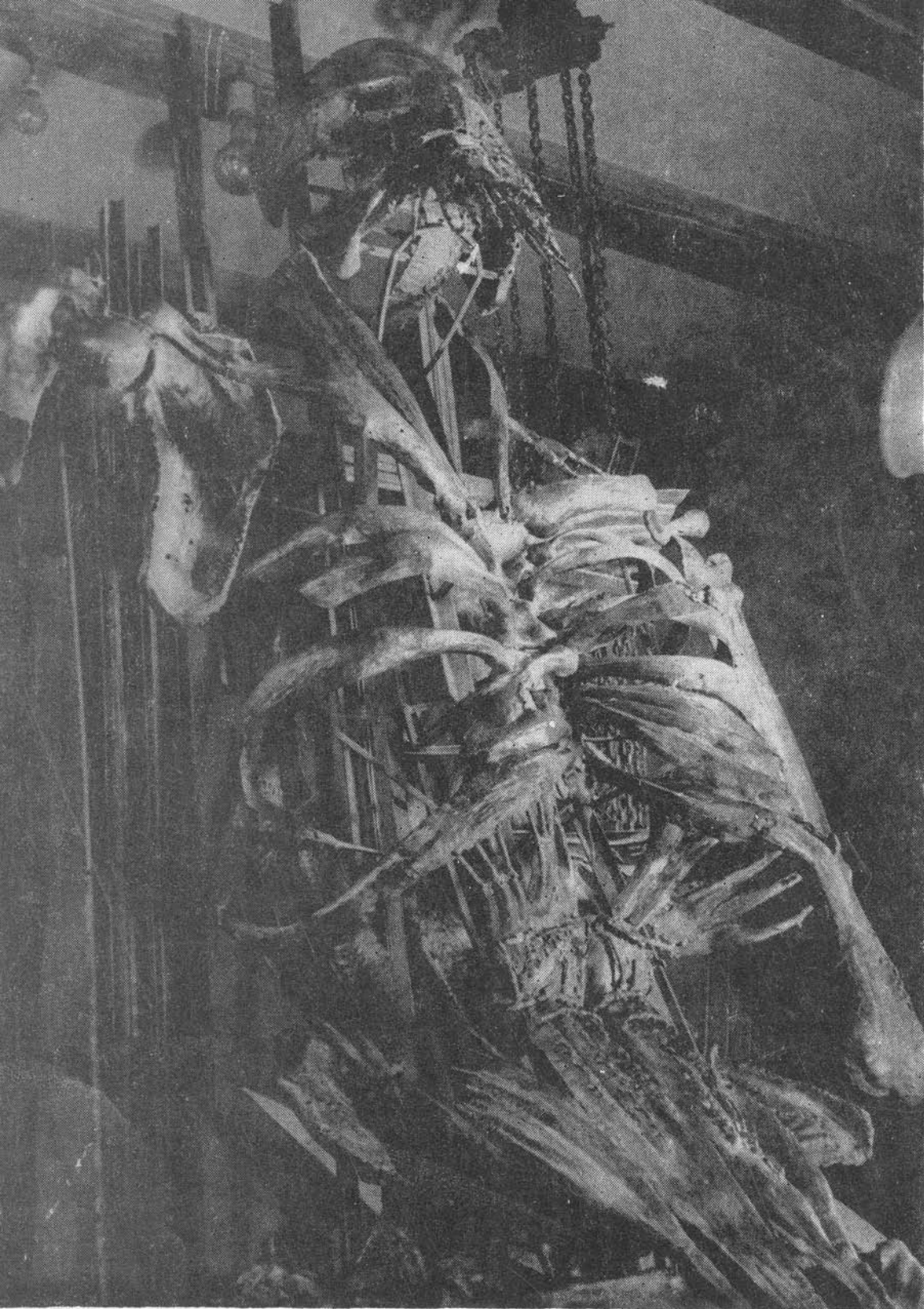
Közismert tény, hogy a történész minden más tudományág művelőjénél jobban kötött az előző nemzedékek munkájának eredményeihez. Nem arra gondolok csupán, hogy számára egy XVII—XVIII. századi alapos szövegközlés ma sem figyelmen kívül hagyható, elavult tudománytörténeti emlék, hanem nélkülözhetetlen, eleven kutatási anyag. Nem is arra gondolok, hogy ugyanez nem kevésbé áll a korábbi szakfeldolgozásokra. Azok kritikailag ellenőrzött tényanyaga akkor is kiindulópontja minden későbbi feldolgozásnak, ha interpretációjával, szemléletmódjával egyébként már nem is érthetünk egyet. Mindezeknél döntőbbnek érezzük ugyanis a történész munkájának a forrásanyagot létrehozó egykorú szervezetből, illetve az azt megőrzött intézmények tevékenységéből következő meghatározottságát.

Ezen a ponton adódnak az ország egységes történetén belül a sajátos nehézségek Erdély múltjának kutatói előtt. Például amíg Moldvában és Havasalföldön az írásos források megfejtése a cirill írásrendszer, az egyházi ószláv, a görög és a török nyelv ismeretét kívánja meg, addig Erdély régi forrásai különböző típusú latinbetűkkel latin, magyar és német nyelven íródtak. A régi századokra vonatkozóan a mai és a holnapi történész is csak abból a forrásanyagból szerezheti információit, amelyet az egykori politikai-társadalmi struktúra írásos vagy tárgyi emlékek alakjában objektívtalt, illetve, amit ebből az önismeret igénye napjainkig megőrzött részint levéltári, könyvtári és múzeumi anyagban, részint pedig történet-tudományi feldolgozásként. A feudalizmuskori élet Európa-szerte, egyazon ország határain belül is, változatos jogi és szerkezeti különbségeket mutató szerves egységekben folyt. Ezek a partikuláris életkeretek azonban Erdélyben erősen kötődtek egy-egy nemzetiséghez. Mindez ugyan már régen a múlté, de a feudalizmus korának (azaz a XI.-től a XIX. század derekáig terjedő időszaknak) kutatói számára tegnap és ma is ezek az egykori szerkezetek kínálják a legbiztosabb utat-módot a valóságos múlt tudományos megközelítéséhez.

**SZERVÁTIUSZ TIBOR  
SZOBRAI**

1. *Madéfalvi veszedelem*
2. *A készülő Dózsa-szobor (részlet)*





Vegyünk két egyszerű példát. A középkori város-, ipar-, kereskedelem-történet tudományos vizsgálata ma és holnap is csak akkor képzelhető el, ha a kutató eleve számol azzal a ténnyel, hogy az erdélyi városok zöme abban a korban német lakosságú volt, és a szász autonómia keretei között élt. Ebből pedig következik, hogy az illető kutatonak mindenkor otthonosnak kell lennie mind a szász történet részleteiben, mind pedig a túlnyomóan német nyelvű forrásanyagban és szakirodalomban. Aki viszont az erdélyi vajdaság vagy a fejedelemség korának szervezetével, jogi, társadalmi, gazdasági intézményeivel, politikai-katonai történetével óhajt foglalkozni, annak a kutatonak e vonatkozások jó megértéséhez nélkülözhetetlen a magyar nemzetiség történetében, a magyar nyelvű forrásanyagban és szakirodalomban való járatosság. A történeti megismerésnek minden esetben különös, nagy akadálya, hogy vizsgálati tárgya, azaz a múlt, valójában nem létezik. A történésznek magának kell ezt előbb rekonstruálnia a töredékes emlékekből, hogy vizsgálódásaihoz egyáltalán hozzákezdhesen. Ennek során minden középkori téma esetében visszajut a hagyományos erdélyi struktúrához, mert ennek letűnt valóságai jelentik az egyetlen biztos kiindulópontot. A tudományos megismerés első lépcsőfoka tehát Erdély történelme esetében az itt élő lakosság sajátos szervezetének, történetének rekonstrukciójával azonos. Ezért eshet súlyos tévedések áldozatául az a kutató, aki munkája során nem számol a külön jogállású és nemzetiségű területek egykori viszonyainak eltérő voltával.

Mindez azt hozza magával, hogy Erdély múltját két síkon, az itteni lakosság sajátos életegységeinek és az ezeket egységbe fűző állami keretnek a síkján kell tanulmányozni. Mert ugyan ki vitathatná, hogy az itteni román lakosság társadalmi-gazdasági berendezkedése, művelődése és életsorsa azokban a korokban is nélkülözhetetlen tartozéka és autonóm kutatási tárgya Erdély történetének, amikor a politikai hatalmat nem gyakorolta? És ugyan ki állíthatná, hogy az erdélyi román lakosság középkori életének sajátos kérdései az államtörténet síkján megközelíthetők volnának? Ezek nyilvánvalóan csak a román néptörténet erdélyi fejezeteinek keretében értelmezhetők helyesen. Az erdélyi történetkutatás egész fejlődése azt mutatja, hogy ez a tudomány szak itt a múltban is elsősorban a nemzetiségi önismeretet szolgálta. Román, magyar, szász mindegyik előtt saját múltját kutatta volt, ennek emlékeit gyűjtötte és őrizte. Ma is abból élünk, amit az önismeretnek ez a természetes vágya mentett meg az enyészettől és hagyományozott reánk. Mert ugyan mit is tehetnénk mi, mai kutatók, ha nekünk kellene elkezdenünk az erdélyi múlt feltárását? Ha nem jött volna létre az „erdélyi iskola“ és Balázsfalva gazdag román gyűjtemény-együttese? Vagy ha a szászok nem dolgoztak volna száz esztendőn át a Verein für Landeskunde keretében és a Brukenthal-múzeum gyűjteményeinek anyagán, vagy a magyar szakemberek az Erdélyi Múzeum Egyesületben és ennek történeti táraiban? Mennyivel szegényebb volna mai tudásunk, ha az önvizsgálat vágya nem készítette volna Anonymust, Szamosközit, Bethlen Farkas vagy Cserei Mihályt, hogy papírra vessék azt, amit népünk múltjáról tudtak vagy tudni véltek?

Erdély régebbi története azért olyan sokszínű, helyi változatokban annyira gazdag, mert múltja románok, magyarok, szászok sajátos fejlődésé-

ből szövődik egybe. Az elmúlt két évtized erdélyi vonatkozású szakirodalmi termése cáfolhatatlan bizonyosságul szolgálhat arra, mekkora és alapvetően fontos témakörökben marad le az ország történetkutatása, ha hajtóerői közül hiányzik a nemzetiségi önvizsgálat. Amíg történetírásunk más tekintetben nagy eredményeket mutathat fel, Erdély régebbi történetére vonatkozóan konkrét ismereteink alig-alig gyarapodtak valamivel. Amíg Moldva és Havasalföld okleveles forrásainak közzététele már 1630 körül jár, az Akadémia hasonló erdélyi sorozata még 1955-ben elakadt az 1350. évnél. Történészeink tehát az ezutáni időszakra vonatkozóan vagy beérik a régi, többnyire magyar és szász oklevéltárak anyagával, vagy pedig a bel- és külföldi levéltárakban folytatandó, gyakorlatban szinte megoldhatatlan kutatásokra kényszerülnek. A gazdasági, társadalmi, politikai struktúra, az intézménytörténet, a várostörténet, a falu és a parasztság élete, az ideológia-történet, a művelődési élet jelenségei mind olyan területei a XVIII. század előtti erdélyi történetnek, ahol egyre bénítóbban mutatkozik meg az alaposan dokumentált, korszerű szempontokat érvényesítő szaktanulmányok hiánya.

Pedig a középkor kutatása világszerte megújulás előtt áll. Külföldön már nem is középkori történelemről, hanem középkortudományról, mediavisztikáról beszélnek. Ennek megfelelően e korszak vizsgálatát ma már csakis egész sor tudományág (filológia, jog-, közigazgatás-, művészet-, irodalom-, vallás- és liturgiátörténet) együttműködésével és az összehasonlító módszer bátor használatával, minél szélesebb fejlődési egységekben tudják elképzelni. A korszerű középkorkutatás meghonosítására forrásanyagának régisége és gazdagsága következtében Erdély látszik a legalkalmasabb területnek. Ha viszont történetírásunk lépést akar tartani az általános fejlődéssel, nem hagyhatja figyelmen kívül az erdélyi múlt életjegységeit, románok, magyarok, szászok sajátos történetét. Lemaradása behozásában, e területeken, jelentős segítséget várhat el a százados hagyományokra, tiszteletre méltó tudományos teljesítményekre visszatekintő nemzetiségi önismerettől is. Ezen a csatornán mindig új információs anyag, új módszerek, hasznos indítások érkeztek az egész ország történetírásába. Ki tagadhatná például azt a jótékony hatást, amelyet a *Monumenta Germaniae Historica* és a bécsi Institut für österreichische Geschichtsforschung legkorszerűbb módszereivel készülő Zimmermann—Werner—Gündisch-féle mintaszerű szász oklevéltár annak idején egész forrásközlő tevékenységünkre gyakorolt. A románok, magyarok, szászok önismereti kutatása újabb erős szálát jelenthet azokban a kapcsolatokban, amelyek a romániai történetírást mind szomszédaink, mind pedig Európa történetírásához fűzik.

A nemzetiségi önismeret lényege: bátor önvizsgálat és helyünk józan felmérése Románia egészében. Nem lehet más a célja és tartalma a múltunkkal való foglalkozásnak sem. Miként az elnevezés is mutatja, e vizsgáladások legfőbb tárgya nemzetiségünk legsajátosabb múltja, a romániai magyar lakosság története. Ez, a régi Erdély esetében, bizonyos pontokon érintkezik, sőt egybe is eshet az államtörténettel, de teljesen nem azonosítható vele. A néptörténet érdeklődésének előterében, érthetően, nem a politikai élet, hanem a demográfiai, gazdasági, társadalmi fejlődés mellett a sajátos struktúra és a művelődési élet jelenségei állanak. Tehát mindaz, amiben az illető nemzetiség önmagát kiteljesítette, népi létét tör-

ténelme folyamán megvalósította. Erdély esetében azonban maga a *sajátos* sem volna meghatározható, ha a néptörténeteket önmagukból értelmezhető, zárt egységeknek fognók fel. Románok, magyarok, szászok fejlődése egymással kölcsönhatásban alakult, s ezért múltjuk tanulmányozásához elengedhetetlenül hozzátartozik az egymás közti kapcsolatok, hatások kutatása. A román—magyar, román—szász, magyar—szász történelmi kapcsolatok sokoldalú feltárása nagy eredményeket ígér mind az erdélyi román, mind az erdélyi magyar és szász néptörténet számára. Ezek elhanyagolása viszont nemcsak kölcsönösen szegényítené e kategóriák történetét, hanem megnehezítené sok mozzanat megértését, és végeredményben az ország egészének történetében is torzulásokhoz vezetne. Végül most, amikor a történelem tanulmányozásának új útjai megkívánják a nemzeti fejlődés értelmezését olyan nagyobb tájegységekben is, mint amilyen Európa, e távlatok biztosítása végett szükséges Erdély Moldvával és Havas-élvélvel való történelmi kapcsolatainak mélyebb vizsgálata is.

A nemzetiségek múltjának tanulmányozása számtalan olyan elfeledett szálát deríthet fel, mely országunk történetét a szomszédokéval és Európáéval összefűzte. Ezeken elindulva, nemcsak a nemzetiségek, hanem a román nép történetének fontos problémái megoldásához is közelebb juthatunk. Példaként legyen elég hivatkozni arra, hogy a magyar és a szász néptörténet tényeiből kiindulva sikerült nemzetiségi kutatóknak éppen a közelmúltban dűlőre vinniük a legelső román nyelvű nyomtatott könyvet, az 1544. évi, elveszett nagyszebeni katekizmus körüli százesztendős vitát. Ez viszont máris azzal az újabb eredménnyel járt, hogy sikerült Leningrádban megtalálni az eddig létező legrégebb nyomtatott román könyvet, a román nyelvtörténet lényeges szövegemlékét az 1553 körüli évekből. Szintén a nemzetiségi történet tényeiből kiindulva bizonyított az a fontos tény is, hogy a román szellemi élet az európai felvilágosodás eszméivel nem a XVIII. század második felében és nem francia vagy görög közvetítéssel ismerkedett meg — amint eddig vélték —, hanem már a XVII—XVIII. század fordulóján találkozott vele németországi korai változatában.

A régebbi magyar történetírás összemosta a határvonalakat az erdélyi állam és az erdélyi magyarság története között. A romániai magyar nemzetiségnek viszont az önmagával való számvetéshez éppen saját múltjával kell találkoznia, hogy végleg kiszakadhasson a régi történet szemlélet hatása alól. Ehhez azonban új, marxista kutatások szükségesek, amelyeket joggal vár el elsősorban a saját nemzetiségéből származó történészektől. Az erdélyi történetírás olyan teljesítményei kínálják a követendő példát a romániai magyar történészek számára, mint Gheorghe Șincai műve vagy a két Teutsch szász története. Amiként az ő néptörténetük annak idején hatalmas lépést jelentett Erdély valódi történelme felé, ugyanúgy a román történetírás egészének is csak értékes nyeresége lehet, ha az erdélyi múlt nemzetiségi vonatkozásai szervesen beleépülhetnek az ország történetébe.

## Gondolatok történetírásunk állapotáról

Különféle — gyakran ünnepélyes — alkalmakkor értékelték történetírásunknak az utóbbi negyed évszázadban elért eredményeit, s kijelölték jelenlegi és jövő feladatait is. Az elmúlt év, a felszabadulás utáni huszonötödik, ugyancsak jó alkalmat szolgáltatott erre. A kerek évszámok indokolta visszapillantásokat természetesen és szükségképpen a mérleg-műfaj szabványos fogalmazása kísérte: ennyi és ennyi mű látott napvilágot ilyen meg olyan tárgykörben, s közülük egyik-másik fontosabb volt. Az értékelések igazán nem szűkkeblűek, s nincs hiány fogadkozásokban sem. S mindez valójában nem is alaptalan. Történetírásunk termése figyelemre méltó, sok jól felkészült szakemberünk van, intézményeink szervezettek, egyszerűen: jók a feltételek, s évről évre jobbak, kiváltképpen a dokumentálódást illetően.

1970 a Lenin-centenárium esztendeje. Leniné, aki történelemben gondolkodott s történelmet csinált, mégpedig úgy, ahogy évszázadunkban senki más. E lenyűgöző személyiség egyetemes felidézése ismételtlen elémelkedésre készített a cselekvés és gondolkodás minden területén, hiszen a mai társadalom majd minden művelődési tényét valamiképpen az határozza meg, ahogyan a leninizmus hatalmas hozzájárulásával kialakult XX. századi társadalmi tudattal azonosul, vagy pedig, éppen ellenkezőleg, szembekerül vele.

Történetírásunk a marxizmus—leninizmushoz fűző mély kapcsolatok kialakulása előtt sok olyan vonást összesített értékes műveiben, amelyek egy mély és gyors sodrású társadalmi-politikai változásokra épült és kifejlődött fiatal diszciplína félreismerhetetlen jellemzői. Șincai úttörése nyomán, de főleg Bălcescu és Kogălniceanu rendszeres kezdeményezésére dicséretes igyekezettel gyűjtötték s adták ki a dokumentumforrásokat és az elbeszélő műveket, miként azt Iorga és mások hatalmas opusa tükrözi. Megalapozták a régészeti kutatást, ami idővel kialakította a sajátos román iskolát, s oly nagy tudóst termelt ki, mint Vasile Pârvan. Elkészültek a román történelem időálló szintézisei (a teljesekek szerzői Xenopol és Iorga); a részleges tárgyú kutatásokban szigorúan módszeres szellem uralkodott, s ez Dimitrie Onciul nagy érdeme. Noha a politika- és művelődéstörténet állt előtérben, nem maradtak el a kalandozások a társadalomtörténetbe: e felé főként a parasztkérdés irányította az érdeklődést. E téren is ihletett és tudós úttörő volt Bălcescu.

E történetírás egészének érdeme, hogy a maga módján s a kornak megfelelő módszerekkel és információs szinten ugyan, de felvetette a nemzeti történelem nagy kérdéseinek többségét. Az idő múlása jószerével arra készített, hogy ezt a történetírást egészében egyfajta „klasszikus“ korszakba illőnek mondjuk (az irodalomtörténethez hasonlóan, amely „klasszikus“



jelzővel egy bizonyos korszakot minősít, s ez időrendileg nagyjából megegyezik a régi történetírás fellendülésének periódusával). Haladó történetészek a nemzeti történelem nagy problémáinak tárgyalásában időnként a helyeshez közel álló tudományos szempontokat érvényesítettek.

Ugyanakkor azonban a történetírás vétett azzal, hogy viszonylag keveset foglalkozott a gazdasági jelenségek elemzésével, s ha mégis törődött velük, a tárgyalási mód túlnyomóan csupán leíró jellegű. Ez a historiográfia főként a társadalmi fejlődésre vonatkozó egységes, strukturális koncepciót nélkülözte. Ebből következik a társadalmi élet különböző vonatkozásainak szentelt tanulmányok jelentkezésének szakaszos jellege, a — néha egymásnak ellentmondó, bizonyos történelmi események köré tömörülő — nézetek és törekvések nagy kavargása.

Az utóbbi huszonöt év történetírásában, a népi forradalom és a szocialista társadalom építésének szükségszerű következményeként győzedelmeskedett marxista-leninista koncepció nyomán fokozatosan kibontakoznak e történetírás sokrétű értékei és dimenziói.

Fejlődése során a marxizmus—leninizmus világánál vált historiográfiaink első ízben egészében világnézetileg megalapozott történetírássá. A legnevesebektől a legfiatalabbakig a történészek olyan tudományos módszer birtokába jutottak, amely nemcsak arra készítette őket, hogy kiválasszák és leírják a kutatás tárgyát, hanem arra is, hogy jól átgondoltan — szerves korreláció megállapításával — ezt egész nagy összefüggéseibe illesszék. Meg is mutatkozott az okozati kategória értékének növekedése s történetírásunk összehasonlítható szellemének kifinomodása. A mód, ahogyan a marxista—leninista felfogás a társadalmi fejlődés tényezőinek dialektikus összefüggését tárgyalja, feltárta a régi történetírás dokumentálódásának hiányosságait is, s egyben új offenzívára serkent a történetírás kiegészítéséért, főként gazdasági és társadalmi vonatkozásban. Minden történelmi jelenségnek a munkásszótály szempontjából való áttekintése és értelmezése — ez a történetírásunkban végrehajtott nagy fordulat — meghatározta az egész történelem általános újragondolását, ami történészeinket arra készítette, hogy hangsúlyozzák ragaszkodásukat egy bizonyos, pozitív és termékeny filozófiai szellemhez.

A résztanulmányoktól a mindent átfogó szintézisekig minden terv szerint újraértékelődött és átépült. Az utóbbi évtized történelmi műve (természetesen a forrásközlésektől eltekintve) teljes értékű válasz a XIX., illetve XX. század első felének történetírásában felmerült kérdésekre.

Pillanatnyilag ez a tekintélyes historiográfiai termés azt a benyomást keltheti, hogy mindent, ami lényeges, már felkutatunk és megírtunk, egyes dolgokat talán túlságosan is gyakran.

Úgy látszik, kiváltképpen a fiatal kutatóknak sokszor ez a benyomásuk. Csalóka képzet, szerencsére azonban nem is lényeges a jelenkori történelmi kutatás összhangja szempontjából, hiszen csak egyesek tapasztalatlanságának pillanatnyi következménye, a tapasztalatlanságé, amely a történelemtudományokban elsősorban a forrásokkal való közvetlen kapcsolat hiányának a jele. Aki felkutatja a forrásokat, rögvest megnyugszik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk — más országokhoz képest —, hogy nálunk nem szikkadt még ki a fel nem használt történelmi anyagok forrása. Ama megingathatatlan igazságra építve, hogy a marxizmus—leninizmus a *tények* általánosításából eredő felfogás, melytől idegenek az

apriorisztikus kategóriák, a történésezre háruló állandó feladat az új dokumentumforrások kutatása és értékelése. Hogy bizonyos korszakokra vonatkoztatva a szennzációs lelet esélyei csökkentek?! Hát ez igaz! De azért arról se feledkezzünk meg, hogy nemrég egy hivatalos értekezleten kiváló kollégánk, Jakó Zsigmond professzor jelezte: Erdély 1541 előtti középkori történelméből körülbelül 30 000 dokumentum vár közlésre. S a gyarapodás nagy várományosa még az újkori és a jelenkori történelem is, kiváltképpen a gazdasági-társadalmi jelenségek forrásai tekintetében. Egyetlen példát említenék: a kutatás tág perspektívái tárulhatnak fel a XIX—XX. század bírósági és jegyzőségi archívumaiban, ha igyekszünk feltárni belőlük mindazt, amit egy-egy város életéről, társadalmi viszonyairól magukba zárnak. Az ilyen jellegű forrásokra vonatkozó példákat tovább sorolhatnók, s nemcsak újak felfedezésének lehetőségét látjuk, hanem már ismeretek újraértelmezését, újraértékesítését is.

A források ez utóbbi módon való áttekintésének problémájáról még volna mondanivalónk. Egy olyan korszakot hagytunk magunk mögött, amelyben történetírásunk a marxizmus—leninizmus elméleti és módszertani alapjain újjáalakult és megszilárdult. Bizonyos értelemben történelmi diszciplínánknak új, kiforrást hozó korszaka volt ez. E konstruktív légkörben történézeinkből nem hiányzott a bizalom, a lendület, amelyet éppen az igazi tudományos szellem alkalmazásának revelációja biztosított. Rendkívül hasznos érzelmek, csak hogy nem kívánatos következményekre is vezethetnek. E nem kívánatosak egyike, amellyel komolyan foglalkozni érdemes: az általános igazságok fetisizálásának irányzata. Ahelyett, hogy az általános igazságokat a konkrét tények gazdagságából merítenék és bizonyítanók, gyakran olvasunk olyan műveket, amelyekben a következtetést nyilvánvalóan apriorisztikusan fogalmazták meg, mégpedig nagyon kényelmes kölcsönzéssel a marxista—leninista elmélet általános fegyvertárából; az elmélet tartalmát aztán a bizonyítandó igazság kívánalmainak megfelelően válogatták és retusálták. Megengedhetetlen módszer: középszerű eredményekre, konjunkturális, alkalmi sikerre vezet. Nem is annyira maga a — többé-kevésbé elszigetelt — jelenség számít, hanem összhatása, ami a kritikai szellem gyengülésében nyilvánul meg. Kötelező feladat harcolni a tudománytalan történetírás hamis eszményei ellen, de nem kevésbé ajánlatos kibontani a nézetek harcát történetírásunkon belül is, hogy azonos alapelvekből kiindulva vívjuk meg az igazság feltárásáért és javára. Talán immár eljött az ideje annak is, hogy határozottabban és tárgyilagossabban rátérjünk nézeteink kritikai felülvizsgálására, bizonyos mindenáron—érvényesülni-akarás lecsillapítására, az óhaj és a reális lehetőség határozott megkülönböztetésére. Igyekezzünk kevésbé romantikusak, s inkább realisták és pozitívak lenni.

Véleményünk szerint tehát a források feltárásának, kutatásának és közlésének szorgalmas folytatása mellett — ez történetírásunk haladásának alapvető eleme — a következő szakaszban a történelmi tanulmányok minőségi haladásának fontos tényezőjévé a *kritikai szellem* megerősödése kell hogy váljék.

E kritikai szellem széleskörűen érvényesülhetne azokban az összehasonlító jellező tanulmányokban, amelyek mindenekelőtt a román nép és a szomszéd népek viszonyát érintenék; továbbá intézményeink történelme szigorúan tárgyilagos szellemben végzett összehasonlító tanulmá-

nyozásában, a környező népek intézményeihez való viszonyításukban. Ugyanez elmondható a hazánk területén élő nemzetiségek múltjának alaposabb tanulmányozásáról is; történelmük szorosan egybefonódik a román nép történetével.

Véleményünk szerint történelmi tanulmányaink távlati alakulásának további elvi fontosságú kérdése a megfelelő színvonalú részvétel az egyetemes történettudomány kontextusában. Jelentős haladást tettünk ez irányban. Történéseink aktívan és elismerést kiváltó módon vettek részt több nemzetközi összejövetelen. Sok személyes vagy csoportos meghívást is kaptak előadássorozatok tartására, amelyekben felmutathatták a romániai történetírás utóbbi években elért eredményeit; mindezt érdeklődéssel fogadták a tudományos körök, sőt, különböző országok széles közvéleménye is. A romániai történetírás bizonyos mértékig nemzetközi utat vágott magának a nagy elterjedtségű nyelvekre való fordítások révén. Úgy véljük azonban, még néhány feltétel szükséges ahhoz, hogy historiográfiai termelésünk igazán széleskörűen érvényesüljön az egyetemes értékek körforgásában. Egyik ilyen feltétel: történéseink érdeklődési körének tágítása.

Soha senki nem vonja kétségbe, hogy mindenekfelett hazánk történelmével kell foglalkoznunk, s ez így van minden nép esetében. Ám ne íeledjük, hogy a haza történelmének valamely kérdése, amely számunkra elsőrendű fontosságú, a nemzetközi tudományosság szempontjából — sorszerűen — csupán részleges érdekességű. S ez nem azért van így, mert nem tartozunk a világ nagy népei közé. A francia történezt bizonyára érdekli — mondjuk — az angol történelem, ehhez az érdeklődéséhez azonban egy még nagyobb társul: ez pedig arra vonatkozik, hogy más történetírások képviselői hogyan ítélik meg a francia történelem kérdéseit. Ennek hangoztatásával azt szeretném sugallni, hogy talán ideje volna megkísérelnünk többet foglalkozni a világtörténelemmel. Kétségtelenül eseményszámba menne az egyetemes historiográfiában a romániai történelmi iskola szempontjainak megjelenése a világtörténelem néhány alapvető problémájáról vagy más népek történelméről. Mert a történelem olyan tájhoz hasonlítható, amelynek változatos szépségei a nézőpont megválasztásától függően bontakoznak ki. Nekünk is megvan a helyünk az egyetemes összkép sajátos szempontú nézői és az egyetemes összhang élvezői sorában, ez a hely csak a miénk, minden más historiográfiától különböző, s a mi helyünkről szólva újszerűen ható benyomásokról adhatunk hírt,

Marxista történelmi kötelességünk továbbá jelen lenni a történelmi problémák megvitatásában az ideológiai arcvonal minden szakaszán; a front egyik oldalán a mi nézeteink sorakoznak fel, a másikon pedig a nem marxista, főként pedig az antimarxista nézetek. Éppen ideje tudomásul vennünk, hogy a tőkés országok történetírása, főként az erősen fejletteké, amely kutatásokra és számos intézmény fenntartására, sok kutató szakember foglalkoztatására jelentős anyagi eszközökkel rendelkezik, ez utóbbi két évtizedben szintén „alkotó erőfeszítéseket“ tesz, persze a maga módján, sajátos álláspontjának megfelelően. A történelem megközelítésének számos új elméletét és módszerét dolgozták ki. Mindezek a módszerek az újítás, a „történelmi igazság“ mind szorosabb megközelítésének igényével lépnek fel. Noha történetírásunk nem egyedül felelős a marxista gondolkodás sorsáért, nem mondhat le arról, hogy részt vállaljon

a közös felelősségből, és lehetőségeihez mértén hallassa szavát. A nyugati történelmi irodalom olvasásakor az a halvány — de nyugtalanító — érzése támad az embernek, hogy — igaz, nem a tudomány egészében, hanem csak egyes körülhatárolt zónáiban — elméleti és módszertani vonatkozásokban valamiképpen átengedtük a kezdeményezést. Igen sok, az utóbbi években felmerült állásfoglalást, véleményt, elméletet, módszert hagyunk válasz nélkül. Persze szó sincs arról, hogy polémiát kívánnánk mindenáron és minden témáról. Legkevesbé az alacsony színvonalú vitát kívánjuk. A marxizmus—leninizmus módszerének rendelkezésünkre álló eszközeivel azonban alaposan szemügyre kell vennünk, mi az, ami időálló, s mi az, ami mulandó az utóbbi évtizedek polgári történetírásának túltermeléséből.

A filozófiában (akárcsak a biológiában vagy a nyelvészetben is) elkezdődött a strukturalizmus és a marxizmus kritikai dialógusa; ugyanúgy lehetne vitatni azt az események leírását mellőző historiográfiát is, amely manapság több nyugati iskola ihletője. Nem adtunk még alaposan dokumentált választ a gyakran használt *ciklus*-fogalomra a történelmi fejlődésben (s megjegyezzük: válaszon nem feltétlenül tagadást értünk). Sok példát lehetne még említeni. Következtetésünk lényege: hogy az egyetemes történetírásban méltó helyet foglaljunk el, a jelenleginél átfogóbb szempontok szerint általánosabb problémák körét kell beillesztenünk a hazai historiográfiába. Történelmünk mélységeiben is jól megismert területéről kiindulva igyekezzünk szorosabb kapcsolatot teremteni részleges és általános között a romániai historiográfia kutatási tematikájában.

A Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája létrehozását kísérő szakavatott megbeszélések során az egyetemes történelemmel kapcsolatos tanulmányok fejlesztésének szükségessége gyakran felmerült. Ennek szükségességét Nicolae Ceaușescu elvtárs is hangsúlyozta az új akadémiai fórum elnökségével való első találkozásakor.

Amit ezzel összefüggésben itt kifejtettem, csupán az említett beszéd ezen eszméjének konkretizálása kíván lenni. A kívánalmaktól a megvalósulásig azonban hosszú — és nem is túlságosan sima — az út. De ne sajnáljuk az erő kifejtést: egészen biztos, hogy világviszonylatban történetírásunk jó hírét öregbíti majd az eredmény.

JORDÁKY LAJOS

## Legújabbkori történet-kutatásunk néhány feladata

A romániai történetírásnak mindeddig elmaradt ága a legújabbkori történelem problémáinak tudományos feldolgozása. Gondolunk itt elsősorban a két világháború befejezése közötti negyedszázadra (1919—1944). A *Románia története* 6. kötete hivatott a tervek szerint a történeti szintézis megteremtésére. A kötet azonban késik, s ennek nyilván egyik oka a rész kutatások hiánya mind a gazdaságtörténet, mind a társadalom- és

művelődéstörténet területén. Az utóbbi években ugyan már jelent meg néhány munka, különösen a két világháború közötti munkásmozgalom harcaira és Románia külpolitikájára vonatkozóan, a romániai magyar nyelvű történetírás azonban nem jutott túl a történeti közírás szintjén, márpedig a publicisztika a mindennapok szemüvegén s nem a történettudomány igényével kíséri figyelemmel az eseményeket.

E tekintetben a legújabbkor történéseivel foglalkozó hazai magyar történészekre rendkívül fontos feladatok várnak. Ezek megjelölése hossz- szas eszmefuttatások és viták eredménye kell hogy legyen. A magam részéről a romániai magyar történészek munkájának négyirányú kapcsolódását látom rendkívül jelentősnek, melynek segítségével hozzá kell járulniuk Románia két világháború közötti történetének kidolgozásához.

Elsősorban a *gazdaságtörténeti* kérdésekre vonatkozik ez. A romániai kapitalizmus kifejlődésében a húszas évektől kezdve döntő szerepe volt a Zsilvölgye szénbányászatának, az Érchegység arany- és Nagybánya környéke fémbányászatának, a bánsági nehéziparnak, Vajdahunyad acéliparának, a gázra épülő középerdélyi vegyiparnak, a fakitermelésnek, Temesvár gyáriparának, Brassó, Arad és Szatmár gépiparának, Kolozsvár és Nagyvárad könnyűiparának. Minthogy sok ipari vállalkozásban és a mögöttük álló bankhálózatban fontos szerepük volt a magyar tőkéseknek és bankároknak is, az idevágó forrásanyag egy része magyar nyelven maradt fenn a történetkutatás számára, s így a hazai magyar történészek ennek feltárásával az egész ország gazdaságtörténetének feldolgozásához járulhatnak hozzá eredményesen.

Ugyanilyen jelentős lehet a magyar történészek kiegészítő munkája a *társadalomtörténet, a politikai pártok és a munkásmozgalom története* feldolgozásának területén is. Az agrárreform megvalósításáért folyó küzdelemben a magyarság tömegei is részt vettek. Románia demokratizálása, a mindkét oldalról felmerülő nacionalizmus, majd a faszizmus terjedése és az ellene való küzdelem szintén egyetemes ügye az egész történetírásnak. Mindezek magyar vonatkozásainak, közéleti megnyilvánulásainak tanulmányozása fontos hozzájárulás lehet a romániai történetírás egészéhez. Hangsúlyozott jelentőségű a munkásmozgalom történetének tanulmányozása, hiszen az erdélyi részekben mind a kommunista, mind a szociáldemokrata párt, valamint a szakszervezetek magyar munkástömegeket is felöleltek, s ezek a szervezetek mindenkor a legteljesebb egységben működtek együtt országos hálózataikkal. A legtöbb szakszervezeti központ több mint egy évtizeden át Kolozsvárt székel, s ezek tevékenységének feldolgozása szintén nem elhanyagolható feladata az ország magyar történészeinek.

Van azonban a történetírásnak egy olyan ága is, amely elsősorban a hazai magyar történészek feladata. Ez a romániai *nemzetiségi kérdés története* a két világháború között, kiváltképpen a magyar nemzetiség vonatkozásában. Ahogyan a szociológiának ma már világviszonylatban önálló ága a nemzetiségi szociológia, úgy a történettudományon belül is ki kell alakítani a nemzetiségi történelemmel foglalkozó diszciplínát. A történettudomány nemzetiségkutató ágának kell feldolgoznia a nemzetiségi jellegű gazdasági vállalkozások történetét a kapitalista fejlődésen belül. Különösen a banktőke gazdasági szerepének, társadalmi hatásának és politikai befolyásának kutatása ígér nagy lehetőségeket a történetku-

tató számára. De ennél is fokozottabb figyelmet érdemel a romániai magyarság politikai mozgalmainak története. A rövid életű Magyar Szövetség, a törekvés egy demokratikus Magyar Néppárt megalapítására, az Országos Magyar Párt, a harmincas években alakult ellenzéki csoportok tevékenysége, majd a MADOSZ, végül a Nemzeti Ujjászületés Frontja keretében megalakult Romániai Magyar Népközösség rendkívül nehéz és bonyolult feladatok megoldására ösztökélik a politikai történelemmel foglalkozó kutatókat.

A nemzetiségi kérdés vizsgálatának fontos része a *művelődéstörténet* változatos, gazdag területének felmérése is. Az iskolaügy, a sajtó, az irodalom és irodalmi társaságok, a színházi élet, a tudományos munka eredményei és a közgondolkodás fejlődése, az ideológiai hatások és ideológiai csatározások, a kisebbségi életforma körüli viták és még számos probléma vár feldolgozásra.

A nemzetiségi kérdés fejlődésével foglalkozó történést el sem lehet képzelni szociológiai szemlélet nélkül. A szociológiai gondolkodás pedig természetszerűen követeli meg a történelmi materializmus módszerének alkalmazását. A társadalmat a maga mozgásában és fejlődésében kell vizsgálnunk. A történettudomány és a szociológia együttműködése nyilván szükségessé teszi egész sor tudományág eredményeinek a felhasználását. E vonatkozásban a gazdasági földrajz, a statisztika, az államtudományok és a politológia, az alkotmányjog és a nemzetközi jog, a demográfia rendkívüli fontossága emelendő ki. Hozzátehetjük még azt is, hogy a két világháború közötti időszakban e diszciplínák még tovább tagozódtak, s csíráikban megjelent a nemzetiség-történet, nemzetiség-szociológia, nemzetiségi statisztika, nemzetiségi politikatörténet, nemzetiségi jogszabályozás is.

A nemzetiségi történetírás alapfeltételei közé tartozik a *nemzetiség-történeti bibliográfia* elkészítése és a forráskiadványok megjelentetése. A bibliográfia vonalán nem a könyvkiadás egyszerű számbavételéről van szó, hanem egy olyan szakkönyvészeti munka elkészítéséről, amely tárgyra utaló jegyzetekkel állítja össze a könyvek és szakfolyóiratok mellett a sajtóban már megjelent gazdag és hatalmas anyagot. E tekintetben éppolyan fontos a kis vidéki városok lapjainak bibliográfiai feldolgozása, mint a nagy városok orgánumainak számbavétele. A nemzetiségi bibliográfia azonban egyoldalú volna, ha a romániai magyar történetkutatók és bibliográfusok csak a magyar anyaggal foglalkoznának. Ugyanolyan figyelemmel kell vizsgálni az egész romániai sajtót, valamint más nemzetiségek anyagát is. A forráskiadványok tekintetében pedig a legújabbkori román történésekkel együttműködve kell felkutatni és összegyűjteni az 1918 decemberében alakult Román Kormányzótanács nemzetiségi vonatkozású anyagát, a román politikai pártoknak a nemzetiségi kérdésben való állásfoglalásait, a magyar politikai szervezkedéseket, a Magyar Pártra és MADOSZ-ra vonatkozó levéltári anyagot, a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt nemzetiségi dokumentumait, valamint az állami hatóságok és minisztériumok okmányait.

A szociológia feladata a történeti anyagfeltárás figyelembevételével tisztázni a nemzetiségi („nemzeti kisebbségi“) fogalmak lényegét és tartalmát, azok kapcsolódását a nemzet és az állam fogalmához. A szociológia ezt a feladatot nem végezheti el csupán absztrakt módon, nem dol-

gozhat légüres térben vagy a valóságtól elvonatkoztatott agyszüleményekkel. Konkrét történeti anyagra van szüksége, s ezek felkutatása történettudományunk feladata.

Az 1919 és 1944 közötti történeti korszak nemzetiségi történetét a történelmi materializmus módszerével történettudományunk még kevésbé dolgozta fel. Az elmúlt negyedszázadban történészeink figyelme inkább a századforduló utáni két évtized eseményei felé fordult, az 1944 előtti munkák pedig kísérletek maradtak csupán, amelyeket elsősorban az Országos Magyar Párt tevékenységének ismertetésére vagy öngigazolására használtak fel szerzőik. Kétségtelenül számos olyan tanulmány is megjelent, amely forrásjellegű kiadványnak számít. Feltétlenül használható adattári, kisebbségstatisztikai, dokumentum jellegű anyagközlésekkel a legfontosabb szerepet a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című nemzetiségpolitikai folyóirat játszotta: két évtizeden át közölt adattári anyagot, s figyelte a politikai élet alakulását az akkori polgári világszemlélet szemszögén át. De használható anyagot közöltek olyan kiadványok is, mint az 1930-ban kiadott *Erdélyi Magyar Évkönyv 1919—1929*, az 1937-ben megjelent *Metamorphosis Transylvaniae 1918—1936* és az egy évvel később megjelent *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938*. Továbbá tekintetbe kell venni Mikó Imre könyvét (*Huszonkét év. 1918—1940*), amely az egyetlen nagyobb méretű kísérlet ez időszak felmérésére. A történettudós objektivitását itt beárnyékolta a politikum, amely a magyar nemzetiség politikai történetének középpontjába kizárólag a Magyar Pártot és a Magyar Népközösséget állította. Ligeti Ernő könyvében (*Súly alatt a pálma*) a polgári liberális szemléletet érvényesíti, hasznos adatokat nyújt sok tévedéssel, amiért csak erős kritikai apparátussal használható.

Jelentős anyagot közölnek az akkori idők egyes román kiadványai is. A *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918—1928* című testes kötet, Silviu Dragomir francia nyelven megjelent könyve (*La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques. 1934.*), V. Tilea, Ion Clopotel, Miron Albani és mások írásai, a *Revue de Transylvanie*-ben és számos román folyóiratban megjelent tanulmányok hűen tükrözik a román polgárság és értelmiség akkori felfogását a nemzetiségi kérdésben.

A problémának csak kis részét vázoltuk fel, s a kutatóterület anyagának még kisebb hányadára mutattunk rá. Résztanulmányok tömegére van szükség, mielőtt történeti szintézisre gondolnánk. A közelmúlt és jelen felé fordulás azonban nemcsak tudományos feladat, hanem történeti szükségszerűség is. A nemzetiségek sem a múltjukból élnek; jelenükhöz szükségük van múltjuk ismeretére — ezért fontos a középkori és újkori történetkutatás —, az életerőt azonban annak a tegnapnak az ismerete adja meg, amelyet a ma élő idősebb nemzedékek még maguk is átéltek, akiknek kötelessége azt átadni a mellettük növekvő újabb generációknak.

E néhány feladat vázlatos felsorolása is mutatja, hogy legújabbkori történetírásunk hogyan gazdagodhatnék annak az útnak a feltárásával, amely tartalmában és lényegében a román nép és az együttélő nemzetiségek barátságán át egy közös szocialista hazába való testvéri beilleszkedéshez vezetett.

## Erdélyi középkori történet-kutatás és régészet

Az Akadémia rendezésében 1969 decemberében Craiován lezajlott II. országos régészeti értekezlet résztvevői az előadottakból s a nemegyszer szünetelődésig hevült vitákból okulva, bőséges tapasztalatokat értékesíthetnek további kutatásaikban. Mind a közlések gazdagsága, mind bizonyos, még nemrégiben is sok tekintetben egészen másként értékelt ókori, népvándorlás- és kora-középkori kérdéscsoportok vizsgálata arról tanúskodik, hogy a kutatásban egyre jobban helyet kérő fiatalabb régész-nemzedék szemlélete a lényegyet jobban megközelítő, az eddiginél tárgyilagosabb, s a különböző korú leletekben tükröződő hajdani történelmi valóságot jobban törekszik megismerni.

A dák népesség római foglалás előtti történetét elemző előadások sorát egy-két népvándorláskori, de számosabb középkor-kezdeti, időben a XIV. századig terjedő értekezés követte. A figyelmünkre méltóbbak csoportjában említhetjük Ștefan Pascu és Mircea Rusu összegezését az (évek óta Doboka várában végzett) ásatásokról, Petre Diaconunak a XI—XIV. századi Dobrudzsáról, Panait I. Panaitnak a XIV. századi havas-elvi műveltségről szóló előadását, valamint Ștefan Olteanu érdekes eszmefuttatását a moldvai és havas-elvi X—XIV. századi földművelés és állattenyésztés viszonyának, jelentőségének és arányának alakulásáról. Ki kellene emelnünk Radu Popa *Az erdélyi románok XIII—XIV. századi történetének kérdései* című gondolatébresztő tanulmányát is. Ezek mellett különös érdeklődésünkre tarthat számot Victor Spinei iași-i kutató *Új régészeti adatok Moldvából a XII—XIV. századból* című, az erdélyi kora-középkori kutatók számára is sokat mondó, meglepő eredményt ismertető értekezése. A szerző e szándékosan utoljára hagyott közlésében a moldvai román (vagy román-szláv) népesség hagyatékának a bemutatása után rátért a keleti országrész különböző vidékeit hosszabb-rövidebb időre megszállva tartó több lovas nép: magyarok, besenyők, úzok, kunok, valamint a tatár „Ulusz Dzsuci“ (Kék Horda) állama uralmának idejéből fennmaradt emlékek vetített képes bemutatására. A bennünket leginkább érdeklő leletek csoportjából kiragadjuk a hegyek övezte kies Dornai-medence nyugati feléből napvilágra került Cosna-Floreni-i honfoglaláskori magyar vaskengyeleket és nyílhegyeket, a Pietra Neamț-i (hajdani karácsonykövi) „Bitca Doamnei“ dákkori erődítményének elemeit is fölhasználó, XI. század végi, XII. század eleji (hihetőleg Szent László- vagy Könyves Kálmán-kori magyar régészeti anyagot szolgáltató) „udvarhelyet“, a Gyimesi-átjáró védelmére létesített korai magyar palánkvárat, azután az Aranyos-Beszterce vízgyűjtőjének felsőbb, nyugati részeiben előkerült, a XIII. század közepi mongoldúlással nyilván kapcsolatban levő, különös érdeklődésre számot tartó fegyver (raktár)-leleteket.



Ion Nestor akadémikus, a Bukaresti Egyetem régészettanára felszólalásában a X—XIV. századi történeti és régészeti kérdések megoldásával kapcsolatosan az óromán nép és a II. évezred elején a mai Románia területén megfordult, letelepedett és idővel részben a román népbe olvadt keleti (török és más) népelemek tárgyi hagyatéka lehető legalaposabb vizsgálatának tudományos jelentőségét hangsúlyozta. Az idevágó kutatás révén az ezredforduló folyvást gyarapodó anyagalmazában végre elhatárolható lenne az ósromán emléktárgytól a különböző többi népek, néprészek, törzstörzsedékek tárgyi és szellemi hagyatéka.

A craiovai II. országos régészeti értekezleten Emil Condurachi és Ion Nestor akadémikus összegezése s az utána Iași-ban megrendezett, éppen a koraközépkor-kutatás eredményeinek számbavételére, a szükséges következtetések leszűrésére összehívott másik tudományos ülészek megteremtette az alapot a bennünket pillanatnyilag is, távlatosabban is érdeklő ügy vizsgálatának szabatosabb körvonalazására. A két rendezvény általános vonalvezetésének, eredményeinek fényében vegyük számba röviden, voltaképpen miben is állhat a romániai kora-középkori történetkutatás és régészet egészében az erdélyi magyar koraközépkor-kutatók és régészek sajátos feladata: mivel is járulhatnának hozzá sajátos helyzetükből fakadóan az Erdély történetének későbbi alakulására is ható X—XV. századi állapotok alaposabb megismeréséhez.

Az adott kutatási körülményeket és fejlődési lehetőségeket mérlegelve egyetlen, szinte önmagától fölkinálkozó kérdés tanulmányozására csoportosítunk át minden, a régészet hivatását több-kevesebb szakértelemmel űző munkaezredet, nevezetesen: a romániai magyar népművelés különböző csoportjai kora-középkori történetének a régészet útján, régészeti módszerekkel való megismerésére. Ennek a feladatnak az elvégzésére nem kérhetünk föl magunk helyett másokat, a dolgok természetéből eredően nem is igen vállalkozhatik rá más. Mástól legfönnbbségi segítséget vagy jótanácsot várhatunk. Az előttünk tornyosodó feladat természete, jelentősége az eddiginél sokkalta alaposabb, figyelmesebb, gondosabb munkát, valóságos régészeti munkát követel meg.

Ne kerüljünk hát a kérdés megvilágítását. Vegyük szemügyre: az adott és fejleszthető lehetőségek birtokában miben is járulhatunk hozzá leginkább a különböző mai vagy századok viszonyosságai folyamán eltűnt romániai magyar népcsoportok kora-középkori történetének régészeti úton történő megismeréséhez.

Nálunk is, amiképpen külföldön is: Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, az NSZK-ban, Francia- és Olaszországban, Angliában és Dániában, Svédországban és Svájcban a településkutatás immár csaknem négy évtizedre visszatekintő lankadatlan munkával az elmúlt élet eddig teljesen bolygatatlan részeit szólaltatta meg (e tekintetben utalunk Nicolae Constantinescu összefoglalására: *Satul medieval dispărut și cercetarea europeană actuală. Studii și cercetări de istorie veche*, 1967. 2. 361—373). A településkutatás ismeretlen jelenségek seregét hozta felszínre, addig még csak nem is sejtett összefüggéseket tárt föl, a névtelen néptömegeket a történelem megbecsült szereplői közé emelte, hajdani jelentőségüknek megfelelő helyre állította. Eredményei Európaszerte máris nagy lépésekkel segítettek közelebb a kora-középkori múlt alaposabb megismeréséhez. Am bármekkora szingaz-

dagodást hozott is az eddigi kutatás, a települések egykori viszontagságos életének, múltjának számtalan részlete még mai napig föltáratlan. Jakó Zsigmond egyik, immár negyedszázada közölt, de sajnos azóta is alig-alig megszívlelt, még kevésbé követett kitűnő tanulmányának (*Az elpusztult települések kutatása. Erdélyi Múzeum, 1945. 1—2. 46—60*) gondolatmenetét átvéve leszögezhetjük, hogy egyes kérdéscsoportok több, mások kevesebb kutatót vonzottak, ismét mások mindmáig hiába várják földolgozóikat. S még azokban az esetekben is, amikor a kérdések sok részletét sikerült már tisztázni, új módszerek alkalmazásától a kép kiegészülése várható.

A hiányok megállapításának, a feladatok számbavételének, a módszerek összemérésének ideje településtörténetírásunkban is elérkezett. Addig is, míg a hiányok és teendőik tudatosítása a kutatás egészére terjedő alapos számvetéssel megtörténhetik, szükségesnek látszik „helyi erőforrásokkal” is megoldható, néhány kérdésre fölhívni a figyelmet.

\*

Mint ismeretes, a történetkutatás egy idő óta nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egységek: megyék, vízgyűjtő medencék településeit csoportosan, együttesként vizsgálja. Azóta az eltűnt falvak kutatásának ügye valósággal új kérdéscsoporttá terebélyesedett.

Néha egyetlen falu teljes forrásanyagából világosan kiderül: sok mai település határán hajdanában több, időközben nyomtalanul eltűnt szálláshely, falu osztozott. A mai népesség helyüket gyakran már nem ismeri, az idők ködében szertefoszlott emléküket legföljebb egy-egy, romjaiban még látható vagy már egészen behantosodott templom-maradvány, dülönév vagy a szántóvetők ekéje fölvetette kő- és tégladarabok, meszes földfoltok hirdetik. Egy-egy tájegység vagy megye egész forrásanyagát összehordva az oklevelekben még szereplő, napjainkat azonban már meg nem érő települések számottevő csoportokat alkotnak. (Ezzel kapcsolatban utalunk Szabó T. Attilának és munkatársainak eléggé föl nem becsülhető értékű, több évtizedes tevékenységére.) Településkutatásunk már több vidékre terjedően összegyűjtötte az eltűnt helységekre vonatkozó adatokat, a terepen többé vagy kevésbé azonosította, sőt a pusztulás idejét vagy időtartamát is nemegyszer sikerült megállapítania. Egyébként azonban az elpusztult szállások, falvak kialakulásának, fejlődésének, életének, történelmi és még inkább régészeti úton való föltárását mindaddig, sajnos, nagyon is mellékes föladatként kezelte, s meg se kísérelte kérdéseiket bár felületesen áttekinteni. A kutatás ezzel mintegy önként le is mondott a megsemmisült telepek múltjának, az adott kor társadalmi-gazdasági életében játszott szerepének s az élő falvak életútjának alaposabb történeti-régészeti vizsgálatáról.

Ez annál kárhoztathatóbb, mert a több évszázados török hódoltság alatt élt és szinte folytonos mozgó hadszíntérré vált középkelet-európai tájak — bennük hazánk földje is — joggal tekinthetők az eltűnt települések szomorú múltú földjének. A Temesköz síksági részén, a Körösök mentén, Szatmár környékén, Erdélyben is a települések százaiban aludt ki végleg az otthonok összetartó, melegítő tüze. „Joggal várható... tehát — jegyzi meg negyedszázada Jakó Zsigmond —, hogy ennek az elszüllyedt világnak a megszólaltatására a hazai történettudomány fogja

a módszereket kidolgozni... A külföldi eredmények áttanulmányozása elsősorban arról győz meg, hogy a települések pusztulása nem valami szomorú... végzet, hanem általános közép-európai jelenség. S mert ez így van, a sajátos helyi okokon kívül az egész folyamat mögött közös rugók keresendők. Ezek feltárásakor tehát eredményesen használhatók a külföldi megállapítások. A folyamatnak azonban természetesen csak az iránya azonos... Tájainknak éppen ez a változatos múltja nyújt reményt arra, hogy az eltűnt települések kutatása nálunk sokkal többféle tanulsággal szolgál, mint Nyugaton...“

Az elpusztult szállások, falvak kutatása a nyelvtudomány, településtörténet és a középkori régészet közös „vadászterülete“, közös érdeke, feladata. Ebből eredően e tudományágaknak egymással karöltve kell tevékenykedniük. A történettudománynak a helytörténeti adattárba össze kell gyűjtenie az eltűnt falvakkal kapcsolatos írásbeli adatokat. Ez a gyűjtés — mint azt annak idején Jakó Zsigmond fölismerte — semmiképpen se zárható le a középkor végén, hanem át kell hajolnia a XIX. századig, sőt, az esetek többségében napjainkkal is meg kell teremteni a közvetlen összeköttetést. E nélkül ugyanis a nyelvtudomány nem vállalhatja teljes biztonsággal sem a helynév megfejtését, sem pedig a nyomavesztett falunak a terepen való megtalálását, azonosítását. Részben a helynévgyűjtők, részben pedig a terepen vizsgálódó régészek feladata azután a történeti-térképi adatok útmutatása értelmében, dűlőnevek segítségével, a helyszínen meghatározni a hajdani település helyét. A falu egykori határának megállapítása nélkül a településtörténet nem mérheti le az eltűnt helységeknek a táj történelmi fejlődésében játszott szerepét és jelentőségét. Csakis ilyenféleképpen, az eltűnt és élő helységek együttes föltérképezésével állapítható meg a vizsgált terület egykori népsűrűsége, egyes időszakok építő tevékenysége, a falusi lakosság életszínvonalának emelkedése vagy süllyedése, a soraiban megindult társadalmi rétegződés folyamatának lassú volta vagy erősödése, kieleződése és sok más egyéb. Így becsülhető föl igazában a falusi népességnek a természeti táj művelt tájjá való átalakításában betöltött szerepe. Végül a terepen azonosított pusztafalvak, faluhelyek legjelentősebbjének, a sok tekintetben legtöbbször ígérőnek föltárásával a régészet napvilágra hozza letűnt korok fáradságos, verejtékes hétköznapijainak a beavatott számára beszédes emlékeit.

A régészeknek elsősorban ebben a munkaszakaszban kell bekapcsolódniuk e hármasság ötvetű tevékenységbe. Noha szinte hihetetlennek tűnik, éppen hajdan virágzó szálláshelyeink, falvaink tömeges megsemmisülése tesz lehetővé rendkívül érdekes és egyben értékes nép- és településtörténeti következtetéseket. Egyebütt nemigen képzelhető el ilyesmi, hiszen, főként Nyugaton, a települések mind a mai napig megszakítatlan fejlődése miatt a korábbi állapotokat tükröző emlékeket maga a továbbhaladó élet tüntette el az esetek többségében. Nálunk viszont, az anyaföld védő takarója alatt szépen, legtöbbször háborítatlanul megőrződtek a távolság kódéba vesztett századok sok mindenről árulkodó, egyszerűségükben is föltöbb értékű maradványai...

Íme, a távlatosan kezelendő nagyszerű régész-feladat!

\*

A romániai magyar népeesség múltjának kutatásában a köznép falvainak és temetőinek megásatása ígér becses tudományos anyagot. A halott falvak aprólékos, módszeres föltárása a társadalmi termelésnek akkoriban alapját alkotó, rögéhez kötött paraszti réteg anyagi és szellemi műveltségébe enged mélyen bepillantani, az előkelők rangos hagyatéka viszont elsősorban idegen, főként nyugati hatásokról tanúskodik. A környező országokban már eddig végzett ásátásokból és társadalomtörténeti értékelésekből leszűrhető tanulságok alapján mindenesetre nyilvánvaló a koraközépkori társadalom kezdeti sekély rétegződésének fokozatos elmélyülése. A köznépet lassan szélesedő anyagi és szellemi hasadás választja el az uralkodó rétegtől.

A nyomukvesztett erdélyi településekben a X—XIV. század, más esetben a java- vagy késő-középkor népi műveltségének állapota rögzítődött. Ezért lenne rendkívül jelentős éppen ennek, az erdélyi magyar régészeti kutatás sajátos feladatait eleve megszabó tárgykörnek az eddigi gyakorlatnál sokkalta fejlettebb, minél kifinomultabb módszerekkel, minél elmélyültebb, gondosabb elemzéssel való alapos, igazán *tudományos* vizsgálata. Mint arra nem egy ízben figyelmeztettünk, föl kellene végre hagynunk az anyagi és szellemi lehetőségeinket valósággal szétforgácsoló, a tevékenységünket nem éppen kedvező fényvel megvilágító ötletszerű tárgyválasztással, nemrégiben jól megásott emlékek újrafeltárásával, a semmiféle észszerű, távlatos tervbe nem illeszthető sietős, számottevő ásátásoknak egyáltalán nem nevezhető „turkálgtatásokkal“. Ellenkezőleg, minden erőnkkel a még nemzedékek hosszú sorának lankadatlan tevékenységét követelő nagy ügy alapkőlerakásán kell buzgólkodnunk. A faluásatásokból majdan bizonyára kibontakozik az egykori létnek a mai színes álmoktól jócskán elütő, ridegnek ható, kendőzetlen, de valóságos képe; a mostani találgatások, ködös elképzelések helyét a meztelen igazság fénye tölti majd be. Ha alaposan meggondoljuk, nekünk, a mi nemzedékünknek, talán még nem is megfelelő előkészület hiányában kell az egykori szálláshelyek hevenyészett „tanulmányozásába“ fogunk. Az érdemleges kutatás inkább a következő, remélhetőleg sokkal jobban képzett nemzedék feladatául kívánkozik. A legfontosabb teendők elérésére természetesen be kell illeszkednünk a kutatások országos kereteibe, fenntartva mindenkor a legteljesebb összhangot a román és szász népmúlt kutatásának azonos tárgyú és irányú, sokszor azonos területen folyó munkálataival. A kezdet feladatai a következők:

1. A már meglevő anyag szabatos számbavétele, ellenőrzése és térképezése. E több rétegű, régészeti kataszter-jellegű tevékenység eredményeinek kiadványsorozatban való közlése.

2. Nagyobb területek, lehetőleg tájegységek, tájegység-részek teljes felszíni bejárásával (a csíkszeredai múzeum egykori és mai tudományos kutatóinak dicséretes tevékenységéhez hasonlóan), különösen tavaszi meg őszi szántáskor, a hajdani települések, szállások helyének a terepen való azonosítása és — amennyiben lehetséges — okleveles adatokkal való egyeztetése.

3. Földműveseink, bányászaink, építőtelepi dolgozóink, falusi és városi értelmiségünk segítségének megnyerése e tevékenységünk „termelékenységének“ fokozása céljából. Állandó, megbízható, önzetlen gyűjtőhá-

lózat kiépítése és az érdeklődés folytonos ébrentartása az eredmények népszerű ismertetésével. Ez a gyűjtőhálózat természetesen nemcsak az erdélyi kora-középkori régészetnek válnék hasznára, hanem e sok vihart látott föld egyes vidékei valamennyi régészeti lelőhelyének fokozatos megismerésére is fölöttébb hasznos volna! Ebben a tekintetben, kellő körültekintéssel, óvatossággal, a kettőzés (nevezetesen a zug-múzeumok létesítése) elkerülésével okvetlenül bekapcsolandók a népi közművelődés községi-falusi szervei (művelődési otthonok, általános iskolák).

A feladatok nyers vázolója rendjén, hacsak nagy vonalakban is, de elénk tárult a jövő kutatásaira váró hatalmas és — nem győzzük eleget hangoztatni — teljes tudományos tárgyilagosságot kívánó, súlyos felelősséggel járó munka. Az effajta vizsgálódások és ásatások meglepetéseket hozhatnak a romániai magyarság különböző csoportjai (többek között a székelyek) betelepítési folyamata idejének, irányának, esetleges indítókainak, természetének, a későbbi lakóhelycseré körülményeinek földerítésére. A lakosság hétköznapijairól, kitartásáról, hősi küzdelmének földben, tehát hamisítatlan környezetben megmaradt emlékeiről az Erdélyben száradok folyamán együtt élő, léte fenntartásáért azonos keménységgel, elszántsággal küzdő román, magyar, német népesség közös múltjáról beszélnek ezek az emlékek. Kötelességünk fölfigyelni rájuk és üzenetüket tolmácsolni a kései utódoknak.

— GEORGIUS REICHERSTORFFER —

## Az olvasóhoz

Hogyha nyugodtan a jó szelek árja dagasztja vitorlád,  
Vigan s gondtalanul töltöd a békeidőt,  
És mindkét füleden jó mélyen elalszol, azért még  
Kell a dühödtt sorstól védened önmagadat.  
Ügy hát fontold jól meg a háboruzás idejét és  
Fegyvereit, mert mind a mi fejünkre szegül.  
És épp ott érhetnek a többszöri hosszú kudarcok  
Nagy sorozatban, ahol még sose vártad a bajt.  
Rossz balsorsod a hajszálad közt repdes, amíg te  
Büszke babért szerzel homlokod éke gyanánt.  
Mert hiszem, és nem alaptalanul, hogy a sors sohasem hoz  
Oly örömet, mit a baj nem fenyeget szaporán.  
Éppen ezért, ha a költők jóslata részben igaz csak,  
Fegyveresen törnek ránk a török katonák.  
Így pusztult el a hordáktól gondnélküli Moldva  
S Flaccia\*, mit letepert járma alá a török.

Toth István fordítása

\* Havasalföld

## Legenda és valóság

### A csíki székelv krónikáról

Nincs olyan közösség, legyen az csak egyetlen falu lakosait vagy egy egész ország népét magában egyesítő, amely ne érezne annak szükségét, hogy létrejötteinek és életfolyamatának körülményeit valamilyen formában rögzítse. Évezredes emberi vágy már magának a pusztá létnek s még inkább a nem mindennapi eseményeknek az emlékéet az utókorra átörökíteni. Egyebek mellett ez a vágy hívja életre a barlangrajzok győzelmes vadászjeleneteit, s ez nyilvánul meg a középkori oklevelekben, amelyek nem szűnnek meg hangoztatni, hogy az emberi emlékezet véges, és ezért kell a nagy tetteket „örök emlékezetre“ fenntartani. E szándék kifejezője az a gazdag szájhagyomány is, amely énekek, regék s nem utolsósorban mondák formájában őrizi a legtöbb népnél, s nálunk is, egy hosszú fejlődési szakasz már-már feledésbe hulló emlékanyagát. Ez a törekvés irányítja jóval később, immár az írásbeliség eseményeket könnyebben rögzítő időszakában, előbb a szűkszavú évkönyvek, majd pedig a krónikák íróinak tollát is.

A már haladottabb fejlődési fokot elért társadalom tagjaiban azonban egy másik törekvés is tudatosodik: a múlt, vagyis az elődök tetteinek, életkörülményeinek megismerése. Ez az óhaj mind parancsolóbb formában jelentkezik, és egy időn túl egyenesen szükségyszerűvé válik. Közismert, hogy mind az egyetemes, mind a hazai történelem viszonylatában az elődök létrehozta értékeket akarjuk megismerni, hogy beépíthessük jelenünkbe, amelyet minél gazdagabbá, magasabb szintűvé és mindnyájunk számára emberibbé óhajtunk tenni.

De felőtlik a sokat vitatott kérdés: a ránk maradt forrásokból milyen mértékben tudjuk megismerni a valódi múltat? Helyénvaló ennek felvetése a középkorral kapcsolatban is, különösen akkor, ha a korai idők hiányos forrásanyagára gondolunk.

Tudott dolog, hogy a történeti múlt rekonstruálásához elengedhetetlen a forrásanyag hitelességének és mindenekelőtt valóságűségének megállapítása. Jóllehet a szájhagyomány útján fennmaradt és átörökített mondák történelmi események magvát őrizték meg, sokszorosán átszövődtek legendás, természetfeletti elemekkel. Viszonylag kevésbé kötött formájuk tág lehetőséget nyújtott a gazdag népi fantázia személyeket és eseményeket újratereztő megnyilvánulásának. A korunkbeli történetkutató mindezzel számot vet, de azt is figyelembe veszi, hogy az eredetmondák egy korai fejlődési szakasz el nem hanyagolható forrásai, hisz fényt vetnek e kevéssé ismert időszak emberének gondolkozásmódjára, hitvilágára és egész felfogására.

Az így kialakult történeti hagyományok, mondák vagy legalább azok egy része jóval később, az írásbeliség elterjedésével, bekerült a vezéreket, az uralkodó-dinasztiát dicsőtő s ennek messze felmenő őseit elősoroló krónikákba. Az írásbeliség kezdeti szakaszában a krónikák pergamen-lapjaira azonban olyan új mondákat és legendákat is feljegyeztek, amelyek egy-egy uralkodó tetteiről szóltak. Ne feledjük, hogy

a krónikák írói az egyházi emberek közül kerültek ki. Koruk szemléletének megfelelően a történeti tényekben ezek nem emberi életmegnyilvánulásokat láttak, hanem „Gondviselés-irányította jelenségeket“. A szerzetes-krónikás a maga felfogásának megfelelően „rögzítette“ a valóságot, amelyet éppen ezért torzított is. Csak egyetlen példát erre. Történeti valóság, hogy I. László királynak (1077—1095) uralkodása idején az Erdélybe betörő kunokkal többször is csatát kellett vívnia. Ezekről szólva a krónikás számára az a lényeges, hogy bemutassa, miképpen menti meg Szent László a pogány kun kezéből az elrabolt keresztény lányt. A középkort vizsgálva az említett szemléletet s következőleg a forrásanyagnak egyházas beállítottságát egy pillanatra sem hagyhatjuk figyelmen kívül. De az elmondottak alapján azt is leszögezhetjük, hogy a történéseknek fokozott gondossággal kell kibontania a mondákban sokszor mélyen rejtőzködő valóság-magot. Sajátos jellegüknél fogva a mondák a történeti valóság rekonstruálásában csupán *kisegítő elemként* vehetők tekintetbe.

Szeretnénk elkerülni minden félreértést. Amikor a történeti valóság maradéktalan feltárását és bármilyen legendás elemtől való megtisztítását hangsúlyozzuk, nem a nép életének korai vagy középkori szakaszába visszanyúló és a szájhagyomány útján tovább élő történeti mondák ellen emelünk szót. Ellenkezőleg, létük örömmel tölt el, hiszen nemcsak a nép életében sorsdöntő események emlékét őrzik, hanem a bennük kifejezésre jutó gondolkodás eredetiségével és nyelvük üdeségével az irodalomba is új szint hoztak. Bizonyára ez a körülmény késztet írótak arra a vélekedésre, hogy a „történelem legendák nélkül olyan, mint a virág illat nélkül“. És valóban mennyivel szegényebb volna, például, a román irodalom, ha Ion Neculce a XVIII. század első évtizedeiben nem szedi csokorba a nép körében akkor még élő mondákat, vagy ha a belőlük ösztönzést merítő Dimitrie Bolintineanu nem hagyja az utódokra Ștefan cel Mare fejedelem uralkodásának egyes eseményeit megörökítő olyan költeményeit, mint a *Daniil Sîhastru*, vagy *Muma lui Ștefan cel Mare* s általában a *Legende istorice* címet viselő versciklusát. És a felsorolást folytathatnók. Vagy gondoljunk a magyarság történeti mondáira, amelyek szintén a nép múltjában kiemelkedő események emlékét őrzik. Ki ne hallott volna az eredetünkkel kapcsolatos csodaszarvas- és turul-mondáról, vagy azokról az eseményekről, amelyeket Botond és Lehel nevével fűzött egybe a hagyomány? A későbbi időkből pedig elég, ha megemlítjük a Toldi-mondát, amely Arany János halhatatlan művének megírásához nyújtott témát és ösztönzést. Úgy véljük, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a nagy költő ez alkotása maga is hagyományként szívódott fel s él a nép tudatában.

A mondák létjogosultsága tehát nem vitás. Jóllehet a történeti valóság egy-egy régmúlt eseményét a nép színes, mindent megelevenítő képzelete a maga módján átalakította, sőt nemegyszer csodás elemekkel tarkította, de meg is őrizte a késő utódok számára. Ez a körülmény eleve meg is határozza a mondák helyét és szerepét, s hibát követne el az a kutató, aki a történeti valóságot csak ezek alapján szándékozná rekonstruálni.

A történeti valóság megismerését a XVII. századtól számottevően előre vitte az a fejlődés, amely már a történelmi események összefüggéseinek vizsgálatát kívánta, és kezdett figyelmet fordítani a források milyenségére. Az a törekvés, hogy a fennmaradt források minél több szempontból kerüljenek vizsgálat alá, s ennek nyomán megbízható anyag álljon a kutatók rendelkezésére, fokozatosan kialakította a történelem segédtudományait. A forráskritika szüntelenül növekvő igényei pedig az egyes segédtudományok (írástörténet, oklevéltan, kronológia, pecséttan) vizsgálati módszerének további tökéletesítését segítették elő és újabb tudományágakat (érem-

tan, metrológia, címertan) hívtak életre. A történelemkutatás e fejlettebb fokán nemcsak a levéltárakban nagy számmal található okleveles anyag vizsgálata vált alaposabbá és eredményesebbé, hanem az elbeszélő forrásoké is.

Úgy tűnik, mintha az írás által is rögzített történeti hagyományok a XVII. századtól kezdve átlépték volna a krónikák kereteit, s egyre nagyobb körben váltak ismertté. Az ekkor már számottevő gyarapodást mutató és mind jelentősebb szerephez jutó értelmiség révén hatásuk megnövekedett. Véleményünk szerint ezen az úton éledhetett fel a székelység között és terjedhetett el széles körben a huneredet mondája is. A történeti hagyományok azonban még a XVIII. században sem voltak annyira ismertek és tanulmányozottak, hogy megakadályozhatták volna újkori koholmányok becsempészését. Sajnos, a forráskritika sem érte el eddig az időpontig azt a fejlettséget, amely útját állhatta volna bármilyen forráshamisítás lehetőségének. Ezek együttesen — és még egy fontos körülmény, amelyről majd részletesen szólunk — magyarázzák meg *A csíki székelység krónika* létrejöttét s azt, hogy csupán egy századon át folyó vita dönthette el véglegesen hamis voltát.

A mai történészek közül már csak kevesen tudnak azokról a heves vitákról, amelyek az említett krónika hitelessége körül folytak a XIX. század folyamán s amelyeknek hullámverése még az első világháború előestéjén is érezhető volt. A vita lényegének megértéséhez tudnunk kell, hogy a XVIII. század utolsó évtizedében (1796) egy olyan latin nyelvű krónika vált ismertté Erdély tudományos köreiből, amelynek szövegét — a másolat szerint — 1533-ban állították össze régi görög (!) és latin oklevelek alapján Sándor Menyhárdnak (= Menyhért) Vacsárcsi (Csíki szék) határában fekvő várban.

A krónika állást foglal a székelység vitatott eredetkérdésével kapcsolatosan, azt hangoztatva, hogy ők, a magyarokkal együtt, a hunoktól származnak; legkorábbi társadalmi és politikai szervezetükkel összefüggésben pedig több ismeretlen adatot őrzött meg. Utalt például a nemzeti társadalom kereteiben kialakult rokonsági viszonyra, melynek alapján — úgyszólván az egész középkoron át — a nemek és ágak keretei szabták meg az örökösödés, valamint a tisztségviselés rendjét, aminek tudata még élhetett a XVIII. századi székelységben s kétségen kívül ennek értelmiségében. Teljesen új volt viszont a krónikának az az állítása, amely szerint a XI. századig a székelységnél a legfőbb katonai, bírói és papi funkciót a „főrabonban“ viselte, aki választás útján jutott tisztségébe. Székelyhely az Udvarhely közelében emelkedő Budvárban volt, amelyet Buda „rabonban“ építtetett még a hun birodalom széthullása előtt. Itt tartották a székelység népgyűléseit, amelyeken a mindenkorai főrabonban igazságot szolgáltatott és az új törvényeket kihirdette. Itt őrizték még a főrabonban hatalmi jelvényét is, a kókuszdióhéjból készült és ezüstpántokba foglalt kelyhet, amellyel a népgyűlés alkalmával a főrabonban áldozatot mutatott be. A krónika szerint a kehely Anacharsis szkíta bölcstől (i.e. VI. sz.) származott, s a kereszténység felvétele után keresztelést ellátott fedele is volt, talpán pedig e köriratot lehetett olvasni: *PETRUS SÁNDOR 1412*. A kelyhet e forrás szerint I. István király uralkodásától, midőn a kereszténységet a székelység között is elterjesztették, már nem használták vallásos áldozattételre, de az megmaradt Zandirhám rabonban leszármazottainak, a csíkszentmihályi Sándor család tagjainak birtokában. Zandirhám akkor volt a székelység főrabonbánja, amikor a hunok (!) Árpád vezetéke alatt másodszer e tájakon megjelentek. Ő adta át Árpádnak a székelység hat pontba foglalt, kőbe vésett törvényét, amelynek elfogadására Árpád is kötelezte népét.



A krónika ettől kezdve, bár elsősorban Zandirhám ivadékainak sorsát követi nyomon, a székelyek történelmének egyes eseményeit is elbeszéli 1530-ig bezárólag.

A sok zavaros cselekményt és egymásnak ellentmondó adatot tartalmazó krónika 1818-ban nyomtatásban is megjelent. Kilyéni Székely Mihály adta ki *A nemes székely nemzetnek constitutiói* című oklevélgyűjteményében. A most már sokak számára hozzáférhetővé vált szöveg hitelességét a XIX. század folyamán több szakember (Szalai László, Jernei János, Marczali Henrik, Nagy Géza) kétségbe vonta, de voltak, akik — legalább részben — elfogadhatónak tartották, és adatait fel is használták. Ez utóbbiak közé sorolható Kőváry László, Szilágyi Sándor, Szabó Károly és mások. Jóllehet nem volt történész, de meg kell említenünk Orbán Balázs nevét is, aki *A Székelyföld leírásában* nemcsak újra közzétette a Sándor család birtokában lévő úgynevezett áldozó-pohár rajzát, hanem megadta annak pontos leírását is (II. 58.). Különbösen Orbán Balázs általánosan ismert munkája széles körben felhívta a figyelmet a csíki székely krónikára.

A különféle érvekkel támogatott és mindegyre megújuló vitát századunk elején Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár zárta le. A modern forráskritika módszereit alkalmazva s a meglevő másolatok szövegét összehasonlítva, minden kétséget kizáróan kiderítette, hogy a krónika szövegét 1796-ban a kolozsvári jogakadémián tanulmányait éppen bevégző és Csikszentmihályon lakó Sándor Zsigmond koholta (*A csíki székely krónika*. Budapest, 1905). Néhány évvel később tartott akadémiai székfoglaló értekezésében Szádeczky, válaszul az időközben megjelent ellenvéleményekre, ismételten és még határozottabban kifejtette érveit (*Még egyszer A csíki székely krónikáról*. Budapest, 1911). Ugyanebben az időben más szakemberek is kiderítették, hogy az állítólagos rabonbánok által használt áldozópohárka — amely az 1900-as években még a Sándor család birtokában volt — a XVII. század második felében készült, s így legfeljebb száz évvel „régibb”, mint a krónika. Ehhez még hozzátehetjük, hogy Ferenczi István és Ferenczi Géza Budvár területén 1969-ben folytatott ásatásai — amint azt szóbelileg szívesek voltak közölni —, a régebbi korok emlékeitől és a VIII—IX. századi szórványos leletektől eltérően, csupán a XII—XIII. században emelt, méshabarcossal kötött kőfalú és egyszerű alaprajzú várat tártak fel, viszonylag szegényes leletanyaggal együtt.

Előbb említett munkáiban Szádeczky részletesen feltárta a hamisítás okát és körülményeit is. Kutatása nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a krónikára a Sándor családnak volt szüksége az Aporok ellen folytatott úgynevezett „tatár-perben”. A Felesíkba 1694-ben beütő tatárok ugyanis a rabszíjra fűzöttek között elhurcolták Csikszék vicekapitányát, Sándor Jánost is feleségével együtt. A férje kezességén hazabocsátott asszony kettejük váltságdíjának lefizetésére kölcsönt vett fel Apor Istvántól, akinek zálogul lekötötte némely csíki és háromszéki birtokukat. A XVIII. század folyamán a Sándor család vissza akarta váltani a birtokokat, de az Aporok állítása szerint nem zálogbaadás történt, hanem eladás, és ezért nem voltak hajlandók azokat visszaadni. A hosszasan elhúzódó és 1797-ben újra megindított perben Sándor Zsigmond, a krónika „szerzője”, képviselte családjá érdekeit, s bizonyította e mű szövegével a tatárabszégbe jutott Sándor Jánostól való leszármazását. De nem csekély mértékben befolyásolta a krónika keletkezését Sándor Zsigmondnak az a törekvése is, hogy családjának eredetét a rabonbáni intézmény elképzeltetésével Árpádig vigye vissza és egyenesen vele hozza kapcsolatba.

Amily meglepő a krónika tartalma, éppen olyan sajátos feltűnésének körülménye is. Köztudomású, hogy a XVIII. század utolsó évtizedében még az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalapítása előtt létrejött egy Kézirat-kiadó Társaság is, amely célul tűzte ki, amint azt neve is elárulja, a kéziratban lévő törté-

nelmi emlékek felkutatását és kiadását. A cél megvalósítása végett a társaság titkára, Aranka György fejtett ki buzgó tevékenységet Erdély-szerte. Beutazta a Székelyföldet is, kéziratot műveket kutatva és munkatársakat toborozva. A gyűjtőmunka során került kapcsolatba a Csíksomlyón élő Farkas Nepomuk János nyugalomba vonult pappal, aki 1796-ban elküldte Arankának Marosvásárhelyre *A csíki székely krónika* szövegét, melyet a Sándor család rokonságától nemrégén megszerzett példányról másolt le. A vázolt körülmények ismeretében állította Szádeczky Lajos, hogy „főként Aranka buzgólkodása régi történelmi kútfők kutatására segítette napvilágra jöni a csíki székely krónikát“.

Aranka behatóan tanulmányozta a krónikát, amelyet magyarra fordítva ki is akart nyomtatni. A krónika hitelességét illetően azonban már ekkor kételyek merültek fel, s ezért a Nyelvmívelő Társaság több neves szakember véleményét kérte ki. Ezek a krónika kinyomtatását további alapos szövegkritikai vizsgálat eredményétől tették függővé. Nem is jelentette meg a Nyelvmívelő Társaság soha a krónikát, s ezért adta ki azt 1818-ban Sándor Zsigmondnak egy távoli rokona, amint arra már rámutattunk.

A krónika szövegét elemezve a mai történész, aki gazdagabb forrásanyagra támaszkodik és akit az utóbbi évtizedek régészeti eredményei is segítenek ítélete megalkotásában, szükségszerűen felteszi a kérdést: mi váltotta ki az olvasóközönség tekintélyes részében, sőt a szakemberek egynéhányában is azt a jóhiszeműséget, amellyel a krónika állításainak hitelt adott? Úgy véljük, hogy a krónika, bár egészében koholt, több olyan elemet is tartalmaz, amelynek valósága felől nem lehet kétség. Eltekintve attól, hogy az események mindenki által jól ismert helyeken mennek végbe, a krónika szerzője ügyesen fel tudta használni a székely társadalom élő hagyományait (hun származás) és berendezkedésének jellegzetes vonásait is (nemek és ágak megléte) ahhoz, hogy mondanivalójának, legalább első pillanatra, valamelyes hitelt biztosítson. A szigorúan tudományos elemzés azonban kérelhetetlenül feltárta a krónika koholt voltát, aminek folytán az egész mű hitelét veszítette.

\*

*A csíki székely krónikával* kapcsolatosan szeretnénk még rámutatni a szépirodalomnak a hagyományok elterjesztésében játszott fontos szerepére. Helyszűke miatt a kérdéssel nem foglalkozhatunk behatóan, csupán egy ismert példára hivatkozunk. A rabonbáni tisztség soha nem létezett, azt *A csíki székely krónika* szerzője teremtette. De Jókai Mór, a nagy elbeszélő, *Bálványosvár* című regényében hitelt érdemlő cselekmény központjába állította és széles körben ismertté tette ez intézményt. A Bálványosvárhoz fűződő monda ma is élő. Ki tudja azonban kétséget kizáróan tisztázni, vajon nem éppen Jókai magával ragadó elbeszélése telítette-e azt léttel, nem az ő tolla nyomán vált-e a ma élők tudatában néphagyománnyá?

Jókai említett regénye kétséget kizáróan bizonyítja, hogy írónk mily jelentős szerepet tölthetnek be a népi hagyományok összegyűjtésében s még inkább azok közkinccsé tételében. E tevékenységük során, amikor új kifejezésformákkal gazdagítják és teszik színesebbé nyelvünket, ugyanakkor egy egészséges, a valóságból táplálkozó történelmi hagyományt is segítenek kialakítani.

Jövők alapjait is magában hordozó jelenünket a történelmi valóság talajára építjük. Ezt a valóságot hivatottak feltárni a történészek a múlt viszonylatában is, hogy tevékenységük nyomán annak értékei maradéktalanul beleszövődjenek a jelenbe.

## A nemzeti öneszmélés korszakának történeti kutatása

A hazai újkor történetének kutatása, mely a XIX. századot és a XX. század első két évtizedét foglalja magába, régi hagyományokra tekint vissza. A tudomány szintjére e korban emelkedett történetírás művelői mint úttörők lelkesen tanulmányozták a század sokrétű problémáit, a teret hódító, de ugyanakkor feudális maradványokkal teli kapitalista gazdasági és társadalmi viszonyokat, a jelentkező új eszméket, politikai eseményeket.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy az újkori társadalom fejlődésének története a legapróbb részletekig tisztázódott. A vázolt kép az újkorról még mindig mozaik-szerű, sok szempontból hiányos, s nem egy kérdését alig vagy hamisan ismerjük. Úgy vélem, nem tévedünk, ha ezek közé soroljuk a nemzeti öneszmélés problémáját is hazai viszonylatban.

A nemzet-fogalmat mai értelemben mint a társadalmi fejlődés adott szakaszában kialakuló társadalmi kategóriát polgári történetíróink még nem vagy alig használták. De látták azokat az eredményeket, melyek alapvető változást hoztak a társadalmi fejlődés terén a XIX. században. Ezzel kapcsolatosan kívánjuk megemlíteni, hogy 1899 utolsó heteiben és napjaiban közíróink, történetíróink a XIX. századtól búcsúzva büszkén fejtegették az újságok és hetilapok hasábjain, hogy az elköszönő évszázad gazdasági, tudományos és kulturális eredményekben az emberiség legnagyobb korszaka volt. Ebben a században — hangsúlyozták — vált nagykorúvá az emberiség. S ha arra is gondolunk, hogy a XIX. század Közép- és Kelet-Európa népei számára a nemzeti öneszmélés kiteljesedésének, nemzetté válásának is az időszaka, valóban hangsúlyozható: az itt élő társadalom ekkor vált nagykorúvá, és tárult ki a kapu előtte a „férfikor“ feladatainak megoldására. A politikai öneszmélés történeti folyamatában a nemzetté vált népet a szakképzettséget szerzett ifjúhoz hasonlíthatjuk, aki lelkes elhatározással lép munkába, s rövid idő alatt nevet szerez magának. A nemzetté válás után a közép- és kelet-európai népek többet alkottak és vívtak ki évtizedek, évek, sőt hónapok alatt, mint azelőtt évszázadokon át.

Jellemző ez a hazai társadalmi fejlődésre is. A gazdasági és egyben a politikai életben élenjáró, haladó erők szorgalmazására és a paraszti tömegek követelésére — mintegy a nemzetté válás befejező aktusaként — a század közepe táján eltörlik a jobbságát, a földet tőkés tulajdonná nyilvánítják, s kimondják az iparszabadságot. Ezekkel az intézkedésekkel akadálymentessé vált az út a nemzetté válás bábjára, a tőkés termelési viszonyok kibontakozása előtt nálunk is.

A foglalkozási szabadság és a tőkés tulajdon elismerése, melyhez a feudális jellegű függőség megszüntetése után a polgári értelemben vett személyi szabadság is járult,

ösztönzőleg hatott a korabeli viszonyok között. Elismerésre méltó munkaszellem ragadta magával az embereket a gazdasági élet minden ágában, a tudományok művelése terén, a művészi alkotásokban. Nem véletlenül nevezték a századvégi közírók e kort hazai viszonylatban is „a munka századának“. De míg a tömegek az öntudatos munkával életszínvonaluk javítására törekedtek, addig a tehetősek új vagyonok szerzésének lehetőségeit látták a korszellem megerősödésében, ennek megfelelően cselekedtek, s ez szívós osztályharcok előidézőjévé vált. Az uralkodó osztályok nacionalista, nemzetiségeket elnyomó politikája viszont a nemzeti felszabadulási harc megerősödését vonta maga után.

A nemzetté alakulás folyamatának befejeződése új politikai célkitűzést vetett fel: a nemzeti államok megteremtését. A nemzeti egyesülésért és a nemzeti állam megteremtéséért szálltak síkra 1848-ban az olaszok, románok, magyarok, csehek. A forradalmak fegyveres leverése nem jelentette a célkitűzésekről való lemondást. Alig egy évtized múlva újabb erővel törnek fel a nemzeti egység megteremtéséért folyó küzdelmek a közép- és kelet-európai népek soraiban, melyeket egész Európa haladó erői rokonszenvvel kísérték, és szót emeltek érdekükben. Ebben a vonatkozásban jellemző Edmund About neves francia írónak és publicistának az ötvenes évek végén tett megállapítása, melyet Marx is figyelemre méltatott. About így ír: „Egész Európa várakozási állápontra helyezkedik, s nyugtalanul várja a kérdések mindent átfogó megoldását, hogy megteremtődjék Európában és Keleten a tartós béke. Ez a cél azonban csak abban az esetben érhető el, ha kontinensünk szervezése meg fog felelni a harcoló leigázott nemzetek kívánságának és szükségleteinek.“ A problémák megoldására a következőket ajánlja: „A lehetőségeknek megfelelően mindenütt támogatni kell egységes nemzeti államok létesítését, ezek hivatottak erős egységbe tömöríteni a közös eszméket és törekvéseket követő lakosságot.“

Az események igazolták az előrelátást. 1859-ben Moldvában és Havasalföldön mozdultak meg erők a nemzeti államban való egyesülésért. Ugyanebben az időben áll újra csatasorba az olasz nép, majd folyik a küzdelem a nemzeti állam létrehozásáért Magyarországon, Németországban, Lengyelországban. E harcok a hatvanas-hetvenes években részleges eredményekkel zárulnak, majd folytatódnak és beteljesülnek az első világháború után.

Hazai viszonylatban az említett kérdést illetően egy számottevő jelenségről nem szabad elfeledkezniünk, helyesebben erre kell figyelmünket összpontosítanunk, ha a történeti fejlődés reális képét akarjuk megkapni. Reflektorfénybe kell állítani az együtt lakó román, magyar, német és más nemzetiségű népi tömegek és haladó erők együttműködését, évszázadok óta elmélyülő közös munkáját a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai élet területén. Míg egy sereg nemzet XIX. századi fejlődésének tanulmányozásakor a történészek a nemzeti állam megalakulásáért folyó harc kérdésén kívül csupán a polgári demokratikus célkitűzések szociális jellegű vonatkozásaira kell a figyelmét koncentrálnia, addig hazai viszonylatban helyet kell hogy kapjon a kutatásban az említettek mellett a nemzetiségi kérdés minden oldala, az uralkodó osztályok politikai ellentétei, küzdelmei, nemzeti ellentéteket szító mesterkedései, de ugyanakkor az együtt lakó tömegek mindennapi valósága, egymás kölcsönös megbecsülése, támogatása, közös munkája s nem utolsósorban a népi sajátosságok és azok alakulása. E tekintetben is arra kell törekednie a történésznek, hogy minél teljesebb dokumentáció alapján tárja fel a valóságot. S ez csak akkor válik lehetővé, ha a román nép és az együttélő magyar, német és más nemzetiségek múltját nem egymástól elszigetelten vizsgáljuk, hanem szoros összefüggésében, kapcsolataiban.

Polgári történetírásunk már a múlt század végén s e század elején rendszeresen vizsgálta az egész XIX. század gazdasági, társadalmi és politikai jelenségeit. Pozitívista jellegű művei ma is forrásértékkel bírnak. A nemzeti öneszmélés, nemzetté alakulás és az ezt követő időszak problémáival ugyancsak sokat foglalkoztak román, magyar, német és más historikusaink. Mivel azonban témaválasztásuk szűk körű, egyoldalú és gyakran önkényes volt, a közelmúltról csak mozaikképet adhattak. Így többek között egy-egy fejezetét az abszolutizmus és dualizmus kormányzati rendszereinek nemzetiségeket elnyomó politikájáról, a törvényhozásról, a román és szász polgárság politikai programjairól. Helyet kapott a kutatások során az oppozíciós pártok tevékenységének, politikai vezéregyéniségek szereplésének kérdése is. Ezek a munkák utalnak a harcok különböző fázisaira s a nemzeti mozgalom nagyobb eseményeire is. Érdeklődéssel fordultak e történetírók a XIX. század kulturális problémái felé, főleg az egyházak gondozásában álló iskoláknak a társadalmi és politikai harcokban játszott szerepét elemezték. A szorgos munka nyomán román, magyar és német nyelvű forrásgyűjtemények is jelentek meg a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban (T. V. Păcățian, Silviu Dragomir, Jakabffy Elemér szerkesztésében). Ezek ma is nélkülözhetetlenek a kutatók számára.

Mint úttörők e történetírók a nemzetiségi kérdés bármely vonatkozását vizsgálták, eredetét nyújthattak az olvasónak. De eltekintve néhány kiváló történész művétől (Iorga, Xenopol, Jakab Elek, Márki Sándor), a megjelent munkák, tanulmányok szükségszerűen hiányosak, mivel nem a teljes dokumentáció alapján születtek. Ennek következtében gyakran tévesen is vázolták az eseményeket, és hibásan értelmezték őket. Pozitív bennük az, hogy szerzőik egyéni tapasztalataikra is támaszkodtak a történelmi valóság ábrázolásában, de ez néha odavezetett, hogy az értékelés a történelmi események közvetlen hatása alatt történt, s így nem mentesek a szubjektívizmustól. S ami talán a legfontosabb, kutatásaikban szinte kizárólag az uralkodó nemzet nemzetiségi politikáját s az elnyomott nemzetiségek politikai vezéregyéniségeinek, pártjainak harcát elemezték, anélkül, hogy kitértek volna a tömegek történelmi szerepének vizsgálatára. Ezért a társadalmi valóságról festett képük revidéálásra szorul.

Ilyen örökséget vettek át történészeink az ország felszabadulása után a nemzeti kérdés múltjának kutatását illetően. Nem szegény ez az örökség, de teljessé, a történelmet híven ábrázoló valódi értékévé csak akkor lesz, ha tovább gyarapítjuk.

Marxista—leninista történetírásunk szorgos munkával látott hozzá a nemzeti kérdés kutatásának elmélyítéséhez, a hibás nézetek tisztázásához. Ha kezdetben nem is élt még tudatosan a történészekben a nemzeti önismeretet elősegítő kérdések tanulmányozásának fontossága, szaktudományuk tárgyánál fogva akaratlanul is ennek a kívánságnak tettek eleget, annál is inkább, mivel a polgári történetírásnak azokat a fogyatékoságait kívánták helyrehozni, amelyeket a népi tömegek történelemformáló szerepének elhanyagolása terén követett el.

Történészeink új szemlélet alapján kezdtek hozzá a nemzetiségi kérdés tanulmányozásához. Román, magyar és német kutatók kapcsolódtak be a munkába. Rövid tájékozódási időszak után Victor Cheresesiu kezdeményezésére megalakult a kérdést közös erővel tanulmányozó munkacsoport, bevonva ebbe a kutatásba a marosvásárhelyi, nagyszabenyi és aradi történészeket is. Legfontosabb feladatként a nemzeti öneszmélési folyamat egyik kulskérdésének, az 1848-as forradalom előzményeinek és magának a forradalomnak a tanulmányozását tekintették. Az ered-

mény rövid néhány év alatt jelentkezett: három kötetet kitevő, mintegy 3600 lapnyi gépírási anyag a bukaresti, bécsi és budapesti, valamint az erdélyi levéltárakból. A polgári történetírók kiadta dokumentumkötetekkel szemben, melyek főleg általános jellegű és központi kérdésű iratokat tartalmaznak, ez a nyomdakész állapotban levő új gyűjtemény gazdag helyi vonatkozású írásokat bocsát a kutatás rendelkezésére az erdélyi megyei, városi és más jellegű alapokból. Ez lehetővé teszi a történetész számára, hogy az 1848-as eseményeket részleteiben tanulmányozhassa s kitagoghassa a különböző vidékek sajátos törekvéseit. Ugyanakkor biztosítja a legkisebb, politikailag szervezett egységnek, az erdélyi falunak sokoldalú megismerését, törekvésének kihámozását s nem utolsósorban az együttélő román, magyar és német erők összefogásának tanulmányozását konkrét formában. Nem sokkal később, e munkacsoport megalakulása után megkezdődött az összegyűjtött gazdag forrásanyag első feldolgozása is. A nagyszámú helyi vonatkozású anyagra is támaszkodva Victor Chereșteșiu műve (*Adunarea națională de la Blaj*, 3—5/15—17 mai 1848. București, 1966) egyaránt kivívta a hazai és határokon túli történészek elismerését.

A tíz kötetre tervezett iratanyag gyűjtése tovább folyik. Igaz, a feltárt dokumentumokban sok a nemzeti ellentétekre utaló adat, de állíthatjuk, hogy a közös harc eszméje, az ezért való lelkesedés és közös küzdelem nagyobb nyomatékkal csendül ki belőlük, elsősorban az említett helyi jellegű anyagból. S éppen ebben látjuk e gyűjtemény legnagyobb értékét a jövő kutatása számára. E kötetek azt az űrt fogják kitölteni, amelyet a román, magyar és német népi tömegek együttműködésének mellőzésével a polgári történetírás hagyott az 1848—1849-es forradalom előtti időszakra és a szabadságharcra vonatkozóan. Az anyag kiválóan alkalmas a nemzetiségi önismeret történelmi megalapozására.

A nemzeti kérdés 1848 utáni időszakának tanulmányozása az utóbbi években bontakozott ki alapvető úttörő munka nyomán, melyet Bányai László végzett közvetlenül a felszabadulás utáni években. Tanulmányai, melyek a közös harci hagyományok értékes eseményeit örökítették meg, arra ösztönözték a fiatal kutatókat, hogy ebbe az irányba orientálódjanak. Így születtek újabb tanulmányok, tanulmánykötetek és önálló munkák a román, magyar és német parasztok és munkások közös harcairól a kizsákmányolás ellen, a szabadságért. Ezeknek a kutatásoknak az eredménye tükröződik a *Din istoria Transilvaniei — Erdély története* című mű második kötetében.

Az erdélyi nemzeti kérdést tanulmányozó történetírásunk azonban nem állhat meg ezen a szinten. A kutatások során számos olyan adatra bukkantak a történészek, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy múltunkat, melyre jelenünk támaszkodik, épül, nemcsak kiemelkedő harcok jellemzik, a román nép és az együttélő nemzetiségek nemcsak a harcban fogtak össze a történelem pirosbetűs vasárnapjain, ünnepnapjain, hanem a dolgos hétköznapokon is.

Nem kívánjuk újra s még egy változatban meghatározni a történettudomány tárgykeretét és célkitűzéseit. Szeretnők azonban hangsúlyozni, hogy egy terület, egy ország történetét csak akkor ismerhetjük meg mélyrehatóan, ha elsősorban minden problémáját azonos súllyal és mértékkel vizsgáljuk, másodsorban, ha az ott élő tömegeknek nem csupán kardforgató eseményeit, hanem mindennapi foglalkozásait is tanulmányozzuk, természetesen az említett kritériumok figyelembevételével. Ez annál is szükségesebb, mivel éppen a munka az, amely egy ember életének s egy társadalom létének is jó részét kitölti. Erdély számos területén közvetlen szomszédságban éltek és élnek románok mellett magyarok, németek és más nemzetiségűek. Kapcsolatuk nyilván állandó jellegű volt, nemcsak a harcban, hanem a munkában, sőt gyakran a pihenés óráiban is. Nem tévedünk tehát, ha arra hívjuk fel a figyel-

met, hogy nemzetiségi önismeretünk megalapozásában erről a szemponttól nem szabad megfeledkeznünk.

Nem tagadjuk — s erre már utaltunk —, hogy a múltban voltak nemzeti ellentétek is Erdélyben. Ismeretes mindannyiunk előtt az uralkodó osztályok sovínizmust szító politikája. Az eddigi kutatások a nemzeti kérdésnek éppen ezt az oldalát vizsgálták elsősorban. De a kormányoknak ez a törekvése a legtöbb esetben kudarcot vallott a tömegek ellenállása miatt, s így az ellentétek a kizsákmányoló osztályok síkján dúltak. A korabeliek írásai gyakran utalnak erre. A neves román publicista és történétíró, George Barițiu írja a hetvenes években: „Gyűlölet, gyűlölködés ismeretlen a nemzetek között, ez csak a vagyonosok és privilégizált osztályok között van.“

Hogy újabb lépést tehesünk a nemzeti probléma múltjának feltárása terén, arra van szükség, hogy a tömegek, dolgozók mindennapi életét, a közöttük kialakult kapcsolatot, az egyetértés, testvériség tényét tanulmányozzuk, amire Erdély története ezer és ezer ilyen példát szolgáltat. Amikor 1861-ben Kővár vidékének autonómiája veszélybe került, s az itteni lakosok régi hagyományaik és szervezési szabadságuk tiszteletben tartását követelték, a következőket hangsúlyozták: „Kővár 65 000 lakosa, románok és magyarok a legnagyobb egyetértésben élnek az egyenlőség elvének tiszteletben tartása szellemében.“ Ezt domborította ki az 1861. január 13—16. között Nagyszebenben lezajlott román nemzeti konferencia határozata is. 1864-ben ugyan-csak Barițiu mondja a szebeni diéta munkálatai során: „Ebben az országban együtt éltek, együtt szenvedtek a románok generációkon át az együtt lakó népekkel, együtt ontották vérüket és együtt akarnak élni századokon át.“

Az együttműködés, egyetértés tényét illusztrálja a következő példa is a múlt század hatvanas éveiből: Csáky György birtokos 1000 forintot adományozott az ASTRA kolozsvári fiókjának, 5000 hold erdőt Nagyalmás román—magyar lakosságú községnek s 1720 hold erdőt a falu templomának és iskolájának. Az együttműködés szelleme tükröződik a későbbi korokra vonatkozó dokumentumokból is. A század végén kibontakozó munkásmozgalom helyi szervezetei a hagyományokra támaszkodva, tudatosan törekszenek a különböző nyelvű dolgozók összefogására Erdélyben a szabadság kivívása és a kizsákmányolás megszüntetése céljából. A levéltárak anyaga, a munkássajtó, a munkásszervezetek kiáltványai és programjai mind a szoros együttműködést, harmóniát hangsúlyozzák. Nem sikerült megtörni ezt a hagyomány együttlétet az első világháború előtti években sem. A haladó román és magyar képviselők számtalanszor hangsúlyozták a népi elemek együttműködését, többen közülük követelték a nemzeti egyenjogúság elvének törvénybe iktatását, s elítélték a kormányok sovínizta politikáját.

Evről évre mind nagyobb azoknak a román, magyar és német hallgatónak a száma, akik államvizsga-dolgozataikban a nemzeti kérdésnek ezzel az oldalával, a nemzetiségi kapcsolatokkal foglalkoznak. E szempont vezeti a kolozsvári történeti intézetben az elmúlt évek során alakult egyik újkori munkaközösséget is. Tagjai arra törekednek, hogy az erdélyi román nép politikai harcaira vonatkozó, T. V. Păcățian szerkesztette Cartea de Aur múlt századi köteteit és azokat a forrás-gyűjteményeket, melyek kizárólag az uralkodó osztályok nemzetiségi politikájára utalnak, kiegészítsék a román, magyar és német lakosság közös tevékenységét, közös munkáját tükröző forrásanyaggal. A munkaközösség feladata nem könnyű, mert ilyen vonatkozású, dokumentum-értékkel bíró irat a megyei levéltárak hivatalos jellegű, adminisztrációs alapjaiban nem sok van. De eredményes lehet a törvényszékek úrbéri peres anyagainak, személyi jellegű levéltári testek anyagainak, egyes napilapok hasábjainak, helyi monográfiák fejezeteinek figyelmes áttanulmányozása.

Nem fölösleges e szempontból tüzetesen átvizsgálni a kisebb városok napi- vagy hetilapjait, a községi levéltárakat, parokiális iratanyagokat (historia domus), kulturális intézetek, iskolák levéltáryagát sem.

E munkaközösség eredményes munkát tehát csak akkor végezhet, ha felfrissíti, kiszélesíti kutatási területeit, s ha nem kizárólag az eddigi dokumentációra támaszkodik. Olyan anyag felé kell fordulnia, amely a nép életének mindennapjaira vonatkozik, és nem a volt állami szervek politikájára, tevékenységére. Nem szabad elfelednünk azt, hogy a nemzeti kérdés nemcsak az uralkodó osztályok és elnyomó szerveik vagy a nemzetiségi vezéregyenységek kérdése, hanem a tömegeké is, s úgy vélem, bátran hangoztathatjuk, elsősorban az övék, hiszen mindennapi szívós munkájukkal ők teremtették meg a feltételeket a régi rendszert elsöprő forradalmakra, s ők maguk vívták ki szabadságukat.

Az elmondottakból kiindulva hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kolozsvári történeti intézet újkori munkaközösségének e terve csak úgy teljesíthető, ha segítségére sietnek vidéki városaink, községeink történészei. Ugyanilyen fontos a különböző szakemberek, néprajzosok, muzeológusok, szociológusok megnyerése is a kutatás számára.

Távolabbi perspektivaként megemlítjük, hogy miután közös erővel elvégezzük a vázolt dokumentációs munka orozslánrészét, sor kerülhet a már régóta igényelt, nagyobb lélegzetű, a nemzeti kérdés minden oldalát érintő monográfia elkészítésére. Ha a legfontosabb dokumentumok, adatok az erdélyi tömegek együttműködésére vonatkozóan ismertek lesznek, mérlegre állíthatjuk és kitapogathatjuk: vajon egyrészt milyen mértékben jellemző a nemzeti kérdésre a XIX. században és a XX. század első évtizedeiben a felszabadulásig az uralkodó osztályok és az elnyomott nemzetiségek vezéregyenységei, pártjai közötti ellentét, mennyit nyomott a latban ez a történelem alakulásában, másrészt milyen fokban játszott szerepet az események fejlődésében a román, magyar, német és más nemzetiségű tömegek együttes tevékenysége, óhaja, szándéka és harca. Ezenkívül e kérdés tisztázása hozzájárulás lesz a hazai szocialista nemzet és szocialista nemzetiség történelmi kialakulási folyamatainak fokozottabb megértéséhez.

JANUS PANNONIUS

## *Hunyadi sírfelirata*

*János nyugszik e helyt, a töröknek hajdani réme;  
Harcos Pannoniát kormányozta dicsón.  
Szülte Hunyad, Beszterce fogadta be egykori grófként,  
S Gyulafehérváron nyugszik a nándori hős.*

Tóth István fordítása



## Az agrártörténetírás új útjai

Az új szocialista történeti tudat formálásának egyik eszközeként kínálkozik a *helytörténetírás*. Ezzel viszont szorosan egybefonódik az agrárviszonyok kutatása, hiszen népünk jó része hosszú évszázadokon át élte a földművelő, állattenyésztő ember életformáját. Ezért szükséges a kor színvonalán álló agrártörténeti kutatás kérdéseinek felvetése.

Az agrártörténet, abban az értelemben, hogy sajátos problematikát alakít ki és önállóságra tör, fiatal tudományág. A különálláshoz való joga ma, a tudományok differenciálódásának korában vitathatatlan. Korunk tudományfejlődésének azonban nemcsak a differenciálódás, hanem az integrálódás is jellemző vonása. Mind gyakoribb a szűk szakterületbe zárt-ság elleni lázadás, az igény az egységben látásra. Ugyancsak korszerű tendenciák megtestesítői a határterületeken kapcsolatokat teremtő, a különböző szakágak eredményeit és módszereit ötvöző tudósok vagy még inkább kutatócsoportok. Úgy véljük, hogy helyes úton járunk, ha abból a gondolatból indulunk ki, hogy a *differenciálódás integrálódást, a szakosodás együttműködést tételez fel*.

E kérdést elemezve abból a marxista tézisből kell kiindulnunk, hogy bármennyire megosztott is a társadalmi tudományok területe, mindegyik diszciplína *ugyanazt az egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi*. Ez az egész egymást feltételező és egymásba átmenő mozgásformáiban, részeiben külön is tanulmányozható, ami azonban osztatlan egységváltat nem szünteti meg. „Egyre inkább testet ölt az az eszme — írja a szociológus Traian Herseni —, hogy az összes társadalomtudományok tárgya, a társadalmi lét, azonos lévén, másodlagos a tudományos megközelítés különböző formái közötti eltérés, a lényeges a társadalmi-történeti valóságnak a lehető legegzaktabb megismerése... olyan probléma ez, amelyben a marxizmus hozzájárulása tagadhatatlanul óriási.”

E szemléletmódnak, valóban a marxizmus hatására is, egyre több híve van. A megújuló francia történetkutatásban az *Annales*, de már elődje, a *Revue de Synthèse Historique* is a társadalomtudományok együttműködése mellett száll síkra. Legújabban Charles Morazé (*L'Histoire et l'unité des sciences sociales*) boncolgatta ezt a kérdést, és egyre többen használják az *embertudományok* megjelölést, az emberrel foglalkozó természettudományokra is kiterjesztve az együttműködés igényét.

Amiről az integralista szemléletűek között még eszmecsere folyik, az a társadalmi tudományok hierarchiája, az egymáshoz való kapcsolódás módja. A szocialista országok vita-irodalmában több álláspont is kijegecesedett. A legáltalánosabb nézet szerint az összes társadalmi tudományok metodológiai alapja a történelmi materializmus, amely elsőként illetékes a legmagasabb szintű elméleti általánosításra is. Eléggé elterjedt az a nézet is, hogy a társadalom filozófiája mellé két nagyobb gyűjtő, generalizáló jellegű tudomány társul: a történelem és a szociológia. Köz-

tük is csak az időkategória von válaszfalat. Az előbbi ugyanazt a tárgyat múlttá minősített, az utóbbi újkeletű állapotában elemzi. Ez a megosztás azonban a gyakorlatban sokszor nehézkesnek, elméletileg pedig merevnek bizonyul. Hiszen a társadalmi valóság attól is egység, hogy folyamatosság.

Az agrártörténetírás tehát történeti-szociológiai rész tudomány, abban az értelemben, ahogyan mind a történészek, mind a szociológusok közül többen is értelmezik az együvé tartozást. Gottfried Salomon-Delattour az empirikus szociológia híveit figyelmezteti, hogy előtérbe kell helyezniük a történeti látásmódot. Werner Mägdefrau, Helmut Meier és más történészek a szociológiai látásmód előnyeiről írnak. Pierre Vilar pedig arra ösztönzi a historikusokat, hogy az elkülönülés helyett kölcsönözzenek technikát, asszimiláljanak követelményeket, magatartást, meg szokottságot, kiegészítő kultúrát. Henri H. Stahl a szociológus nézőpontjából úgy látja, hogy mindez már nem kívánalom, hanem megvalósulás, hiszen az utóbbi években tanúi lehettünk a történelem erőteljes szociologizálódásának.

Nem szentelünk teret azoknak a szoros összefüggéseknek, amelyek az agrártörténetet a társadalom- és gazdaságtörténethez fűzik, hiszen körükből szakadt ki. A történelem többi rész tudományával való kapcsolat is olyannyira nyilvánvaló, ha e szemléletmódot magunkévá tesszük, hogy taglalásáról lemondhatunk. Éppen csak az anyagi művelődés kutatásában hazánkban is oly szép eredményeket elérő és sajátos, önálló módszereivel dolgozó néprajzot említünk, hiszen ez újkeletű állapotában gyakran kutatja ugyanazt a jelenséget vagy folyamatot, amelyet az agrártörténész is vizsgál; és a jelen felől közelítve meg a múltat, maga is keres levéltári, történeti fogódzókat.

Az eddigiekből is leszűrhetjük tehát a következtetést: az agrártörténetírás — a társadalomtudományok szilárd egységében — több tudományág közös kutatási területe, és rokon tudományok közötti válaszfalakat omlasztva, rokon szakágakat ötvözve kell kiépítenie a maga sajátos önálló feladatkörét és kutatási módszerét.

### *Együttműködés a technikátörténettel, a történeti demográfiával*

Az emberiség története nem választható el mereven a természet történetétől, hiszen kölcsönösen feltételezik egymást. Az agrártörténet kutatójának pedig különösképpen támaszkodnia kell a természettudományokra, és a gyakorlati agrártudományok képviselőivel kell szorosra fűznie kapcsolatait.

A szimbiózisra az agrárszakember és a történész egyaránt ráutalt. Az előbbi azért, mert az élelmiszer-termelés ésszerű fokozásához évszázadok agrár-tapasztalatait gyümölcsözően használhatja fel. (Ezért is talált otthonra ez a diszciplína sok országban mezőgazdasági intézmények falai között, és rendezték meg Kolozsvárt a közelmúltban a mezőgazdasági szakemberek és a történészek együttesen az első agrártörténeti tudományos ülészakot.) A történésznek azért is érdeke a kapcsolatok elmélyítése, mert a termelőerők fejlődését, a mezőgazdasági technológia és az üzemszervezés történetét csak így derítheti fel. Az agrártörténet önmagára találásának egyik feltételét világszerte abban látják a legkiválóbb

agrártörténészek, hogy a kutatók szabaduljanak meg attól az egyoldalúságtól, amely a társadalmi viszonyokat befolyásoló agrárviszonyokra korlátozó vizsgáldásokra készíti őket.

Korunk túlzó antropocentrizmusa gyakran feledteti velünk a természeti környezet hajdan igen számottevő, de még ma sem lebecsülhető szerepét. Holott a természettel küzdő, a földet megművelő ember nem tanulmányozható a domborzattól, a talajtól, az éghajlattól függetlenül. Ezért kell az agrártörténészek általában a földrajz, az emberföldrajz vagy az agrártudományok keretében szépen fejlődő pedológia, az agrokémia, az agrármeteorológia eredményeire is figyelmeztetnie. Az agrártörténész felhasználhatja a fitotechnika, a zootechnika mellett az agrárgenetika, az agrobiocönológia eredményeit is. Elégséges az ökológiai kutatásokra utalnunk, hogy világossá váljék, milyen mértékben gazdagítható az agrártörténet, ha látásmódjába beilleszti a környezet és élőlény, az élőlények egymás közötti, valamint az ember és élővilág viszonyrendszerét is.

A *technikátörténetet* is ebben az összefüggésrendben — együtt az agrártudományokkal — kell említenünk, hiszen elsősorban a természettudományok kiegészítő ágazataként alakult ki. Napjainkban azonban már maga is önállóságra tör, és nemcsak a múltbeli munkaeszközök, a szerszámok, a technológiai folyamatok vizsgálatára, hanem ezeknek a társadalmi funkciórendszerére is kíváncsi, feltárva az eszközöket működtető üzemszervezeti kereteket is. A termelőerők fejlődése így kapcsolható valóban termékenyen a termelési viszonyokkal.

Az anyagi művelődés történetének középpontjában is az ember áll. Az eszközök, a tárgyak az ő alkotókészségének az eredményei, emberi tartalmak kifejezői és társadalmi viszonyok közvetítői. A mezőgazdasági termelőerők fejlődésének elemzése ezért sem nélkülözheti a népesség, a munkaerő mennyiségi alakulásának, területi eloszlásának számbavételét, egyszerűen mindazt, ami a *történeti demográfia* tárgya.

A differenciálódás rendjén különváló, egyéni arculatot öltő agrártörténet tehát a természet-, főként az agrártudományokkal, valamint más, szintén önállósuló szakdiszciplínákkal is együttműködik. Az agrártörténetben pedig mindazok az ismeretek, amelyek ilyen forrásokból erednek, nemcsak egyszerűen összegeződnek, hanem a dialektikus szintézisnek megfelelően átfogóbb, minőségileg új szemléletmódot hoznak létre. Hogy miként, az a forrásoktól, a módszerektől és a kutatásoktól is függő változó.

### *Agrárviszonyok és társadalmi alakulatok*

A marxista történetfilozófiában mind gyakrabban elemzik a rendszer-, a formáció-, az organizmus-, a struktúra-fogalom történeti-szociológiai jelentéstartalmát. Ezekből az elméleti fejtegetésekből is levonható a következő következtetés: a társadalmi alakulatokban, ezek szerves kapcsolatrendszerében, a tartalmat és a formát meghatározó struktúrákban kell keresnünk a változó agrártevékenység törvényszerűségeit.

A feudalizmus korára jellemző a lazább társadalmi, állami szerkezet. Nagyobb az összetevők, a különböző „részek“ autonómiája, és több a térbeli partikuláris vonás. Erdély feudális társadalmában ezek az általánosan jellemző jegyek még erőteljesebben érvényesülnek. Az agrárviszonyok

tanulmányozása során ezért látszik szükségesnek az „egész“ mellett vagy azt megelőzően a „részek“ kutatása. A társadalom alkata, a jelenségek szerves kapcsolatrendszere igényli azt, hogy az időmetszetben vagy a térség egészében végzett elemzés tekintettel legyen a társadalmi alakulatok sajátos voltára, valamint belső, szerkezeti egységére.

Ugy véljük, hogy csupán az agrárélet egyes ágainak összefüggésükben való megragadása, az eleven élet egészének megjelenítése, tehát a szervességre, az ételszerűségre és a teljességre törekvés biztosíthatja a történeti rekonstrukció hitelét. Meggyőződésünk az is, hogy csupán ilyen-szerű, mondhatnók, *helytörténeti jellegű* „*rész-egészek*“ monográfiái szolgálhatnak alapként eljövendő agrártörténeti szintéziseknek.

Tekintetbe véve a forrásanyagot is, legnehezebbnek az egyes *mezőgazdasági tájegységek* elkülönítése és történeti vizsgálata tűnik. Hiányzik ugyanis az egyes tájegységek szervesen összefüggő kútffőanyaga. Akkor azonban, ha az agrártáj kisebb egységeit már feldolgoztuk, kedvezőbbé válnak az ilyen-szerű rész-szintézisek megalkotásának lehetőségei. A feudalizmus késői korszakában készültek egész Erdélyre kiterjedő összeírások. Gondoljunk az adótabellákra, az 1750-es rendkívül gazdag conscriptióra, vagy az 1819—20-as erdélyi úrbéri összeírásra. Jóllehet számolnunk kell a szigorú forráskritikai ellenőrzés szükségességével, valamint azzal, hogy a felvételek nem azonos kritériumok szerint készültek, mégis a források feldolgozása, genetikus egybekapcsolása — egyebek mellett — a tájtörténeti kutatás szilárd kiindulópontjává válhatnak.

Az ősi *autonóm területek*, a terrák (például a Székelyföld, Fogaraszföld) hosszú időn át őrzői voltak olyan társadalmi-jogi-igazgatási kiváltságoknak, amelyek a mezőgazdaságra is kihatottak. Forrásanyaguk a legtöbb esetben az őket alkotó székek, megyék levéltáraiban őrződött meg egy-egy, szerves rendben.

A *megyekeretekben* heterogén gazdasági tájjeleket, falvakat kapcsolt egybe a közigazgatás. Levéltáraik egységessége, az állami igénybevétel és szabályozás hasonlósága, saját rendeleteik, összeírásaik, a társadalmi rétegbe sorolás, az adóztatás, a bíraskodás hasonlósága, külön jelentkezésük az állami összeírásokban szintén alkalmassá teszik a megyéket, székeket, districtusokat a külön történő kutatásra. A szórványos, de rendkívül értékes agráradatokat különben is nehéz volna egyszerre minden levéltárból összegyűjteni.

Az agráréletnek valóban szerves alakulata — amely összefüggő, egységbe fonódó kútffők tömegét hagyta ránk — az *uradalom*: a földesúri birtok és a várbirtok, később a fiskális birtok. Igaz, az erdélyi történeti, örökösödési viszonyok nem kedveztek a területileg összefüggő, hosszú időn át ugyanazon falvak sokaságát magukba foglaló nagy uradalmak kialakulásának. A rendelkezésünkre álló forrásanyagot, az úgynevezett *családi levéltárak* anyagát azonban sem az allodiális (hűbéri szolgáltatástól mentes), sem a paraszti gazdaság viszonylatában nem használtuk ki eléggé. Holott a termelőerők, a technológiai folyamatok, a munkaszervezés adatanyaga egy-egy gazdasági üzem szerves összefüggés-rendjében válik igazán beszédessé.

A feudalizmusban mind gazdasági, mind társadalmi szempontból a *falú* a leghomogénebb, legszerveesebb alakulat. A falú szociológiailag tekintve közösség. Hosszú időn át érvényesült a szántóföldközösség egybe-

fűző ereje. Ugyanilyen kötőanyag az erdők, kaszálók, legelők még tovább tartó együttes kezelése, valamint a két vagy három fordulóra osztott határhasználatának, az állattartásnak közösségi igazgatása. A falu — bár egyre csökkenő mértékű — társadalmi-gazdasági-igazgatási autonómiája szintén hozzájárult ahhoz, hogy a paraszti gazdálkodás egységévé váljék. Ezért nem lehet a faluközösség ismerete nélkül az agráréletéről valóságos képet rajzolnunk. Igaz, a faluközösség forrásanyaga szegényes és szét-szórt. Vannak azonban, főleg a XVIII. századtól kezdődőleg, úgynevezett *falujegyzőkönyvek*, elsősorban a szabadparaszti vagy vegyesen lakott (határorkatona-jobbágy) települések irat-hagyatékában. Ezekre alapozva — s felhasználva a demográfiai forrásokat, a falutérképeket és a már említett kútfőket — olyan mikroanalízisek készíthetők, amelyek reprezentatív jellel Erdély agrár-életviszonyainak egészére, a legrejtettebb, a legismeretlenebb vonatkozásokra is fényt derítenek.

Ha a feudális mezőgazdaságnak a falu a leghomogénebb és leg-szerveesebb közösségi alakulata, akkor a *parasztagzaság* joggal tekinthető legalapvetőbb, legelemibb sejtjének. A szabadparaszt vagy jobbágy-család gazdaságának vizsgálata a faluközösségbe ágyazottan, az uradalmi és a tájkeretben elhelyezetten — az a maximum, amelynek elérésére a leg-fejlettebb agrártörténeti iskolák vezetői törekszenek.

Egyebek mellett, alapforrásként, a paraszti hagyatéki leltárak enged-  
nek betekintést a paraszti kisüzem szerkezetébe. S miután ezekből nem-  
csak a termelési tényezők, eszközök (ingó és ingatlan javak) egymás közti  
aránya, hanem azok ára is kiderül (a különben is kevesebb termelési  
tényezőt rögzítő urbáriumokból azonban nem), olyan statisztikai indexek  
elkészítésére is módot nyújtanak, amelyek a gazdasági szerkezet érték-  
beli egyensúlyrendszerét is tükrözik.

Ezen a szociológia sugallta úton, a társadalmi alakulatok, a szerves  
életegységek vizsgálata útján haladva válik képessé a kutató a finom  
összefüggések hálózatának felfedezésére. Bizonyos jelenségek csak így, a  
strukturális és funkcionális egybetartozásban érthetők meg. Hiszen az  
egészből kiragadott összetevők, például az eke, a robot külön elemzése  
elvezethet technikatörténeti tipológiához, de az összes természeti, társa-  
dalmi viszonylatokat és az ezekben realizálódó emberi kapcsolatok köl-  
csönös összefüggését illetően csak jelzésekkel szolgálhat.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a feudális agrárműlt  
bármely tényezőjének tematikus kutatása nem lehet nagy hasznára az  
agrártörténetírásnak. Megkönnyíti a tájékozódást, a folyamatok irányának  
felderítését, egyes esetekben az össz-európai fejlődéshez való viszonyí-  
tást is. Egyetlen jelenség külön való vizsgálata viszont azzal a hátrány-  
nyal is járhat, hogy a kutató térbelileg szétszórt és időben sem kapcsolódó  
adatokra épít, a helyhez kötött jelenségeket kiragadja eredeti környe-  
zetükből. Afelől sem lehet biztos a történész, hogy a jelenség nem takar-e  
helyi jellegzetességet, vagy nem jelképezi-e a fejlődésnek egy elmaradot-  
tabb vagy nagyon is előremutató fokát. Hozzátehetjük, hogy a társadalmi  
alakulatok szerves életegységének egészéből kiszakított jelenségek viz-  
sgálata jó lehetőséget nyújt előre megfogalmazott ideák szemléltetéséhez  
is. Hiszen a forrásanyag sokszínűsége éppen az agrárműlt viszonylatában  
bárminő ilyen jellegű erőszakítételhez bőven kínál dokumentumokat.

Új forrásokat új módszerekkel vallasni a történeti statisztika igénybevételével is lehet. Végezetül még erről kívánunk szólni. Mennyiségi történetírásról, szeriális történetelemzésről, kutatási modellek megalkotásáról már sokat írtak. Ma, a társadalomtudományok matematizálódásának korában nem csodálkozhatunk azon, hogy az agrártörténészek is megkísérlik a gyakran, nagy számban ismétlődő, tehát a tipikus, a tömeges jelenségek *matematikai-statisztikai* számbavételét. A históriának vannak statisztikai jellegű forrásai. Összeírások, amelyek eleve számszerű, mennyiségi adatokat tartalmaznak. Más források a jelenségek minőségi jellemzőit őrizték meg, s ezeket kell kvantifikálnunk, számszerű adatokká átalakítanunk. Vannak a mezőgazdasági termékek áráról készült piaci jelentések, vannak a vetésterület megoszlását leíró tabellák, cséplési eredményeket közlő, a terméseredményeket tükröző feljegyzések, vannak számadatokban gazdag földesúri, állami összeírások. Feldolgozásuk éppen úgy szükséges, mint a csak szavakban jelentkezett jelenségek, az úgynevezett „másodlagos“ statisztikai adatforrások időbeli, térbeli elterjedésének, gyakoriságának, súlyának számbavétele, táblázatokba foglalása, majd a sorsorok matematikai-statisztikai elemzése. Őszintén megvallhatjuk, hogy e tekintetben mind ez ideig még a legelemibb lehetőségeket sem használtuk ki, noha különösen a késői feudalizmus korában oly bőséges az agrártörténet adatanyaga, hogy a régi, leíró módszer használhatatlanná válik. Tanúsítják ezt a terjengős, a változatok felsorolásába belevesző, áttekinthetetlen és a törvényszerűségek megállapítása helyett a paraszti sorsot panaszó írások.

Sok esetben az sem elég, ha a matematikai statisztika módszereivel azt vizsgáljuk, amit forrásaink számadatai vagy a kvantifikált anyag lehetővé tesz. Mai szükségleteink és ismereteink fokozta kíváncsiságunkat, s kielégítő válaszadásra kell kényszerítenünk a múltat. Ezért születnek hipotetikus modellek, amelyek a leegyszerűsített sémákban képesek vizsztatükrözni a legfontosabb tényezők nagyságrendjét és kölcsönös összefüggését. Arról nem is szólva, hogy milyen lehetőségeket rejt az agrártörténész számára a becslésen alapuló, hipotetikus elemek beépítése a modellekbe.

A szakmabeliek tudják, hogy az esetlegesen ránkmaradt történeti statisztika forrásai hiányosak és miért, milyen mértékben megbízhatatlanok. A történeti statisztika — s ez az egyetlen hasznunk megkésetttségünkben — az úttörők munkáiban már feltárta sebezhető pontjait is. Megmutatkoztak a módszerbeli kiforratlanságok, a történész és a statisztikus egységében való egyesítésének vagy együttműködésének a nehézségei. Sokan felügyeltek arra, hogy a mechanikus eljárások leszűkítik a bonyolult valószínűségi összefüggéseket, elmosják a minőségi fordulatokat. Az is nyilvánvalóvá vált azonban, hogy éppen az agrártörténet kutatásában sok ilyen-nemü buktató elkerülhető. Így már az is világos, hogy a mennyiségi szemlélettel gazdagított agrártörténet-kutatás megóv a retorikus szubjektívítés torzításaitól, és hogy a matematikai szimbolika alkalmas eszköz a lényeges, a többszörösen összefüggő gazdasági kapcsolatok felderítésére. S ha a tökéletes pontosság fokára sohasem juthat el, rákényszerít arra, hogy egészünkben, tömegünkben és kapcsolatukban vizsgáljuk a jelenségeket.

rögzítsük tér- és időbeli kiterjedtségüket, gyakoriságukat, fogalmat alkossunk a rész és egész viszonyáról, és magyarázatokat keressünk ciklusok, számszerű sorozatok vagy összefüggések jobb, valóságosabb történeti értelmezésére.

Ugyanakkor arra is lehetőséget nyújt, sőt arra is rászorít, hogy a régi, sokszínű, tájanként és időben is változó mérték- és pénzrendszerekben rögzített történeti valóságot mai mértékfogalmakkal, ma is érthető és áttekinthető értékskálákkal fejezzük ki, ily módon is megkönnyítve a múlt és jelen kapcsolatának felderítését.

\*

A dialektikus módszer, a szociológiai szemlélet, a termelőerőknek agrártudományoktól gazdagított látásmódú elemzése, a történeti-statisztikai módszer alkalmazása önmagában még nem elégséges a korszerű agrártörténet megalkotásához. Szükségesnek tűnik az is, hogy a historikus kiszabaduljon az írott források rabszolgaságából, hogy ne bénítsa meg olyan avult szakmai tradíció, amely szerint csak az tekinthető történelemnek, amiről véletlennek szerencsés összejátszása folytán írásos emlék maradt fenn. Vagyis fogja vallatóra merészebben mindazokat az eszközöket, az élet- és munkakörülményeket tükröző tárgyakat, amelyeket a középkori régészet feltár; használja ki a történeti képkutatás lehetőségeit; vegye igénybe a néprajz módszerével begyűjthető paraszti emlékezet-anyagot; lássa, értse a mai, de elmaradottabb típusú faluban szociográfiailag még megfogható faluközösséget; hallgassa ki még a népdalból is a régi paraszti életformára és mentalitásra utaló jelzéseket, és mindenekelőtt kérdezze más módon az alapforrást, az iratot is.

—DAVID FERENC—

### *Epigramma*

*Adja az Úr, hogy térjen vissza az állhatatosság,  
S újra uralja a föld azt, ami égi parancs.  
Mostan igaz hitnek ama tévelyedéseket értjük,  
Mik rabul ejtik, amit józan eszünk szava mond.*

Tóth István fordítása

# VENDÉGSÉG

(Dávid Ferenc avagy: UNUS EST DEUS?)

Történelmi dráma három felvonásban

Személyek:

DAVID FERENC

DAVID FERENC veje

SOCINO

MÁRIA

BLANDRATA GYÖRGY

KAPITÁNY

KATONÁK

1578-ban Báthory Kristóf erdélyi fejedelem Blandrata György sugallatára meghívja Erdélybe Socini Fausto olasz származású unitáriust, akit a Dávid Ferenc házába szállásoltatnak el, nyilván azzal a céllal, hogy megfigyelje a püspököt. E darabban a Socino név a Socini Fausto név összevonásából ered. Mária — költött alak. A történelmi hűséghez csak a leglényegesebb dolgokban ragaszkodott a szerző. Elsősorban a humanista Dávid Ferencnek, a zseniális hitvallónak akart — a maga szerény eszközeivel — emléket állítani.

## ELSŐ FELVONÁS

*SZIN: Dávid Ferenc házában egyik szobája. Barlangszerű. Csergével letakart két ágy egymással szemben. Az egyik cserge fekete-fehér csíkos (a Dávid Ferencé), a másik (a Socinóé) sárga. Az ágyak különösek: kecskelábúak. A földön valamilyen állatnak a bőre. A szoba közepén fatönkszerű asztal, mellette háromlábú székek (számszerint három), az asztalon kancsó borral, három fapohár. Van egy padlásra vivő lépcső a jobb oldalon. Ablak nincs. A háttér hol sziklaszerű kiszögellésű, hol látványos rajta a foghíjas téglák, az az érzésünk, hogy hull a vakolat. Pókhálók. Két kijárat jobbra és balra, nem ajtók, csupán két rés a falban.*

(Dávid Ferenc veje jön le a lépcsőn, hátrafelé beszél.)

DAVID FERENC VEJE: Ferenc, hogy nem hallottál róla? A doktor úr idehozatta a házadba, hogy veled háljon, veled egyék, és minden titkot ellessen. (Megáll a szin közepén, a nézőkkel szemben, Dávid Ferenc bakancsa látszik a legfelső lépcsőfokon.)

DAVID FERENC: Titka csak Istennek van, én nem vagyok ő.

DAVID F. VEJE (a közönség felé beszélve, mintha közöttük lenne Dávid Fe-

renc): Ferenc, mikor hallottál ennél nagyobb disznóságot... A fejedelem meginvitál egy kalandor unitáriust, egy olyat, akit egyetlen ország sem fogad be Európában, mert a királyok félnék tőle, nem bíznak benne, mert akinek ma a fenekét nyalja, azt holnap képes lesz ugyanazon a lyukon karóba huzatni, ma hízeleg, mert hatalmas vagy, holnap, ha ő kerül a hatalomra, úgy néz rád, mint kutya vissza a piszkára, egy ilyen kalandor teo-



lógus, aki a bátyja híréből él, egy ilyet invitált meg a fejedelem, hogy téged megfigyeltessen... Ez mindennél nagyobb megaláztatás számodra, mert ha legalább egy másik Servetust küldtek volna a nyakadra megfigyelőnek, ő méltó lenne hozzád. Látod, Servetus boldog lehetett, mert legalább egy Kálvin pusztította el. Neked is voltak méltó ellenfeleid, akármilyen nagyszájú és rondaszavú is volt Méliusz Péter, de egyenesen ugrott a torkodnak, nem tagadta, hogy a torkodra tör, hátulról nem ütött volna le soha. Pedig ő kálvinista volt. És látod: Blandrata és ez a Socino unitáriusok, mégis odadobnának a katolikus Báthorynak, a jezsuiták béréncének, csupán azért, hogy ők lehessenek az urak az unitárius egyházban. Mert ki akarnak egyezni. És te?!

DÁVID FERENC: Én? Én unitárius vagyok.

DÁVID F. VEJE: Hát Blandrata mi? Hát Socino mi? Ők is unitáriusok, mégis Báthory malmára hajtják a vizet.

DÁVID FERENC: Én akkor is unitárius vagyok.

DÁVID F. VEJE: Nem értem a birka-türcsmedet, Ferenc! A fejedelem meginvitál egy besúgót, és még annyi becsület sincs benne, hogy legalább oda, a saját házába vigye. Hozzád szállásolja el.

DÁVID FERENC: Honnan tudod, hogy Báthory szállásolta el nálam?

DÁVID F. VEJE: Persze a Blandrata ötlete volt, de ez nem számít. Nem az ilyesmin múlik a gaztett. A te házadba küldték, te eteted, te itatod, te szólsz hozzá, hogy ne unja magát, te a saját besúgótat, igen, Ferenc, te tartod el a saját besúgótat.

DÁVID FERENC (*lejjebb lép*): Isten tartja el.

DÁVID F. VEJE: Isten?! De a te házadban, a te kenyeredből, a te borodból, a te idegeidből!

DÁVID FERENC: Isten elősdiyei vagyunk, Isten tetvei, bolhái vagyunk mindahányan.

DÁVID F. VEJE: Csakhogy Istent nem lehet besúgni, sem megölni, de téged igen. Gyanakodj ember módra, Ferenc!

DÁVID FERENC: Nem gyanakszom. Ha Istenben bízom, bízom mindenkiben. Ha Isten öl meg, mindenki megöl. Ha mindenki megöl, Isten öl meg.

DÁVID F. VEJE: Ferenc, Ferenc, túl magasan vagy, nem értenek téged. Nem értik, mit akarsz, még azt sem értik, miért kell három isten helyett egy, amikor nekik úgysis mindegy, ha nekik, ami kell, ételük, italuk, éjjelre meleg asszony

megvan, mit bánják ők, hogy egy az Isten vagy három.

DÁVID FERENC (*lejjebb lép*): Ha e világon csupán egyetlen embernek kellene az egyetlen Isten, már akkor is megérné, hogy hirdessem őt.

DÁVID F. VEJE: Ferenc, én tudom, mit beszélsz, de téged nem értenek, csak azt tudják, hogy tudós vagy, hogy milyen nagy eszed van, de azt is csak onnan tudják, hogy nem értenek. De én értelek, és én nem akarom, hogy az értelmet elpusztuljon. Inkább Blandrata, inkább a fejedelem, mint te.

DÁVID FERENC: Aki Istennek kedvesebb, az pusztul el.

DÁVID F. VEJE: Hát te pusztulsz el!

DÁVID FERENC: Nekem így lesz a jobb.

DÁVID F. VEJE: Isten, csak most ne légy igazságtalan. Ne hagyj, hogy egy értelem elpusztuljon, ne hagyj, hogy egy gondolat elpusztuljon. Istenem, én szeretem a népeket, az embereket, te látod lelkem, hogy szeretem, most mégis azt mondom: hány embert éltetnél sokáig, Istenem, hány olyan embert, aki ölt, gyilkolt, hány olyan embert, aki egész életében csupán annyira gondolt, ami szemének-szájának-farkának kellett, ennyire gondolt, semmi többre, hány olyan embert éltetnél, Istenem, akik csak ennyit mondtak naponta: igen, nem, komám, hogy ez a csizma, jó ez a kolbász, hány olyan embert éltetnél, Istenem, akiknek bőre nem pihéződött sem zenédre, sem verseidre, sem gondolatod árnyalataira, hány olyan embert éltetnél, Istenem, és sokáig, akik nem gondoltak rád soha, és akik nem gondoltak hosszan, mélyen, semmire soha — hány ilyen embert éltetnél, Istenem. Kérlek, bocsáss meg, én szeretem az embereket, a népeket, bocsáss meg, Istenem.

DÁVID FERENC (*lejjebb lép, már térdén felül látszik*): Érttem imádkoztál?

DÁVID F. VEJE: Nem, egy gondolatért.

DÁVID FERENC: Most már tudom, hogy miért küldték Socinót.

DÁVID F. VEJE: Mert Blandrata külső érvekkel, más országai érvekkel akarja megtámasztani állítását. Azt, hogy te hitűjítő vagy, s hogy minden hitűjítés veszedelmes a fejedelemre s az egyházak jóbékéjére. Ehhez kell neki ez a Socino.

DÁVID FERENC: Lehet, hogy Socino besúgó, de nekem mégis Isten küldi őt.

DÁVID F. VEJE: Ha nem hinnék annyira benned, megint azt mondanám, hogy birka vagy, Ferenc! Hát nem látod, hogy ezt a tetvet Blandrata doktor és Báthory küldte a nyakadra?!

DÁVID FERENC (*lejjebb lép, már de-rékig látszik*): Isten küldte, hogy neki is bebizonyítsam igazamat... Nem, Socino nem fog elárulni engem, nem fog elárulni, mert megbizonyosodik igazam-ról.

DÁVID F. VEJE: Ferenc, ez az ember ki van szolgáltatva Báthorynak. Ennek az embernek nincs hová mennie, vagy árul-kodik, vagy röpfítik, mint a dögkeselyűt, mert minden földi országban már kivi-selte magát, egyetlen király sem szívleli, mert lázított, már csak a levegő nem ismeri talán, s ha mégis ismeri, az meg azért van, mert búzlik. Ferenc, ez az ember, mert hontalan, csak elárulhat téged. Nincs hová fejét lehajtsa: csak az árulás-ba. Az árulás az ő hazája.

DÁVID FERENC: Ha elárulna is, akkor is meg kell próbálnom. Az ő árulása is jó lesz valamire.

DÁVID F. VEJE: Mire, az istenért, mire?!

DÁVID FERENC (*lejjebb lép, melléig látszik*): Hogy Isten lássa: végső bizo-nyítékunk arra, hogy őt szeretjük, az, hogy megtámadjuk a képtelent is.

DÁVID F. VEJE: Túl sok értelmet ad-tál egy helyre, Uram, s akinek keve-sebb jutott, dühödt irigységében elpusztítja a legszebb értelmeket, bosszúból, hogy nem tudja egy szintre sülyeszteni önmagával. Nekem itt több szavam nincs. (*El, sötétedik.*)

DÁVID FERENC (*lejjebb lép, feje azonban már nem látszik, mert teljesen besötétedett*): Istenem, elárulhat min-denki, csak Te soha el ne hagyj engem, kérlek, Istenem, Te soha el ne árulj engemet. (*Teljes sötét, szünet.*)

(*Világosság lesz, ugyanaz a szín, Blandrata háttal a közönségnek, a lépcső felső fokán Socino bakancsa látszik, ugyanolyan or-móttan, mint a Dávid Ferencé volt.*)

BLANDRATA GYÖRGY: Isten hozott, Socino. Már napok óta várunk, a fejede-lem kocsit küldött érted.

SOCINO: Fontos személy lettem a feje-delemnek. Minek tulajdonítsam?

BLANDRATA: Nagyon rövidre szabta-d a memóriádat, Socino, pedig nagy szük-séged lesz rá rövidesen.

SOCINO: Úgy beszélsz, mintha ti ten-nétek nekem szívességet.

BLANDRATA: A gyanúm az, hogy a szívesség kölcsönös. A vendégünk vagy.

SOCINO: Drága vendégség ez.

BLANDRATA: Nem fogsz te attól hányni, Socino, amit kérünk tőled.

SOCINO: Erős gyomrúnak tartasz, igaz, te is az vagy, doktor úr.

BLANDRATA: Na, hagyjuk abba a párbajozást, már keserű a szám a sok hitvitától. Majdnem tizedik éve, hogy hit-vitát früstükölök, ebédezek és vacsorá-zok. (*Más hangon.*) Tudod, mi a teen-dőd?

SOCINO: Sejttem. De én hitből akarom, megérted, hitből akarom tenni, amit te-szek.

BLANDRATA: Hát higgy!

SOCINO (*lejjebb lép*): Semmi megbí-zást nem vállalok, csak ezt a belsőt, s ha ez megvan, akár ölhetek is. De csak hitből.

BLANDRATA: Ne buzogj hiába. Ven-dég vagy, Socino. Ne kívánj magadnak több lelkiismeretet a kellenél. (*Más hangon, az ágyra mutat.*) Ez a balsó ág a tied.

SOCINO: S ő hol fog hálni?

BLANDRATA: Ebben. (*A jobboldali ágyra mutat.*) Lesz cselédek is. Máriá-nak hívják.

SOCINO: S ő hol fog hálni?

BLANDRATA: Itt. (*A földre mutat.*) Ó hozza a hireidet.

SOCINO: S a tájat, ezt a csudás tájat mikor barangolhatom be?

BLANDRATA: Innen nem mozdultok ki.

SOCINO: Egy napra sem?

BLANDRATA: Egy percre sem.

SOCINO: És ő mit fog szólni mindeh-hez?

BLANDRATA: Ő már betegeskedik, öreg is, ő maga sem szokott kijárni. Észre sem fogja venni, hogy nem megy sehova.

SOCINO: Hát én? Én sem öreg, sem beteg nem vagyok.

BLANDRATA: Ne finnyáskodj. Neked a küldetésed adja a szabadságod, mert érzed, hogy így kell, hiszed, hogy így kell, tudod, hogy így kell lennie, ezért otthonnak érzed (*körülmutat*) ezt a tért. (*Más hangon.*) Ott balra az árnyékszék van, hisz oda még a szentek is járnak.

SOCINO: Miért nékem mondd? Az ő lakása, ő csak tudja, hol van.

BLANDRATA: Ő igen, de te nem. És ő egyedül nem mehet, mert (*kissé gúnyo-san*) a lába gyöngé, kísérnetek muszáj.

SOCINO: Ez neked hit? Ez neked kül-detés? Hogy egy vén ember búzeit sza-goljam?

BLANDRATA (*enyhe rosszállással*): So-cino, jól tudod, hogy vendég vagy, azt is jól tudod, hogy az egyháznak élnie kell mindenekfelett. Egy embert mindig oda kell tudnunk adni az egyházért.

SOCINO: És te honnan tudod, hogy éppen ő az az egy, akit oda kell adnod?

BLANDRATA: Mert én nem lehetek az, mert én hamarabb hittem az egy Istenben, mint ő.

SOCINO: A hit nem régiség dolga, doktor úr.

BLANDRATA: De a megmaradásé igen. Egy életet tettem rá, pedig még pap sem voltam. Én nem azért szegődtem ehhez a hithez, mert ebből élek, mert hasznot húzok belőle, én orvos vagyok.

SOCINO: S a te imád szebb, mint a papoké? (*Kissé gunyorosan.*) Orvos is, pap is, nem sok ez egy kicsit, doktor úr?

BLANDRATA: Hát ő mi minden nem volt? Katolikus, lutheránus, kálvinista és most unitárius. Hiszel te abban, hogy egy ember egyetlen életében ennyi hitet tud váltani, és mindet őszintén hitte is?

SOCINO: Ezt majd meglátom. De te hitbéli régiségedre ne hivatkozz, mert Istennek nem az a fontos, ki voltál, hanem azt várja, mi vé leszel.

BLANDRATA: Én azzá lettem, ami voltam is. Nem újíttam, mint ő. Nem akartam újítani, mindenáron, mint ő, nekem jó volt a régi hit.

SOCINO: Doktor úr, a katolikusokhoz képest te is újítottál.

BLANDRATA: Egyetlen fordulat egyetlen életben még Isten szemében is elfogadható. Gondolj Péterre. (*Más hangon.*) Vállalod?

SOCINO: Úgy beszélsz, mintha minden percben csakis Isten szemébe néznél, még most is, amikor engem ilyesmire bujtasz.

BLANDRATA: Az egyház kéri. Inkább egy ember, semmint az egy Isten egyetlen igaz egyházát áldozzam fel.

SOCINO: Akkor miért tűröd az országgyűlésben a katolikusokat és a többi protestánsokat?

BLANDRATA: Mert ők is hisznek Istenben. Csak ők háromban, mert eltévelyedtek. Én pedig, mert meglettem az igaz utat, egyben.

SOCINO: (*Lejebb lép, enyhe gúnyval.*) Ezért akarsz egy Istenért mindenáron egy embert feláldozni? És még meg is jelölted, hogy ki legyen az. Ki választott ki téged, hogy valakit is kiválaszthass az áldozatra?

BLANDRATA: Az egyetlen igaz Isten, akinek egyháza az erdélyi unitárius gyülekezet. Vállalod?

SOCINO: Miért beszélsz mindig az Isten nevében? Azt hiszed, csak te ismered őt, azt hiszed, csak téged szeret? Hátha őt is szereti? Vagy tán magánkihallgatásra jársz Istenhez, s neked négy szemközt bevallotta, hogy épp kit kell megölnöd? (*Lejebb lép.*)

BLANDRATA: Muszáj Isten nevében beszélnem, ha hozzá szolgának elszegődtem.

SOCINO: Szolgának igen, de nem kiválasztónak is.

BLANDRATA: Ha így ellenszegülsz, ha így támadsz, akkor mégis miért vállalod el, hogy megfigyeld a püspököt?

SOCINO: Még nem vállaltam el. Én mindent legfőbbben utközben vállalom. Előre semmit. Majd közben, előre semmit.

BLANDRATA: Vállalni fogod, mert te is érzed, hogy az újítások kora lejárt. Nem hívhatjuk ki magunk ellen ismét a többi egyház haragját. Meg kell őriznünk azt az egyházat, amivé már lettünk. Most a szilárdítás kora jó el. Most nem az elme szikráira van szükségünk, nem a képzelet villanásaira, mert ezek lehetnek akármily csodálatosak is, csupán veszélyt hozhatnak arra, ami már a fejedelem szemében is hatalomnak számít: az unitárius egyházra. Új fejedelem jött. Ilyenkor mindig föl kell áldoznunk valakit. Mindig valakit. Valakiket. Embereket vagy csupán egy embert.

SOCINO: (*Lejebb lép, már szinte mellől látszik.*) De lehet, hogy ez az ember hatalmasabb nálam.

BLANDRATA: Hatalmasabb, ez igaz.

SOCINO: Akkor miért okozzam veszét? Megöljem, aki okosabb?

BLANDRATA: Az egyház...

SOCINO: S ha mindenkit megölünk, aki az egyházban okosabb nálunk, akkor ki marad? Hülyék egyházát akarjátok? Ha minden bátrát megölünk, mint Kálvin tett Servetusszal, akkor gyávákat teszünk meg papjainknak, nyúl szívűeket hívőinknek, ha minden tudóst kiirtunk, akkor a balgákat, a tudatlanokat hozzuk helyükbe egyházunkba? Ha minden tisztaságot leszűrünk, akkor a mocskot viszük majd a szőszékre föl?

BLANDRATA: Ahhoz képest, hogy vendég vagy, túl sok a lelkiismereted.

SOCINO: Csak a lelkiismeretem vendége ne legyenek.

BLANDRATA: A fejedelem befogadott, pedig téled minden országfő irtózik, de Báthory befogadott és eltart.

SOCINO: Engem Servetus megégetett teste tart el, azoké, akik az egyházat már megteremtették. Ha a fejedelemnek kell ez az egyház, mert nélküle már meg nem lehet, akkor nem ő, hanem egyházam tart el. Nem, nem a fejedelem kegye, de a hulláim, hitem halottai tartanak el és fogadnak be itt. Az a szükség, hogy minket már nem lehet letagadni.

BLANDRATA: Hiába kapálódzol, Socino, úgyis tudod, hogy vállalnod kell. Ha otthont akarsz, vállalnod kell.

SOCINO (*lejjebb lép*): Miért zsaroltok olyan otthonnal, ami ráadásul még nem is otthon, csupán vendégség?

BLANDRATA: Akkor talán menj vissza a lengyel királyhoz, hátha keblére ölel.

(Szünet)

SOCINO: Tulajdonképpen mit kell nekem vállalnom?

BLANDRATA: Hogy megfigyeld a püspököt, s amit látsz és hallasz, jelentsd.

SOCINO: Add a bizonyosságot, hogy Dávid Ferenc bűnös, add a bizonyosságot, hogy jó nekünk az ő pusztulása, add a bizonyosságot, Blandrata, s akkor vállalom.

BLANDRATA: Bizonyosságot adni csak Isten tudhat. Ezt te, Socino, legalább úgy tudod, mint a püspök, hiszen legalább úgy tudsz Istent érezni, mint ő. (*Gondolkodásnyi szünet.*) De rendben van. Rád bízom. Ha te magad véled úgy, hogy valamit jelentened kell, ha te magad érzed úgy, hogy ő bűnös, ha te magad érzed úgy, hogy a püspök eretnek és hitújító, s meg akarja osztani az egyházat, akkor jelentsd. Ha úgy érzed... És ha nem — a fejedelem ingyen vendége voltál. (*Más hangon.*) De egyre kérlek, mindig az egyház jövőjére gondolj. Meg kell-e osztani, ami végre egy lett? S ha úgy gondold, hogy nem — jelents. Jelents!

SOCINO: Csak hitből tudok, csak hitből... Árulkodni, elárulni, jelenteni — besügni is csak hitből!

BLANDRATA: Vendég vagy e hitben, ne felejtset el. (*Lassan el, sötétedik.*)

SOCINO (*lejjebb lép a lépcsőn, arca azonban a sötétben nem látszik*): Idehívtak, hogy megfigyeljek egy embert. Minden más országból kiűzték. Nincs otthonom, ágyam, feleségem, szalonnam... (*Kis szünet.*) Könnyű lenne az árulás is, ha szabadon tehetném. (*Hosszú ideig teljes sötét. Világosság. Ugyanaz a szín, néhány pillanatig üres, jön Mária, terít, ételt, italt hoz be, majd egyedül leül enni, mohón. A két oldalbejáraton egyszerre jön be Dávid és Socino. Egy pillanatra megállnak ott, s anélkül, hogy egymásra vagy egymás felé néznének, lassan indulnak az asztalhoz, leülnek, s enni kezdenek. Ezt úgy kell megoldani, hogy egyelőre ne lehessen tudni, melyikük Dávid vagy Socino. Öltözetük is szinte hajszálra egyforma. Mindhárman csupán esznek. Mária fal. Socino szabályosan, szertartásosan eszik, Dávid Ferencen lát-*

*szik, hogy étvágytalan. Az evés elég hosszúra nyúlik. Közben ki kell derülnie, hogy a három evés — három ember.*)

DÁVID FERENC (*bort tölt, körülnéz*): Kilencen hiányoznak.

SOCINO: Kilencen?

MÁRIA (*vihogva nevet, ő még sokáig eszik*): Kilencen, tízen, húszan.

DÁVID FERENC: Hol a másik kilenc?

SOCINO: Kik?

MÁRIA: Hát a másik kilenc.

DÁVID FERENC (*egyre komorabban*): Hol a másik kilenc?

SOCINO: De Mester!

DÁVID FERENC: Nem vagyok mestered. Hol a másik kilenc?

MÁRIA: Az már igaz. Ferenc úr tud számolni. Ha ő azt mondja, hogy kilenc, az kilenc. Hát hol a másik kilenc?

SOCINO: Uram, én itt vendég vagyok. Bocsásson meg, én nem tudhatom ezeket a dolgokat. Nem ösmerem a ház szokásait. (*Úgy látszik, mintha egy kicsit hibbantnak nézné Dávidot.*)

DÁVID FERENC (*iszik egy kortyot*): Esküszöm, hogy eredetileg tízenketten voltunk, de most hiányzik a másik kilenc. Nem, nem is tízenketten, hanem tízenhárman voltunk a vacsorán az asztalnál, s most a másik tíz hiányzik. (*Kis szünet.*) Mert ez az első vacsora.

SOCINO: Ahogy gondolja, Mester.

DÁVID FERENC: Nem vagyok mestered.

MÁRIA: Ó az én mesterem! Az biza, a Mária mestere, a Máriaé, az enyém.

SOCINO: Püspök uram, én csupán vendég vagyok itt. Engem Blandrata doktor ajánlott ide, én nem akartam jönni.

DÁVID FERENC: Tehát hoztak. Katonák hoztak, fegyverrel kísérték, hogy a vendégem legyél. Lenyakaztak volna, ha nem leszel a vendégem, vagy nem így van?

SOCINO: Püspök úr! Én nem ragaszkodom feltétlenül ahhoz, hogy a püspök úr vendége legyek. A legjobban azt szeretném, ha a püspök úr átkísérne egy másik szobába vagy akár egy másik házba, s ott adna ágyat. Mert engem ide bezárástoltak. Én nem tehetek semmiről.

MÁRIA: Úgy biza! A teológus úr nem tehet semmiről. Ezt én is tudom. A teológus úr nagyon félnék ember, ha neki azt mondják: menj ide, oda megy. Ahová mondják, oda megy.

DÁVID FERENC (*megbocsátóan*): Mária, ne szólj a nagyok dolgába. (*Kedvesebben.*) Te még kicsi vagy.

MÁRIA: Hát ez igaz, csak húszéves múltam. De azért Ferenc úr mégis szeret engem.

DÁVID FERENC (*atyásan*): Szeretlek, de nem most, majd holnap, majd máskor, s most ne szólj közbe.

SOCINO (*feláll*): Püspök úr, úgy tudom, ez a lépcső a padlásra vezet. Lenne szíves a szolgálólányának megmutatni, hogy ágyat ott vessen nekem.

DÁVID FERENC: Nem, barátom. Te itt fogsz aludni. (*A sárgaterítés ággyra mutat.*)

SOCINO (*tettetett meglepetéssel*): Nem a másokban?

DÁVID FERENC: Nem, fiam, ha nem tudnád, abban én alszom. (*Kis szünet*)

MÁRIA: Hát én hol alszom?

DÁVID FERENC: A szobádban, ahol eddig.

MÁRIA: Mert én szép és hülye vagyok, ahogy Ferenc úr mondta, amikor a szobámban járt?

DÁVID FERENC: Mária, tedd, amit mondtam, menj aludni, hagyj minket magunkra.

MÁRIA (*lemutat a földre*): Nem alhatnék itt?

DÁVID FERENC: Nem. Meghülsz.

MÁRIA: Hogy tetszik rám vigyázni.

SOCINO: Püspök úr, én igazán átmehtek egy másik szobába is.

DÁVID FERENC: Csak sose menj, fiam, hiszen te az én vendégem vagy.

MÁRIA: Meg az enyém.

DÁVID FERENC: Mária, ne ízetlenkedj, menj és feküdj le.

MÁRIA: Én mégis itt alszom. (*Leül a sárgaterítés ággyra.*)

DÁVID FERENC: Azt nem lehet, ott Socino úr alszik.

SOCINO: Püspök úr, nekem igazán kellemetlen.

DÁVID FERENC (*rábeszélően*): Annyi szoba van ebben a házban, Mária, miért éppen itt akarsz aludni?

MÁRIA: Mert én kicsi elméjű vagyok, ahogy Ferenc úr mondta a múltkor, amikor a szobámban járt. És én úgy szeretnék egyszer olyan szobában aludni, ahol nagy emberek alusznak!

SOCINO: Püspök úr, nekem igazán olyan kellemetlen.

DÁVID FERENC: Most latinul mondom, hogy... érti?! (*Kis szünet, mintegy érezteti, hogy most a latin szöveg következik.*) Ez valóban gyengeelméjű, de nagyon ragaszkodó lény. Valahogy sikerült kigyógyítanunk a bajából. Valamikor még szinte beszélni sem tudott. Most már egyre épebbek a mondatai, az orvos szerint teljesen kigyógyul. (*Más hangon.*) Socino, eddig tegeztem, most már magázni fogom.

MÁRIA: Miért tetszik más nyelven beszélni? Beszélhet Ferenc úr akármilyen

nyelven, ha Mária itt akar aludni, akkor úgyis itt alszik. Tudom én, hogy hülyének néznek. Tudom én. De nem baj. Nem baj.

SOCINO: Most már akkor én is latinul mondom a lányra vonatkozókat: hagyjuk itt a szobában, hozzon be magának egy takarót, feküdjék le arra a bőrre. (*Lemutat egy medvebőrre.*)

DÁVID FERENC: De hiszen akkor nem tudunk nyugodtan beszélgetni.

MÁRIA: Ha más nyelven tetszenek is beszélni, én akkor is itt alszom.

DÁVID FERENC: Vendég szava — szent szó. Hát legyen. Mária, hozz be egy takarót, s lefekhetsz ide a bőrre.

MÁRIA (*együgyű boldogsággal*): Jaj de jó! Isten áldja meg Ferenc urat! (*Sebesen el.*)

SOCINO: Igyunk, püspök úr!

DÁVID FERENC: Igyunk, kedves Socino. (*Isznak, a két ivás két világ: Socinón látszik, hogy nem gyakorlott ivó. Dávid Ferenc szinte dédelgeti a poharat.*)

SOCINO: Én igazán nagyon kényelmetlen helyzetbe hoztam a püspök urat, felforgattam háza nyugalmát. Igazán nem jó vendégnek lenni.

DÁVID FERENC: Socino, kedvesem, maga olyan jó teológus, hogy nekem csak hasznomra válhat. Megbocsát, ha eleinte kissé barátságtalan voltam, de vannak pillanataim, amikor a saját magam testét sem tűröm.

SOCINO: Hát még a vendégét? (*Kis szünet.*) A legnehezebb ezen a világon vendégnek lenni.

DÁVID FERENC: De hiszen valamenynyien vendégek vagyunk. Ki az emberé, ki az Istené.

SOCINO: Nekem nagyon tetszik a püspök úr háza, s meg kell vallanom, a püspök úr is nagyon tetszik.

DÁVID FERENC (*ugyanolyan kedvesen, őszintén*): Kedves Socino, én is nagyon barátkozom a gondolatokkal, hogy maga az én vendégem. Én már rég elszoktam attól, hogy külföldiekkel egyházzól, hitről, vallásról beszélgessek. Itthon pedig... (*Lemondóan legyint.*)

SOCINO (*kissé ijedten*): Püspök uram, én egyáltalán nem ragaszkodom ahhoz, hogy a hitről és az egyházzól beszélgesünk. Sőt...

DÁVID FERENC: Elkerülhetetlen lesz.

SOCINO: Püspök úr, szeretném elkerülni. Annyi más téma van. Itt van ez a csudálatos erdélyi táj. Vagy akár itt van ez a lány.

DÁVID FERENC: Tudom, hogy visszaélek a vendéglátó jogával, és nagyon gyarlón hasonlítok azokra, akik azért hívnak vendéget, hogy lányaik hárfájá-

tékát megbámultassák, vagy a bútoraikat, vagy a főztüket dicsértessék szegény kiszolgáltatót vendéggel, szóval visszaélek, de már olyan öreg vagyok, hogy *ennyi visszaélést: a véleménycserét* megengedhetem magamnak.

SOCINO (*egyre ijedtebben*): Püspök úr! Én igazán szívesen csak a legáltalánosabb dolgokról kívánnék a püspök úrral beszélgetni.

DÁVID FERENC: Van-e Istennél általánosabb?

SOCINO: Nem akarok Istentől beszélni a püspök úrral, nem akarok.

DÁVID FERENC: Hát akkor talán Jézus Krisztusról.

SOCINO (*már-már hisztériásan*): Püspök úr! Kérem, ne hozzon kényelmetlen helyzetbe, ne beszéljünk erről, nagyon kérem, ne beszéljünk erről.

DÁVID FERENC: Nem furcsállja, hogy jöllehet itt vagyunk Erdélyben, ahol az unitárius egyház legelőször ezen a kerek világon alkotmányos egyházzá lehetett, itt vagyunk, maga is unitárius, én is az vagyok, és maga, a vendég, a messziről jött ember nem akar az egy Istentől velem beszélgetni. De még Krisztusról sem, akiről pedig, ezt én is tudom, sokat vitatkozott már.

SOCINO: Ne kényszerítsen vitákra. Kérem!

DÁVID FERENC: Én nem akarom kényszeríteni magát, kedves barátom, semmire, én csak beszélgetni szeretnék, végre őszintén beszélgetni valakivel... Én csak azt akarom, hogy körültagogasson egy gondolatot, s ha megéri — ölelje magához. Én semmi egyebet nem akarok.

SOCINO: Püspök uram! Én nem akarok vitatkozni. A legjobban azt szeretném, hogy ha püspök úr is lefeküdne, és én is lefeküdnék. Utaztam, fáradt vagyok.

DÁVID FERENC: Úgy érzem, kedves barátom, maga nagyon tartózkodó. Mint ha félné. Tőlem. Pedig esküszöm, nincs miért. Amit maga mondana nekem az egy Istentől, közöttünk maradna, Legfőbb Isten tudna róla, hát beszéljen csak bátran.

SOCINO: Püspök úr, én nem azért jöttem ebbe a házba, hogy teológiai vitákat vívjak.

DÁVID FERENC (*lemondóan*): Gyanakszik. Azt hiszi, nekem különös érdekem magával a hit kérdéseiről beszélgetni? Azt hiszi, hogy *én meg vagyok bízva*?

SOCINO: Engem ide szállásoltak, ezért én nem tartozom senkinek semmivel. Ne vitatkozzunk. Szeretném, ha ön semmit nem mondana nekem. Érti, püspök

úr, szeretném, ha ön semmit nem mondana nekem. Kérem, könyörgök, semmit se mondjon nekem!

DÁVID FERENC (*konok nyugalommal*): Márpedig én mindent el fogok mondani magának.

SOCINO: Az Isten szerelmére, püspök úr, ne hozzon kényelmetlen helyzetbe.

DÁVID FERENC: Gyanakszik rám, Socino? Ne féljen tőlem, nem vagyok besúgó. Hallgasson csak nyugodtan, és válaszoljon nekem. Én csak pap vagyok, nem vagyok sem a Blandrata, sem a fejedelem embere. Nem akarok semmi rosszat a fejedelemségnek, csupán meg akarom őrizni az unitárius híveket, egy vallást, az egyházat. Nem akarom, hogy egy gondolat elpusztuljon, ennyi az egész. Ne gyanakodjék rám, nem vagyok én politikus. Beszéljen csak nyugodtan, hisz nem vagyok besúgó, és nem azért szállásolták épp az én házamba, hogy én figyeljem meg magát.

SOCINO: De püspök úr!

DÁVID FERENC: Magának, elismerem, cleve gyanús lehet, hogy miért épp az én házamban, az én szobámban kapott szállást. Miért lakunk ketten egy szobában, amikor ennek a háznak annyi temérdek szobája és ágya van. Ez magának mind gyanús lehet. Igaz?

SOCINO: Nem gyanakszom!

DÁVID FERENC: Márpedig gyanakodnia kell. Hiszen miért nem a fejedelem szállásolta el saját magánál vagy Blandrata? Miért éppen én? Véletlennek tartja ezt?

SOCINO (*kurtán*): Nem.

DÁVID FERENC: Akkor? Akkor?

SOCINO: Akkor...

DÁVID FERENC: Egyetlen lehetséges feltevés van.

SOCINO: Mégpedig?

DÁVID FERENC: Hogy én magát megfigyelem.

SOCINO: Nem, ezt nem hiszem.

DÁVID FERENC: Még lehetne egy másik is.

SOCINO: Éspedig?

DÁVID FERENC: Hogy maga figyel meg engem.

SOCINO: És ha mindkettő... Ha mindkettő igaz lenne?

DÁVID FERENC: Ez sincs kizárva.

SOCINO: Tehát... (*Feláll.*)

(*Ebben a pillanatban lép be Mária párnával, takaróval, lepedővel a karján.*)

MÁRIA: Most csak így leteszem, nél (*Egy csomóba a bőrre dobja.*)

DÁVID FERENC: Kérem, kedves Socino, a lány előtt ezekről a dolgokról csakis latinul beszéljünk.

SOCINO: Ahogy parancsolja.

MÁRIA: Már megint idegenül karattyolnak, ahelyett, hogy lefeküdnének a jó meleg ágyikóba.

DÁVID FERENC (mint akinek eszébe jut valami): Mária!

MÁRIA: Igenis, Ferenc úr!

DÁVID FERENC: Tetszik neked Socino úr?

MÁRIA (nézegeti Socinot): Tetszik... csak olyan...

DÁVID FERENC: Milyen?

MÁRIA: Olyan, mint a mesebeli pap...

SOCINO: Ezt nem értem, püspök úr.

MÁRIA: Lenyomta a cselédlányt az ágyra, és gyertyával világított a lába közé.

SOCINO: Ezt sem értem, püspök úr.

MÁRIA: Mert csak gyertyával lelte meg! Ahelyett, hogy egyébbel világított volna.

SOCINO: Nem értem, püspök úr.

DÁVID FERENC: Ezt csak Mária érti.

MÁRIA: Mit nem ért a teológus úr? Hogy hülye lány vagyok? De azért én még betehetem az ajtót. Be. (Hirtelen elhallgat.) Hát persze, hogy nem érti. Amikor maga is olyan, hogy gyertyával kell megkeresnie, de magának nemcsak a lányét, hanem a saját magáét is. (Gonoszkodón nevet.)

SOCINO (zavartan): Hallottam asszonyokról, akik egymaguk képesek voltak megszégyeníteni egy egész regimentet.

MÁRIA: Hiába beszél maga deákul, hogy én ne értem, hogy engem csúfoljon, amikor magánál még egy gyertya is jobban esik...

DÁVID FERENC: Mária! Fejezd be, vedd meg az ágyadat, és fekjüdj le, mi még beszélgetünk. (Mária készíti vacskát, lassan hálópendelyre vetkezik, amíg ők ketten beszélgetnek.)

SOCINO: Latinul kérdelem: miben maradtunk?

DÁVID FERENC: Abban, kedves Socino, hogy maga engem figyel, és én magát. Nem lehet tudni, ki kinek a megbízásából.

SOCINO: Amennyiben én nem kérem öntől, püspök úr, hogy a hit dolgairól beszélgessen velem, sőt tiltakozom ellene, mégis mire alapozza gyanúját?

DÁVID FERENC: Arra, hogy tudom: maga engem megfigyelni jött a házamba.

MÁRIA (takaró alá bújik): Jó éjt az uraknak! Most már nekem deákul is beszélgethetnek.

DÁVID FERENC: Mária, túl sokat beszél.

MÁRIA: Én csak egy tyúkeszű cseléd vagyok. Én nem tudok se írni, se olvasni. Rólam azt mondják: nem tudok se írni, se olvasni. Rólam leírják: nem tudok se írni, se olvasni. Hát én mindig a hülye Mária leszek? (Kis szünet.) Alszom. Inkább alszom. Már beszélgethetnek mindekről, alszom.

(Szünet, nézik, hogy elaludt-e.)

SOCINO: Elaludt?

DÁVID FERENC: El.

SOCINO: Elaludt, de azért mégis jobb, ha latinul beszélünk.

DÁVID FERENC: Legalább az alvókra ne gyanakodjunk, Socino. Beszéljünk magyarul.

SOCINO: Nem, nem. Mégis inkább latinul. Jobb, ha gyanakszunk.

DÁVID FERENC: Senkire nem gyanakszunk. Aki el akar árulni, az el tud bármilyen nyelven is beszélünk.

SOCINO: A püspök úrban nincs remény.

DÁVID FERENC: Van, de nem erre. (Más hangon.) Hol hagytuk abba?

SOCINO: Ki mondta azt a püspök úrnak, hogy én megfigyelni jöttem?

DÁVID FERENC: Ez nem ide tartozik. De tudom, hogy maga megfigyel engem. Azt is tudom, hogy magának jelentenie kell mindent Blandratának és a fejedelmeknek. Így van?

SOCINO: Még nincs.

DÁVID FERENC: Nem értem. Világosabban, Socino.

SOCINO: Meg akarok győződni arról, hogy a püspök úr valóban méltó-e az én áruháromra?! Nem adom olcsón magamat. Senkit sem akarok ártatlanul elárulni. Érti, püspök úr?

DÁVID FERENC (bólogatva): Értem.

MÁRIA (álmában beszél): Nekem tetszik... tetszik a teológus úr... Ferenc úr is... én nem akarom... nem akarom... latinul beszélnek... nem értek semmit... nem értek semmit!

SOCINO (halkan): Álmában beszél. Furcsákat mond. Hallgassuk csak.

DÁVID FERENC: Nem szeretem kihallgatni a mások álmát. Az az alvók titka. Az álom is egyfajta szabadság.

SOCINO: És a püspök úr? A püspök úr kinek a megbízásából figyel meg engem?

DÁVID FERENC: Az Istenéből.

SOCINO (apró gúnnyal): Személyes megbízásából? És éppen önt bízza meg? Vigyázzon, püspök úr, Blandratától is ezt kérdeztem: ki bízza őt meg azzal, hogy emberi sorsokat válasszon ki a pusztulásra, és hogy az egyház egyedüli uraként beszéljen?

DÁVID FERENC: Tőle megkérdezhettem, joggal kérdezhettem meg, mert neki nincs egyetlen gondolata sem.

SOCINO (*kissé szemtellenül*): A püspök úrnak milyen gondolata van?

DÁVID FERENC: No, csakhogy kérdez. Az imént még tiltakozott, hogy ne mondjak semmit a gondolataimról, a hitéről, és íme, most már kérdez.

SOCINO: A püspök úr akarta így. Én minél kevesebbet akartam hallani, hogy annál kevesebbet mondhassak.

DÁVID FERENC: De hiszen maga az igazságot akarja megtudni rólam. Ehhez pedig kérdeznie, faggatnia kell, mert magának mindenképpen az igazságot kell továbbítania. Nekem az a jó, hogy ha maga mindent megtud rólam, mert akkor csakis az igazságot jelentheti a fejedelmnek. Az igazság pedig olykor még a hazugsághoz szokott fejedelmet is meggyőzheti. Kérdezzen tehát.

SOCINO: Én ugyan az igazságot akarom hallani, de nem tudhatom, hogy jelentéséből, ha majd elolvassa a fejedelem, szintén igazságnak tartja-e?

DÁVID FERENC: Kérdezzen, Socino, kérdezzen. Az igazságot mondom, csakis a tiszta igazságot, Isten engem úgy segít. Mert végre őszinte lehetek. A tábla tiszta: magáról tudom, kicsoda, és mit akar. Blandratáról sohasem tudtam. Kérdezzen, kérdezzen csak. Én majd az igazat mondom.

SOCINO: Feküdjünk le, püspök úr, inkább majd holnap. (*Kis szünet.*) Halaszszuk holnapra az igazságot. (*Dávid Ferenc lefekszik, Socino elfújja a gyertyát, néhány pillanattig sötét van, azután a lépcsőre fénycsóva hull. Blandrata jön le a lépcső közepéig, halkán szól.*)

BLANDRATA: Socino!

SOCINO (*a lépcső aljágjra jön, ott megáll*): Még nem tudok választ adni, még nem tudom, hogy vállalom-e vagy sem.

BLANDRATA: Vállalnod kell, ha szereted a hitedet.

SOCINO: Szeretem, de nem így. Képes vagyok meghalni vallásomért, de nem vendégként, meghalni is csak gazdaként akarok.

BLANDRATA: Unitárius vagy te is, én is.

SOCINO: Dávid Ferenc is.

BLANDRATA: Az nem számít, hogy ő mi. (*Ingerülten.*) Ő Isten! Ő bölcs! Ő lángész! Ő tudós! De nekünk nem ő — nem egy ember —, egy gyülekezet egyháza kell!

SOCINO: Ő alapította.

BLANDRATA: Ő — velünk.

SOCINO: Tehát megölni azt, aki alapít

(*Szünet*)

BLANDRATA: Figyelmeztetlek, Socino, a cselédlány beszámolt arról, hogy Dávid Ferencel latinul beszélgettek. Tudod, hogy értelmezheti ezt a fejedelem? Hogy egyezkedni akartok. Hogy összeesküdtök, máskülönben miért ne hallhatná egy jámbor cselédlány mondataitokat?

SOCINO: Nem teológiáról beszélgetünk latinul, hanem a lányról.

BLANDRATA: Ezt Mária nem tudhatja. Ő nem tud, tehát gyanakszik. És épp reád gyanakszik.

SOCINO: A besúgót is figyeltetik? Már a saját besúgójukban sincs bizalmuk, doktor úr? Az áruló fölé is árulót tesznek, doktor úr? Mégpedig egy gyengeelméjűt? Egy... cselédet?

BLANDRATA: Ez csak addig lesz, amíg te el nem vállalod. Ha elvállaltad, a cseléd szerepe megszűnt. Ne feledd, mi az igazat akarjuk tudni. Ezért kell egy hozzáértő, aki avatottan számol be Dávid Ferenc nézetéről. Gondold csak el, ha ez a cselédlány jelentené a püspök mondottait, jó lenne ez vajon Dávid Ferencnek? Nem, a laikusok ferdítenek. Mert vagy félreértenek, vagy nem értenek semmit. S ez Dávidnak többet ártana, mint a te avatott véleményed. Érte kell tehát elvállalnod, ha furcsán is hangzik: Dávid Ferencért kell elvállalnod a megfigyelését. Az ő érdeke kívánja, hogy tárgyilagos jelentést kapjunk róla, ne pedig egy cseléd zagyaságait. (*Kis szünet.*) A Mária kezére adnál egy nagy papot? Mentse meg a tárgyilagossággal Dávid Ferencet, hiszen te kívülálló vagy, a kívülálló szeme többet nyom a latban a fejedelménél. Mentse meg a püspököt! (*Szünet*)

SOCINO: Meg mernél-e esküdni, Isten nevére, Blandrata György doktor, hogy jelentéseimet a püspök javára akarjátok fordítani?

BLANDRATA (*kurtán*): Meg.

SOCINO: Esküdj!

BLANDRATA (*száraz hangon*): Isten engem úgy segítjen.

SOCINO: Akkor menj, és mondd meg a fejedelmnek, hogy vállaltam a megbízatást. Dávid Ferenc nekem az igazat fogja mondani, és én ezt az igazat továbbítom: nem teszek hozzá, nem veszek el belőle, nem ferdítem el, nem másítom meg, nem értelmezem saját eszem szerint, Isten engem akképpen segítjen!



*Ugyanaz a szín. Dávid Ferenc is, Socino is ápolatlanok, látszik rajtuk, sok időt tölthettek így és itt. A szoba rendetlen. Az ágy helyett a földön két szalmazsák, mellette kupák, kancsók, poharak, és rengeteg könyv szanaszét, az asztalon könyvhalom, rajta gyertyatartó, kalamáris, benne lúdtoll, a könyvhalom mellett két pár bakancs. A két férfi meztláb van, kirojtosodott nadrágban, kívülre eresztett ingben. Dávid Ferenc alulról számítva a lépcső harmadik fokán ül, Socino hasmánt fekszik a földön, és egy könyvet lapozgat.*

DAVID FERENC: Mennyi idő telt el, Socino? Hányat frunk? És hány óra lehet most? *(Kis szünet, Socino lapozgat.)* Socino! Mióta lakunk együtt? Itt?

SOCINO *(nem válaszol, lázasan lapoz, mint aki egy bizonyos passzust keres, motyog)*: Bizánc tett tönkre minket, Bizánc tett tönkre minket. És Ambrus. És Kálvin.

DAVID FERENC: Már megint szentháromságosdít akarsz játszani. Elegem volt belőle. Megmondtam százszor, Socino, hogy én nem a szentháromságot tagadom, hanem az egy Istent állítom.

SOCINO *(hirtelen felül)*: Tehát elismered a szentháromságot? Akkor hogy lehetsz antitrinitárius?

DAVID FERENC: Én nem antitrinitárius vagyok, hanem unitárius. Hiszek az egy Istenben. Csakis egy Istenben hiszek.

SOCINO: De azzal, hogy hiszel az egy Istenben, és csakis őt hirdeted, tagadod a Fiú és a Szentlélek istenségét.

DAVID FERENC: Állítom, hogy egy az Isten, állítom, egyetlen igaz Isten van, aki a mi atyánk, aki mennynek és földnek teremője.

SOCINO *(kesernyésen, panaszkodón)*: Én nem azt mondom, hogy higgy a Háromságban, hiszen én is antitrinitárius vagyok, én csak azért vitázom így veled, hogy lássam hitednek minden árnyalatát. *(Becsukja és leteszi a könyvet, kis szünet, más hangon.)* Húzzam fel a bakancsodat?

DAVID FERENC: Húzd. *(Socino felhúzza Dávid Ferenc bakancsát.)* Én is a tiédet?

SOCINO: Húzd. *(Dávid Ferenc felhúzza Socino bakancsát, Socino, mint akit szorít a lábbeli, mozgatja a lábát.)* Meztláb másképp voltunk. Meztláb őszintébbek vagyunk. A bakancs szorít. A bakancsban nem látom a másik lábujjait. S a földön szétterpedő lábujjak olyan igazak. Vessük le.

DAVID FERENC: Jó. *(Kis szünet.)* Most neked fontos az őszinteség. Neked most az a léted, hogy én őszinte legyek.

SOCINO: Milyen furcsa, én árulód vagyok, s te mégis szeretsz engem, Ferenc. Akármit is mondanál, érzem és tudom,

hogy szeretsz. Szeretsz, mert egyenrangú vagyok, és megértem gondolataid minden mozdulását, érzem eszednek árnyalatait. Te nem akárkihez lennél őszinte, ugye?

DAVID FERENC: Nem. Hozzád az vagyok, mert jó vagy. Elárulsz, de jó vagy. Jó akarsz lenni, tehát jó vagy.

SOCINO: Ugye, hogy érted? Ugye, értesz? Ugye, hogy nem veszed ezt olyan árulásnak?

DAVID FERENC: Nem. Jobb, ha te árulsz el engem. Nem a durvák, nem az esztelenek. *(Szinte gyöngéden.)* Te jó áruló vagy, Socino.

SOCINO: Húzzam le? *(Dávid Ferenc bólint, Socino lehúzza a bakancsát.)*

DAVID FERENC: Várj. *(Ő is lehúzza az egyiket, s ezzel a kezében szól.)* Nem furecsállod, hogy Blandrata és a fejedelem épp egy másik unitáriust tett mellém? Nem egy jezsuitát vagy evangélikust vagy kálvinistát? Azt akarta, hogy egy hiten belül áruljuk egymást. Hogy unitárius unitáriust, testvér testvért figyeljen meg és jelentsen a katolikus Báthorynak. *(Lehúzza a másik bakancsot is.)*

SOCINO: Ez meglehet, de azt se feledd, hogy ez így talán méltányosabb. Mert egy jezsuita elferdítve továbbította volna gondolatait, vak gyűlölete megmérgezte volna szavaidat. Én azonban hittestvéred vagyok, nekem nincs gyűlöletem irántad, én tárgyilagos lehetek. És még csak nem is ebből az országból való vagyok, hogy egyházadon belül ellenfeled lehessenek, nem török címeidre, rangodra, nem akarhatok püspök lenni.

*(Közepes szünet)*

DAVID FERENC: Ma már elküldted?

SOCINO: Még nem. *(Kis szünet.)* Jön Mária, mindjárt jön Mária. Jön a jelentésemért Mária. Gyűlölöm. A jelentést. Máriát.

DAVID FERENC: Kérlek, ne írd mást, mint amit hallottál. Felhatalmazlak, hogy a szintizta igazságot írd.

SOCINO: Miért bántasz? Hiszen azért vállaltam el, hogy az igazat tudják rólad. hogy ne hamisíthassák meg mondatait. Ezért jelentek. Csakis ezért. *(Mária be-*

két durva fatányérral, félkönyökével le-  
seper mindent az asztalról, a tényérokát  
nyers mozdulattal teszi az asztalra, ke-  
beléből két kanalat, két villát vesz elő,  
beleszúrja a tányérban levő ételbe.)

MÁRIA: Hagyjátok a hitvitát, gyerünk  
enni! Nincs időm várni. (A két férfi  
nem mozdul.) Hallod, Ferenc!? Mozgás!  
Socino, te is! (Tétován, szinte félve kö-  
zelednek az asztalhoz, leülnek, s mohón  
esznek.)

MÁRIA (a lépcsőkorrláthoz támaszko-  
dik, onnan figyeli őket élesen. Megasszo-  
nyosodott, minden mozdulata csupa nyers  
parancs): Úgy egyétek, hogy nincs több.  
Ez van, ennyivel kell jóllakni. Ez is kár  
belétek!

DÁVID FERENC: Mária, vendégünk  
van!

MÁRIA: Vendég? Ez a világcsavargó?  
SOCINO (hallgat).

MÁRIA (gyűlölettel): Megérdemelnétek,  
hogy felköttesselek benneteket. (Nézi  
őket, megszökült szemmel.) Egyetek!  
(Azok esznek, befejezik, Mária eközben  
cipője orrával rugdossa a földön heverő  
könyveket, egyet felemel.)

DÁVID FERENC (szelíden): Nem úgy,  
fordítva.

MÁRIA: Nekem így tetszik. És benne-  
tek is fordítva van minden, tótágast áll-  
nak a könyvek, vitáztok az egy Istenről,  
mintha ettől eső jönne a búzára... Mit  
számít az, hogy három van-e vagy egy...  
tán még jobb is, ha három van, mert ak-  
kor többen törődnek velünk.

DÁVID FERENC: Mária, unitárius  
vagy.

MÁRIA: Mit tudom én, hogy mi va-  
gyok. Csak egyet tudok: nagyon a be-  
gyemben vagytok! Mást se tudtok, csak  
vitázni és gyereket csinálni!

SOCINO: Hagyd abba! Hagyd abba!

(Szünet)

MÁRIA: Na, ettetek? (Dávidhoz lép.)  
Gyere, öreg, kísérjelek ki, hogy végezd  
azt a dolgot, ami hozzád legjobban illő.  
(Erős rántással karoncspí Dávid Feren-  
cet, s a baloldali nyíláson át kivezeti,  
úgy, hogy közben még kissé taszálja is.)

SOCINO (feláll, halkán, de a hangja  
izzik): Tiltakozom! (Kis szünet, Socino,  
mint aki lassan meggondolja magát, le-  
ül, megkeresi a kałamáríst, felveszi a  
földről, írni kezd, amikor befejezi, ha-  
mut hint a papírra, s összehajtogatja.  
Mária és Dávid Ferenc bejönnek; Mária  
ugyanúgy karonfogva vezeti.)

MÁRIA (Socinóhoz): Neked nem kell?  
Most szólj, mert aztán elmegyek, s ösz-

szecsinalhatod magad. (Socino hallgat.)  
Beszélj! Neked nem kell!?

SOCINO (hosszan néz rá): Mi nem  
kell? Az vagy az? Mi?

MÁRIA: Te pokróc-fajta! Kapca.

SOCINO (Dávid Ferenchez): Miért nem  
szólsz rá?

DÁVID FERENC (csöndesen): Nincs  
rajta hatalmam.

MÁRIA: Volt. Csak volt. Csak volt raj-  
tam hatalmatok, valamikor. Az ágyéko-  
mon volt hatalmatok. Akkor csak a tér-  
dem nyílt meg, most a szemem. Disznók!

SOCINO (Dávid Ferenchez): Vedd el a  
szavát. kérlek.

DÁVID FERENC: Nem vehetem. Ezeket  
a szavakat nem vehetem el tőle, az  
övéi. Az övéi, s nekem nem kellene...  
(Kis szünet.)

MÁRIA: Socino, megírtad?

SOCINO (hosszalép, egy pillanatig a  
szemébe mélyed, aztán odaadja a papírt):  
És most menj.

MÁRIA (gyorsan el)

SOCINO (szinte lerozkad egy lépcső-  
fokra): Nem! Ferenc, nem! Belelép a  
lelkünkbe. Ferenc, ő (Mária után mutat)  
nem hagy bennünket Istennel lenni.  
(Szinte eszelősen.) Ferenc, ő... ő... ő...  
nem hagy bennünket Istennel hálni!

Csönd

DÁVID FERENC (Socino mellé ül): Lá-  
tom, megírtad.

SOCINO: Meg.

DÁVID FERENC: Az igazat írtad?

SOCINO: Amit mondtál, azt írtam,  
semmi többet.

DÁVID FERENC: Azt hiszed, hogy  
jobb ez így? Azt hiszed, jobb, ha az  
igazságomat tudják meg? (Kis szünet.)  
Azért vagyok őszinte veled, azért muta-  
tok meg mindent, ami itt bévül van,  
hogy hátha nekem adsz igazat, és te is  
mellém állsz.

SOCINO: Én sohasem állhatok melléd,  
Ferenc.

DÁVID FERENC: Miért?

SOCINO: Mert engem besűgónak küld-  
tek melléd, Ferenc. És nekem most nincs  
más hazám, csak ez. Akinek pedig ha-  
zája nincs, az csak ahhoz ragaszkodhat,  
aki befogadja. Akinek hazája nincs, nem  
szabad lélek, püspököm: aki mindenkié,  
az senkié sem. Az én szabadságom ennyi:  
végzem a... munkámat itt melletted, és  
úgy kell végeznom, hogy lelkiismeretem  
sem előttem, sem önmagam előtt, sem pe-  
dig megbízóim előtt ne piszkosuljon. A  
szabadságom ennyi: nem magyarázok,  
csak leírok. Ennyi a becsületem is: nem  
teszem hozzá a magamét. Ennyi az én  
szabadságom itt és most.

DÁVID FERENC: De hiszen valamikor azt mondtad, hogy csak akkor vállalod ezt a munkát, ha megbizonyosodsz, hogy hitelveim valóban eretneki tanok.

SOCINO: Megbizonyosodtam.

DÁVID FERENC (*meglepetten*): Miből?

SOCINO: Megbizonyosodtam, hogy hitűjítő vagy.

DÁVID FERENC: És ez bűn?

SOCINO: Az én szememben nem, de a megbízóim szemében igen.

DÁVID FERENC: Hát akkor miért nem a magad ítéletét érvényesíted, miért az övékéit?

SOCINO: Mert azzal, hogy elvállaltam ezt a... munkát, azt is vállaltam, hogy bűnösnek azt tartom, amit ők is annak tartanak. (*Kis szünet.*) Lehúzzam a bakancsodat? (*Apró szünet.*) Megmossam a lábadat?

DÁVID FERENC: Hogy élhet benned egyszerre két kép, hogy lehet valakiben egyszerre két ítélkezés a bűnről?

SOCINO (*egyszerűen*): Így.

(*Szünet*)

DÁVID FERENC (*értetlenül, kesernyésen*): És ők miért tartják bűnnek a hitűjítást?

SOCINO (*vállat von*): Mert Blandrata örül, hogy végre alkotmányos egyháza van. A fejedelem örvend, hogy azt a rengeteg hitvitázót, akik a közvéleményt és a közrendet annyiszor megzavarták, végre intézményesen, a templom falai közé szorította. Ne feledd el, a fejedelemnek könnyebb az egyházat a vezető papokon keresztül szemmel tartani, könnyebb a papokat féken tartani, mint azt a sok szétszórt hitvitázót, hitűjítót, akik úton-útfélen tanaikat hirdetik. Tudod, mit jelent az egyház a fejedelemnek? Azt, hogy nem a háta mögött, hanem a szeme előtt zajlik le a hit élete. (*Kis szünet.*) Megmossam a lábadat?

DÁVID FERENC: Blandrata tehát azt hiszi, hogy az én hitűjítő elveim veszélyeztetik alkotmányos egyházunk létét?

SOCINO: Nem tudom, mit hisz Blandrata, de erre hivatkozik.

DÁVID FERENC (*Socino szemébe néz*): És te is azt hiszed, hogy ha már alkotmányos egyházunk van, nincs többé szükség semmilyen újításra?

SOCINO: Én azt hiszem, hogy újításra örökkön örökké szükség van. De én csak egy... tudod, Ferenc, hogy én mi vagyok.

DÁVID FERENC: Te mondtad nekem, hogy jobb számomra a te árulásod, mint az idegeneké. Igazad volt.

SOCINO: De nekem még a hóhér elégtétele sincs meg, a hóhér lelkiismerete tiszta, mert tudja, hogy egy gonosztevőt nyakaz le. És mégis vállaltam. Ennyit tehettem én.

(*Bejön Mária*)

MÁRIA: Most miért nem latinul beszéltek?

(*Közepes szünet*)

SOCINO: Te tulajdonképpen mit akarsz tőlünk?

MÁRIA: Tudósok... úgy néztek ki, mint valami koszos útonálló... És ezek jártak a szószekre... Kinek van szüksége rátok? A földnek, hogy hizlaljátok, hogy termés legyen. Büdösebbek vagytok, mint a parasztok, akiket pedig lenéztek. Kinek kellett ti, ha mi nem lennénk, ki szőné-fonná rátok a ruhát? Belefulladtok a betűbe, a betű fog befődni benneteket, nem a föld!

DÁVID FERENC: A szavaidat... csak a szavaidat kellene megégetni.

MÁRIA: Hallgass, vénség, mindjárt megmondom, milyen vagy... Te csak hallgass.

DÁVID FERENC: Menj innen. Menj innen, mert az oktondiságot és a durvaságot egy töről szakasztotta a fejedelem. Ez az övé, ez neki kell... Menj innen!

MÁRIA: Megyek, de előbb odaviszlek, ahova kell, mert tudom, hogy fáj a bedled! (*Ismét karoncsípi, szinte erőszakosan viszi. Nem sokkal ezután a lépcsőn lassan Blandrata jön*)

BLANDRATA: Socino!

SOCINO (*feléje fordul, szinte ellenségesen*): Mit akarsz tőlem?

BLANDRATA (*leül az egyik középső lépcsőfokra*): Hát jelentgetünk, jelentgetünk?

SOCINO: Mindent jelentettem, ami történt.

BLANDRATA: Nem tudtam, hogy az olaszok ilyen szükszavúiak.

SOCINO: Embere válogatja, doktor úr.

BLANDRATA: A fejedelem elégedetlen a jelentéseiddel. Azt mondja, túlságosan rövidiek, semmit sem lehet belőlük megtudni arra nézve, hogy a püspök bűnös-e vagy sem.

SOCINO: Én nem arra szegődtem, hogy megítéljem Dávid Ferenc bűnösségét, hanem arra, hogy jelentsem mindazt, amit mond.

BLANDRATA (*más hangon*): De én nem tudom elképzelni, hogy hitünknek egy olyan tudós papja, mint amilyen te vagy, Socino, ne tudná megítélni, hogy bűnös-e a megfigyelt vagy sem.

SOCINO: Nem erre szerződtem, ez mások dolga! Például a doktor úré.

BLANDRATA: Mondtam már, hogy pártatlan tanúkra van szükségem, elfogulatlan kívülállóra.

SOCINO: Hogy lehetnék én elfogulatlan és pártatlan és tanú és kívülálló, ha én állapítanám meg a Dávid Ferenc bűnösségét. Tanúnak jöttem, nem ítélőbírának.

BLANDRATA: De te nem akármilyen tanú vagy, Socino, te olyan tanú vagy, akinek hite a mi hitünk, a te megbízatásod nem csupán a fejedelemtől van, hanem az egyháztól is. Az egyház jövője bízott meg ezzel, Socino.

SOCINO: A katolikusokat kellett volna megbíznod ezzel, doktor úr!

BLANDRATA: Te ne tudnád, hogy más az, ha egy hiten belül álló tanúsítja a bűnösséget a fejedelem előtt, mintha ugyanezt egy hitünkön kívül álló tenné. És arra nem gondolsz, hogy másképpen nyílik meg a püspök lelke a véle egyhitűnek, mint egy idegennek?

SOCINO: Én belülálló vagyok, és nem lehetek pártatlan, amikor két unitárius közül az egyiket kell választani, én legszívesebben mind a kettőt választanám.

BLANDRATA: Báthory azt akarja, hogy csak az egyiket válaszd. Gondold csak végig: ha egy jezsuita tanúskodnék Dávid Ferenc ellen, mi történe? Egész unitárius egyházunk felháborodna: nem igazság, hogy tanúnak hitellenségeinket teszik. Ám ha te tanúskodsz, te, aki hiten belül vagy, minden unitárius hívő megnyugszik, mert magunk között ítélkezünk. A magunkról való ítélkezés jogát nem adjuk át senkinek! Vagy átadnád ezt a jogot a katolikusoknak vagy az evangélikusoknak, avagy tán a reformátusoknak? Vigyázz, Socino, mert a fejedelem előtt ezzel azt árulnánk el, hogy a magunk dolgait mi egyedül képtelenek vagyunk az egyházon belül elintézni. És ha tehetetlenségünket így elárulnánk, a jövőben mindig idegen vallásúakat hoznának, hogy rajtunk ítélkezzenek, ha viszont egyszer egy nagy helyzetben és esetben az egyház bebizonyítja a fejedelemnek, hogy képes dönteni saját dolgai felett, egyszer s mindenkorra megkapjuk a hatalomtól az önmagunkon és önmagunkban való ítélkezés jogát!

SOCINO: Én jobb szeretem, ha a hóhérmunkát vallási ellenfeleink végzik el. Ám ha önmagunkat is megosztjuk, úgy bánhatnak el velünk a katolikusok és a többi protestánsok, mint farkas szokott a bárányal.

BLANDRATA: Éppen ez az! Ahhoz, hogy meg ne osszuk magunkat, az kell,

hogy megtiltsunk minden hitújítást. Mert a hitújítás szétszaggatja az egyházat és a híveket, s így ellenfeleink könnyen bánnak el velünk.

SOCINO: Ám ha mi ítélkezünk saját embereinken, saját hittársainkon, ne feledd el, doktor úr, hogy megrendülhet a hívőkben az egyház iránti bizalom. Mert így, azt fogják érezni, hogy a hitet mivelő egyházból törvénytársak, ítélőszék lett, nem a védelem egyháza, hanem a vádaké. S ha eddig csak a hitellenségeiktől félték, ezután már a saját hittársaitól is remegniük kell majd! Hagyd, hogy az idegenek ítélkezzenek, hagyd, hogy a mi hittársaink haragja együtt maradjon, s azokra induljon, akik megérdemlik.

(Szünet)

BLANDRATA: Socino, neked nem érvelned, hanem magyaráznod kell mindazt, amit Dávid Ferenc mond. Nemcsak leírnod — értelmezned is. Így kívánja a fejedelem.

SOCINO: Tehát nincs érv, nincs önbeköltés, csak fejedelem.

BLANDRATA: A vendége vagy!

SOCINO: A Dávid Ferenc vendége vagyok.

BLANDRATA: Ő meg a fejedelemé.

SOCINO: Hát Istennek ki a vendége ebben az országban? (Kis szünet.) Mit kívánsz tőlem?

BLANDRATA: Megmondtam. Túl kurták a jelentéseid.

SOCINO: Az igazság rövid. Én csak az igazat írom.

BLANDRATA: De ne röviden. Más az igazság, ha hosszabban írjuk.

SOCINO: Nem tudok fecsegni.

BLANDRATA: De értelmezni tudsz, állást foglalni a püspök hittételeivel szemben tudnod kell, hiszen teológus vagy.

SOCINO: Nem vállalom! Ezt már nem vállalom!

(Szünet)

BLANDRATA: Tudod ki volt Báthory előtt a fejedelem?

SOCINO: János Zsigmond.

BLANDRATA: Báthory katolikus, János Zsigmond milyen hiten volt?

SOCINO: Unitárius volt.

BLANDRATA: Ki hozta unitárius hitre János Zsigmondot?

SOCINO: Dávid Ferenc.

BLANDRATA: Dávid Ferenc és én. Tudod, mi volt a célja Dávid Ferencnek Erdélyben?

SOCINO: Lehet.

BLANDRATA: Hogy a János Zsigmond segítségével minden vallás hiveit az unitárius egyházba hozza. Érted?

SOCINO: Természetesnek tartom, hogy minden hit meg akarja győzni és nyerni az embereket. Ez a hitek joga. És azt is tudom, hogy Dávid Ferenc nem fegyverrel, hanem prédikációval akarta megnyerni őket. Kihirdette a vallásszabadságot.

BLANDRATA: Nem ez a fontos.

SOCINO: Hát?

BLANDRATA: Az, hogy új fejedelem jött. Más vallású. Régi vallású. Katolikus.

SOCINO: Biztos vagyok, hogy a püspök őt is meg tudná nyerni.

BLANDRATA: Hízékeny vagy, Socino. Báthory a katolikusok nélkül nem lehetett volna fejedelem. Hogy képezed? A katolikus Báthorynak, aki mögött a katolikuság áll, olyan unitárius püspök kell, aki János Zsigmond udvari papja volt, aki az előző fejedelmet szolgáltatta, aki képes volt uralkodó hitté tenni az unitáriust?

SOCINO: De hiszen te magad is a János Zsigmond orvosa voltál.

BLANDRATA: Orvosa, de nem a papja. Orvosra minden fejedelemnek szüksége van. A papok közül azonban azokat választja ki, akik feltétel nélkül őt szolgálják.

SOCINO: Tehát Dávid Ferenc kegyvesztett?

BLANDRATA: Jó, hogy megértetted. Új fejedelemnek nem kellene a régi emberek.

SOCINO: És te hogy kellesz?

BLANDRATA: Mondtam már, hogy én nem vagyok pap. Dávid Ferenc kegyvesztett pap, és hitújító. Két olyan szó, ami a püspök útját elzárja a fejedelem felé. Az egyházat ebben az új katolikus tengerben is meg kell őriznünk. Dávid Ferenc erre már nem alkalmas. Én még az vagyok. Őt kell feláldoznunk, akinek nincs útja Báthory felé. Azokat kell megtartani, akik az egyházat megtarthatják.

SOCINO: Doktor úr, én besúgó vagyok. Nekem nem az a feladatom, hogy feláldozzam az egyház főembereit. Én csak tájékoztatok. Én csupán ennyire szerződtem. *(Kis szünet.)* Különben is hogy tudsz kiszolgálni ennyi fejedelmet?

BLANDRATA: Ahogy Dávid Ferenc annyi hitet tudott váltani a katolikusoktól az unitáriusig.

SOCINO: Az a lélek ügye.

BLANDRATA: Ez meg a gyakorlaté. *(Feláll.)* Írj hosszabb jelentéseket.

SOCINO: Nem írok. Csak olyat írok, amelyet a lelkiismeretem enged.

BLANDRATA: Hát jó. Nekünk így is jó. *(Kis szünet.)* Akkor majd a Mária jelentéseit vesszük figyelembe.

SOCINO: A Máriaét?

BLANDRATA: A szóbeli jelentéseit. Mert amint láthattad, ő írni-olvasni nem tud. De ő mégis vállalja, hogy értelmezzem, és bűnösnek mondjon ki vagy felmentsen valakit, mert őneki mindegy, hogy ki lesz a püspök, neki csak az a fontos, hogy az is megtartsa szolgálatát. *(Kis szünet.)* Hát akkor majd a cseléd-lány jelentései alapján ítéljük el vagy mentjük fel Dávid Ferencet. *(Kis szünet.)* Mert, Socino, az értelemtől mindig választania kell: vagy a butaságot, a tudatlanságot hagyja állást foglalni és ítélkezni, vagy pedig ő maga ítélkezik.

SOCINO: Tiltakozom! Tiltakozom! Arról volt szó, hogy csak én jelentek. Tiltakozom! Az értelemmel, az értelemért! Tiltakozom! Arról volt szó, hogy csak én jelentek. Csakis én... Én jelentek.

*(A színen elsötétül, amikor ismét világos lesz, ugyanabban a szobában vannak: Socino egy kis fakád előtt térdel, és mossa a Dávid Ferenc lábát.)*

SOCINO: Ötél-e meg valakit valaha, Ferenc?

DÁVID FERENC: Tudtommal nem. *(Felemeli egyik lábát, a kád szélére teszi.)*

SOCINO: Meg tudnál-e ölni valakit, Ferenc?

DÁVID FERENC: Azt hiszem, nem.

SOCINO: Mi rosszat tettél életedben, mert lehetetlen, hogy ne tettél volna rosszat valakinek. *(Dörzsöli a püspök bokáját.)*

DÁVID FERENC: Tettem, de nem akarattal.

SOCINO: Akkor miért gyűlölnek, Ferenc? Miért nem gyűlölök inkább a fejedelmet, aki több embernek tett és tehet rosszat?

DÁVID FERENC: Mert tőle félnek. Őt félnek gyűlölni. Tőlem nem félnek, ezért engem bátran gyűlölnek. *(Kis szünet.)* Akit nem merünk szeretni, azt gyűlöljük. Engem nem mernek szeretni.

SOCINO: Ferenc, mondd meg igaz lelkedre, mi rosszat tettél életedben... könnyítsd meg a dolgomat... könnyítsd meg az én nehéz árulásomat.

DÁVID FERENC *(mintha valóban nagyon komolyan venné Socino kérését):* Hacsak...

SOCINO: Hacsak?

DÁVID FERENC: Talán tchettem volna sok rosszat.

SOCINO: És miért nem tettél?



DÁVID FERENC: Azt hiszem, tunya voltam a bűnre.

SOCINO: Mire voltál serény?

DÁVID FERENC: Hogy az emberek eszét használjam segítőként, hogy az emberek értelme legyen hitem gyámolítója; az emberek eszén át akartam lelkükhöz férközni.

SOCINO: Mégis gyűlölnek. Nemcsak a katolikusok, már-már az unitáriusok is. A fejedelemről nem is szólva. *(Megtörli Dávid Ferenc lábát, tűnődve.)* Hogy van az, hogy valaki nem tesz semmi rosszat, mégis az életére törnek?

DÁVID FERENC: Mondottam már, a saját félelmüket, a saját gyávaságukat gyűlölik bennem. *(Kis szünet.)* A fejedelem pedig és a többiek mindazokat, akik kényelmetlenek az emberek számára, igyekeznek eltenni láb alól.

SOCINO: Taníts! Hogyan kényelmetlenek?

DÁVID FERENC: Azok kényelmetlenek az emberek számára, akiktől nem azt a választ kapják, amit ők szeretnének, amit ők már lelkükben jóelőre eldöntöttek, azok kényelmetlenek az emberek számára, akik nem adnak nyugalmat, nem nyújtanak pihenőt a lelkiismeretnek, akik mindig kérdeznek, még akkor is, amidőn mindenki minden választ mindenre már megadott. Ezek a kényelmetlen emberek. Ezek sose ölnek, ezeket mindig megölik.

SOCINO: És te ilyen vagy?

DÁVID FERENC: Még élek.

SOCINO: De miért van olyan kevés híved?

DÁVID FERENC: Több van, mint gondolnád. Csak félelemből letagadják magukat az utcán, a házukban vagy az országgyűlésben, vagy pedig a máshitűek tagadják le őket. És ők valamennyien — engem.

SOCINO: És a más egyházak miért gyűlölnek jobban téged, mint Blandratát, aki pedig szintén unitárius?

DÁVID FERENC: Mert veszélyesebb vagyok számukra. Én prédikációimmal néhány év alatt egész Erdélyt unitáriussá tettem volna. Legalábbis akkor így éreztem. De mi lett volna akkor a katolikus és a protestáns papsággal? Vagy áttérnek az új hitre, vagy nem lesznek papok többé, elveszítik minden kiváltságukat. Ám ha át is tértek volna, nem bizonyos, hogy ugyanazt a címet és rangot kapják az új egyházban, mint amelyik azelőtt a régi egyházban az övék volt. Hiszen a mi egyházunk még ráadásul egyszerűbb is. Ezért tehát nem csoda, hogy tiltakoztak. Pedig én soha senkit nem erőltettem. Hagytam, hogy a hit a lélek-

ben válasszon utat. S ekkor jött az új fejedelem. Számára veszélytelen unitáriusok kellenek, olyanok, olyanok, akik lemondanak az új hívek szerzéséről, sőt akik a régi hívek egy részéről is lemondanak a katolikusság javára. Hát ezért nem kellek én a fejedelemnek. En élő egyházat akarok, ők pedig olyat, amely csak megőrizni akarja legszerényebb önmagát, és sokkal inkább hajlandó veszíteni a híveket, semmint szerezni. Nem is a hitűjtásom a bűn, az én igazi bűnöm, hogy nem akartam múzeumba tenni egyházamat; fejleszteni, növelni akartam, az érvek hatalmával, Istentől kapott érvekkel és békével. Ezért nem kellek én a fejedelemnek, és ezért kell Blandrata, aki inkább ezer unitáriusról lemond a katolikusság javára, csakhogy le ne kelljen mondania egyetlen pap-küldöttről az országgyűlésben.

SOCINO: Nem a hitűjtásért üldöznek tehát?

DÁVID FERENC: Nem. A teológiához ez a fejedelem úgysem ért. De ért ahhoz, hogy paptársaimat ellenem uszítsa, mert ő nem kötöttem és közötté kíván harcot, ebből úgysis ő kerülne ki vesztesen: ő saját paptársaimmal akar szembevinni, mert tudja: akit szerettek vagy szeretnek, azt csak a belsők dönthetik meg. Legálábbis szerencsésebb, ha a hiten belüliek döntenek. Ezért támadtat papokkal engem és — egyelőre — nem katonákkal.

SOCINO (*szomorúan*): Útjában vagy a fejedelemnek. És ezen nem lehet segíteni.

DÁVID FERENC: Én is azt hiszem, hogy nem. (*Kis szünet.*) De te ne szomorkodj. Végezd a dolgod, amit elvállaltál.

SOCINO: Én már nem is tudom, mit vállaltam el.

DÁVID FERENC: Talán már én sem.

SOCINO: Nem gondoltam volna soha, hogy *ilyen* nehéz valakit elárulni. És téged, Ferenc, talán mindenkinél nehezebb.

DÁVID FERENC: Nyugodj meg. Socino, én téged, csakis téged akartalak. Másokkal is megkörnyékeztek már, de senkinek nem sikerült kicsalni belőlem semmit. Idejötték a házamba, vitakozni kívántak, de én hallgattam. Nem nyíltam meg senkinek. Ha már nem adatott meg más szabadság, ragaszkodtam ehhez az egyetlen és utolsó szabadságomhoz, hogy én válasszam ki azt az embert, aki elárulhat engem.

SOCINO: Ferenc, fejezzük be ezt. Úgy érzem néha, te mégis titkolsz valamit előlem, úgy érzem, valamit tartogatsz számomra, valami nagy szörnyűséget, valami

zseniális szörnyűséget, amittől már most félek, s amit te csak majd az utolsó percben fogsz elmondani.

DÁVID FERENC: Lehet. De azt, hogy elmondom vagy sem, majd az utolsó percben döntöm el.

*Csőnd*

SOCINO (*szinte kikelve magából*): Nagyon isten vagy, Ferenc. Mintha nem is húsból-vérből való lennél. (*Megragadja Dávid Ferenc vállát.*) Mondd valami bűnödöt, valamit... bármit magadról, amit te tartasz bűnnek... Mondj egy bűnt, hogy könnyebben tessesem, amit teszek, amit tennem muszáj. Egy bűnt! Mondj, add egy bűnödöt nekem, hogy ne lássalak istennek, Ferenc! Add egy bűnödöt, add ide a kezembe, villantsd a szemembe, tedd láthatóvá, hogy ne érezzem magam ennyire nyomorultnak.

*(Szünet)*

DÁVID FERENC: Hiszem, hogy van, hiszem, hogy sok bűnöm van (*maga elé néz*), de egyet te is láthattál, egyet te is érezhetél. (*Kis szünet.*) Ezzel a lánnyal én is háltam.

SOCINO: Tudom.

DÁVID FERENC: Azért olyan parancsoló velünk. Azért van hatalma rajtunk.

SOCINO: És te ezt bűnödnek tartod, hogy az ágyadba feketett?

DÁVID FERENC: Ezt nem, mert a szellem gyakran a legdurvább, legesetlenebb húsrá vágyik.

SOCINO (*szinte lehangoltan*): Hát akkor mit tartasz benne bűnnek?

DÁVID FERENC: Hogy nem voltam fiatalabb. Megszégyenítettem a fiatal húst és megszégyenítettem ezt a vén, könyvek fókán megkopott csontomat.

SOCINO: Nincs mit bánnod, Ferenc... a te könyveken kopott csontod ezerszer annyit ér, mint ez a primitív hús... A te csontod szégyenült meg, Ferenc, az az esetlen hús büszke lehet a csontjaidra. (*Révült szemmel messzire néz.*) A szellem gyakran a legdurvább, legesetlenebb húsrá vágyik... De ha ez az esetlen, ez a durva hús meg akarja korbácsolni a lelket, a szellem lelkét... meg akarja szégyeníteni, meg akarja alázni... akkor... nem, nem... nem hagyhatom! (*Kis szünet.*) Miért kér az otromba hús a karcsú szellemtől behódolást, az alakatlan hús miért parancsol?! Irni sem tud az az esetlen hús, olvasni sem tud (*szinte kiáltva*), csak üvöltöni és tuszkolni tud az az esetlen hús!

DÁVID FERENC: A hús jogán teszi. Mert egyszer-kétszer elfogadtad, most

már azt hiszi, hogy a hús jogán szellemében is uralkodik, azt hiszi, hogy mert a testeden, a szellemében is parancsa van. Egy éjszakájáért a hús gondolataidat is cserébe kérné, elvárja, hogy fogalmaidat, hitedet, eszmédet add oda mindazért, ami benne tapintható.

SOCINO: De itt másról is szó van... Amikor a hús besűg. Áruló lesz. A tudatlanság besűg. Az ösztön besűg. Téged, nem engem, téged!

DÁVID FERENC: Nem értem... Ki tudna engem jobban besűgni, mint én magam, hiszen én mindent, amire gondolkodok, el is híresztelek.

SOCINO: Persze, hogy nem érted!

DÁVID FERENC: Nem értelek.

SOCINO (fojtottan): Azt mondd meg nekem, ki sűgjön be. Én vagy Mária?

DÁVID FERENC: Socino, benned már, rég érzem, összekuszálódtak a dolgok. Mária nem is tudna besűgni, hiszen egy szavunkat sem érti.

SOCINO: De a fejedelemnek ez épp elég! Elég egy cseléd a fejedelemnek, hogy egy zseni nyakát véle kitekerje... Elég egy cseléd tanúsága... Megint halhali akarom tőled, a te szádból, hogy az én árulásom kell neked és nem az övé. (Szinte eszelősen suttozva.) Halljam, A te szádból. Ismételd, erősítsd meg. Halljam!

DÁVID FERENC: Socino, ha a dádógós árulás és az értelmes árulás között már választanom lehet, akkor nyugodj meg, tudod, melyiket választom. Azt, amelyik méltó akar lenni ahhoz, aki elárultatik.

SOCINO: Szegény Ferenc, hát valóban már csak ennyi a te szabadságod, hogy két árulás között választhass? (Kis szünet.) Mondd, nehéz lehet ölni?

(Szünet)

DÁVID FERENC (csöndesen): Ma már elküldted?

SOCINO: Még nem.

DÁVID FERENC: Meg sem írtad?

SOCINO: Nem. (Kis szünet.) Én mindig csak teológiai dolgozatokat írtam és prédikációkat. Sosem gondoltam, hogy ilyet is lehet írni, amire ma kényszerülök. Van ebben valami hihetetlen. Hogy az a kéz írta a Szentháromság ellen a maga kiáltványait, amelyek ezeket... (Megnézi jobb kezét, majd fejével az asztal felé bökö.) A jelentésekben rövid mondatokat írok, minél rövidebb, annál jobb, hogy rajta ne kapják a gondolataimat, hogy el ne csípjék a két szó közti távolságot. Minél egyszerűbben. Az árulás olyan, mint a terror: gyors ütés, semmi

főlösleges. A terror is a rövid mondatokat kedveli, az árulás is. (Kis szünet.) Van ebben az egészben valami hihetetlen. Itt vagyok a házadban: *vendégségben*. Eszem a kenyeredet, iszom a borodat, és elárul-lak, és te tudod, hogy elárul-lak, és te tőröd, hogy elárul-lalak, és te minden-nap figyelmeztetsz a dolgomra, mintha az a te saját dolgod lenne, és megkérde-zed: megírtam már, elküldtem már az aznapi jelentést? De nem azért kérdezel meg, hogy engem bánts, hogy engem figyelmeztess az árulásomra, hanem azért kérdezel, mert tudod, hogy ez az én munkám, úgy figyelmeztetsz az árulá-somra, mint a kötelességemre, mint a munkámra. (Kis szünet.) És semmit sem tagadsz le, semmit sem rejtessz, pedig tudod, hogy mindent jelentek. Úgy visel-kedsz velem, mintha egyedül lennél. Van ebben valami hihetetlen, amire választ talán soha nem lelek.

DÁVID FERENC: Ha egyszer már úgy éreztem, hogy végérvényesen elvesztettem a harcot, már nem magammal törődöm, csak azzal, hogy a másik lelkét felis-merjem. Nekem már könnyű ilyennek lennem. Mert én már tudom: bármit is mondanék, ha mindennek, amit eddig állítottam, az ellenkezőjét hirdetném is, a sorsom úgyszólam eldőlt — régen; a sor-som Báthoryval a trónra ült.

SOCINO: Nem értem Blandratát. Ma-gamat megértem, mert én ki vagyok szol-gálatva. Nem sajnálnatni akarom maga-mat, mert a magam arcán a könnyet éppúgy utálok, mint a másokén. De Blandratát nem értem. Miért van neki szüksége minderre, amikor ő csupán orvos is lehetne, és ez neki jobb lenne, és azért ő még szolgálhatná az egyházat: a háttér-ből is. Valóban meg akar ölni?

DÁVID FERENC: Nem tudom, nem tudhatom, kiből mi van irántam. Mert mást mutat Blandrata a templomban, megint mást az országyűlésben, egyebet, amikor a fejedelemmel tárgyal, és ha ve-lem négy szemközt mulat, akkor sír, jaj-gat, gyalázza önmagát, engem szentnek nevez... és mindebbe én már belefárad-tam. (Kis szünet.) Olyan fáradt vagyok, hogy már csak mosolygok. Mosolygok a doktor úr erőfeszítésein, hogy óvni igyek-szik a látszatot, és tanúkat akar és jelen-téseket, hogy mindennek lássék az ala-pozottsága és minden egyfajta igazságon belül történjék.

SOCINO: És mindez miért, kiért? Egy-házat akar vagy halhatatlanságot?

DÁVID FERENC: Nem tudod, hogy vannak nyüzsgő emberek, akiknek min-den mozdulata azt a látszatot akarja kel-teni, hogy ők fontosak, hogy nélkülük



meghalna minden... talán ilyen Blandrata. De az is lehet, hogy megtört benne minden, s már csak a tehetetlensége viszi a gyűlöletre. Blandrata már csak azért nyüzsög, hogy az a kép, amit róla megfestenek majd, szebb legyen, mint a valóság. Ő már nem az igazságot kívánja, hanem a saját hírét az ezután születők között. *(Kis szünet.)* Nekem már csak sorsom van, Socino. Eddig életem volt, most már csak sorsom van.

SOCINO: Én nem hiszem, hogy reménytelen... én hiszek abban, hogy ami nem derült ki a történelemből — az kiderül a jelentéseimből... Az: hogy te nem vagy ellensége sem az egyháznak, sem a fejedelemnek.

DÁVID FERENC: Ellenség? Ellensége csak önmagamnak voltam és vagyok. Nem veszed észre, hogy minden vád: a hitújítás, az eretnokség, a fejedelem iránti hűtlenség — minden csak ürügy. Mindent akarnak — csak engem nem. Minden jó lesz — csak én pusztuljak el.

*(Mária be)*

MÁRIA: Socino, megírtad?

SOCINO *(gúnyos gyűlölettel, nem lehet tudni, hogy melyik a pusztítóbb ebben a hangban, a gúny vagy a gyűlölet)*: Még csak az adatokat gyűjtöm. *(Mária szemébe, közel hajolva, halkán, fojtottan.)* Mert te még nem tudod... ti még nem tudjátok, hogy átírtam a Miatyánkot... és ezután halálos ágyamig mindig ezt fogom tenni: újraírom a Miatyánkot... Átírtam: Add meg a mi mindennapi adatunkat, most és mindörökkön.

MÁRIA *(kissé hátrább lép, meghökken)*: Ül le és írd! Mennem kell. Ül le és írd!

SOCINO: Mentem volna inkább az istállóba, az állatokhoz, a tehenekhez, a kancákhoz, a bivalyokhoz, mielőtt megkívántalak volna.

MÁRIA: Gyűlölsz, mert kettőnk közül a te bűnöd a nagyobb, s mert a tiéd a nagyobb bűn, hát nem őt *(Dávid Ferenc-re mutat)* gyűlöled, hanem engem. Aki-vel pedig egy fából vagy faragva. Engem gyűlölsz, mert én vagyok a gyengébb, engem gyűlölsz, mert ő az okosabb. Őt gyűlölni veszélyesebb, mint engem... De ne félj, már gyűlölhetsz másként is... már nem vagyok a hülye lány... meg-látjátok: megokosodtam.

SOCINO: Megokosodtál mellettünk... A hajdani hülye lánynak megjött az esze — mellettünk. Annnyit figyeltél bennünket tágranyílt szemmel, repdeső fülekkel, hogy rádragadt valami. Megokosított az ágyunk, amelybe surrantál, megokosított a kurvaságod. Menj Blandratához, aztán tovább az összes főpapokhoz, menj, mert valamennyiüktől tanulhatsz valamit! Menj és végül püspök lehetsz: a kurvák püspöke! *(Villanatnyi szünet.)* Istenem!

MÁRIA: Állat, vadállat... Te beszélsz Istenről, te... besűgöl!

DÁVID FERENC *(Máriához)*: Hallgass! Ne bánts Socinót!

MÁRIA: És te, akinek az agya már alig mozog, mert vén vagy és hülyébb, mint én akkor, amikor ágyamba jöttél, meg is érdemled ezt a sorsot, ha sose nézel körül, ha nem törődsz, hogy ki jön a házába. *(Kis szünet.)* Te pedig *(Socinóra néz)* ül le és írd, mert men-nem kell, Blandratához *(gúnnyal)*. Látni akarja az írásodat.

*(Hosszú csend, Socino Máriát nézi, az asztalhoz lép, leül, néhány sort vet a papírra, Mária megáll az asztal mellett, felülről mereven nézi, Socino átadja az írást, Mária Dávid Ferenc-hez lép) Gyere! (Karonragadja és viszi a baloldali nyílán át.)*

*(Hosszabb szünet)*

SOCINO *(egy ideig áll, majd lassan, mint aki tudja, mi következik, minek kell következnie, lassan a lépcső felé indul. Blandrata már jön le a lépcsőn, kezében az írás.)*

BLANDRATA: Írd át. Nem jó. Nem tetszik a fejedelemnek. Írd át. *(Nyújtja.) (Szünet, látszik: Socino szándékosan nem nyúl a papír után.)*

SOCINO: Öltél már embert, Blandrata? *(Villanatnyi szünet.)* A számban milyen érzés, milyen érzés a számban — embert ölni?

*(Szünet)*

BLANDRATA: Írd át. Rövid. Írd át. *(Kicsit még előrébb nyújtja.)*

SOCINO *(mozdulatlan, nem nyúl érte, mereven állnak, Blandrata így kinyújtott kézzel, Socino szinte dermedten leeresztett karral. Hirtelen teljes sötét.)*

F ü g g ö n y

*Szín: ugyanaz. Socino a könyveket rakosgatja, szinte mániákusan szép rendbe, meg-megsimogat egy-egy könyvfedelet. Még ápolatlanabb, még eszelősebbnek tűnik, még tétovábbnak, mint a második felvonásban. Epp egy könyvet tart a kezében, amikor Mária belép.*

SOCINO (*odafordul, kissé felemeli a könyvet, semmit el nem áruló arccal mintegy rámutat, nagyon csendesén, indulat, szemrehányás nélkül — s ebben a jelenetben végig — így beszél.*): Ráléptél (*leteszi, egy másikat vesz elő*) erre is. (*Leteszi, egy harmadikat emel fel.*) Ezen a lábod nyoma is látszik. (*Ujjával a könyv fedelén mutatja.*) Ez a nagy lábujjad nyoma. A lábod hüvelykujja, ha lenne a lábadnak hüvelykujja. Ez a lábod mutatóujja, ha lenne a lábadnak mutatóujja. Ez a lábod középső ujjja, ha lenne a lábadnak középső ujjja. Ez a lábod gyűrűs ujjja, ha lenne a lábadnak gyűrűs ujjja. Ez... (*legyint*)

MÁRIA: Hol van a püspök?

SOCINO (*valamivel könnyedébb hangon*): Mária, tetszetek neked azok az éjszakák? Szeretted te azokat az éjszakákat? Akkor is megkérdeztem, most is: jólesett neked — jólestek neked azok az éjszakák?

MÁRIA: Hol a püspök?

SOCINO (*mintegy emlékezve*): Amikor megvártuk, hogy a püspök elaludjon, s te a földről az ágyamba másztál, mert másztál, ezt nem tagadhatod... de lehet, hogy kúsztál... (*Kis szünet.*) De úgy is volt, nem tagadom, hogy én feküdtem melléd a földre. A bőrre. Néha olyan szaga volt, mint kutyanak eső után. De nem éreztem. Csak utána éreztem. Előtte nem volt orrom. Csak utána éreztem, hogy van orrom. (*Kis szünet.*) Volt úgy is, hogy ott (*a lépcső felé bök fejével*) a lépcsőn, ott... azon a lépcsőfokon (*most mintha ujjával keresné, pontosan azt a lépcsőfokot, amelyről szó van*) szeretkeztünk, volt úgy, hogy néha a padlásra is föllopóztunk...

MÁRIA (*mintha figyelné is, meg nem is, egyre konokabban kérdez*): Hol a püspök?

SOCINO: Tudtam, hogy előtte vagy közben vagy utána a püspökkel is lefeküdtél. Hisz egyetlen nőszemély voltál — itt (*körülmutat.*) Nem lehettünk finnyások. Hát nem bántam. Pedig bánhattam volna. De a püspököt szerettem. A püspököt becsültem. Te nem ismered a férfiakat: ha undorodtam volna a püspöktől, ha nem istenítettem volna, megalázva éreztem volna magam. Nem egy asszonytól utálkoztam, mert az urát a

kapcánál is kevesebbre tartottam. (*Kis szünet.*) Tudom, hogy miután kikísérted az árnyékszékre, a szobádba is bementetek. Utálhatnám magamat, hogy meg tudok bocsátani, gyűlölhethném a püspököt, hogy meg tudta tenni, és leköphethélek téged, bár nem csodálkozom, hogy erre is képes voltál.

MÁRIA: Socino, hol a püspök?

SOCINO (*tűnődve*): És én megígértem neked, hogy megtanítlak írni és olvasni. El is kezdtük. Semmit sem értettél, mert semmire sem vagy képes azon kívül, mint amire képes vagy. Nem tudtál odafigyelni semmire. Pedig téged is figyelni küldtek. (*Kis szünet.*) S amikor állapotos lettél, nem tudhattad, kitől lesz: tőlem vagy a püspöktől? De az Isten annyi eszet mindig adott az asszonynak, hogy tudja, mikor kell parancsolnia. Attól kezdve, ahogy ezt megtudtad, átvette a hatalmat, mert úgy érezted, hogy most a kezében vagyunk mind a ketten.

MÁRIA: Gyűlöltelek benneteket, azért feküdtem az ágyatokba, mert én csak azzal tudok egy ágyba feküdni, aki meg-alázott.

SOCINO (*tétován*): Igen, ez a gyűlölet... mert nem tudhatod, melyikőnk az apja. Nem tudhatod, hogy ki csinálta. Úgy gyűlölsz, mint a markotányosnő gyűlöli az ezredet, nem azért, mert mindenkiel lefeküdt, hanem mert nem tudja, hogy melyiküktől nő a hasa. (*Kis szünet.*) És látom, hányingered van... mint minden állapotos asszonynak... És mert nem tudod, hogy melyikőnk az apja, hát mindkettőnket gyűlölsz. (*Mintha eszelősen.*) Nehogy valamelyikőnknek ne jusson gyűlölet, nehogy valamelyikőnk kimaradjon a gyűlöletedből.

MÁRIA: Azért gyűlöllek mindkettőtöket, mert hülyének néztek... mert latinul beszélgettetek... mert nem értettem, hogy mit gondoltok... mert annak gondolatok, ami voltam... mert úgy bántatok velem, mint azzal, ami valóban voltam.

Csőnd

SOCINO (*mint akinek eszébe jut*): Holnap karácsony szombatja.

MÁRIA: Blandrata azt mondta, hogy holnap jönnek a püspökökért.

SOCINO: Kik?

MÁRIA: A fejedelem katonái.

SOCINO: És miért épp neked mondta ezt Blandrata?

MÁRIA: Nem tudom, de mondta. Hol a püspök?

SOCINO: Megérted te azt, van-e értelmes arra, hogy felfogd: az értelmes árulás, az értelmes áruló semmit sem gyűlöl úgy, mint vetélytársát, a durva és oktondi árulást. És viszont: a durva és oktondi besúgó gyűlöli ellenfelét, az értelmes, a könyveken nevelkedett besúgót... Megérted ezt, Mária?

MÁRIA: Ezt gyűlöltem és ezt szerettem benned, hogy mindig tudtál másról beszélni. Sohasem arról beszéltél, amiről szó volt, és mégis mintha mindig arról beszéltél volna. *(Mint aki hirtelen elvágja saját villanásnyi ellágyulását, keményen.)* Hol a püspök?

SOCINO *(mintha kissé a nézők felé is mondaná)*: Megérti-e valaki egyáltalán, hogy az árulásnak is van lelkiismerete? Hogy az értelmes besúgó nemcsak a fejedelemnek, az igazságnak, a jövő történelmének is besúgója lesz, megérti-e ezt valaki? És azt ki érti meg, hogy az oktondi besúgó csak a fejedelemé, de nem az igazságé is, mert az igazságot nem is ösmeri, de ha ösmerné, akkor sem értené. *(Kis szünet.)* De az értelmes besúgó az értelmeteknek is besúg. Felfogja-e ezt valaki? Mert ha nem... eggyel több okom lesz... *(egészen halkán)* valamire...

MÁRIA: Ne zagyválj, Socino, ne zagyválj! Hol a püspök? *(Kicsit magyarázólag.)* Engem bíztak meg, hogy gondozzam, hogy vigyázzak rá...

SOCINO: Ránk... *(kissé más hangon, könnyedebben.)* Hallottam valahol, hogy a női öröknél nincsen kegyetlenebb. Ahol asszony örködik, a szökés csak gondolatainkban lehetséges. Ahol asszony örködik, oda csak az ördög és néma gondolatunk teheti be a lábát.

MÁRIA: Te vagy az ördög! Ha nem mondd meg, hol a püspök, jelentem Blandratának.

SOCINO: Elárulnád egyetlen gyermeked két apját?

MÁRIA: Állat! Hogy lehet az Isten embere ennyire állat!? Hát titeket az Isten sohasem finomít? *(Kurtán.)* Megmondd, hol a püspök?

Csönd

SOCINO: Megöltem.

Csönd

MÁRIA: Örült.

SOCINO *(szelíden, magyarázóan)*: Megöltem, mert állandóan csak bünt követtem és követtem el ellene: megfigyeltem, jelentettem, besúgtam minden mozdulását. A fejedelemtől ezért én nem büntetést, hanem kegyet kaptam és kapok. De vezekelni szeretnék. Megöltem hát a püspököt, s így bűnöm már törvénnel büntetendő. Olyan bünt akartam ellene elkövetni, amire írott törvény is van. Megérted? Mert a besúgásra nincs írott törvény, az árulkodást azok támogatják, akik a törvényt írják, és ahogy mondják, védik. Olyan bünt akartam ellene elkövetni, amely által én is büntethető leszek nemcsak Isten, hanem a fejedelem, a Báthory törvényei szerint is. *(Apró szünet.)* Azért öltem meg, hogy megbüntessem magamat az ő élete által.

MÁRIA: Örült. Igazat beszélsz...?

SOCINO: Igen.

MÁRIA: Örült! Megyek! *(Sebesen indul.)*

SOCINO *(szelíden)*: Várj!

MÁRIA *(megtorpan.)*

SOCINO: Várj meg kint, meg kell írnom Blandratának a mai jelentést, mindent beleírok, ezt is, nagyon fontos, a legfontosabb, várj meg kint, kint... a folyosón...

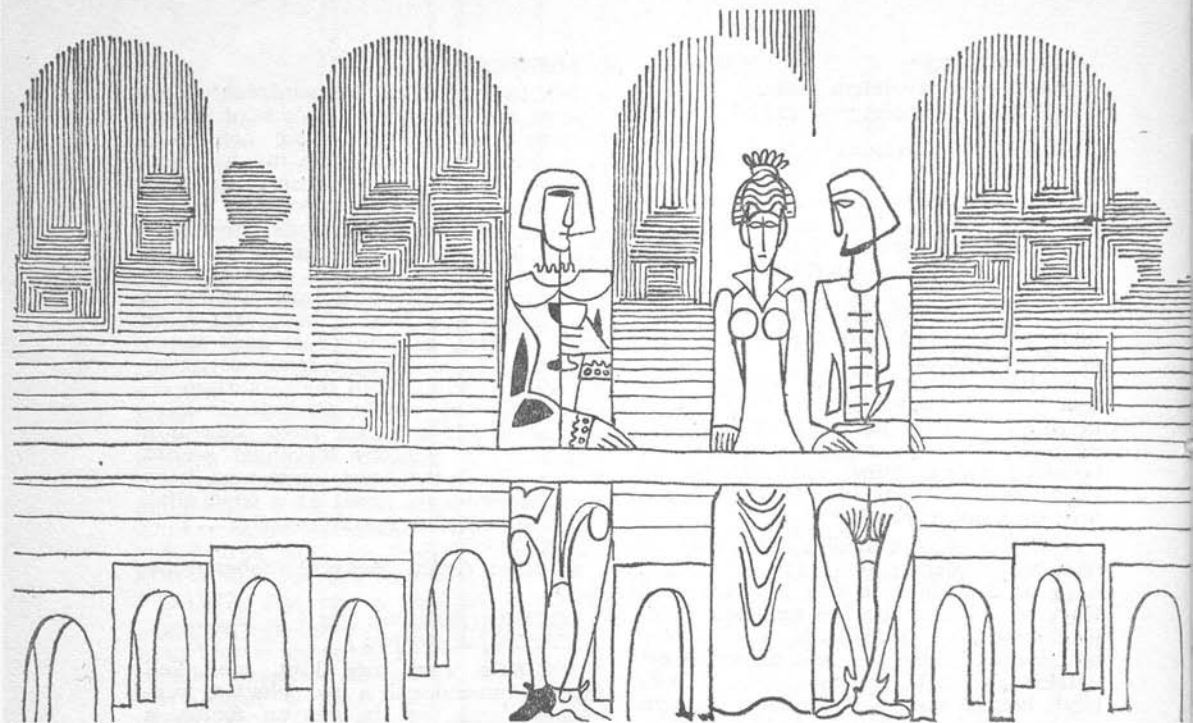
MÁRIA: Megvárom itt.

SOCINO: Nem. Ezt most egyedül akarom megírni, nem akarom, hogy nézzenek, miközben írok, nem akarom, hogy figyeljenek, miközben írok. Egyedül akarom írni. Egyetlen mondat csupán. *(Kis szünet.)* Ez az egyetlen mondat, amit egészen egyedül fogok írni. *(Kis szünet.)* Menj ki, várj meg a folyosón...

MÁRIA *(mintha kicsit megborzongana)*: Siess, a folyosón hideg van.

SOCINO *(a lúdtoll után nyúl)*: Sietek. *(Mária kilép, ahogy kilépett, Socino abban a pillanatban visszateszi a tollat a kalamárisba, lassan a lépcsőhöz megy, fölnéz, mintha minden lépcsőfokot külön követne pillantásával, azután lassan, kicsit tétova léptekkel elindul a nyílás felé, amelyiken Mária kiment, Socino el. Csend. Hosszabb szünet. Dávid Ferenc belép azon a nyíláson — a baloldalin —, ahol mindig az árnyékszékre szokták vinni.)*

DÁVID FERENC: Socino! Hol vagy, Socino?! *(Leül az ágy szélére.)* Se Socino, se Mária. Ennyire szabadon hagynak? Akár meg is szökhethék, ha — akarnék... Ha — lenne valami értelme... ha — egyenest Istenig mehetnék... *(Félig-meddig az ágyra dől, szünet, bámulja a mennyezetet.)*



Bardócz Lajos illusztrációi

SOCINO (be, ott, ahol Mária után ki-  
ment, megáll a szin közepén, arca sze-  
lű, Dávid Ferencre néz, szinte derűsen,  
szinte biztatóan): Holnap karácsony szom-  
batja lesz.

DÁVID FERENC (hirtelen ül fel): Hol-  
nap? Az lehetetlen. Először életemben  
nem jutott eszembe, hogy karácsony mi-  
lyen napra esik.

SOCINO: Blandrata azt mondta, hogy  
holnap jönnek érted a katonák.

DÁVID FERENC: Neked mondta?

SOCINO: Nem. Máriának.

DÁVID FERENC: Hol van Mária?

SOCINO: Mit gondolsz, miért tartotta  
fontosnak Blandrata, hogy ezt velünk  
tudassa? (Kis szünet.) Vajon azért, hogy  
szökést kínáljon föl neked?

DÁVID FERENC: Nem. Érvet akar.  
Bizonyítékot. Aki szökik, az csak bűnös  
lehet. Szököm, tehát bűnös vagyok. Ezt  
akarja bizonyítani a fejedelemnek. De  
úgysem jutnék messzire. És ha messzire  
jutnék, akkor sem szöknék el. Nincs mit  
tennem a világban az egyházamon és  
ezen a tájon kívül.

SOCINO: Majd megtanulnád a teendőt,  
akárcsak én. (Kis szünet.) Olyan furcsa,  
olyan jó, olyan igaz elégtétel lenne szá-  
momra, ha te most elszöknél, ha te most  
elmennél és épp az én hazámba mennél,

és veled is mint száműzöttel, mint honta-  
lannal ugyanígy bána az én fejedelem,  
az én királyom... Ugyanígy bána, nagy-  
lelkű lenne és megbízna, hogy valakit  
megfigyelj. (Kis szünet.) Bocsáss meg.  
Mondd, nagyon gonosz vagyok?

DÁVID FERENC: Nem, Socino. Nem  
vagy gonosz. De sejtetted, hogy lesz egy  
mondatom, sejtetted, hogy tartogatok a  
számodra egy mondatot. Jól sejtetted.  
Most eldöntöttem: megmondom. Ha én a  
te országodba mennék, ha a te királyod  
azt kívánná tőlem, amit tőled kért az  
én fejedelem... (megtorpan.)

SOCINO: Megtennéd?

Csönd

DÁVID FERENC: Nem.

Csönd

SOCINO: Te vagy a gonosz! (Hirtelen,  
mintha nem tudná, mit mondjon.) Miért  
nem voltál soha ilyen kegyetlen? Sunyi  
voltál, mert megvártad, hogy legyengül-  
jek, kivártad az utolsó ütés idejét. Miért  
nem voltál soha ilyen kegyetlen, mint  
most?

DÁVID FERENC (nagyon nyugodtan):  
Mert nem volt miért. Kilátástalan volt  
minden. Én tudtam, hogy a fejedelem-

nek a pusztulásom kell. Te viszont a te helyzetekben mást, mint az árulást, nem választhattál. (*Kis szünet.*) Hát legalább az együttlétünket akartam széppé és őszintévé tenni. Segíteni akartalak, hogy meg legyenek veled elégedve, hasznos akartam lenni számodra. (*Kissé más hangon.*) Azt hiszem, jól éreztük magunkat. Azt hiszem, jól éreztet magad ebben a vendégségben. Jól kibeszélgettük magunkat. És ha nem lett volna Mária... (*Villanatnyi szünet, mint akinek eszébe jut.*) Hol van Mária?

SOCINO: Nagyon kegyetlen voltál, Ferenc. Miért áltattál, miért mondtad nekem, hogy jobb neked az én árulásom?

DÁVID FERENC: A vendégem voltál. Vigasztaltalak.

SOCINO: Vigasztaltál?

DÁVID FERENC: Vigasztaltalak, mert pap vagyok. Még a hóhéromat is vigasztalnám.

SOCINO: Dávid Ferenc! Mit akarsz te az életeddel nekem bizonyítani?!

DÁVID FERENC: Neked csak ennyit: mégis az én Istenem az erősebb, mert amíg te árulkodtál, én vigasztaltalak.

SOCINO: Gyilkos vagy! Megöltél! Rabló vagy! Megloptál! Mert én hittem neked, mert én hittem, hogy te hiszed, hogy én jót akarok. És én hittem, hogy jót akartam.

DÁVID FERENC: A legrosszabban belül a leglehetségesebb jót.

(*Közepes szünet*)

SOCINO: Ti, nagyok, a világ szörnyei vagytok! Úgy tesztek jót, hogy utánatok és mögöttetek mindenkinek elmenjen a kedve a jötevéstől. Ti lenézve szerettetek az embereket. Szerettetek, mert kicsiknek tartjátok őket.

DÁVID FERENC: Az anyánk is akkor szeretett jobban bennünket, amikor kicsik voltunk. Az Isten is azért jó hozzánk örökké, mert neki mindig kicsik maradtunk. (*Maga elé néz.*) Az Isten nekünk nem az atyánk, se nem anyánk. És ezért nincs az a szűz Mária, aki gyermeket szülhetett az egyetlen Istennek. És ezért Jézus nem Istennek a fia, hanem Isten gondolatát megértő legnagyobb emberünk, a mi egyetlen Istenünk szellemének elsőszülöttje. Mert Istennek nincs neve: önmagát nemzi és önmaga szül. (*Kis szünet.*) Holnap karácsony szombatja. Talán ezért jutott eszembe.

SOCINO: Istennek nincs neve? Te vagy unitárius? Megtagadod a férfi teremtet, az Atyát? Istennek nincs neve?

DÁVID FERENC: Hogy férhetett volna egy mulandó, egy halandó asszony kicsi méhébe Isten; hogy férhetne a végesbe a végtelen?!

SOCINO: Megvigasztaltál, végleg megvigasztaltál, jó, hogy elárultalak.

DÁVID FERENC (*csendesen*): Ezt is a te vigaszodra szántam. Emlékszel még, azt mondtad egyszer: meggyőződésből, hitből akarsz besűgő lenni. A lelked most már tiszta lehet. Azért árultál el, mert nem értettem egyet veled. Legyen ez a vigaszod mindörökkön. S ha majd rájössz, hogy ez vigasznak nem jó, vigasztalj te is másokat ugyanúgy, mint én. (*Villanatnyi szünet.*) Hol van Mária?

Csönd

SOCINO: Az én fiam halt meg. Viszszakapod a vigaszod. Az én fiam halt meg! (*Rövid ideig sötét van, majd ugyanaz a szín látható, közepén karácsonyfa, egészen dísztelenül, csupán a betlehemi csillag világít a fa csúcsán, Dávid Ferenc szalmazsákja a fa alatt van, a püspök rajta ül, Socino a lépcső harmadik fokán.*)

SOCINO: Mindjárt jönnek a katonák.

DÁVID FERENC: Csak hagyják, hogy befejezhessük zsoldárainkat.

SOCINO: Énekeljük együtt.

DÁVID FERENC: Kezdjük el.

SOCINO: Kezdjük.

Csönd, hosszú hallgatás

DÁVID FERENC: Ne siesd el, Socino. Lassabban. (*Mintha hallaná, bólint.*) Így.

SOCINO: Jó. Így.

Hallgatnak

SOCINO: Most a nyolcadikat kezdem.  
DÁVID FERENC: Egy hanggal lejjebb. (*Mintha hallaná, úgy figyel.*) Így.

Hallgatnak

SOCINO: Most a kilencediket. Kezdd el te.

DÁVID FERENC: Jó. (*Kis csönd.*) Így jó lesz?

SOCINO: Jó.

Hallgatnak, hallgatásuk szünetbe megy át

SOCINO: Vendégségben voltam. Vendéged voltam. Vendéged és árulód. Mégis veled karácsonyolok a legszívesebben. Veled, mert másom nincs ezen a kerek világon, csak az, akit elárultam. (*Maga elé néz.*) Miért szeretjük azt, akit elárultunk? (*Szünet.*) Vendéged voltam. Élősdid. Belőled éltem, teérted kaptam hazát. Ne vess meg, püspök, ne hagyj magamra. A kullancs ragaszkodik így a jószághoz, ahogy én vájnám, ásnám magam beléd, hogy ne téphess ki magadból. Kellesz. És mindig kelleni fogsz. S talán csak azért, hogy elárulhassalak. Köszönöm a vendégséget.

DÁVID FERENC: Vendég voltál — a tudatomban. Én is vendég voltam a tiédben. És mindketten vendégek — Isten tudatában. Egyetlen vendégségünk ez. (*Kis szünet.*) Nem vetted észre, Socino, hogy te, aki most a fejedelem jutalmát várod, a Blandrata jutalmát várod, te sem vagy boldogabb, mint én, aki valami... egyebet várok.

SOCINO: És te sem vagy boldogabb, Dávid Ferenc, te sem vagy boldogabb, mint én, pedig te hittél és hiszel. (*Kis szünet.*) És most már, hogy vége a vendégségnek és mindent tudunk egymásról, most, miután árulkodtam rólad, és te a vigaszoddal büntettél, mondd meg nekem, mert végül is tudni akarom, és csakis tőled: *Egy az Isten?*

(*Most Kapitány és katonák jönnek be, patkó alakban körülfogják a karácsonyfát, úgy, hogy Dávid Ferenc látszik.*)

KAPITÁNY: Hát nem szöktél meg, Dávid Ferenc. De hiába is próbálkoztál volna, mert már tegnap óta körülvettük házádat.

DÁVID FERENC: Csak a méltatlanok tudatából, az agyatokból szököm meg mindörökre. (*Élesen.*) Mit akartok?

KAPITÁNY: A fejedelem parancsa, hogy jöjj velünk.

DÁVID FERENC: Megyek. De előbb befejezzük zsoldárainkat. A hallgatást. Engedjétek meg, hogy befejezzük Isten egyetlen zsoldárát: a hallgatást. (*Socino felé.*) Socino, énekeljük — a csendet!

(*Ebben a percben bejön Dávid Ferenc veje, fegyveresen, odapillant a karácsonyfát körülvevő katonák felé, majd tekintete a lépcsőn ülő Socinóra esik, hozzá lép.*)

DÁVID F. VEJE: Socino, gyere.

DÁVID FERENC: Ne bánts Socinót!

DÁVID F. VEJE: Nem bántom, csak elénekeljük a hallgatást.

SOCINO (*majdnem üvöltve*): Ne öljetek meg! (*Suttogva.*) Ne súgjátok be az Istent.

## F ü g g ö n y



Gótikus  
templomkapu  
Tordán

A Hanoiban elhunyt költő, a buda-  
pesti Új Írás szerkesztője emlékére

VÁCI MIHÁLY

## A csepergő időben

Négykézláb a fellegek.  
Esik eső, esegyet.  
Farkával legyez a szél,  
szuszog, legel, mendegél.  
Múlik minden, kezdődik,  
mi e Földön időzik.  
Én az időt előzöm,  
múlok, múlok: — kezdődöm.  
Ugyanazon időben  
bölcsoében, temetőben:  
— egy ringat, más eltemet:  
haldoklom és születek;  
meghalok, feltámadok:  
— éled bennem egy halott.  
Szívem nehéz, mint a sir,  
s könnyű, mint nyárban a nyír,  
föld és gyökér kötözi,  
égre szél lövöldözi,  
alattam föld mélye nyúl,  
s várok, mint hűron a nyíl,  
lábammal a dús mezőt:  
kaszálgatom az esőt.  
Tántorgok, nem esőben:

a csepegő időben.  
Szó az eső, az idő  
szőnyegébe beleszó,  
old, köt, választ, elkever  
milliók színeivel;  
arcom hízolgi, veri,  
vélem van szemem teli.  
Lábam köré ontva sárt,  
fejem fölé szívárványt:  
tapos mint a kazlakat,  
térdem álló házakat;  
megcsúfol, termékenyít,  
kalászt zúz, magot kinyit;

úszik: — bibliai cet, —  
Ninivében partra tesz,  
gyomra bűze fal, emészt,  
s kötök tőle, mint a mész.  
Tántorgok, ver az eső,  
köpdös, csokol az idő.  
Megyek. Nincs ereszt, tető.  
Ringat bölcso, temető.

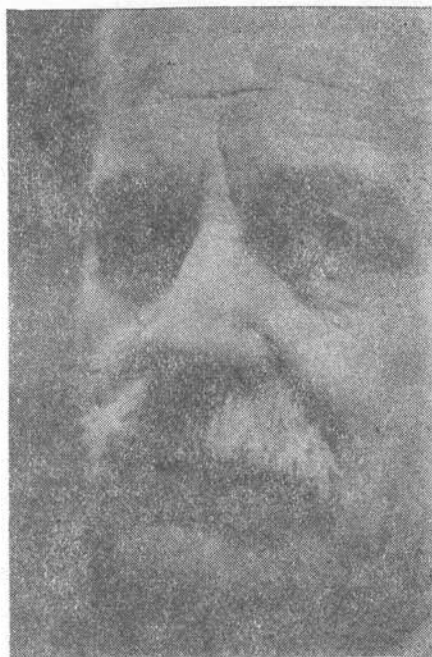
# Veres Pétertől búcsúzunk

Nagyerdő fái dőlnek sorra. Veres Péterrel, a kortárrsal lettünk kevesebbek. Sírva fakadtunk a töréskor. Hetek telnek, hónapok, s tanulságokon vigasztalódunk, új sarjadásban bizakodunk. Ez a törvény, emberek vagyunk. Minél inkább távolodunk Tőle, annál érettebb gyümölcs emlékezősünkben az Ő embersége.

A Korunk régi munkatársára gondol, akihez a körülmények egybejárása folytatás valamelyest hűtlen is lett, s csak a vég közeledtére, a hetvenedik életév betöltése alkalmából fordult vissza. Mi minden feltárandó szorul ebben a vonzásban, taszításban és újralátalkozásban! Lehet, az ő erényei és hibái, lehet, a mi értésünk és nemértésünk. Gaál Gábor a tollat (vagy inkább ceruzát) ragadó balmazújvárosi parasztot, a saját hazájában szóhoz alig jutó gondolkodót köszönti és bátorítja: szabadverseit, karcolatait hozza az 1930-as évek elején. Válságidő volt az, s a parasztíró lírája földhöz tapadt: „...kivert fogaink közül a megismert élet, az örök szenvedés, a fájdalom tiszta hangja sír fel.“ Ebből a szoros értelmű, költői áttétel nélkül őszinte vallomásból csirázik ki és kerekedik az életmű. Szemünk előtt lombosul a korszerű magyar valóságirodalom: szociográfiai szerkezettel, izes szókimondással, tényközlő alapossággal és közügyi távlatokkal. Maga Veres Péter szögezi le a népi írók jellemzők között a parasztsághoz: „...én pedig a tiszta logikáját, ösztönös élelétását, a híres józan észjárását fejezem ki.“

Aki így szólt, nem zsiros civisekre gondolt, hanem milliókra, a Magyar Alföld verejtékező szegényparasztságára; nagybirtokok agrárproletariátusának adott hangot, s Dózsa-túzzal vonzódott az új kor lehetséges társadalomváltoztatója: a munkásság felé. Ez a tudatos parasztharcot a proletármozgalommal egybekötő szocialistaság emelte fel Veres Péter nevét, vele szélesült össznépvé a forradalmiság. Ő maga szerény és óvatos, de a növekvő hír, mely csizmás és nyakkendőlen jelkép-alakját körülvette, rokonszenvre és vállalós lelkesedésre lobbantotta a fiatal magyar értelmiséget. Péter bátyánk (majd bácsi) csapongóan kereső, semmit átrágás és belső meggyőződés nélkül el nem fogadó népiségével vált teljessé az antifasiszta tábor, az ő szálfá-alakja, irodalma, prófétai rétorsága kötötte össze a népi irodalmat s annak fogyasztóját, a népbarát értelmiséget a munkásság tiszta osztályvonalával.

A népiségben vállalt nemzetet: a fizikai és szellemi dolgozókat, s ezért tudott szembeállani az uszító burzsoá-nacionalizmus minden fajtájával. Ady és Móricz folytatója, még mélyebbről: immár a kasza és kapa mellől, s a szlávokkal, románokkal szövetkező, német megszállás-ellenes öntudat ébresztője. Volt alkalmunk az ellenállás mozgalmában a mi Nagy Istvánunkkal, Asztalos Istvánunkkal, Kovács Györgyünkkel együtt felzárkózunk vele a második világháború alatt kommunisták és népiek közös arcvonalára.

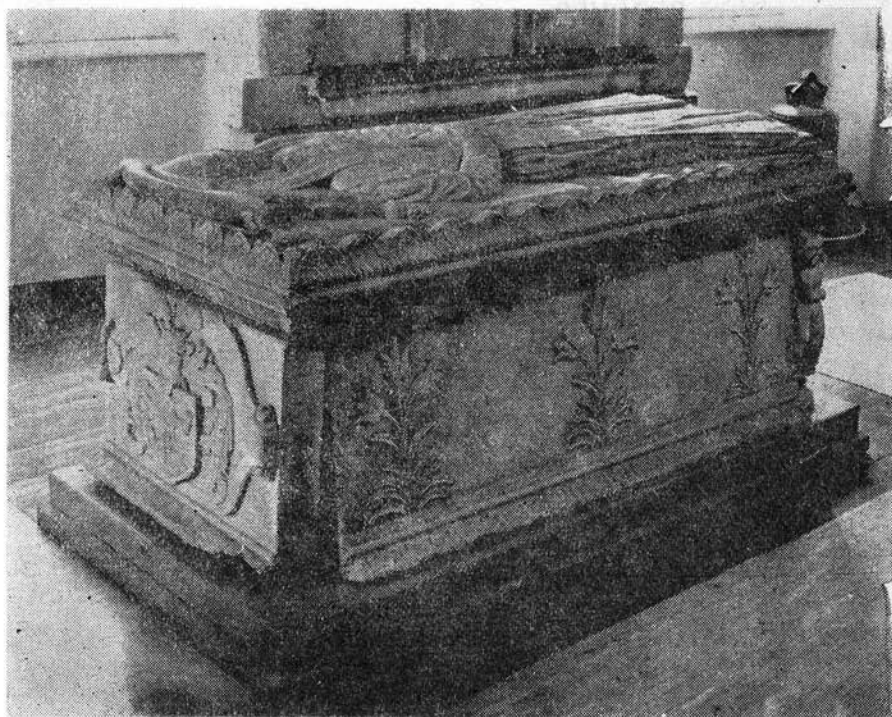




A politikus Veres Péter a felszabadulás után a történelmileg olyannyira esedékes földosztás irányítója Magyarországon, s mint a debreceni, majd budapesti koalíciós kormány balszárnyához tartozó Nemzeti Parasztpárt vezére újjáépítési, majd honvédelmi miniszter. De: mindeme tisztjén túl az elmúlt negyedszázadban írásművészetét bontotta ki magasra-szélesre. Vallomása szerint az irodalom feladata „a történelmet mozgásában, a társadalmat fejlődésében, az egyes embert változásaiban ábrázolni, amint szenved és dolgozik, vívódik és lelkesedik... előremegy vagy hátrahőköl, egyszóval, ahogy éli a maga és magában a mindenki életét“. Ez az ars poetica igazolódik saját kor-átfogó regény- és novellatermésében — e negyedszázados bőség értékelésével maradtunk adósak a Korunk új folyamában. Nemcsak Veres Péter emlékének, hanem jőmagunknak is tartozunk a jóvátétellel: kiadni, bemutatni, le is fordítani életművét románra-németre, mindazt, amivel élő-valós, csorbítatlan emberségű szocializmusra nevelt alkotó népszolgálatban, szembeszállva akár a gyökérszakasztó elidegenülés, akár a távlatvesztő vidékiség veszélyével.

„...egy nép talpra állítása, világszintre emelése volt a gondja“ — mondotta a szocialista Magyarország nagy halottjáról Illyés Gyula a Kerepesi temetőben, mind a magyar, mind a világirodalom nevében. Mi, a szocialista Románia írói is fejet hajtunk Veres Péter maradandósága előtt.

BALOGH EDGÁR



Patócsi  
Zsófia  
szarkofágja  
1583-ból

(Kolozsvári  
Történeti  
Múzeum)

## A legújabb magyarországi írónemzedék

A Magyar Népköztársaság történelmi ünnepén, a faszizmus felett aratott győzelem 25. évfordulóján jelentkező irodalmi összeállításunk a legfiatalabbakra irányítja a figyelmet. A mai magyar irodalom élő klasszikusai, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, a most elhunyt Veres Péter életműve mellett egy tehetségeken rendkívül gazdag középnemzedéket idézhetnénk, ám épp az elmúlt évben a holt napi váltás, a verssel, novellával legutóbb indulók kerültek az érdeklődés középpontjába. Három antológia, a Költők egymás közt, az Elérhetetlen föld s a Naponta más szerzőiről van elsősorban szó; művészszemléletben persze különböznek egymástól, de ez a tehetség természetes velejárója. A teljesség vagy bármiféle csoportosítás igénye nélkül mutatunk be néhányat e nemzedék íróinak műveiből.

KISS BENEDEK

### *Békesség nektek utak*

*Békesség nektek utak, békesség!  
a vándor így mond esti köszöntést,  
földet összespárgázó kötelékek,  
benövő artériák, erecskék.*

*Békesség neked hegyiösvény  
valahol Németországban,  
melyen egy asszony ment,  
amikor arra jártam.  
Ezentúl mindig megy az az asszony  
azon az úton  
s esteledik.*

*Békesség nektek is, Bugac homokos  
csapásai,  
ahol egy éjjel  
elszedték tőlem a békességet  
s nyitott zsebkésem  
s szívdobogásom vigyáztak rám  
az éjben.*

Békesség nektek utak, békesség  
falvak nyelőcsövei, városok  
futóárkai, hegyeket mint Gullivert  
lepányvázó serpentinek,  
kapaszkodók, betonutak, macskakövek!  
Ti mindennyelvű idegenvezetői a Földnek,  
kísérjétek  
az utazót  
az öröm turistaállomásaira,  
vezessétek lila réteken át,  
hogy folytatást:  
még-bejárható-vidéket  
nem tudva, bögje el magát:  
Bár az út ne érne véget!

Békesség hát nektek utak.

KOVÁCS ISTVÁN

## *Egy szerelemhez*

barlangok csöppenő kő-haján,  
gyökér-ölette föld falán,  
aranyabroncsú árnyakon,  
dér-verte pilleszárnyakon,  
eső-mozaiik-színeken,  
körünk-bezáró íveken,

hegy-közé-szorult hajnalok,  
dobbanó-léptű nappalok,  
magát-felgyújtó éjjelek,  
és fények, mérhetetlenek,  
sétálnak régóta már velünk,  
kik egymást kerülve elveszünk . . .

UTASSY JÓZSEF

## *Kit koldús hazámnak hívok*

*Anyámnak hősi halott a párja,  
méhe a szerelem hullaháza.*

*S hogy belefojtsák a szót a gyávák,  
ajkát iszonyú csókra zárták.*

*Megszült hát engem: forradalmat.  
De nekem minden bordám kardlap!*

*S anyám — kit koldús hazámnak hívok —  
mert a megváltó krajcár hiányzik:*

*kiül a gazdag világ sarkára,  
s homlokán sorsom harmonikázik.*

RÓZSA ANDRÁS

## *Leletek*

*Olomdobozba rejtem a gondolatot  
mert nincs más ami védjen  
a csatornákat magasabbra ásták  
és a szenny az utódokra bugyborékol  
az alapítók szentté vékonyulnak  
a mámorral rohanókban  
de a szenny ráfolyik azokra  
akik túléltek és túlépítik a tegnapot  
a csatornákat magasabbra ásták  
s ha feltárják boldogtalanok  
átkotok ne ránk hulljon  
a szétfolyó szennyért*

*„A robbanás pillanatában  
a radioaktív hasadási termékek  
nagy sebességgel kirepülnek . . .“*

A szél ma sebesen rohan  
hoz ránk vörös vasport  
és ívbe hajolnak a gyöngye fácskák  
a felhők mellkasunkra feküdnék  
füst fojtogat  
és menekül minden élő  
bújnak a madarak  
és a csigák vonulása nyálkás ösvényt rajzol  
a betonra  
míg gyerekeköl-nagy-cseppekben nem hull az eső  
elmosva mindent

.....

A szabadságra éretlenek  
a szabadságot széttörik  
hártyavékony üveggé hull darabokra  
és mezítláb táncolunk a cserepeken  
az üveg és a vér pusztítóbb a bomba-esőnél  
alattomos  
a szabadság és a vér pusztítóbb a vér-üvegnél  
akár a levegő  
láthatatlan  
és beszívjuk  
tárgul mellkasunk szörnyű nagyra  
és szétrobbanunk

.....

Úgy épül egymásra minden  
mint a fa évgyűrűi  
betonba öntjük az időt  
de nem marad meg  
pedig kevertünk férfit és asszonyt és gyermeket  
kevertünk mindent a habarcsba  
összekötöttünk jobban mint hidak acélja  
de a betonba öntött idő széthull  
akár Dévavára  
és az idővel széthullunk mi is

.....

Szemünk nem ütközik soha hegybe  
csak az összeszűkülést semmit látjuk  
és egy ponttá töppedt madarat  
akár egy porszemet

.....

Hatalmas a szerelem míg égni tudunk  
szertelenül  
húst és hitet morzsolva  
fogaink között

.....

„A tudomány célja a társadalomban:  
lehetővé tenni, hogy a jövő változásaira  
homeosztatikusan reagáljunk . . .“

. . . . .  
A bölcsek agyveleje szikrázik a napban  
és dús-zöld  
ahogy zápor után a májusi növényzet  
lengünk a lét ágain  
akár a levelek  
de nem lehet céltalan tenyészés az emberi lét  
ami élő  
él az egyensúlyért  
az életért  
szervezi önmagát  
és számoljuk magunkat  
akár pulzusunk verését  
. . . . .

E kövek  
ha rájuk találsz utódunk  
akár a dogmák  
élettelenek  
és ha felnyitod az ólomdobozt  
taposd meg őket  
mert ne feledd  
kő a gondolat is ha csak a súlya nyomja az embert  
és élete látszat  
ez a legfőbb üzenet  
ne feledd  
most  
amikor mellkasunkon fekéüdnék a felhők  
és füst fojtogat  
és vasport hoz ránk a szél  
és hajlunk a viharban ívbe  
akár a fácskák

HARASZTI MIKLÓS

Ősz

A piros az utcán egyre több  
csak a melege szökött tova  
Hogy megtudhassam hova szökött  
bundás zekémet adnám oda

## Előszó híres író önvallomása elé

*Első riport*

- Mikor született és hol?
- 1921-ben, Szentmártonkátán.
- Mikor nem kezdett el írni?
- Amikor fiatal voltam, hosszú évekig.
- Körülbelül meddig?
- Körülbelül húsz évig.
- És miért nem kezdett el írni?
- Nem volt időm, kérem.
- Soha?
- Falun nőttem fel, négy elemi után dolgoznom kellett az uradalomban. Negyvenkettőben behívtak, a fronton nemigen értem rá, a fogásban pedig csak az életben maradásra jutott energia.
- A háború után mi történt?
- Semmi. Hazajöttem, kaptam földet, azon gürcöltem, aztán a szövetkezetben.
- És most?
- Most is.
- Az írástól végleg elment a kedve?
- Öreg vagyok. Dolgozni kell, enni, inni, aludni.
- Ha írt volna, miről írt volna?
- Erről.

*Második riport*

- Mikor született és hol?
- 1928-ban, Tatabányán.
- Mikor nem kezdett el írni?
- Egészen pontosan 1947-ben.
- Hogyhogy?
- Bányász voltam, és a negyvenötös nagy hajráról, a szénecatáról akartam írni. Kellott akkor nagyon a szén, hogy a közlekedés beinduljon, napi 12 órát dolgoztunk. Az a láz, az a szédült tempó megihletett.
- Milyen műfajban akart alkotni?
- Sodró, lendületes regényt, regényt akartam írni.
- És miért nem írta meg?
- Nézze, nappal dolgoztam, csak este írhattam volna. Viszont elküldtek esti iskolára — maradt az éjszaka. Éjjel, ha írni akartam, a feleségem rámszólt, hagyd abba, rontod a szemed, pocskékolod a villanyt. Mire jó ez az egész.

— Erre abbahagyta?

— Abbahagytam, de nem ezért. Hanem azért, mert már nem vonzott annyira a papír. A munka, a tanulás, a gyerekek és az asszony teljesen kielégítettek, lefoglalták gondolataimat.

— Nem gondol néha nosztalgiával arra a nagy, sodró regényre?

— Ritkán.

### *Harmadik riport*

— Mikor született?

— 1889-ben.

— Mikor nem kezdett el írni?

— Nem értem, kérem.

— Az érdekelne, voltak-e valaha is írói tervei? Akart-e író lenni?

— Kérem szépen, én a nevemet is csak 1945 óta tudom leírni, amióta megtanítottak írni, mert analfabéta voltam. Nemhogy író, de bakter se lehettem.

### *Negyedik riport*

— Mikor született és hol?

— Ezerkilencszázharmincban, Havannában.

— Mikor nem kezdett el írni?

— Az én esetem különös. El is kezdtem írni, meg nem is. Amikor elkezdődött a kubai forradalom, én is a hegyekben voltam a többiekkel. Esténként a tűznél verseket mondtam nekik. Ezeket a verseket napközben írtam, de fejből.

— Fejből?

— Igen, nem tudtam őket leírni, nem volt se toll, se papír nálam, meg idő se volt rá. Gondolatban csiszolgattam a verseket. Már ötvennégy kész költeményem volt. A forradalomról, a szerelemről, Kubáról szóltak.

— És? Később miért nem írta le?

— Később megöltek. A tiegói csatában.

### *Ötödik riport*

— Mikor született?

— 1941-ben.

— Mikor nem kezdett el írni?

— Hogyhogy mikor?

— Hát akart-e valaha író lenni?

— Nem én, soha.

— Kamaszkorában sem?

— Akkor sem.

— És mit gondol, miért?

— Uram, én szép szál fiú voltam, erős, izmos, az iskola legjobb sportolója. Bolondultak utánam a lányok, tiszteltek a társaim. Kitüntem közülük minden irka-firka nélkül is. Minek törtem volna magam?

— Ezek szerint az alkotás: feltűnési vágy?

— Mi más lenne?



- Mikor született?  
— 1945-ben.  
— Mikor nem kezdett el írni?  
— Az a helyzet — ha már mindenáron tudni akarja —, hogy én elkezdtem írni, csak abbahagytam.  
— Miért?  
— Én azért hagytam abba, amiért rengeteg sok, alapjában véve tehetséges ember egyáltalán el sem kezdte.  
— Ezt hogy érti?  
— Megmagyarázom. Én a térre jártam, és a fiúknak mindig felolvastam, amit írtam. De unták, nem érdekelte őket. Inkább fociztak. A Béla, a barátom azt mondta: „Ne keseredj el, fiú! Lehet, hogy te tehetséges vagy, de a téren *nincs* szükség irodalomra. A téren foci kell meg hinya!”  
— Maga mit válaszolt?  
— Semmit. Beláttam. Alkotni akkor kell, ha szükség van rá. Ha nincs, nem is lehet úgy igazán jól írni.  
— Ha minden író így gondolkozna...

Hetedik (utolsó) riport

- Mikor és hol született?  
— Tegnap, a János Kórházban.  
— Mikor nem ke...  
— Tudom! Hogy mikor nem kezdtem el írni! Hát tudja meg, hogy én egyáltalán semmibe nem kezdhettem!  
— Miért?  
— Mert halva születtem.

Vigh Tamás:  
Madách Imre



## Távlatok mezőgazdaságunkban

A korszerű gazdaság jellemzője nemcsak a dinamikusan fejlődő ipar, hanem az önmagát állandóan túlhaladni képes mezőgazdaság is. A kérdés tehát az, hogy mezőgazdaságunk a nemzetgazdaságban betöltött szerepének megfelelő színvonalon termel-e. A Központi Bizottság decemberi és márciusi plenáris ülésének idevágó határozataiból is kiderül, hogy pártunk nagy figyelmet szentel e fontos nemzetgazdasági ág problémáinak. Nicolae Ceaușescu elvtárs a március 17—19-i plenárison ismét rámutatott, hogy „belterjes, korszerű, nagy termelékenyséű, a tudomány legújabb vívmányai alapján megszervezett mezőgazdaság nélkül nem biztosíthatjuk sem a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését, sem a kommunizmus építését országunkban“.

Igaz ugyan, hogy az utóbbi két évtizedben nagy változások történtek a mezőgazdaság megszervezésében és műszaki ellátásában, sikereket értünk el a növényi és állati termékek előállításában, azonban az eredmények nincsenek arányban mezőgazdaságunk lehetőségeivel, az iparhoz viszonyítva számottevő a lemaradás. E tekintetben pártunk főtitkára hangsúlyozta, ennek fő oka, hogy gazdaságunk sajátos feltételei között a mezőgazdaság bizonyos lebecsülése nyilvánul meg. Emiatt a mezőgazdaságot nem látták el kellő mennyiségű korszerű termelőeszkővel. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy e helytelen szemlélet nagy károkat okozhat az egész nemzetgazdaságnak, feszültségeket, aránytalanságokat idéz elő, s megnehezíti az ország termelőerőinek kiegyensúlyozott fejlesztését.

E hiányosságok megszüntetése végett pártunk vezetősége hosszú távra szóló, átfogó programot dolgozott ki. Ennek megvalósítására 1971—1975 között több mint 100 milliárd lejt ruháztunk be a mezőgazdaságba. E nagyarányú ráfordítás lehetővé teszi, hogy 1975-ig gyakorlatilag teljesen gépesítsük a mezőgazdasági munkákat, a felhasznált műtrágya-mennyiség pedig el fogja érni a modern földművelés követelményeinek színvonalát. A beruházandó összeg jelentős részét, 39 milliárd lejt az ésszerű vízgazdálkodás létrehozására, az öntözési munkálatok kiterjesztésére, árvízvédelemre, lecsapolásra, a talajerózió leküzdésére költjük. E beruházások nyomán a következő 15—20 évben 5—5,5 millió hektár terület válik öntözhetővé. Ugyanakkor 20 milliárd lejt az iparszerű, nagyüzemi állattenyésztés kiépítésére fordítunk.

Az anyagi-műszaki alap továbbfejlesztése elengedhetetlen feltétele ugyan a korszerű mezőgazdasági termelésnek, de — amint a legutóbbi plenáris is rámutatott — a társadalmi-gazdasági viszonyok is fontos szerepet töltenek be. A mezőgazdaság

szövetkezetesítése kétségtelenül megteremtette a fejlődő anyagi-műszaki alap kihasználásának lehetőségét. Ne feledjük azonban, hogy csak e két tényező együttes hatása nyomán fejlődhet akadálytalanul és eredményesen mezőgazdasági termelésünk. Meltán egészítik ki tehát egymást a decemberi és márciusi plenáris határozatai. Éppen ezért a mezőgazdaságot irányító szervek figyelméből nem eshet ki sem az anyagi-műszaki fejlesztésnek, sem a termelési viszonyok tökéletesítésének bonyolult problémája.

\*

A mezőgazdasági termelés növelése mindenekelőtt a termelőszövetkezeti szektor termelési szintjétől és hatékonyságától függ. E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szövetkezeti szektor 4673 gazdasága az ország mezőgazdasági területének 60,6%-án, szántóterületének 75%-án gazdálkodik. A termelőszövetkezeti tagság jelenleg körülbelül fele az ország egész aktív lakosságának, s a mezőgazdaságban dolgozóknak körülbelül 90%-a.

Pártunk gazdaságpolitikájában mindvégig központi kérdés volt a szövetkezeti mozgalom fejlesztése, a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti megszilárdítása. Az állam jelentős beruházásokkal, hitelekkel, szakemberekkel segítette őket. A szövetkezeti szektor eredményeket ért el. Közös vagyonuk az 1963-as évi 13 milliárd lejről 23 milliárd lejre gyarapodott 1968-ban, jelentős részük eredményeket ért el a termelés növelésében, nagy mennyiségű mezőgazdasági termékkel járult hozzá az állam központositott alapjaihoz, a lakosság ellátásához.

A szövetkezeti szektorban dolgozók munkájának határfoka azonban messze elmaradt az iparban dolgozók, sőt még az állami mezőgazdasági üzemekben dolgozók termelékenységének szintjétől is. A termelőszövetkezetekben az egy tényleges dolgozóra jutó termelés értéke lényegesen kisebb, mint az állami mezőgazdasági vállalatok esetében. Márpedig — amint említettük — a szövetkezeti szektorban dolgozik a mezőgazdaságban lekötött munkaerő döntő hányada. Ily módon a termelőszövetkezeti szektorban kifejtett munka alacsony határfoka lerontja az egész mezőgazdasági munka hatásfokának szintjét, lerontja a társadalmi munka termelékenységének szintjét is — hiszen az aktív lakoságnak körülbelül fele a mezőgazdaságban dolgozik.

A szövetkezeti szektor alacsonyabb határfoka csak részben magyarázható a műszaki-anyagi alabban mutatkozó különbségekkel, bár kétségtelenül az állami mezőgazdasági vállalatokban ez a bázis fejlettebb, mint a termelőszövetkezetekben. A lemaradást más tényezők is okozzák.

A X. pártkongresszus útmutatásai és a Központi Bizottság decemberi plenáris ülésén kidolgozott és elfogadott átfogó intézkedések alapján a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának határozata éppen e tényezőkre hívta fel a figyelmet, s konkrét intézkedések egész rendszerét irányozta elő a hibák megszüntetésére.

A szövetkezeti szektorban kifejtett munka hatékonyságát károsan befolyásolta a termelőszövetkezetek elégtelen szakosodása. A szakosítás hiánya azzal a következménnyel járt, hogy több tucat terméket termeltek, akár megvoltak hozzá a kedvező feltételek, akár nem. Emiatt sok kultúra esetében alacsony hozamokat értek el, területegységre számítva keveset és drágán termeltek. Ezt hivatott orvosolni az említett határozatban előirányozott szakosítás. A termelőszövetkezeteknek azokat az ágazatokat kell kifejlesztelniük, amelyek számára kedvezők a feltételek. Ilyenformán a gazdaságok rendelkezésére álló munkaerőt olyan ágakban fogják felhasználni, ahol jó eredményeket lehet elérni. Ezzel jelentősen megnőhet a munka termelékenysége anélkül, hogy különösebb beruházásokra volna szükség. Ezért a szakosítás hatására

nemcsak növekszik majd a termelés, hanem csökken a termelési költségek szintje. Ily módon a megnövekedett teljes termelés értékében nő a tiszta termék, a jövedelem, nő a termelés fejlesztéséhez szükséges alapok gyarapításának lehetősége is.

A munka hatékonyságát az a tény is hátráltatta, hogy a termelőszövetkezetekben nem mindig volt lehetséges az optimális termelési méretek kialakítása. Ez mind a növénytermesztésre, mind az állattenyésztésre érvényes. Szakosítás esetén kisebb számú növényt fognak termesztetni, de nagyobb területen, ez növelni fogja a munka hatékonyságát, lehetővé teszi a gépek és berendezések jobb kihasználását. Az állattenyésztésben mutatkozó elégtelen keretet az említett határozat úgy igyekszik tágítani, hogy szövetkezeti közti vállalkozások létrehozását ajánlja a termelőszövetkezeteknek (például sertéshizlalda, bárányszarvas). E szövetkezeti közti üzemekben a nagy állatlétszám nyomán emelkedni fog az épületek és berendezések kihasználási foka, növekedni fog a munka termelékenysége, többet és olcsóbban fognak termelni, mintha külön-külön minden szövetkezet a maga portáján lényegesen kisebb arányokban tenné mindezt. Eddig az országban 142 ilyen közös vállalkozás alakult, további 100 egység létrehozása még folyamatban van.

A szakosítás hatására lényegesen növekedni fog a munka termelékenysége, de egyben a szövetkezeti vezetők felelőssége is. Viszonylag kisszámú növény termelése esetén a tagság jövedelme néhány kultúrán áll vagy bukik. Az egyik ág nem „húzhatja ki” a másikat. Ezért a szakosítás körütekintést és az eddiginél szilárdabb munkafegyelmet, ésszerűbb munkaszervezési formákat igényel.

A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának határozata a korszerűsödő technikai követelményeknek jobban megfelelő munkanormák megállapítását irányozza elő. A gyors ütemben gyarapodó műszaki-anyagi alapnak ugyanis már egyre kevesebb felelt meg a régi munkanormák. Sok esetben olyan munkanormákat állapítottak meg, amelyeket az új feltételek között viszonylag könnyen lehetett teljesíteni, s így rengeteg ideg- és izom-energia marad kihasználatlanul, akkor, amikor sok gazdaságban az egyes munkálatokat nem végezheték el idejében. A „kényelmes normák” miatt a szövetkezeti szektorban végzett munkának nemcsak a termelékenysége, hanem az intenzitása is sok kívánnivalót hagy maga után. Féltreértés ne essék, nem egyszerűen a munkaintenzitás fokozása mellett törünk lándzsát. Csupán azt tesszük szavá, hogy a szövetkezeti szektorban az átlagos intenzitás elmaradt a gazdasági fejlődés nyomán lehetővé és szükségessé vált átlagos intenzitás mögött.

Természetesen a munka intenzitásának növelését nem kívánatos adminisztratív eszközökkel biztosítani, hanem az anyagi érdekeltség növelésével kell arra ösztönözni a szövetkezeti tagságot, hogy az eddiginél nagyobb arányokban vegyen részt a közös munkában, és az eddiginél nagyobb erőbevetéssel dolgozzék. Ezt nemcsak a gazdaság, hanem saját érdeke is így kívánja. Az anyagi érdekeltség fokozása viszont jobb, tökéletesebb elosztási formákat tesz szükségessé. A korszerűbb javadalmazás problémája egyik központi célkitűzése az említett határozatnak.

A termelőszövetkezeti szektor létrehozásával egyidőben a mezőgazdaságban is a munka szerinti elosztás elve jutott érvényre. A munkaegységek szerinti javadalmazásnak hosszú éveken át pozitív szerepe volt, sok esetben hozzájárult a szövetkezet gazdasági-műszaki megszilárdulásához. A fejlődés során azonban egyre inkább kidomborodtak e módszer hiányosságai, s ez mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy egyre kevésbé felelt meg a munka szerinti elosztás objektív gazdasági törvényeinek. Mivel az elosztás termelési viszony, az elosztásban mutatkozó hibák fékeztek a mezőgazdaságban a termelőerők fejlődését azzal, hogy nem ösztönözték anyagilag kellőképpen a tagságot.

A munkaegység alapján történt javadalmazás hiányosságaként említhető még az is, hogy a jövedelem és a termelékenység összehangolása nem volt kielégítő. A munkaegység értéke nem az illető termelési területen elért teljesítményt, hanem a gazdaság átlagos teljesítményét tükrözte. Ezért aránytalan jövedelmek alakultak ki a különböző ágakban dolgozó szövetkezeti tagok között. A növénytermesztés bizonyos ágaiban munkálkodók teljesítményét például az állattenyésztésben dolgozók gyengébb eredménye lerontotta, s így a jövedelmező zöldségtermesztésből kellett „fedezni” a ráfizetéses állattenyésztést. Mivel a jövedelem nem volt arányban a valóságos teljesítménnyel, bizonyos nivellálódás állt elő. Ezért az állattenyésztésben foglalkoztatott szövetkezeti tag olyan jövedelemhez jutott, amelyhez nem járult hozzá, a zöldségtermesztő pedig kevesebbet kapott, mint amennyit megérdemelt volna. Ez nemcsak az anyagi érdekeltséget rontotta, hanem állandó munkaszervezési problémákat is felvetett. Az állattenyésztésben dolgozók több munkaegységet értek el, mivel a termelési ágban végzett munka nem idényjellegű. A növénytermesztésben dolgozók, annak ellenére, hogy eredményesebb munkát végeztek, a termelés szezonjellegénél fogva viszonylag kevesebb munkaegységet teljesíthettek. Minthogy a munkaegység értéke egyforma volt, az állattenyésztésben dolgozók előnyben részesültek. Az állattenyésztésben és a növénytermesztés bizonyos ágaiban alkalmazott pótvavadalmazás csak mérsékelni, de megszüntetni nem volt képes ezt az állapotot. A határozat e hibák megszüntetése végett farmok és más önálló egységek megszervezését iránýozza elő, amelyek az önálló elszámolás elve alapján fognak működni.

Az új javadalmazási formák lehetővé teszik a gazdaságokban a hatékonyság pontosabb nyomon követését. A munkanormák alapján történő javadalmazás körülményei között a gazdaságban önköltséget lehet majd számítani. Márpedig, ha a teljes termelés értékében meg tudják határozni az önköltséget, akkor az eddigieknél jóval nagyobb pontossággal ki lehet számítani a tiszta jövedelmet is, ennek kimutatása pedig a felhalmozási és a fogyasztási alap képzésének realisabb lehetőségeit tárja fel. Számszerűen ki lehet majd mutatni, hogy a tagság miért keres annyit és nem többet, közérthetőbben fel lehet majd tárni az összefüggést teljesítmény és jövedelem között. Ezek birtokában ki lehet mutatni a jövedelem növelésének észszerűbb útjait.

Mindez természetesen új szemléletet követel meg nemcsak a gazdaság vezetőségétől, hanem az egész tagságtól: az agrotechnikai koncepció mellett gazdasági gondolkodást is. A szükségszerűen növekvő agrotechnikai ismeretek mellett helyet kell biztosítani a gazdasági ismereteknek is. Az agrárgazdaságtannak el kell foglalnia az őt megillető helyet és szerepet, s a gazdaságtudományoknak is közvetlen termelőerővé kell válniuk.

A Román Kommunista Párt X. kongresszusának útmutatása alapján kidolgozott átfogó intézkedések jelentősége abban áll, hogy új keretet, új mozgásformákat hoznak létre. Bár nem adnak végleges választ minden részletkérdésre, hiszen nem is adhatnak, de kapukat nyitnak, folyamatokat indítanak el, melyek során a felvetett kérdések megoldódhatnak.

FURDEK MÁTYÁS

# Állattenyésztés farmrendszerben

A tudományos-műszaki forradalom látványos eredményei annyira lekötik a közérdeklődést, hogy a mezőgazdaság fejlődésének problémái gyakran háttérbe szorulnak. Való igaz: a mezőgazdaság lassabban fejlődik, mint az ipar, s azok számára, akik csak a végtermékek mennyiségének és minőségének tükrében ítélik meg ezt az ágazatot, sokszor maga a haladás tűnik problematikusnak. Érthető is. A búza már sok ezer év óta búza; a szarvasmarha, juh vagy sertés pár évtized alatt külső megjelenésében, hozamképességében alig változik; a termőföld termékenységének, a talajpusztulásnak, a munkálatok gépesítésének s a vegyszerek egyre szélesebb körű alkalmazásának felszínes elemzésével pedig a sajtó, a rádió és a népszerűsítés egyéb eszközei annyit foglalkoztak, hogy már gyakran szalmacséplésnek tűnik, ha e kérdéseket újra felvetjük.

Ennek ellenére mégis vannak részben olyan felfedezések, részben olyan szervezési lépések, amelyek a mezőgazdaságban is forradalmi változásokat hoznak létre. Ilyenek például a kisüzemi termelés szocialista átalakítása nagyüzemivé, a rovar- és gyomirtó szerek, permetező anyagok felfedezése és elterjedése, a műtrágya és gép, legújabbán pedig a folyamatos termelésre berendezett, ipari jellegű mezőgazdasági nagyüzem. Mindezek külön-külön vagy együttesen alapjában módosítják a termelés technikáját, a munkaerőszükségletet, a munka termelékenységét, az értékforgalmat és — végeredményben — az egész mezőgazdasági termelés arculatát.

A mezőgazdaságban azonban a nagy jelentőségű találmányok is aránylag lassabban terjednek el, mint az iparban, a különböző műszaki szinten termelő egységek az értékforgalom sajátosságainak következtében kevésbé zárják ki egymást, mint az iparban, a különböző jellegű üzemek egymásrautaltsága sem tűnik ki annyira világosan, és gyakran csak az ultramodern mammut-kombinátok ipari jellegét ismerik el, a mezőgazdasági egységben működő állattenyésztési egységeket pedig a mezőgazdaság keretébe sorolják.

Az állatnak magának a szerepe itt is, ott is változatlan: növényi eredetű tápanyagokat alakít át emberi ételmezésre, emberi használatra alkalmas anyagokká. Üzemgazdasági szempontból azonban a különbségek lényegesek. A nagy kombinátoknak rendszerint nincs önálló takarmányalapjuk, hanem ezt más egységekből szerzik be. Ezért ezek üzemszervezésileg nyílt láncban dolgoznak. Ebből kifolyólag hol ipari, hol kereskedelmi jellegű egységeknek nevezik őket. Ezekben belül maga a biológiai láncolat is lehet nyílt vagy zárt. Az utóbbi időkig a nyílt biológiai láncú, nyílt üzemi egység volt a legismertebb. Ilyen például egy nagyüzemi hizlalda, amely mind a hízó anyagot, mind a takarmányt máshonnan szerzi be, önmaga csak a folyamatos termelést és a szabványos árut biztosítja. Zárt biológiai ciklusban dolgoznak a legújabb sertés- és baromfikombinátok. Ezekben együtt van a szaporító telep és a hús- és tojástermelő részleg, illetve baromfi esetén a tojástermelő-részleg is, úgyhogy csak a takarmányozás vonala nyílt. A folyamatos termelés, a műszaki színvonal, az áru minősége és a munka termelékenysége szempontjából ezek jelentik a legmagasabb színvonalat, s ha ma még szórványosan épülnek is, kétségtelenül ezek jelzik az elkövetkező fejlődés útját.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kétségtelenül hatalmas lépést jelentett a nagyüzemi állattenyésztés alapjainak lefektetése, a szükséges épületek, raktárak megépítése, az állatállomány beállítása. Ezzel szemben számos tényező össz-

játékából kifolyólag az állomány fejlődése, termelékenysége, jövedelmezősége nem érte el azokat a mutatókat, amelyeket joggal elvárhattunk volna. Ha ezek okát kutatjuk, legrövidebben így fogalmazhatnók meg: a műszaki lehetőségek ugrásszerű fejlődése mögött lényegesen elmaradt a termelési és szervezési gondolkodásmód.

Az első nehézség abból adódott, hogy a növénytermesztés és állattenyésztés mutatóit nem hangolták kellőképpen össze. Ebből kifolyólag a takarmánymerleg mennyiségi és minőségi ingadozásai az állatok termelésében hasonló ingadozásokat idéztek elő. Ha az állomány létszámát rögzítjük, zárt üzemben ez az ingadozás elkerülhetetlen. A nyílt üzem helyzete előnyösebb, mert hiányait más üzem fölösle-  
géből fedezheti.

Hátrányt jelentett a növénytermesztési és állattenyésztési részleg viszonylagos függetlensége. Az első részleg dolgozóit csak távolabbról, közvetve érdekelte az állattenyésztés sorsa. Az utóbbiak jövedelme nagymértékben függött az állatok hozamától, ez viszont a növénytermesztés eredményeihez kapcsolódott, ami az állattenyésztési dolgozók hatáskörén kívül állott. Ha tehát a takarmányhiány miatt csökkent a hozam, az állattenyésztési dolgozó jövedelme alaposan megcsappant. Ennek következménye viszont a munkaerőhullámozás, sőt munkaerőhiány, ami szintén visszahatott a hozamokra.

Lényegesen elmaradt a tenyészkiválogatás a lehetőségek mögött. Habár a tenyészkiválogatást általában a fejlődés alapfeltételének tekintjük, kevésbé ismeretes az a tény, hogy ennek elmulasztása nem egy helyben topogást, hanem egyenesen visszafejlődést jelent. A kitenyésztett fajta nem áll meg egy adott szinten, csak szüntelen és gondos kiválogatás esetén. Ebben a vonatkozásban a szakmai dolgozók anyagi érdekelttségét semmivel sem támasztottuk alá, sőt az ingadozó, általában alacsony és a hozamképesség mögött maradó teljesítmények miatt sokan úgy tekintették, hogy ezzel a kérdéssel nem is érdemes foglalkozni. A nagyüzemi állattenyésztési keretben a kisüzemi állattartás szelleme vált uralkodóvá: tartjuk az állatot azzal, ami van, ami maradt, s ad annyit, amennyit; ha végleg leromlott, megpróbáljuk a csereberét, eladjuk, másikat veszünk vagy nevelünk, de ezt is csak azzal, ami adódik.

Az állattenyésztési munkák gépesítése és automatizálása szintén a lehetőségek mögött maradt. A fejlődésnek egyik alapfeltétele a gépesítés, de ez is hozamszinthez kötött, mert másként a befektetést nagyon lassan, nehézkesen vagy egyáltalán nem lehet letörleszteni és hatékonyság híján csak a termelést drágítja.

Az új szervezési irányvonal elsősorban a jelzett hibák megszüntetésére irányul. Az állattenyésztési farm mint termelési egység — típusát tekintve — az mtsz-ek keretében teljesen zárt üzeműnek ígérkezik: saját takarmányalappal, zárt biológiai körfolyamatban. A szervezési belső önállóság azt jelenti, hogy saját területén az állattenyésztési főbb mutatókhoz hangoltan szervezheti meg a növénytermesztést, e két ágazat tehát üzemszervezési vonatkozásban helyet cserélt, s az állat nem azon él, ami a növénytermesztésből maradt, hanem ez utóbbit állítjuk úgy be, ahogyan az előbbi megköveteli. Ez pedig nagy jelentőségű lépés. Első feltétele annak, hogy a jövedelmezőség vonatkozásában elfogadható szintet érjünk el, s ez magával hozza a többit is: a dolgozók állandóbb szintű, kedvezőbb javadalmazását, tehát állandóságát és szakosodását, a gépesítés szélesebb körű elterjedését, a munka termelékeny-  
ségének növekedését, a hozamingadozások csökkenését.

A szakképzett vezető alkalmazása sem közömbös. Az mtsz-ekben eddig is dolgoztak szakemberek, de munkájuk a sok üzemág és részfeladat feltételei között szétforgácsolódott. A farmvezető leszűkített feladatköre lehetővé teszi az elmélyülést, egy üzemág alapos áttekintését és átfogását, lehetővé teszi a gondosabb tenyésztő

munkát, végeredményben, az állatok hozamképességének jobb kihasználását, illetve növelését.

Habár mindezek az új feltételek nagyon is ígéretesek, a műszaki fejlődés távlatai messzebbre mutatnak.

A teljesen zárt típusú üzem számos előnye mellett bizonyos hátrányok is jelentkeznek. A legújabb megoldások egyszerűen nem férnek bele egyetlen mezőgazdasági termelőszövetkezet kereteibe. Így például a legfejlettebb sertéshús-, tojás-, vágócsirketermelő üzemek százezres, sőt milliós rendű állományát egyetlen mezőgazdasági nagyüzem aligha láthatja el saját természetű takarmánnyal. Ezekben már nem takarmánykonyhák, hanem takarmánygyárak működnek; a napi szükséglet meghaladja a tíz vagon, ami gyakran több, mint egy-egy szövetkezet egész takarmánykészlete.

A takarmánygyárak biztosítják minden egyes állatfaj és korcsoport számára a legmegfelelőbb keverékek összeállítását. A mezőgazdaságban megtermelt nyersanyagot szárítják, darálják, serkentőkkel — vitaminokkal, ásványi anyagokkal, nyomelemekkel, mesterségesen előállított készítményekkel — dúsítják, majd szükség szerint szemcsézik, csomagolják, tárolják. Az ily módon előállított keverékek, az úgynevezett kombinált takarmányok, lehetővé teszik a szabványosított tápanyagellátást, kikapcsolva mindazokat az esetlegességeket és ingadozásokat, amelyek a természetes takarmányok minőségi sajátágaiból vagy akár a tenyésztők hiányos szakismereteiből származnak, és amelyek mindig hozamsökkenést okoznak.

Az új irányvonal megvalósításában a takarmánygyárak általában kulshelyzettel foglalnak el, ezért országos hálózatuk kiépítését irányoztuk elő. A korszerű takarmánygyár azonban csak akkor jövedelmező, ha folyamatosan, nagy mennyiségekkel dolgozik, ezért ez sem fér bele egyetlen mtsz üzemi kereteibe, sőt még az állami gazdaságok vonatkozásában is több egységet szolgál ki.

E téren a március 17—19-i plenáris dokumentumai új, ésszerű megoldást javasolnak: egyfelől szövetkezetközi üzemek létesítését; másfelől az állami és szövetkezeti szektor együttműködése nyit ígéretes távlatot. Ebben a kombinációban mindegyik egység jobban kihasználja természeti sajátosságait a nyersanyag megtermésében; a közösen létrehozott, ipari jellegű állattenyésztési nagyüzem pedig sokkal kedvezőbb keretek között bonyolíthatja le a szabványos, jó minőségű áru folyamatos előállítását.

Az üzemnagyságnak azonban határt szab a szállítások lebonyolítása és gazdaságossága. A koncentrált abraktakarmány hosszabb távú szállítást bír ki, mint a termés-takarmányok. Ezért az igazi nagy kombinátok elsősorban azokat a fajokat (sertések, baromfiak) ölelik fel, amelyek főleg abrakot fogyasztanak. A kérődzők kevésbé felelnek meg erre a célra. Már a szarvasmarha-hizlaldákat sem célszerű túl nagyra méretezni; 1000 fejőstehen ellátása már számottevő szállítási kérdéseket vet fel, a juhokat pedig, mivel főleg legelő állatok, céltalan volna „kombinátba” fogni, mert ez esetben az elnevezés csak formáság, a lényegét pedig nem érintené. Még az összevont bárányszállítás is csak formai megoldás. Az állattenyésztési farm, a kombinát lényege a folyamatos termelés, ezért a bárányszállítás mint időszakos vállalkozás jobban beillik egy középüzem kereteibe. Nagyüzemivé válhat abban a pillanatban, amidőn a tudomány megoldja a juhok folyamatos elletését.

Végső fokon a farmosítás és nagyüzem előnyeit nem az üzem óriási mérete jelenti. Tízezres szarvasmarha-állományokat nem azért nem vontak össze, mert az építkezésszerűen megoldhatatlan lett volna. Az üzem nagyságát ugyanis sok tényező szabja meg, s ezek egyike az, amelyre tervezéskor keveset gondolnak: a hulladék és szennyanyag eltávolítása. E mellékesnek tűnő tényező hatására egyes országok-



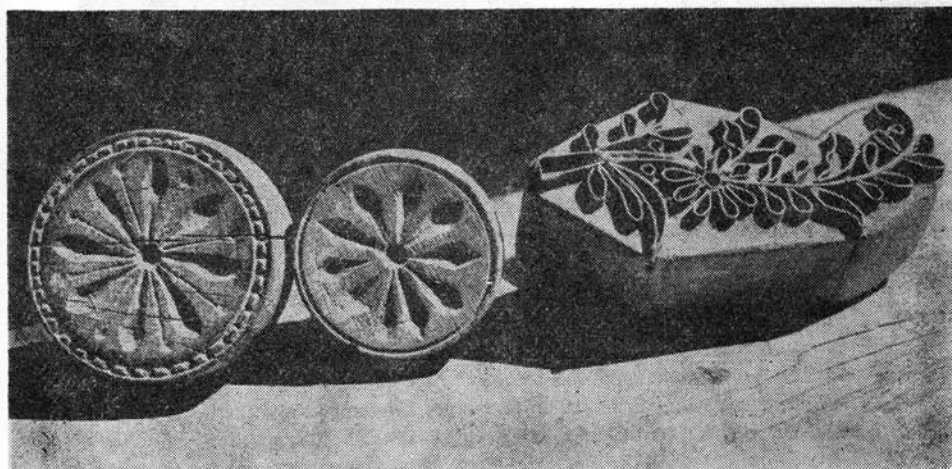
ban lemondtak az óriási kombinátokról. A hulladék és szennyanyag eltávolítása sokszor több gondot jelent, mint a nagy állomány takarmányozása. Ez érthető is. A szűk helyre összehúzott állomány egészsége csak úgy óvható meg, ha a tisztaságra fokozott gondot fordítunk. A felgyülemelő trágya mellett rengeteg mosóvíz fogy. Mindezeket nem lehet közvetlenül a szántóra kijuttatni, már csak azért sem, mert egyfelől a kombinátoknak nemigen van ilyesmije, de a földet és növényeket sem lehet bármikor ilyen anyagokkal kezelni. Ezért a hulladék tárolása, fertőtlenítése, ülepítése, erjesztése, szárítása külön berendezéseket, szivattyú- és csatornarendszert, hatalmas medencéket igényel. A végleges elszállítás is költséges, mert a nedves hulladékot nagy távolságra vinni rendkívül drága dolog, ha pedig beszárítjuk, a szárítás okoz költséget és gondot.

Mindezekből kifolyólag úgy tűnik, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kialakított középnagy farmoknak több előnyük van, mint az óriási kombinátoknak; kevesebb a szállítási teher, könnyebb a higiénia biztosítani, harmonikusabb az általános mezőgazdasági beilleszkedés elannyira, hogy műszakilag alacsonyabb szinten is ugyanolyan jövedelmezőséget mutathatnak fel, mint a nagy kombinátok. A kétféle megoldás tehát nem zárja ki, hanem inkább kiegészíti egymást.

A farmok kifogástalan működésének egyik alapfeltétele a rugalmasság. A növénytermesztést meghatározó tényezők nem állandók, ezért a hozamok még a legfejlettebb országokban is ingadoznak. Az állattenyésztésnek ezekhez alkalmazkodnia kell. Ha a létszámot rögzítettük, akkor vagy a takarmányozást kell rugalmasan megoldanunk, vagy a hozamok válnak ingadozóvá, s velük hullámzik a jövedelmezőség is.

Úgy tűnik tehát, hogy a farmosítás nagyon előnyös, de nem problémamentes megoldás. Kifejlesztése, csiszolása, tökéletesítése a jövő feladatai közé tartozik.

PAP ISTVAN



Székely mézesnyomó (Bartha Árpád felvétele)

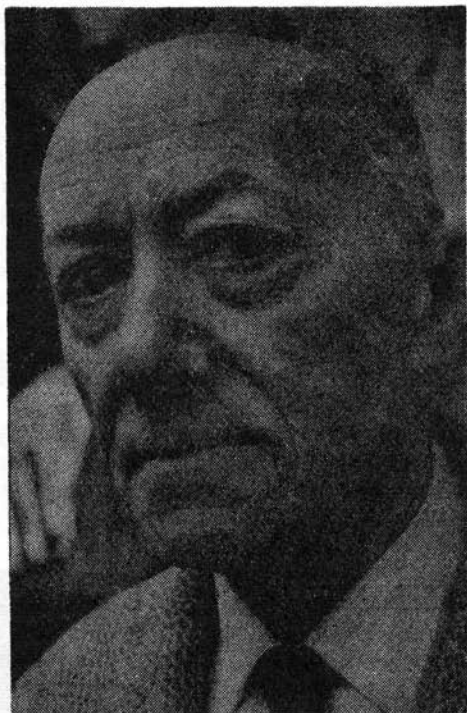
## Köszöntő Farczády Elek 80. születésnapjára

Egy-egy mozdulat vagy mozgássajátosság embereket őriz tudatomban. Elfelejthetetlenül. Hozzájuk fűződő érzelmeim is az őket jellemző mozdulat ritmusa szerint válnak megfogalmazhatókká. Lelküket látom mozgásukban. Apám szeme ároni áldásra emelt karjai közül tekint rám az idők végtelenjéből, Farczády Elek pedig szálfa-tartásával épült be tudatomba. Úgy áll és úgy jár közöttünk ma is, hogy szikár termete mindig, minden pillanatban pontosan kilencven fokos szöveget zár be a földdel. E geometriai alakzatot derékszögnek nevezik közönségesen, sejtésem szerint éppen azért, mivel a földre merőleges emberi derék valószínűleg meg számunkra a legnyilvánvalóbban.

Nem voltam tanítványa, de mint a vásárhelyi kollégium diákja tudtam, hogy a szomszédos felsőkereskedelmi

iskolában tanítványai milyen tisztelettel és szeretettel veszik körül. Disztermünk karzatáról pedig szombaton esténként láthattam mint egyikét azoknak a líterátoroknak, akik a Kemény Zsigmond Társaság irodalmi estélyeit rendezik.

Első személyes találkozásom akkor esett vele, amikor az ötvenes évek legelején, harminhét évi tanári működés után elvállalta a marosvásárhelyi kollégium Nagykönyvtárából és a Bolyai múzeumból alakított Bolyai Dokumentációs Könyvtár vezetését. Mikor egy őszi reggel felkerestem a könyvtárban, s elmondtam, hogy Bolyai János kézirati hagyatékát szeretném tanulmányozni, kételkedően járatta végig rajtam tekintetét, s miközben már hozta is az első iratcsomót, csöndesen megjegyezte, hogy e fába már sokan belelörték a bicskájukat. Amikor délután három felé lejárt a kutatási idő, s ma-



gam is szedelőzködni kezdtem, annyit mondott, hogy már ez a néhány órás kitarítás is meglepte, mert a kutatók általában egy fél óra alatt végeznek a Bolyai-kéziratokkal. Azt mondják, hogy nagyon érdekesek, de — sajnos — majd csak egy későbbi időpontban folytathatják tanulmányozásukat. Aztán többé arrafelé sem néznek. A következő években ez a kesernyés hangú megjegyzés sokszor segített át a munka nehezen.

A Könyvtár az ő vezetése alatt a tudományos kutatómunkának különleges melegségű, derűs otthonává lett. Nemcsak a kért könyveket és kéziratokat kapta meg itt az ember, hanem az ügyét, munkáját felkaroló segítő-készséget is tapasztalhatta. A Farczády Elek meghonosította hangulat nyugalomba vonulása után is megmaradt.

A nyomdokába lépett fiatalabb nemzedék megtanulta tőle, hogy könyvtáros és kutató szövetséges együttműködése milyen nagy hasznára lehet a tudományos életnek.

A fiatal francia—latin szakos tanár maga is tudományos pályára készült. Mint az Eötvös-kollégium tagja, majd mint a Sorbonne ösztöndíjasa és az École Nationale des Chartes hallgatója a szakmai felkészülés legirigylésre méltóbb lehetőségével élhetett.

Első írásai, köztük az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköréről írt doktori értekezése egy széles ívű tudományos pálya kibontakozását ígérk. Közben két világháború szakad az emberiségre, s vagy három évtized úgy telik el, hogy a tudományos műveket számon tartó bibliográfiák alig említik Farczády Elek nevét. Ezek az idők a középiskolai tanárei. Le ne értékeljük őket! Emberi jellemek százai viselik magukon a tanár keze nyomát. Ha köszöntésére összegyűlnének tanítványai, városának legnagyobb termében sem férnének el, s bizonyára a legszivesebben a Somcsutó árnyas fája alatt vallának meg, hogy tudásban és emberi példában mit kaptak tőle.

No de ebben, a pedagógiai sikerekben gazdag életszakaszban is ott élt benne a vágyakozás a tudományos munka iránt. Ezt bizonyítja az ötvenes években fölbuzgó alkotó lendülete. Mert nemcsak ideális tudós-könyvtáros volt, hanem maga is szenvedélyes kutató, aki kiváló, sőt szenzációt keltő művekkel lépett a nyilvánosság elé.

Az ötödik magyar nyelvemlék, a Marosvásárhelyi sorok felfedezése a Koncz-kódexben, a reá bízott könyvtár múltját feltáró kutatások, a régi Marosvásárhely művelődési életével, műemlékeivel foglalkozó tanulmányok, iskolatörténeti bűvárlatok jelzik ennek a tudományos Őszikék-korszaknak legfontosabb állomásait. S ha ma friss alkotóerővel azt tervezi, hogy visszakanyarodik ifjúkora kedvenc témájához és kiadja Bethlen Gábor külpolitikájára vonatkozó, 1912-ből való párizsi anyaggyűjtését, voltaképpen egy hosszú tudományos életpálya belső szintetizálásának lehetünk a szemtanúi. Ifjúkori álmok bűvópataka tör a felszínre. S amikor a fiatalos akarást megtetézi évtizedek bölcs élettapasztalatával, arra is példát nyújt a fiataloknak, hogy az élet értelmét a közszolgálatban kell keresni.

Azoknak a nevében köszöntjük 80. születésnapja alkalmából e hasábkon, akik múltunk feltárását nemcsak szakmájuk szerint reájuk háruló feladatnak, hanem eszméikből következő belső szükségletnek tekintik. Nem kívánhatunk mást, mint jó egészséget s erőt eltervezett munkái bevégzéséhez; legyen továbbra is élő példája körünkben annak, hogy az egyenes tartású ember dereka a földdel pontosan kilencven fokos szöveget zár be. Se többet, se kevesebbet!

Benkő Samu

## Hatalmunkba keríteni a világot...

Nemhiába írták fel a régi görögök a delphi templom homlokzatára: gnothi seauton — ismerd meg tenmagadat. Nagy életigazságra figyelmeztet ez a bölcs mondás. Mert gondoljuk csak meg, önismeret, önértékelés nélkül az ember nem is lehetne társas lény, el sem indulhatott volna a szocializálódás útján. Hiszen csak akkor élhetjük bele magunkat a másik ember érzélem- és gondolatvilágába, örömébe, fájdalomába, ha mindezt saját élményeinkkel, tapasztalatainkkal vetjük egybe. Analógia nélkül nem azonosulhatnánk az embertársak gondjaival, bajaival, vágyaival, törekvéseivel, erkölcsi nézeteivel. Persze, az önismeret nem egyszer s mindenkorra adott, véglegesen lezárt valami, hanem folyamat, amely a külvilág megismerésének, a társadalmi szerepek, a kultúra rendszerének elsajátítási fokától függően bontakozik ki, mélyül és árnyalódik. Ezért mindig befejezetlen, örökös munkálkodás az önmegvalósításért, a személyiség gazdagításáért.

S ha az egyén számára életbe vágóan fontos az önmegismerés, mennyire döntő jelentőségű a nagyközösség, a nemzet, nemzetiség szempontjából. Társadalmi sikon még kötelezőbb tudnunk, mint az egyes ember esetében, hogy történelmileg merre tartunk, hogyan vesszük figyelembe a fejlődés objektív törvényeit, miként és milyen irányba mozgósítjuk erőinket. A tudományos társadalmi önismeret alapján kell számba vennünk, hogy a szocialista építés különböző szakaszaiban milyen gazdasági, művelődési, erkölcsi problémákkal találkozunk, milyen előre nem látott buktatók állják utunkat, milyen új jelenségekre kell magyarázatot találnunk.

Társadalmi önmegismerésünket, szociológiai gondolkodásunkat hivatott elmélyíteni a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája. A nemrég megtartott alakuló gyűlés résztvevői a párt főttkárának küldött üzenetükben a társadalmi jelenségek alkotó elemzésére, a mérész és eredeti gondolkodásra kötelezték el magukat, s egyben hangsúlyozták, hogy felszámolják a felületesség, a megcsontosodás és merevség minden mozzanatát a társadalomtudományi kutatásban.

A realista társadalomszemlélet minden híve csak örömmel köszönheti ezt a fogadalmat. Valóban, a szociológiai kutatások csak akkor szolgálhatják hatékonyan a társadalmi önismeret ügyét, ha új csapásokon indulnak el, ha — Nicolae Ceaușescu elvtárs szavaival — „a problémákat bátran megragadják, s a véleményeket marxista—leninista álláspontunkról... szabadon egybevetik“. Természetesen nem elhanyagolható kérdés: társadalomtudósaink mit kutatnak? Az élet lényeges jelenségeit-e, avagy időt és energiát pazarolnak harmad- és negyedrangú, vagy minden felmérés, vizsgálódás nélkül is evidens problémák vizsgálatára?

Ohatatlanul felmerül még egy másik kérdés is. Vajon a társadalmi gondolkodás gyorsabb ütemű kibontakoztatására elég-e a munka- és időigényes szociológiai szak kutatás? Nem kellene-e a szociográfiának, riportnak nagyobb feladatot vállalnia a valóság feltárásában, nem szolgálhatná-e illő módon a társadalmi megismerést? Igaz, egyesek úgy vélik, hogy csak a konkrét szociológiai felméréseknek, az interdiszciplináris vizsgálódásoknak van tudományos értékük. Talán nem tévedek, ha kétségbe vonom ez állítás meg-

alapozottságát. Az ankét, az interjú, a külső és belső megfigyelés, a monografikus felmérés tudományos értéke — ha megfelelő felkészültséggel és korszerű technikával végzik — vitathatatlan, s az idevágó kutatások nélkül a társadalmi önismeret tökéletesítése elképzelhetetlen. De legyen szabad emlékeztetnem arra, hogy Szalai Sándor akadémikus, a nemzetközi tekintélyű szociológus véleménye szerint az alaposan dokumentált riportnak is van tudományos értéke. (Jó példa erre Egon Erwin Kisch riporteri munkássága.) Hadd tegyem mindjárt hozzá, csak annak a riportnak, amelynek szerzője nem éri be a felszíni kapirgálással, hanem képes a lényegig hatolni, és felfedező kedvében a jelenségek társadalmi origójára is kíváncsi. Ehhez viszont szociológiai fogantatású gondolkodás, realista látásmód szükséges, és a mives íráskészségen kívül felderítő szenvedély, a konformizmust félrevető honpolgári bátorság.

Erdemes ezt hangoztatni, mert közgondolkodásunk csak akkor lehet szociológiai töltetű, ha társadalomtudósaink mellett — s az ő munkájukat kiegészítve — napisajtónk, hetilapjaink és havi folyóirataink az eddiginél jóval határozottabban igénylik szociografikus hajlamú íróink, riportereink csatasorba állítását.

A feladat nem kicsiny: százezrek és milliók mindennapi közgondolkodásában kell meggyökereztetni a valóságot pártos szigorral elemző látásmódot.

Hogyan is mondta Dürrenmatt? „Irní annyit jelent, mint a nyelv erejével hatalmunkba keríteni a világot.“

Mozgósítsák hát agyukat-szívüket írástudóink, s a toll erejével vegyék birtokukba a társadalmi valóságot.

Lázár József

## Variációk egy témára

(Szervátiusz Tibor Dózsa-változatai)

Szervátiusz Tibor fejlődésében döntő jelentőségük van a témáknak. Hangsúlyozott szerepet kapnak a művészi én megnyilvánulni-tudásában. Konkrét-ságukban is elvonttá, szellemivé, szimbolikussá válnak, s úgy kísérik végig a művész fejlődését, mint az önmegvalósulási szándék nagy próbatételei. Mint az öntörvényűség szűkreszabottságában szélesre tárulkozó lehetőségek. A művész arcvonásainak hordozói.

A modern művészetben eléggé háttérbe szorul s mind elvontabbá válik a téma. Legtöbbször csak a lényegre szorítkozik, s lesz Léte, Élet vagy Halál, esetleg Harc, Küzdelem. Szervátiusz Tibornál, úgy tűnik, több a konvenció, hiszen ő konkrétabb témákhoz kapcsolja mondanivalóit (Dózsa, Petőfi, Krisztus). De ez csak látszat. A megválasztott konkrétumok tartalmukban nála éppoly általános érvényűvé s így elvonttá válnak, mint az említett témák. Sőt, bizonyos értelemben még tágabbá. Hiszen, ha ezt a témát választaná: Halál, bizonyos mértékig megkötné a kezét. A Dózsa-problematika viszont magában hordja a lehetőségét akár a hősiesség, akár az életért való küzdelem, a szenvedés, a megpróbáltatás, a förradalmiság, keserűség, becsapottság és még sok probléma,

ezer árnyalat ábrázolásának. Nem valami hagyományos elkötelezettség, kötöttség terhét veszi tehát magára, hanem éppen ellenkezőleg: így ad szabad teret teljes lelkülete megnyilvánulásának. Így szabadítja fel — épp a kötöttség révén — önmagát, hogy azt, és csakis azt mondja el, amit az adott téma-komplexumba akkor, fejlődésének, pályájának abban a korszakában törvényszerűen beleláthat, beleérezhet, behihet.

A Dózsa-téma csak egyike a művész visszatérő problémáinak. Épp annyira foglalkoztatja az Ady-komplexum is, s újabban kezd melléjük nyomulni a Krisztus- és a Petőfi-látomás. De valószínű, hogy nem fog megállni az eddigi egyetlen Bartók-portrójánál vagy a két Móricz-fejnél sem. Mint „témák“ számára még kiaknázatlan életérzés lehetőségét hordják magukban...

Első Dózsját 1953-ban, IV. éves főiskolai hallgató korában készítette. A népvészért ábrázolta, amint kezében karddal áll. Itt még hagyományos a témához való viszony, nagyobbára igazodik az akkori idők igényeihez. A második változatról is — mely vázlatban maradt — nagyjából ezt mondhatjuk el. Emlékműnek tervezte, a lóháton ülő vezér eskütelét szándékozott ábrázolni, meglehetősen konvencionálisan. Mesterségbeli probléma — lovas emberi alak — megvalósítása. Valami kevés, az 50-es évek realizmus-igényében fogant mondanivalóval... Főiskolai diplomamunkának szánta. S mert nem kapta meg hozzá a beleegyezést, akkor kezdte igazából foglalkoztatni a „téma“.

— Nagyon el voltam keseredve, egy délelőtt mintáztam meg az ülő Dózsa első változatát — emlékezik a művész. — Majd konkrétabb formát adtam neki. A trónuson ülő Dózsját ábrázoltam, amint összeszorított szájjal viseli el sorsát.

Szenvedélyes erejű, rendkívül expresszív munka ez a terrakottában megfogalmazott szobor. Valóságos bálvánnyá, a csapásokat elviselő hőrosszá magasodik, amint ül hatalmasan feszülő, belső robbanástól telített nyugalmával, s a két karját eltorzult arccal marcangolják melléje omlott parasztjai.

Rodin ábrázolt néha ehhez fogható nyers realitással.

1956—57-től új korszaka indult ábrázoló művészetének.

— Megpróbáltam minden témának csak a fejét venni. Egyetlen arcba akartam sűríteni a lényegét.

Így lett az 55-ös ülő Adyból 56-ban az első Ady-fej, s ugyancsak ekkortájt formálódott meg az első Dózsa-fej is. S velük párhuzamosan egyre-másra születtek, nagyobbára fából, de néha kőből is, a parasztfejek. Mintha Dózsa népét ábrázolta volna bennük...

Kezdetben reális szemléletű fejeket faragott, részletekbe menő aprólékossgal. De itt már a kifejezésen van a fő hangsúly. Aztán — épp a még élesebb kifejezés érdekében — sikok közé zárt formákat alkot, elhagyja a részleteket, s csak a lényegre szorítókozás jegyében bontja ki a vonásokat. Ekkor keletkezett Dózsját keménynek, határozottnak mutatja. Ember ő, aki szenved. Fején ott a tüzes korona. (Egyébként ez az első tüzeskoronás változat.) De a szenvedések nem törték meg. S fájdalomában a meg nem bánás, a sorssai dacolás keserű példaképévé lett.

A 60-as évek elején még inkább a lényegre törve legömbölyödnek a formák, s a sikok helyét csiszolt simaságú felületek veszik át. Saját vallomása szerint nem érdekelte a portré-műfaj, de hozzáteszi: „mégis műveltem... ezek tulajdonképpen nem portrék, legalábbis a jelentés hagyományos értelmében. Szobrok. S ha a szobor szerencsés, úgy hosszú csinálás után és koptatás után

olyan lett, mintha úgy keletkezett volna, a kö maga Adynak, Móricznak, Bartóknak született volna az idők geológiai folyamataiban“ (Kritika, 1965. 9.).

A csiszoltság, a simaság mögé bezárt arcok szfinx-szerűvé lesznek, bennük kísérli meg a művész az alkotás örök törvényének megvalósítását: miként lehet a legkevesebb eszközzel legtöbbet elmondani. Úgy kifejezni, hogy a forma szinte feledtesse, kendőzze a felszint, s csak onnan bennről, a lélek mélyéről fesszüljön valami sejlő szépség, értelem, drámaiság és erő.

Közben fémdomborítással is kezdett kísérletezni. A felületmegmunkálás vibránsabb eljárásait próbálja ki fémben és fában. Reliefszerűen ábrázol, s úgy visz bele apró játékokat a felületképzésbe, hogy a nagy egységet továbbra is megtartja. Két Dózsa-fej őrzi ennek a korszaknak az emlékét. Egy drámai hatású és egy beszorítottabb. Mindkettőre fémből applikálja a tüzes koronát szimbolizáló gyűrűt. A gyökércsonkok a korona felett mintha lángnyelvek lennének. Torz megtestesítői a szenvedésnek. Ez a Dózsa már nem a sorssal való szembeszegülés szimbóluma. Hanem maga a sors. A beteljesedettség. A szenvedő lét ijesztő ágaskodása. Ez már nem is Dózsa, hanem a sokat megért, ezerszer és ezerszer megtépzott, újabb és újabb szenvedésekbe sodort emberiség vádló arca. Egy nagy művész győtrött szembenézése a világgal...

De Szervátiusz Tibor még ezzel sem mondta ki a végső szót. A téma továbbra is él.

Az utolsó fél évtized alkotópályáját fémkorszaknak is lehetne nevezni. Hegesztő eljárással alkotja újabb szobraiit. Kis absztrakciókon kezdte, majd mind igényesebb és igényesebb feladatokat oldott meg.

— Amikor a hegesztőpisztolyt vettem, kísérleteztem, mit lehet. Fokozatosan találtam meg a magam területét, amit egyéninek érzek — vallja erről a szakaszáról.

Szamosújvári szökőkútfiguráin még csak pozitív formákat alakít. Egyéniségét akkor kapja meg igazán, amikor kezdi variálni a pozitív formát a negatívval. Bámulatos expresszív hatásokat ér így el. Drámai liktetést visz az elvont formába. Csontváz-realizmussal. Idegszál-vibrációval.

A fém-Krisztus valóra váltott mű. Mind méreteit, mind mélységét tekintve monumentális alkotás. S most melléje magasodik a másik.

Dózsa.

Az értelmetlen szenvedés sugárzik a félig-kész szobor arcáról. Ágaskodnak a miértek. A kérdőjelek és felkiáltójelek. Lét és nemlét viaskodik ebben a monumentális figurában. Lógó húscsafatok, szétálló bordák, tragikus harsogás.

A keresztrefeszített Krisztus mellette nyugalmat áraszt. Zárt beletörődést. Megkérdeztem Szervátiusz Tibortól: merre tovább?

— Ez, amit most csinállok, olyan hatalmas munka, hogy egyelőre nem is gondolkozom új kompozíciókon... Mindkét irányban szintetizáltam az elképzeléseimet, s szándékozom majd folytatni ezt is és azt is... De hogy a drámaiságot miként tudom tovább fejleszteni, tovább fokozni, arra kíváncsi vagyok jómagam is...

Gazda József

## Románia semlegességi törekvései a második világháború kezdetén

1939. szeptember 6. Alig néhány nappal a nácik Lengyelország elleni agressziójának kirobbanása után a rádióállomások és a sajtó hírül adta a világnak, hogy Románia elhatározta: „A legszigorúbban tiszteletben tartja a semlegesség ama szabályait, amelyeket a hadviselő államokkal kötött egyezmények leszögeztek.” A megfogalmazás kétértelmű volt; úgy is lehetett értelmezni, mint a hágai egyezmények alapján kinyilvánított semlegességet, de úgy is, mint a nem-hadviselés állapotát. Egy viszont tény: Románia, amelyet Délkelet-Európában a nyugati hatalmak leghűségesebb szövetségesének ismertek, amely szerződéses kapcsolatban állt Lengyelországgal, s amelyre, akár csak Lengyelországra, kiterjedt az angolok és franciák nyújtotta biztosítékok rendszere, a megpróbáltatások e nehéz perceiben nem csatlakozott Párizshoz és Londonhoz.

A háború kitörését megelőző s előkészítő drámai fordulatok után Románia menedékkeresése a semlegességben nem lepte meg túlságosan a nemzetközi politikai köröket és a közvéleményt. E tett indítéka és jelentősége azonban sok mai embert is foglalkoztató rejtély maradt, s a második világháború történetírásában napjainkig vitatkoznak róla. Számos realista nézet alakult ki Románia semlegességével kapcsolatban, főleg azokra a kezdeményezéseire vonatkozóan, amelyek a „semlegesek tömbjének” megalkotását célozták közvetlenül a viláégés kirobbanását követő periódusban. Megfogalmaztak azonban olyan nézeteket is, amelyek — ha a tényekkel összevetjük őket — teljesen alaptalannak bizonyulnak. Eppen az objektív igazság csorbítatlan megismerése végett rendkívül fontos tanulmányozni Románia álláspontját a jelzett időszakban.

Románia semlegességének kinyilvánítása nem volt egyedi epizód 1939 nemzetközi politikájában. Ellenkezőleg, szervesen beleépült egy széles semlegességi áramlatba; ez legfőképpen azokat a kis és közepes nagyságú országokat fogta át, amelyek a két hadba lépő tömb érdekeinek ütközőpontjain vagy találkozási felületén terültek el. A semlegesség az agresszív nagyhatalmaktól való félelemből, a többi nagyhatalommal szembeni bizalmatlanságból fakadt, ez utóbbiaknak ugyanis nem sikerült megmenteniük az agresszió egyetlen áldozatát sem, ellenben hajlandók voltak veszélyes kompromisszumokat kötni a fasiszta államokkal. A semlegességet sok kis és közepes nagyságú állam saját függetlensége és integritása megőrzése szempontjából a legjobb megoldásnak tartotta. Az élet azonban bebizonyította: ez a menekülés a semlegességbe nem mentett meg szinte egyetlen ilyen országot sem.



Az akkori világ erőviszonyai olyanok voltak, hogy a semlegesek előbb-utóbb vagy az agresszorok áldozataivá váltak, vagy arra kényszerültek, hogy a két hadviselő tábor egyikéhez csatlakozzanak. A háborús gépezet könyörtelenül szétzúzta a semleges áramlatot.

Az 1939 szeptemberi semlegességi nyilatkozat jelentőségének realista értelmezéséhez a kulcsot a nagyhatalmak viszonyának fejlődése adja, ami erőteljesen befolyásolta a délkelet-európai térséget, továbbá e hatalmak érdekeinek játéka Romániában, és országunkra gyakorolt befolyásuk állandó, néha hirtelen változása, ami közvetlenül kihatott a román vezető körök bel- és külpolitikájára.

Románia, amelyet 1933-tól 1939-ig nem támogattak határozottan a nyugati szövetségesek, s amelyre egyre erőteljesebb nyomást gyakorolt a Reich és a tőle függő államok, kanyargós utat tett meg, ami országunk egyre nagyobb fokú elszigetelődéséhez vezetett nemzetközi síkon. A kollektív biztonság politikájának csődje kihatott Romániára is; ez megnyilvánult Nicolae Titulescu eltávolításában a Külügyminisztérium éléről, az 1939 márciusi román—német gazdasági egyezményben, a semlegesség szeptemberben történt kinyilvánításában. Persze nem minden, ami egymás után következik, áll oksági kapcsolatban, de ez esetben az ok—okozati viszony nyilvánvaló.

Románia külpolitikai helyzete a háború kitörésének előestéjén rendkívül nehéz és bonyolult volt. Bár országunk, akárcsak Lengyelország és Görögország, biztosítékot kapott az angoloktól és franciáktól, a román vezető köröknek figyelembe kellett venniük, hogy a nyugati szövetségesek — legalábbis egyelőre — nem tudnak hathatós támogatást nyújtani egy fasiszta-revizionista agresszió esetén. Egy angol—francia—szovjet egyezmény megkötésére irányuló tárgyalások — egyedül egy ilyen egyezmény biztosíthatta volna Romániának az agresszió katonai visszaverését — már a kezdet kezdetén dugába dőltek. Nem volt sokkal bátorítóbb a helyzet a közép- és délkelet-európai államokkal való szövetség tekintetében sem, hiszen Csehszlovákiát már leigázták, a kisantant megszűnt létezni, a Balkán-antant főleg Jugoszlávia ingadozó magatartása miatt nehéz helyzetbe került, Lengyelország későn ébredt a valóságra és kilátástalan helyzetben volt: nemhogy segítséget nyújthatott volna, hanem ellenkezőleg, őt fenyegette közvetlenül a hitlerista agresszió. A Szovjetunió felé irányuló közeledési kísérletek túl későn jelentkeztek, és döntő mértékben az angol—francia—szovjet kapcsolatok fejlődésétől függtek. Másrészt a Reichal kiépített kapcsolatok továbbra is elégtelenek voltak, bár márciusban aláírták a gazdasági egyezményt. A hitlerista agresszió veszélye napirenden volt, és a revizionista körök hangoskodása azt bizonyította, hogy nincs kizárva egy egybehangolt német—magyar—bolgár támadás lehetősége.

Mindez érthetővé teszi II. Károly és az egymást követő román kormányok külpolitikájának ellentmondásos magatartását a háborút megelőző hónapokban. Hivatalosan: ismételt udvarias nyilatkozatokat tettek Németország felé, amelyekben minduntalan kiemelték azt a tételt, hogy Románia „igazságos egyensúly-helyzetet” akar elfoglalni az összes nagyhatalmak között. Nem hivatalosan: rendszerint titkos tárgyalásokat folytattak és kapcsolatokat építettek ki a román kormány és a nyugati nagyhatalmak között, kikérték e hatalmak véleményét külpolitikai akcióik legtöbbször felől, ugyanakkor London és Párizs is kikérte a román kormány véleményét a legjelentősebb problémákkal kapcsolatban. (A Bukarest, Párizs és London közötti szoros kapcsolatok — amelyeket a szokásos diplomáciai úton, valamint hivatalos és nem hivatalos látogatásokkal tartottak fenn — közös irányvonalat eredményeztek olyan problémákban, mint például a határok, az angol—francia—török és az angol—francia—szovjet tárgyalások, Olaszország semlegesítése, a Balkán-antant fenntartása.)

Az ellentmondásos vonások megtévesztettek egyes történészeket, akik „a két tömb közötti ingadozás” politikájaként jellemezték Románia külpolitikáját a szóban forgó szakaszban. A valóságban nem volt semmiféle „ingadozás”. A román kormány továbbra is a Reichal és szövetségeseivel ellenséges álláspontra helyezkedett, s barátja volt Angliának és Franciaországnak, de a nemzetközi konjunktúra a legnagyobb fokú elővigyázatra készítette. El akarta kerülni a konfliktust Németországgal mindaddig, amíg nyugati szövetségesei nem nyújthattak Romániának hatékony támogatást, amíg el nem határozták magukat arra, hogy erélyesen visszavágyjanak az agresszor államok politikájára.

A román vezető körök ama törekvése, hogy külpolitikájukat a nyugati nagyhatalmak külpolitikája egészéhez kössék — főleg München után —, számos jól ismert negatív vonást is magán viselt. II. Károly a Reich iránti engedmények útjára vezette az országot, ami késleltette ugyan az agressziót, de növelte a fasiszta német imperializmus részéről fenyegető veszélyt: Románia gazdasági leigázását és politikai kiszolgáltatottságát.

A Román Kommunista Párt a leghatározottabban figyelmeztetett erre a veszélyre. A kor dokumentumainak és tényeinek tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az összes pártok és politikai csoportosulások közül a kommunisták álláspontja volt a leghaladóbb a külpolitikai problémákat illetően. Egyetlen párt vagy csoportosulás sem értette meg olyan világosan, hogy a béke és a népek függetlensége — a román népé is — döntő mértékben a kollektív biztonság megvalósításától függ, ez viszont a nyugati hatalmak és a Szovjetunió meg egyezésére épül. Egyetlen más párt vagy csoportosulás sem támogatta olyan határozottan és tisztánlátással a román—szovjet barátság ügyét, ami az ország biztonsága tekintetében a legjelentősebb tényező lett volna. Egyetlen párt vagy csoportosulás sem leplezte le olyan erélyesen a náci Reichnak és szövetségeseinek tett engedményeket, bármilyen formában jelentkezzenek is. Végül, egyetlen más párt vagy csoportosulás sem jutott el annak a ténynek a megértéséig, hogy a külpolitikát nem lehet elválasztani a belpolitikától, hogy a nép érdeke és az ország területi integritásának, a román nép függetlenségének a feltétele: helyreállítani az országban a demokratikus szabadságjogokat, olyan demokratikus rendszert kialakítani, amely alkalmas az energiák mozgósítására, a nemzeti ellenállás szervezésére.

A Román Kommunista Pártnak ez az irányvonala, amelyet rendíthetetlenül követett a második világháború kitöréséig, pozitívan hatott az összes demokratikus erőkre, a tömegekre s bizonyos mértékben az államvezetés egyes magasrangú tisztségviselőinek magatartására is. A háború kitörések azonban olyan irányelveket kapott a Komintern-től, amelyek megkövetelték a párt taktikájának megváltoztatását, s nem vették figyelembe a román valóságot. (A Komintern utasításai szerint a munkásegységfront és a népfront megvalósítása csak „alulról” lehetséges, és azt kellett volna fő célul kitűzni, hogy harcoljanak az angol—francia imperializmus ellen, amelyet a Komintern a háború kitörésében és az agresszió kiterjedésében bűnösnek tartott. Olyan körülmények között, amikor nőtt a Reich nyomása Romániára s ezzel egyidőben erősödött az országon belül a náci ügynökök tevékenysége, amikor hazánk függetlensége és integritása nagy veszélyben forgott, a Komintern utasításai károsan befolyásolták a román kommunisták arra irányuló harcát, hogy megszervezzék az egész nép ellenállását a fasiszmussal szemben. Alá kell húznunk azonban, hogy a helyzet ellenére a Román Kommunista Párt, amelyet megbonthatatlan kapcsolatok fűztek a munkásosztály, az egész lakosság érdekeihez, egy percre sem adta fel a harcot a belső és külső fasiszmus ellen. A romániai antifasiszták, antihitleristák becsülettel részt vettek abban a harcban, amelyet a világ ösz-

szes népei folytattak az agresszorok megsemmisítéséért, a demokratikus szabadságjogok védelméért, a haladásért.)

1939 augusztusának utolsó harmada és szeptember eleje újabb fordulatot hozott a nemzetközi életben. Szerterfoszlott az emberiségnek 1939 nyarán fogant reménye arra vonatkozóan, hogy létrejön a nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió szövetsége, s így gátat vetnek az agresszióknak, megakadályozzák a világégés kirobbanását.

\*

A nemzetközi helyzet alakulása — és főleg a nagyhatalmak politikája a náci hatalomra jutása után — döntően hozzájárult hazánk fokozatos elszigetelődéséhez. Ilyen feltételek között a bukaresti vezető körök előtt — a mellett a meggyőződés mellett, hogy egy esetleges konfliktus esetén Románia nyugati szövetségesei mellett hadba lép — kezdett körvonalazódni egy másik lehetőség is: időlegesen vagy véglegesen kívülmaradni a világégésen.

Nincs elegendő dokumentumunk annak a mozzanatnak a pontos megállapítására, amely a semlegesség eszméjének első jelentkezését jelzi, de kétségtelen, hogy ezt a gondolatot a müncheni egyezmény megkötésének előestéjén kezdték szélesebb körben vitatni a román vezető rétegek. 1938. szeptember 26-án Szinaján egy szűk-körű tanácskozást tartottak a király elnökletével, s ez kijelölte a körülmények meghatározta politikai irányelveket. A vita alapja az akkori külügyminiszter, N. Petrescu-Comnen jelentése volt. A miniszter Genfből tért vissza, ahol lehetősége nyílt arra, hogy széles körű eszmecserét és tanácskozást folytasson az összes szövetséges és baráti országok képviselőivel. Következtetései aggasztóak voltak: Anglia és Franciaország hajlandónak bizonyult arra, hogy feláldozza Csehszlovákiát, Románia és a többi, e tett súlyosságával tisztában lévő délkelet-európai állam minden közbenjárása ellenére; a tengelyhatalmak nyomása alatt álló és az angol-francia vezető körökből kiábrándult jugoszláv, görög és török vezetők úgy vélték, hogy lehetetlen a Csehszlovákia megsegítésére irányuló akció. Petrescu-Comnen így összegezte a jugoszláv kormány álláspontját: „Legyünk elővigyázatosak, lássuk, mit tesznek a nagyok. Egy általánossá váló háború esetén Jugoszlávia és Románia maradjon semleges, legalábbis kezdetben.” Miron Cristea pátriárka, a Minisztertanács elnöke — figyelembe véve a nyugati nagyhatalmak magatartását és a szövetséges balkáni országok fővárosaiban akkor uralkodó áramlatot — Petrescu-Comnen jelentéséből a következő konklúziót vonta le: „Őrizzük meg a semlegességet, ameddig csak lehet, építsünk ki több és jobb kapcsolatot mindenkivel.”

A miniszterelnöknek ezen az emlékezetes tárgyaláson megfogalmazott gondolata valószínűleg sohasem fogant volna meg, ha Nagy-Britannia és Franciaország reakciós körei nem kötötték volna meg a müncheni egyezményt. A Reich-ellenes angol- és franciabarát áramlat a román politikusok körében csaknem teljes egyetértésre talált, s ha a háború 1938 szeptemberében tört volna ki, akkor a két kis regionális szövetség bizonyosan bekapcsolódott volna az agresszorok elleni harcba. München után azonban kedvező légkör alakult ki a semlegességi tendenciák fejlődésére, ehhez csatlakoztak ilyen vagy olyan mértékben Grigore Gafencu, Ernest Urdăreanu, valamint a kormány, a Koronatanács és a kamarilla más tagjai. A jobbszárny egyes politikusai (köztük I. Gigurtu) igen hamar a szélsőjobboldal, a fasiszták álláspontjához közeledtek, s ezekkel együtt a Németország és Olaszország felé történő orientálódást hirdették. Egy évvel később, 1939 szeptemberében, amikor hangsúlyozódott Románia elszigetelődése, még a Reich olyan leghatározottabb ellenfelei is, mint Armand Călinescu, eljutottak ahhoz a következtetéshez, hogy

háza az adott helyzetben nem léphet be azonnal a háborúba Nagy-Britannia és Franciaország oldalán.

1939 augusztusának végén, amikor a háború kitörésének közelsége megkövetelte a romániai vezető köröktől az ország sorsára nézve döntő következményekkel járó határozatok meghozatalát, az említett áramlatok és tendenciák képviselői között rövid összetűzésre került sor Bukarestben. Călinescu miniszterelnök el akarta kerülni a semlegességi nyilatkozatot, úgy vélte, hogy a nem-hadviselés állapota jobban kedvez a nemzeti érdekeknek. Szeptember 4-éig védte ezt az álláspontot a kormány tagjainak többségével, sőt a palota köreivel szemben. Gafencu külügyminiszter viszont a semlegesség mellett foglalt állást, ami jelentősen befolyásolta a királyi diktatúra más magas rangú személyiségeinek az álláspontját. Károly király, aki az előző periódusban általában a Călinescu javasolta megoldásokat támogatta külpolitikai kérdésekben, hosszú tétovázás után csatlakozott a semlegességi nyilatkozat híveinek.

A Reich bukaresti képviselői a Lengyelország elleni agresszió kitörése előtti napokban mindent elkövettek, hogy kikényszerítsék Románia semlegességét és egy ilyen értelmű nyilatkozat kiadását. Így még 1939. augusztus 23-án Steltzer, Németország ügyvivője egy Gafencuval folytatott megbeszélés alkalmával arra akart biztosítékot kapni, hogy Románia megérti: „minden körülmények között teljesítenie kell azokat a kötelezettségeket, amelyek a román—német gazdasági szerződésből fakadnak“, vagyis szállítania kell a Reichnak azt, amire annak szüksége van: kőolajat, gabonát és más termékeket. Steltzer nem vetette fel nyíltan a semlegesség problémáját, de nyilvánvaló volt, hogy csak a semleges Románia szállíthatja Németországnak a két ország között megkötött gazdasági szerződésben megjelölt termékeket. Mintegy visszhangként erre augusztus 24-én Románia római követe jelentette: előző este a német követség körei azt sugallták: „...Románia adjon biztosítékokat a tengelyhatalmaknak s főleg Németországnak arra vonatkozóan, hogy jóindulatú, semleges magatartást fog tanúsítani e hatalmak iránt.“ Augusztus 29-én Gerstenberg ezredes, a Reich katonai attaséja egy Gafencuval folytatott megbeszélésen azzal fenyegetőzött, hogy Németország minden eszközt felhasznál, „akár repülők bevetését is“, hogy magának biztosítsa a román kőolajat. Később a Reich képviselőinek nyomása nőtt. Augusztus 31-én Fabricius követ kérte a miniszterelnöktől és a külügyminisztertől, hogy állítsa le a „Lengyelország és Németország között talán holnapra várható háborúra szánt“ fegyverzet tranzit-szállítását.

A birtokunkban lévő dokumentumok igazolják: a náci Reichnak a Lengyelország elleni agresszió kitörését megelőzően és azonnal az agresszió után számos oka volt arra, hogy biztosítsa Románia semlegességét. Elsősorban azért, mert Romániának a konfliktuson kívül maradása szavatolta a Reich további ellátását kőolajjal és más termékekkel. Másodsorban, mert így leszűkült annak a lehetősége, hogy a délkelet-európai államok részt vegyenek a háborúban, Berlin ugyanis nem volt érdekelt egy Balkán-front megnyitásával.

A Bukarestre gyakorolt közvetlen nyomással egyidőben a Reich felhasználta a bulgáriai és főleg a magyarországi reakciós körök tevékenységét is; ezek a szóban forgó időszakban egyre fenyegetőbben léptek fel Romániával szemben. Visszatüsköztek a román kormány békés javaslatait, amelyek Magyarország esetében egyenesen egy megnevezési szerződés azonnali aláírására vonatkoztak. A Reich ezzel arra kényszerítette a román kormányt, hogy jelentős katonai erőket összpontosítson Nyugaton és Délen, ami közvetve csökkentette a volt román—cseh határon állomásozó erők harci képességét.

A Lengyelország elleni agresszió megindítása 1939. szeptember 1-én, ami az emberiség története legpusztítóbb háborújának kitörését jelentette, mélységes aggo-

dalommal töltötte el a román népet. Az összes osztályok és társadalmi rétegek, politikai csoportosulások (kivéve a fasiszta és németbarát réteget) elítélték az agressziót, változatos formában fejezték ki szolidaritásukat a nehéz megpróbáltatásoknak kitett lengyel néppel. „A romániai kommunisták — írta az RKP KB központi lapja, a *Scinteia* — megbélyegzik Hitler gyilkos agresszióját a lengyel nép ellen, és harcolni fognak... a fasiszta és imperialista Németország ellen...” A hatóságok a vasúti munkások körében a német—lengyel konfliktussal kapcsolatosan kialakult hangulatra utalva szeptember 2-án jelentették: „E konfliktus következményeiről folytatott vitáinkban a munkások megelégedésüknek adtak kifejezést azért, hogy Franciaország és Anglia szolidaritását fejezi ki a Lengyelországnak nyújtott közvetlen segítséget illetően, amely akadályozta a náciizmus terjeszkedését. Meg kell jegyezni, hogy a vasúti munkások minden alkalommal ellenszenvüket fejezik ki Németországgal szemben.” Egy másik, szeptember 4-i feljegyzés kiemeli „a Lengyelország iránti együttérzés áramlatának uralkodó jellegét és a német akciók helytelenítését”. Ez a Reich-ellenes hangulat megnyilvánult az értelmiségiek, a parasztok s a különböző kategóriájú kisiparosok soraiban, a burzsoázia fontos köreibben.

A Reich félt attól, hogy Románia, bár még nem lépett be a háborúba, meglepetést okoz. Ez arra készítette Berlint, hogy újabb nyomást gyakoroljon, s arra kényszerítse a román kormányt, hogy írja alá a hivatalos semlegességi nyilatkozatot. Ezért Németország képviselői az ismételt tiltakozás módszeréhez folyamodtak a Lengyelországba irányuló angol—francia fegyverzet és missziók tranzit-szállítása miatt, s azzal vádolták a román kormányt, hogy megszegi a semlegesség szabályait.

Ilyen körülmények között Károly király elhatározta: Berlinbe küldi Ion Gigurtut, hogy tisztázza Románia álláspontját a hitlerista körökkel. Gigurtu feljegyzései érdekes részletekre világítanak rá azzal kapcsolatosan, hogy milyen körülmények között kapta ezt a megbízatást. Predeáln tartózkodott, amikor Armand Călinescu felhívta telefonon és sürgősen Bukarestbe hívta. Meglepetésére a fővárosban Ernest Urdăreanu tudára adta, hogy találkozni szeretne vele, még mielőtt Călinescuval beszélne. Gigurtu eleget tett Urdăreanu kérésének, s előbb vele találkozott. Beszélgetésükből Gigurtu arra következtetett, hogy Urdăreanu attól tart: Călinescu meghiúsíthatja németországi útját. Mi több: Urdăreanu arra kérte, tájékoztassa őt is a Călinescuval folytatott beszélgetés tartalmáról. Ezután kihallgatás következett a királynál Urdăreanu és Armand Călinescu jelenlétében. Előbb úgy tervezték, hogy a látogatás látszólag Gigurtu saját kezdeményezésére történjék, aki elmondja majd Göringnek „személyes” véleményét a semlegességről. Elénk viták után mégis arra a következtetésre jutottak, hogy helyesebb, ha Gigurtu a király nem hivatalos küldötteként megy Berlinbe.

A palotában lezajlott kihallgatás után Gigurtu azonnal fogadta Fabriciust, akit ügynökei már értesítettek Gigurtu megbízatásáról. Gigurtu nem részletezi a Fabriciusszal folytatott megbeszélés tartalmát. Talán arról tárgyaltak, hogy Armand Călinescu, akinek hajthatatlansága nyilvánvalóan zavarta a palota köreinek manővereit, bizonytalankodni kezd? Lehetséges, mivel nem sokkal Gigurtu Berlinbe utazása után Fabricius meglátogatta a miniszterelnököt, újra tiltakozott az országon keresztül Lengyelországba történő ember- és anyagszállítás miatt, és nyíltan kérte: „Románia tegyen semlegességi nyilatkozatot.” Călinescu méltóságteljesen visszautasította a Németország képviselője részéről jövő nyomást, és azt felelte, hogy „... Románia nincs abban a helyzetben, mint Svájc, Dánia és Hollandia”.

Ugyanazon a napon — 1939. szeptember 4-én — a román kormány elhatározta, hogy hivatalos nyilatkozatot ad ki, amelyben leszögezi: továbbra is az előző időszak békés politikáját fogja követni. A Koronatanács megvitatta az ország külpolitikai

orientációját az új körülmények között. A külügyminiszter előterjesztette jelentés kapcsán felszólalt számos királyi tanácsos, mint Arthur Văitoianu, Alexandru Vaida-Voevod, G. G. Mironescu, Nicolae Iorga, dr. C. Angelescu, Gheorghe Tătărescu, C. Argetoianu, Ballif tábornok és maga Károly király. A vitában részt vevők egyöntetűen elővigyázatosként értékelték a kormány politikáját, a semlegesség mellett foglaltak állást, és kérték egy ilyen értelmű nyilatkozat kiadását. A felszólalásokban azonban — legalábbis az árnyalatok tekintetében — nézetkülönbségek is jelentkeztek. Vaida és Mironescu például kérte a kormányt, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a nagyhatalmak, főleg Németország, adjanak biztositókat az ország semlegességének tiszteletben tartására. Argetoianu a Szovjetunióhoz való közeledés politikája mellett foglalt állást, Tătărescu kiemelte a nyugati hatalmakkal kiépített barátság tartósításának a szükségességét, Iorga patetikus beszédében pedig arra a következtetésre jutott, hogy „más politikát folytatunk, mint amilyent a szívrünk diktálna“. Ezek az árnyalati különbségek nem kerültek el Berlin figyelmét, akit ügynökei informáltak a Tanácsban lezajlott vitáról. Ezután a rádió és a sajtó rövid közleménye tudatta a Koronatanács által elfogadott semlegességi határozatot.

A kormány és a Koronatanács közleményét széles körben kedvezően fogadta a közvélemény. A caranisták — miként a hatóságok által szeptember 8-án összeállított jelentés rámutat — kifejezték ama reményüket, „...hogy ha a körülmények kedveznek, Románia hosszú időn át megőrizheti semlegességét. Ők mégis úgy vélték, hogy a jelenlegi közlemény időnyerésre törekszik, és alkalmas pillanatban a franciák és az angolok mellé állunk, azért, hogy a jövőben a zöld asztal mellett határaink sértetlenségét biztosíthassuk“. Ugyanaz a dokumentum így jellemzi a liberális körök véleményét: „A jelenlegi körülményeket figyelembe véve az ismert közlemény az országunk számára egyedül lehetséges megoldást fejezi ki. Amikor majd a frontok megváltoznak, akkor Románia határozata is más lehet.“

A Román Kommunista Párt a világegés kirobbanását azonnal követő időszakban pozitívan értékelte azt, hogy hazánk a háborún kívül maradt, újra felhívta a demokratikus és nem fasiszta erőket: egyesítsék erőfeszítéseiket a hitlerista veszély visszaverésére. Az RKP ugyanakkor kiemelte a Szovjetunióval kiépített baráti kapcsolatok jelentőségét, valamint a balkáni népek együttműködésének szükségességét, e népeket ugyanis „ugyanúgy veszélyezteti a fasiszta és imperialista agresszió, mint Romániát. A közös ellenség elleni fellépés megköveteli a Balkán-félsziget népei Balkán-antantjának létrehozását“.

Nicolae Titulescu, aki száműzetésében is mély aggodalommal figyelte az ország sorsának alakulását, hasonlóképpen úgy vélte, hogy az 1939 szeptemberi veszélyes konjunktúra idején a semlegesség volt az egyedüli megoldás. „Romániának — mondta Titulescu — a jelenlegi körülmények között azzal kell kezdenie, hogy semlegességi politikát folytat. De a semlegességnek olyannak kell lennie, mint a kristálytisza víz: át lehessen látni rajta. Mindenkinek tudnia kell, hogy valamelyik állam miatt maradt semleges.“ Titulescu fenntartásai azonban nem jelentették a lényeg bírálatát.

A szeptember 4-i és 6-i közlemények kedvező visszhangra találtak az országban, ami kétségtelenül igazolta, hogy létezett egy széles semlegességi áramlat; a konfliktuson kívül maradási az akkori feltételek között egyedül lehetséges megoldásnak tartották. Belépni a háborúba olyan pillanatban, amikor a román nép csak saját erejére támaszkodva állhat ellent az összehasonlíthatatlanul erősebb agresszornak, tragikus kaland lett volna. Ezzel szemben a semlegesség lehetővé tette, hogy Románia érintetlenül megőrizze erejét, hogy kivárhassa a kedvezőbb külpolitikai helyzetet. A később kibontakozó események távlataiból nézve a semlegesség

csak időlegesen és részlegesen érte el célját. A háború első szakasza katasztrofális következményekkel járt az angol—francia koalíció számára, a Reich viszont korlátlan hatalomra tett szert Délkelet-Európában, kénye-kedve szerint kiterjesztette uralmát Romániára is, s ez az ismert végzetes következményhez vezetett. De 1939 szeptemberében nehéz volt előre látni az események ilyen alakulását, és időt nyerni mindenestre a túlélés egyik eshetőségét jelentette.

A román nép, bár maga is nehéz helyzetben volt, bölcsen felhasználta a semlegesség nyújtotta lehetőségeket, sikerült támogatást nyújtania az agresszió áldozatául esett lengyel népnek. Románia a Lengyelország és szövetségesei között kiépített fő összekötő híd volt, amelyen keresztül fegyverzetet, lőszert, felszerelést, katonai személyzetet lehetett szállítani. A román nép barátként, nem pedig önző szomszédként viselkedett, bátran vállalta a Reich részéről jövő megtorlások kockázatát, vendégszerető házigazdaként fogadta a lengyel lakosság, a hadsereg és hatóság egy részét — beleértve a kormány tagjait és a köztársaság elnökét —, akik a menekülés tragikus napjait élték.

A német—lengyel háború egész időszakában Berlin állandóan presszionálta a román kormányt, amelyet nyíltan a Lengyelországnak adott segítségadás vádjával illettek. (Így például 1939. szeptember 16-án Fabricius „energikusan“ tiltakozott a román Külügyminisztériumnál amiatt, hogy megengedik a lengyel arany átmentését. Steltzer, Németország bukaresti ügyvivője hasonló tiltakozást nyújtott be azzal kapcsolatban, hogy a román hatóságok megkönnyítették a lengyel katonák Franciaországba való távozását. A náci *Frankfurter Zeitung* 1939. október 2-i számában sokat mondó címmel — *Elégtelen ellenőrzés Romániában* — éles kritikai hangú cikk jelent meg azzal kapcsolatban, hogy a román hatóságok túlságosan „elnézők“ a volt lengyel kormány tagjaival szemben.)

A Reich képviselői a különböző külföldi diplomatákkal folytatott beszélgetéseikben félreérthetetlenül kijelentették, hogy közeleg a leszámolás napja. Fabricius például, egy holland diplomatával, Boschrider van Rosenthallal folytatott beszélgetése alkalmával éles szavakkal bírálta Románia politikáját. Azzal vádolta a román kormányt, hogy „különös felfogása“ van egy semleges állam kötelezettségeiről, s megjegyezte, hogy a Reich ismeri „Románia minden mesterkedését, s Romániának sokkal hamarabb, mint gondolná, le kell mondania ezekről a mesterkedésekről“... Románia — tette hozzá Fabricius — nagy belső nehézségekkel küzd, „szinte teljesen elszigetelték, mivel olyan államokkal van körülveve, amelyek kevésbé barátságosan viszonyulnak hozzá, tehát nem maradhat továbbra is a szövetségesek eszéköze“.

Mihelyt a Reich keze felszabadult Lengyelországban, azonnal nagyobb figyelmet tudott szentelni a román problémának. Călinescu miniszterelnök meggyilkolása 1939. szeptember 21-én a közvetlen és közvetett döntések újabb sorozatát indította el, amelyeknek az volt a céljuk, hogy kimozdítsák Romániát régi szövetségi rendszeréből, hogy gazdaságilag és politikailag teljesen kiszolgáltatassák a német imperializmusnak.

Al. G. Savu

*Részlet az Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. égisze alatt megjelent könyvből. (Editura militară, 1969).*

## Művelődésünk a struktúra és a funkció összefüggésében

Egető kérdéseinket tűzte napirendre Gáll Ernő „a dialógus jegyében“ (*Korunk*, 1969. 12), a romániai magyarság szellemi műveltségében észlelhető aránytalanságoknak, a szellemi munka megosztottsága következtében egyre szűkebb körökben alkotók egymástól való elszigetelődésének, egyoldalú érdeklődésének, szakmai beszűkülésének aggasztó kérdéseit.

Nyomában kibontakozott sajtónkban az „irodalomközpontúság“ körüli vita. Ez a vita azonban, véleményem szerint, legalábbis ez ideig még — fontos rész-igazságok megfogalmazása ellenére — nem irányul a probléma lényegére. Nem volt szerencsés már az sem, hogy az első hozzászólók, Benkő Samu, Veress Zoltán, Kallós Miklós (*Korunk*, 1970. 1.), inkább csak tollhegyre tűzték a problémát, de behatóbb boncolgatására nem vállalkoztak. Már a szerkesztőség is elég fukaron szabta meg az első hozzászólások terjedelmét, s ez korlátozhatta, feszélyezhette a cikkírókat abban, hogy nézeteiket a kívánatos árnyaltsággal fejték ki. Bármennyire fontos megfontolásokkal és adalékokkal vonultak is fel a további hozzászólók, Páskándi Géza és Marosi Péter (*Utunk*, 1970. 9. és 11), a tulajdonképpeni problémákat eddig még körvonalazni sem sikerült. Az eddigi vitának talán a legjellemzőbb vonása az, hogy miközben a hozzászólók mind az irodalomközpontúság kérdését tárgyalják, azt — a szövegekből kiolvashatóan — eltérően, egyénien, ötletszerűen értelmezik. Igazi eszmecsere azonban — és nem félreértésekből táplálkozó polémia — csak akkor lehetséges, ha előbb tisztázzuk a fogalmakat, s azonos módon értelmezzük őket.

Az első közlemények inkább azzal az aggálllyal jártak körül az irodalomközpontúság kérdését, hogy ez egyoldalú táplálékra fogja a szellemi javak fogyasztóit, akiknek ezért hiányosak információik a természettudományok, a történelem, a szociológia, a filozófia köréből. El nem hanyagolható, de mégis csak másodlagos kérdés ez. Még azért is csinján bännék vele, mert a vulgarizálás vágányaira vezetne, ha a problémát csak erre korlátoznók. A probléma ilyenyszerű felvetése ugyanis esetünkben tulajdonképpen azt firtatja, hogy a különböző társadalmi tudatformák hogyan hatnak közvetlenül a társadalmi létre, érvényesülnek-e itt bizonyos kívánatos arányok a különböző tudatformák (tudomány, művészet, filozófia) között. Szimplifikáló szemléletről árulkodik ez a kérdé felvetés. hiszen köztudott, hogy — egészségesen funkcionáló szellemi életben — például a filozófia főként nem közvetlenül, hanem más tudatformák (nagy mértékben a szépirodalom) közvetítésével fejti ki tudatformáló hatását.

Eppen ebből a megfontolásból a hangsúlyt én szellemi életünk belső háztartásának a kérdésére helyezném, vagyis azt kérdezném, hogy a szellemi javak alkotói mennyire fogyasztói is más, szomszédos szellemi szférák termékeinek. Vagyis művelődésünk különböző szférái között megvan-e az a kívánatos, egymást termékenyítő kölcsönhatás, amely szellemi életünk egészének és minden egyes alkotórészének optimális tudatformáló hatékonyságát, a társadalmi tudatnak a társadalom létrehozására szolgáló alakító hatását a leginkább biztosítja.

Ezzel azonban mondanivalóm konklúziójához értem, mielőtt még elkezdtem volna az odáig vezető gondolatmenetet.

Alább egy még tavaly elkészült vitaindító referátumomat bocsátom közre — az írott szöveg igényeinek megfelelő teljesebb kidolgozásban. Referátumom problematikája a kibontakozó vitáéval azonos. Kiinduló pontja azonban más.

Míg az eddigi cikkek a kérdést a konkrét gyakorlati következmények problematikussága felől közelítik meg, az én írásom kiindulópontja az elméleti általános. A kérdés felgöngyöltése ezen az úton nagyobb teret kíván, és több türelmet az együtt gondolkodó olvasótól. Mert az igazsághoz sohasem vezet egyenes út, azt mindig csak kerülökkel lehet megközelíteni.



A kérdés, amelyre feleletet keresünk, nemzetiségi művelődésünk, szellemi életünk működésének, hatékonyságának a kérdése. Milyen feltételek biztosítják optimális hatékonyságát, mi okozhatja funkció-zavarait?

1. Kiindulópontunk: a társadalmi tudat — a társadalmi lét eszmei tükröképe, amely tulajdonképpen nem más, mint a társadalom szellemi élete a maga egészében.

A primitív társadalmak ösközösségi differenciálatlanságának még egy tagolatlan és összerosódó közösségi tudat felel meg. Ám e tagolatlanságban, egymással összerosódva ott szunnyadnak már csirái a később differenciálódó tudatformáknak: empirikus ismeretek és animisztikus képzetek, az együttélés alakuló szabályai és a művészi alkotás készsége — mindez egymásba mosva, felbontatlanul — a primitív ember vilásképe, a valóságban való tájékozódást szolgáló kezdetleges szellemi térképe a világnak.

Ez differenciálódott a termelőerők fejlődése, a munka differenciálódása, a társadalom osztálytagozódása nyomán. Kiváltképpen annak a nyomán, hogy az osztálytársadalommá fejlődésnek e folyamatában a korábban egységes munka széthasad fizikai munkára és szellemi munkára, s ettől kezdve a szellemi művelődés volta-képpen a kétkézi munka terhe alól felmentett, a szellemi alkotáshoz szükséges szabad idővel rendelkező kisebbség kiváltsága lett. A társadalom belső tagolódásának, differenciálódásának, strukturálódásának megfelel tehát a társadalmi tudat (a társadalom szellemi élete) belső tagolódása, differenciálódása, strukturálódása, mert a társadalmi tudat mint tükrözés ontológiai értelemben másodlagos, származtatott, végső soron a társadalmi lét által meghatározott. Ennek mozgása, változása tükröződik a társadalmi tudat változásaiban. Ám ez a társadalmi tudat, a szellemi élet korántsem passzív árnyéka a változó létnek, hanem a társadalmi létre tevékenyen visszaható tényező, a társadalom egészének mozgásában, alakulásában, fejlődésében funkcionális szerepet, például az anyagi lét objektíve adott lehetőségei megvalósításában kezdeményező szerepet betöltő tényező, szerves, elidegeníthetetlen része a társadalmi élet egészének.

2. Hogyan differenciálódik a társadalmi tudat (a társadalmi lét differenciálódásának a hatása alatt)?

A társadalmi tudat tagolódásának tárgyalásakor megkülönböztetnek egymástól egy *vertikális tagolódást*, amely a társadalom osztálytagozódásának tükrözéseként, különböző hangsúllyal és intenzitással a szellemi szféra minden részlegén végighúzódik, világnézeti-ideológiai alapon osztva meg és állítva szembe egymással az egész részeit; és egy *horizontális tagolódást*, amelyben a társadalmi tudaton belül felismerhető szereposztás, a szellem munkamegosztása valósul meg. A marxista szakirodalom mind a vertikális, mind a horizontális tagolódáson belül megkülönbözteti a spontán és amorf társadalmi pszichét és az ezt maga alá rendelő, a tudatosság magasabb szintjén szerveződő ideológiákat (például: burzsoá ideológia, proletár ideológia), illetve a más-más hangsúllyal bár, de egyaránt teoretikus igényű *társadalmi tudatformákat* (vallás, erkölcs, politikai tudat, művészet, tudomány, filozófia).

Az egymást merőlegesen metsző, kétféle tagolódás közül filozófiai szakirodalomunk a vertikális, ideológiai-világnézeti tagolódás kérdéseit tárgyalja behatóbb módon, lényegbevágóbban. S ennek megfelelően a köztudatban is ez a kérdéskör a tisztázottabb. A másik, horizontális differenciálódással foglalkozó passzusok már inkább leíró, mint elemző jellegűek. Ezért aztán ez utóbbi tanulmányozása az ígéretesebb és a sürgősebb is egyben. Mégpedig elsősorban a mi számunkra, minthogy az itt kínálkozó elméleti tisztázások szocialista művelődésünk időszerű kérdéseinek megoldásában lehetnek segítségünkre. Ezért a továbbiak során e horizontális tagolódás néhány fontos kérdésének vizsgálatára szorítkozom.

Tárgyam további szűkítésének megokolására még a következőt jegyzem meg: a szellemi élet színezésében, tónusának meghatározásában el nem hanyagolható szerepet tölt be a társadalmi psziché, mégis szakirodalomunkban ez talán a leghiányosabbban feltérképezett terület. Ám e fontos és érdekes szféra mégiscsak alarendelt szerepet tölt be a modern társadalmi tudat struktúrájában. A társadalmi tudat egészének funkcionálásában mégis a tudatformák rendszere a kulcsfontosságú. Ezért a továbbiak során ez utóbbira szűkítem a vizsgálatás körét, mellőzve itt a társadalmi psziché problémakörének tárgyalását.

3. A marxista irodalomban ma már kellőképpen tisztázódott, hogy a szellemi élet differenciálódásának eredményeként elkülönült társadalmi tudatformákban a társadalmi gyakorlat eltérő területeiről felhalmozott tapasztalat szerveződik olyan sajátos szellemi képződménnyé, amely az ember különböző területeken kifejtett

gyakorlati cselekvése számára nyújt tájékoztatást. E tudatformák egymástól eltérő jellegzetessége éppen abból következik, hogy az emberi gyakorlat más-más szféráinak tartalma, jellege szerint különböző tapasztalata kristályosodik bennük, eltérő funkciójuknak megfelelő eltérő szerveződésben, struktúrában.

Már jelentőségénél jóval kisebb súllyal, inkább csak futólag utalnak különböző szerzők az előbbiekből folyó olyan fontos következményre, hogy az egyes tudatformák mozgásának, fejlődésének immanens törvényszerűsége, viszonylagos önmozgásuknak ritmusa, jellegzetessége éppen eltérő tartalmuk, funkciójuk, struktúrájuk, valamint a szellemi szféra egészében elfoglalt sajátos helyük, más tudatformákhoz és a társadalmi léthez való közvetlenebb vagy közvetettebb kapcsolódásuk következtében különböző.

Az eszmék viszonylagos autonómiájáról szóló ismert, nagy horderejű, de az általánosság szintjén megrekedt marxi tételt éppen az ilyen irányú vizsgálódások tölthetnék fel új, konkrét tartalmakkal.

Ez idő szerint azonban, még csak a fenomenologikus leírása is ritka az olyan jelenségeknek (inkább csak spontán tapasztalatunk van róluk), hogy egyazon szellemi szféra különböző tudatformáinak (például tudomány, erkölcs, vallás) egyidejű mozgása nemcsak ritmusában, hanem irányában is eltérő lehet. Márpedig ebből az következik, hogy nemcsak társadalmi lét és társadalmi tudat között adódnak esetenként eltolódások, aszinkroniák, ellentmondások, hanem a társadalmi tudaton belül, annak egyes, viszonylag autonóm területei, a társadalmi tudatformák között is. Ez pedig rendkívül fontos szempontnak ígérkezik éppen a társadalmi tudat struktúrájának, mindenkori strukturálódásának és ezzel összefüggő működésének jobb megértéséhez. Hangsúlyozzuk: ezeknek az összefüggéseknek a tudatosítása útján a társadalmi tudat tagolt egészének bonyolult és ellentmondásos működése látszik az eddigieknél sokkal egzaktabb módon megragadhatónak.

4. Ezzel valójában csak elérkeztünk a struktúra tulajdonképpeni kérdéséhez. nemhogy kimerítettük volna. Témánk hagyományos tárgyalási módja rendszerint megelégszik azzal, hogy a társadalmi tudat általános és globális jellemzése után az egyes tudatformák leírását, jobbik esetben felépítésük, jellegük, szerepük önmagában vett elemzését adja. Ez a tárgyalási mód akaratlanul is azt sugalmazza, hogy a tudatformák elkülönült, önálló egységekként működnek. Holott a tudatformák a jelzett aszinkron mozgásuk során kölcsönösen hatnak egymásra, tehát mindegyik hat és visszahat (mégpedig nem szükségszerűen egyforma intenzitással). Alapvetően fontos megállapítás következik ebből. Az, hogy a kölcsönhatások szövevényében a tudatformák rendszere mint egész, az egyes tudatformák pedig mint az egésznek egymást kiegészítő és egyben egymást módosító részei funkcionálnak.

Ez pedig tökéletesen megfelel annak a szintetikus meghatározásnak, amely szerint: „a struktúra olyan egymással kölcsönösen összefüggő részekből álló egész, amely csupán a részeknek egymáshoz és a részeknek az egészhez való viszonyában az, ami”. Következik ebből az is, hogy 1. az egész több, mint a részek összege, mert nem csupán elemek halmaza, hanem azok organikus rendszere, de következik az is, hogy 2. az egyes elemek (tudatformák) többek önmaguknál vagy legalábbis nem teljesen azonosak önmagukkal, tehát csak önmagukban nem értelmezhetők kielégítő módon.

Ennek következménye az is, hogy a társadalmi tudatnak a létet változtató visszahatása tulajdonképpen áttételesen, közvetítések útján történik. Nem csupán arról van itt szó, hogy az eszme közvetlenül az egyének, tömegek tudatát alakítja és ezzel cselekvésüket. Már a tudatformák egymás közötti kölcsönhatása sem más, mint áttételezés és közvetítés, úgy hogy a társadalmi tudatnak mint egésznek a létre való visszahatása a differenciált társadalmi tudat belső egymásra hatásának az eredőjeként érvényesül. Ennek során az egyes tudatformák közvetlen tudatalakító szerepe között igen nagyok az eltérések.

Például az a jelentős súly, amellyel a filozófia a szellemi élet valóságalkotó funkciójában részt vesz, nem mutatható ki közvetlen hatásában — ami általában csekély. A filozófiai gondolat mindig az oldottabb formák (például az irodalom) közvetítésével hat a szélesebb rétegekre. És ez csupán az egyik aspektusa annak a bonyolultabb összefüggési rendszernek, amiért például az irodalom társadalmi funkciójáról csak az irodalomnak a szellemi szféra egészével való összefüggésében tudhatunk meg érdemlegeset. (Ilyen különbségek vezethetnek a szerepek egyoldalú értelmezéséhez, kizárólagosságra, hegemóniára töréshez, sűrűlódásokhoz és elzárkózáshoz, egészségtelen légkörhöz, funkciózavarokhoz a szellemi élet válság szakaszaiban.)

5. Persze az egyes tudatformák külön-külön való tanulmányozásának is van viszonylagos jogosultsága mint mozzanatoknak a megismerés folyamatában. Azért, hogy az így behatóbban megismert részekből, gondolatban újra felépítve az egészét, jobban megértsük annak bonyolult, a részek kölcsönös feltételezettsége eredőjeként meghatározott működését.

Az ilyen, egy-egy tudatformára irányuló részvizsgálat aztán — ha a vizsgált tudatformát magát is strukturált egységnek tekintjük — csattanós igazolását szolgáltatja itt kifejtett egész-szemléletünknek. Kiderül, hogy minden egyes tudatforma sajátos struktúrájába valamely szinten — periférikusabb vagy kevésbé periférikus alkotórészként — beépülnek és az adott tudatforma szerves részeként működnek az összes többi tudatforma bizonyos sajátos elemei. A tudomány például mint társadalmi tudatforma nemcsak filozófiai elveket, esztétikai és erkölcsi elemeket tartalmaz, de olyan mozzanatokat is — a hipotézis mint még igazolatlan feltevés esetében —, amelyekkel analóg tartalmak a vallásban is felfedezhetők. A hit is igazolatlan — igazolhatatlan — feltevés. Persze ez a példa csak azzal a fontos megszorítással használható, hogy az analógia merőben formális, mert a tudományos hipotézis racionális jellegével és más funkciójával elvileg különbözik attól, amihez itt hasonlítottuk.\*

Jellemző, hogy a társadalmi tudattal foglalkozó, de a struktúra-elemzés módszerét mellőző, voltaképpen metafizikus szemléletű dolgozatok szinte észre sem veszik az egyes tudatformáknak ezt a számunkra nagyon is beszédes átfedését, egymásba épülését, egymásba ágyazottságát, amely pedig szerves összefüggésűeknek, szűkségszerű együttműködésüknek, strukturáltságuknak legnyilvánvalóbb bizonyítéka. Másrészt éppen ennek az egymásbaágyazottságnak az ismeretében válik igazán érthetővé, hogy a különböző tudatformák aszinkrón mozgása hogyan idézhet elő feszültségeket, végtelen esetekben konfliktusokat a társadalmi tudat egészében, hogy a struktúra ilyen feszültségei hogyan vezethetnek funkciózavarokhoz, az egymásrautalt részek közötti közlekedés eldugulásaihoz, a közlekedőedény-rendszer gyűrődéseihez, trombózis-veszélyhez a szellem vérkeringésében.

\*

6. A tudatformák rendszerének mint funkcionáló struktúrának a vizsgálata nem csupán elméleti érdekességeket kínál. Szocialista szellemi kultúránk természetének és követelményeinek jobb megértéséért, szellemi életünk fejlődésproblémáinak tudatosításáért vélem égetően időszerű feladatnak.

Egy társadalom, egy nép, egy nemzetiség szellemi életének harmonikus fejlődése, ellenállóképessége, életerege nagymértékben annak függvénye, hogy a tudatformák rendszere optimális hatékonysággal működik-e. Ez a rendszer — láttuk — a társadalom szellemi szükségleteinek megfelelő, tagolt egészként funkcionál. Optimális hatékonyságának feltétele a részek harmonikus, egymást serkentő együttműködése, termékenyítő egymásrahatása.

Lehetséges-e ilyen optimális hatásfokú harmónia? Antagonisztikus osztálytársadalomban tartósan nem lehetséges. Az osztályantagonizmusok, a társadalom osztályszerkezetében kifejlődő feszültségek, konfliktusok a szellemi szférában nemcsak vertikális, ideologikus (tartalmi) tagolódáshoz és konfrontációhoz vezetnek. Végső soron az osztálytársadalmak objektív ellentmondásaira, válságaira vezethetők vissza a horizontális tagolódásnak, a tudatformák rendszerének aszinkrón mozgásai is. Ezek kezdetben csupán aránytalanságokat, enyhébb egyensúlyzavarokat okozhatnak. Bizonyos kritikuss határpontok túlléptével pedig a struktúrafeszültség olyan fokát (az összekapcsolódások torzulásai, törései, a közlekedő csatornák elzáródásai), amely már a szellemi élet válságszakaszait, a társadalmi tudat funkciózavarait idézi elő.

Ilyen funkciózavar következményei szellemi kultúránk válságának azok a tünetei, amelyeknek néhány mozzanatát az utóbbi években gyűrűző „két kultúra“-vita tárta fel.

\* Eppen abból a felismerésből kiindulva, hogy például a legegzaktabb természettudományba is szervesen beépülnek más tudatformák (filozófia, erkölcs művészet és a többi) elemei is, elhibáztunk tartom az 50-es évek marxista szakirodalmában elterjedt ama furcsa megkülönböztetést, hogy a természettudományok, illetve azok egzakt része, „nem-felépítményi jellegű” lenne. E különös megkülönböztetés esetében a dogmatikus gondolkodásra oly jellemző eljárástól, egy részizagság egyoldalú abszolutizálásáról van szó, mely művelethez nem is egy tudatformát (a tudomány), hanem annak is csak egyik felét (egzakt természettudomány) kiemelték a szellemi szféra egészéből, és még ezt is tovább osztották (egzakt rész — nem felépítmény jellegű, értelmező rész — felépítmény jellegű).

A tudatformák aszinkrón mozgása, koronként más-más tudatforma monopolisztikus uralmi helyzete az adott kor uralkodó osztálytörekvéseivel függ össze. Azzal, hogy egy adott osztályérdek érvényesülésének éppen egy adott — az érdekelt osztály által előnyben részesített — tudatforma felel meg leginkább. Ilyen előnyben részesített (preferenciális), tehát uralkodó tudatformája a középkornak a vallás, a reneszánsznak a művészet, a XVII—XVIII. századnak a spekulatív filozófia, a fejlett kapitalizmusnak a tudomány. A tudatformák aszinkrón mozgása pedig közelebről úgy érvényesül, hogy a kor preferenciális tudatformájának kizárolagosságra törése szorítja — különböző mértékben — a perifériára, itéli különböző arányú lemaradásra a többi tudatformát (lásd Marx észrevételét a kapitalizmusnak a költészet számára kedvezőtlen társadalmi éghajlatáról).

Amikor valamely társadalom uralkodó osztálya az érdekeinek, szükségleteinek legmegfelelőbb tudatformát előnyben részesíti, ezzel annak mintegy konjunkturát biztosít — a többi rovására. Ilyen helyzet következménye, hogy oda áramlik az adott társadalom szellemi alkotó energiáinak nagyobb, illetve értékesebb része. Valamely kultúra vallásközpontúsága, tudományközpontúsága vagy irodalomközpontúsága tehát nem azt jelenti, hogy ezek a (központi) tudatformák egyben közvetlenül és a leghatékonyabban alakítják a tömegek tudatát, ez történhet más tudatformák közvetítésével is, de mindenképpen jelenti azt, hogy a szellemi alkotó energiák nagyobb, értékesebb részét (a hangsúly itt az értéken és nem a mennyiségen van) az uralkodó tudatforma köti le, és ezzel az adott kultúra egészének a jellegét is meghatározza.

7. Az osztálytársadalmak évezredei során tehát a szellem birodalmában az abszolútizmusra törekvő monarchikus elv uralkodott, koronkénti trónfosztásokkal és új fejedelem trónra emelésével. Preferenciális és alárendelt, uralkodó és alattvaló tudatformákkal (a középkori „ancilla theologiae“-elvben ez még nyíltan kimondatik), egyenlőtlen fejlődéssel és egyensúlybomlással, és végső soron a szellemi élet válságaival, funkciózavaraival.

Úgy tűnik azonban, a szocializmus térhódításával, a társadalmi antagonizmusok eltűnésének mértékében, érik immár az eszme új, forradalmi honfoglalásának a ideje, alakulóban a szellem republikája, ahol az alá- és fölrendelések hierarchiája helyett a modern, szocialista emberi élet nélkülözhetetlen szellemi szükségleteit kielégítő tudatformák harmonikus, kölcsönösen egymást serkentő, termékeny együttműködése biztosítja a szellemi élet optimális hatékonyságát.

Forradalom? A monarchia megbuktatása, a szellem köztársaságának kikiáltása? Beszéljünk nyíltan: a tudomány trónfosztásáról van szó? Kétségtelenül valami ilyesmiről, ám ezt a fordulatot legalább oly találoán nevezhetjük a tudomány felszabadításának is. Mert más volt az a tudomány, amely a XVII. században Bacon és Descartes eszméivel vívta szabadságharcát a középkori vallás és oltalmazója, a skolasztikus filozófia ellenében, és más, sajátos módon fonákjára fordult tudományt emelt trónra a XIX. századi polgári művelődés pozitívista szelleme. A pozitívizmus úgy kiáltotta ki Szellemország fejedelmévé a tudományt, hogy metafizikus szemléletének szellemében előbb sajátosságának végtelenségig vitt abszolútizálásával kiiktatott köréből mindent, ami a tudomány struktúrájába más tudatformákból épült be, így az erkölcsi és filozófiai mozzanatokot is. Ennek során megtiltotta neki — agnoszticista ismeretelméletének követelményei szellemében — lényeges funkciójának, világnézeti funkciójának gyakorlatát: úgy ültette trónra, hogy előbb kiherélte.

Kár érte. Mert kétségtelen: kívánatos a külseje, csak immár férfierő híján való. A szellem birodalmában azóta egy eunuch uralkodik. Látványos hódításai igazából — az emberi integritás szempontjából — talmi látszatok. Az ember nem gazdagodik, hanem éppen szegényedik általuk. Érzelmi életének elsivárosodását, a szakbarbárság eluralkodását, az emberi alkotóerőnek a tömegpusztító fegyverekben való apokaliptikus elidegenedését tarthatja számon a következmények között.

Kínálkozik itt az ellenvetés: mindezt talán mégsem a tudomány zsarnoksága, hanem a kapitalizmus emberellenes jellege okozta. Valóban így van — végső soron. Csakhogy a szellemi élet szférájában mégiscsak ez a miskárolt tudomány bizonyult skrupulustalanságával a kapitalizmus — minden imperializmus és militarizmus — leghasználhatóbb eszközének akár a profit növelése, akár hatalma kiterjesztése tekintetében.

Eközben a tudomány — beláthatatlan gyakorlati következményű teljesítményei révén — valóságos világhatalommá vált, korunk legellentmondásosabb arculatú, legnagyobb hatalmává. A modern tudomány olyan humanista jelesei — mint

amilyenek Einstein, Szilárd vagy Pauling — részéről ismételt hangoztatott aggályok figyelmeztetnek a legnyomósabban arra, hogy okkal nyugtalaníthat ez a hatalom mindaddig, amíg az egzakt tudományt a szellem más szférái iránti közömbösség jellemzi, amíg a tudomány és az emberközpontú filozófia, művészet, erkölcs közötti szerves és tartós kölcsönhatás helyre nem áll. Ezért állíthatjuk, hogy a tudománynak ama képletes trónfosztása valós tartalmában a tudomány igazi emancipációja, igazi rendeltetéséhez való visszatérése lesz — a szocialista humánumban.

8. Hazánk (s vele egész Kelet-Európa) része annak az egésznek, amelynek szellemi életében a tudomány az uralkodó tudatforma. Része, de a perifériáján elhelyezkedő része (nem is annyira a földrajzi, mint inkább a történelmi értelemben vett periféria), s ez nálunk tovább bonyolítja a szellemi élet ellentmondásosságát.

Európa nyugati részén a polgárosodás klasszikus korában — a reneszánsztól a XIX. század közepéig — végső soron a rohamosan és általában arányosan fejlődő gazdasági alap, közvetlenebbül pedig az ezen kiépülő intézményes keretek biztosították a szellemi alkotó energiák arányos, egymást kiegészítő eloszlásának a lehetőségét. Ennek során mindinkább igazolódtott a tudomány (egzakt és alkalmazott tudományok) megkülönböztetett jelentősége a polgári (gazdasági, termelői) gyakorlat számára, s a XIX. század közepétől — az ismert agnoszticista megkötések árán — már a rendszer preferenciális tudatformája, melynek különleges és tartós konjunktúrája a szellemi alkotóerők nagyobbik részét köti le, vonzza magához, mindinkább növekvő mértékben.

A mi újkori művelődésünk kialakulására éppen az iparosodás, a polgárosodás megkésettisége és az ezzel járó feszültségek, például a társadalmi-politikai kérdések mindig nyugtalanító megoldatlansága nyomták rá bélyegüket. Abban a szellemi erőterében, amelyet ilyen feltételek szabtak meg, szűkebb skálán s a klasszikustól eltérő megoszlásban érvényesülhettek az alkotó energiák. A gyakorlati valóság gyérebber ingerei következtében keskenyebb, egyenetlenebb és periferikusabb a tudomány sávja (e fogyatékoság két ellentétes, de egyformán provinciális kompenzációs formája a gógós lenézés, illetve a fetiszáló tiszteltetés). A művelődés súlypontjába — minőségi és mennyiségi jegyeivel egyaránt — az irodalom került, mert ez az alkotási forma nyújtott leginkább módot arra, hogy az alkotó nemcsak elégtételt vegyen a mostoha valóságon — a képzélet, az indulat, az érzelem síkján. Művelődésünk történelmileg meghatározott irodalomközpontúsága, irodalmunk líralközpontúsága — vagyis az, hogy a szellemi alkotóerők nálunk túlnyomórészt az irodalomban s azon belül a lírában éltek ki magukat — azt példázza, hogy a világ gondolati meghódítása, gyakorlati birtokbavétele helyett a mi erőnkől annak inkább csak érzelmi kifejezésére futotta.

Ez az objektív gyengeségünk a gazdagság forrásává vált azzal, hogy költőgenerációk stafétájának muszájherkulesi teljesítménye líránkat a legmagasabb csúcsonkig fejlesztette. Olyan kincseket halmozott fel benne, melyekre joggal lehetünk büszkéek, hiszen méltó hozzájárulásunk ez — és nemcsak ez — az emberiség közös vagyonához.

A körülményeknek, melyek ezeket az értékeket kisajították, az olyan ritkán kegyes sorsnak ma már csupán az emléke sajog. Ekként pozitív töltésű lelki energiák gerjesztője: mint önismeretünk alkotórésze, emberi-szocialista helytállásunkban erősít. Máig ható, időszerű gondot egy okozhat: szellemi háztartásunk örökségként ránk szállt s még fel nem számolt aránytalansága.

9. Mi e probléma lényege az „itt és most“ konkrétságában? Szubjektívebben fogalmazva: milyen gondokat és gondolatokat ébreszt bennem nemzetiségi szellemi kultúránk mai állapota?

Korunk egyetemes érvényű axiómája: csak úgy maradhatunk meg, ha tudunk megváltozni — és folyamatosan változni a korszerű humánium mindenkori igénye és szintje szerint. Ami pedig egyetemes érvényű, az szükségszerűen érvényes az egésznek minden részére — nemzetiségünkre is. Kultúránk hivatása a korszerű szocialista tudat terjesztése a romániai magyarság soraiban, hogy a magyar kétkezi és szellemi dolgozók, az új és újabb generációk eszme- és érzelmvilágát áthatva egyként töltsék be a folyamatos humanizálódás élesztője és a megtartás kötőanyaga szerepét. Ha művelődésünk nem nő fel e feladat magaslatára, ha nem dolgozza ki a megváltozásnak azt a korszerű modelljét, amely szerves — tehát felhalmozott kultúrkinccseinket megtartó — folytatása humanizálódásunk eddig megtett történelmi útjának, akkor ne csodálkozzunk azon, ha fiataljaink a megváltozás más modelljét keresik, és kellő ítélőerő híján a felszín múló divatját összetévesztik a korszerűséggel, illetve egyszerűen odahasonulnak, ahol a korszerűbbet megtalálni vélik.

Létkérdésünkbe vált ebben az összefüggésben: tudjuk-e egyetemes emberi és nemzeti kultúránk javait valóban hatékony, korszerű, humanizáló és megtartó erőként mozgósítani, velük, általuk embert formálni, szocialista eszmeiségű, népéhez, jó hagyományaihoz hű, az új értékek iránt fogékony, jellemzilárd, művelt embert?

Ertelmisségünk legjobbjai bizonyára nemcsak egyetértenek e célkitűzésekkel, de joggal állíthatják, hogy munkájukkal, szándékuk s legjobb tudásuk szerint éppen ehhez kívánják hozzájárulni. Csak hogy alkotóink mindegyike a szellemi szféra egy-egy specializált területén tevékenykedik. Mindegyik elől a maga sajátos problémakörének fatörzsei takarják el (többé-kevésbé) az erdő egészét. Az ilyen feltételek között működő szellemi élet, spontaneitásánál, a részek spontán elszigetelődésénél és sűrűlódásainál fogva óhatatlanul csökkent hatékonyságú lesz. Amíg e szakosító besoroláson nem segít az Egész működéséről kialakított vízió, rész és rész, rész és egész kapcsolódási problémáinak ismerete, addig hiába várjuk a szellem embereinek tudatos kollektív erőfeszítését az optimálisan hatékony szellemi élet kialakításáért.

Mit vélnék kívánatosnak — az eddig kifejtett megfontolások összefüggésében? Itt csak néhány alapvető elvi szempont rögzítésére vállalkozom:

a) Mindenekelőtt annak tudatosítását tartom fontosnak, hogy a mi nemzetiségi szellemi életünk nem önálló egész, hanem csak viszonylag önálló része az összemberi társadalmi tudat egészének, és különböző szintű közvetítő csatornák kapcsolják e nagy egész különböző szinteken szerveződő más, viszonylag önálló részeihez (legközvetlenebbül a hazai szellemi élet egészéhez, illetve annak különböző részeihez, a magyar művelődés egészéhez, a kelet-európai testvérnépek művelődéséhez).

b) Nemcsak arról van szó, hogy művelődésünk nem kerek, önálló egész, hanem csak viszonylag autonóm része egy nagyobb egésznek, de arról is, hogy mint egy nemzetiség szellemi élete nem is teljes abban az értelemben, hogy az egyetemes szellemi élet teljes spektruma autochton alkotások formájában szervesülne művelődésünkbe. Szükségszerű ez, és önmagában nem pótolhatatlan hiány.

Szükségszerű — és nem ad különösebb okot nemzeti alacsonyabbrendűségi komplexusra — az a tény, hogy például a népek, nemzetek és nemzetiségek nagy többségéhez hasonlóan a mi szellemi életünkben sem tarthatunk számon aktív, alkotó ürkatatókat. Pótolhatatlanná pedig ez a hiány akkor válnék csak, ha az ürkatatók eredményeinek és problémáinak tudatformáló általánosításai nem épülnének be szellemi életünkbe, mert hiányzik vagy hiányosan működik az a csatornarendszer, amely a világkultúra eredményeit saját kultúránk felé közvetíti. Példánk különben azt a sokkal általánosabb érvényű tételt sugallja, hogy szellemi életünk funkcióképessége szempontjából az egyetemes emberi kultúra értékeinek közvetítése nem másodrendű az eredeti alkotások mellett, hogy a kultúrártékek közvetítői fontos, nélkülözhetetlen szerepet töltenek be művelődésünkben.

c) A nemzetiségi önismeret jegyében intézményesen, az eddiginél módszeresebben és szélesebben, a lehető legteljesebb skálán (és a termékenyítő kölcsönhatásokra is kiterjedően) vár feldolgozásra egész kulturális hagyatékunk (nyelv- és irodalomkutatás, folklór és helytörténet — nemcsak a falut, de a gyárat, a külvárost, a különböző intézményeket felölelő szélességben, és minden, ami a legtágabb értelemben vett művelődés körébe tartozik). Egy ilyen, nagy kollektív erőfeszítést igénylő tudományos munkának példája és ihletője a bartóki—kodályi teljesítmény lehetne, abban az értelemben is, hogy nem a könyvtárakban és múzeumi tárolókban való konzerválásért folya, hanem abból a célból, hogy a feltárt és értékelt anyag az eleven szellemi élet tudatformáló szerves részévé, a művészi alkotómunka megtermékenyítő forrásává váljék.

d) A szellemi életnek az a már máshol is tárgyalt, kívánatos belső háztartását, a szellem egészséges vérkeringését, vagyis azt a jól funkcionáló közlekedőrendszer-t, amely a különböző tudatformák közötti megtermékenyítő kölcsönhatást és ennek következtében a szellemi szféra egészének a lehető legnagyobb határfokú tudatformáló erejét adja, gyakorlatilag annak a tudatosítása biztosítaná, hogy a szellem minden egyes munkása a maga szűkebb tevékenységi területén túl felelős gazdája az egésznek. Egyiknek sem lehet közömbös a közelebbi vagy távolabbi szomszéd szféra eredménye vagy problémája. Egy ilyen szemlélet elterjedése és általánossá válása lenne az első fontos lépés a szakmai vagy műfaji köldöknézés, a szellemi szakbarbárság felszámolása felé.

Amiként a filozófia szakbarbárjának tartom azt a feltételezett kollégámat is, aki — mondjuk — Dosztojevskijt vagy Thomas Mannt csak „ról, -ről“-alapon, cikkekből és kézikönyvek összefoglalóiból ismeri, ugyanúgy a líra szakbarbárja az

az alanyi költő, aki száraz, dogmatikus tételekkel téveszti össze a filozófia szellemét, mert azzal még nem volt találkozása, aki mert sem klasszikus, sem modern auktort soha nem tanulmányozott, azzal az elszántsággal, hogy fel is törí a magvas gondolatok csonthéját, nem ismerheti a ráció szédületének azt az intenzív intellektuális és esztétikai élményét, melyet a tiszta gondolat szirtfokain feltáruló perspektívák kiváltanak.

A filozófiával való példálózásom itt nem véletlen. Gondolatiságával, tiszta fogalmiságával a filozófia az általános csereeszköz szerepét tölti be a szellemi termékek piacán. Nélküle csak primitívebb szintű, tehát nehézkes, vontatott, erőfecsérlő cserekereskedelemre lenne mód. Az oly sokrétűen differenciált, modern szellemi életben ezért nélkülözhetetlen a filozófia — legalábbis az olyan szellemi alkotó számára, aki magasabb igényeket támaszt a maga munkájával szemben.

e) Végül az irodalomközpontúság kérdése. A szellem ama reszpublikájának, mely már nem ismeri a preferenciális tudatformát, még nem jött el az ideje. Szocializmust építő társadalmunkban viszont már lehetővé vált, hogy egy preferenciális szellemi szféra okozta hangsúlyeltolódások ne vezessenek súlyosabb funkciózavarokkal járó feszültségekhez, antagonizmusokhoz a szellemi életben. (Nincs már ilyen irányban ható osztályantagonizmus!) Úgy tűnik, hogy ilyen feltételek mellett éppen egy megfelelően eltolódott súlypontú művelődéstől várható az a bizonyos optimális hatásfokú tudatformálás. De az objektív feltételek vizsgálata is arról győz meg: elhamarkodott dolog volna művelődésünk irodalomközpontúságát túlhaladott fázisnak tekinteni. Nemzetiségi művelődésünknek bár újabb keletű, de az eredeti régivel rokon feltételei továbbra is ebbe az irányba hatnak. Anyanyelvi kultúránk ápolásának megkülönböztetett fontossága is irodalomsúlypontú nemzetiségi művelődés mellett érvel. Az irodalom viszonylag szélesebb körű, közvetlen tudatformáló hatására gondolva, inkább abban látom a probléma lényegét, hogy miként lehetne hasznosítani az irodalomközpontúság objektív tényét.

Abból kiindulva, hogy az irodalmi alkotás gondolati töltése és tudatformáló hatása között — a művészi megformálást adottnak véve — egyértelmű összefüggés van, néhány kérdés foglalkoztat. Nem szónoki kérdések ezek, nagyon is töprengő jellegűek. S ha megfogalmazásuk némiképp eligazít is afelől, hogy milyen irányban sejtem a választ — megválaszolásukra egymagam mégsem vállalkoznék. A termékeny kollektív konzultáció reményében kérdésként vetném hát fel:

Nem volna-e kívánatos irodalmunk hagyományos líráközpontú műfaji szerkezetének a (fokozatos) megváltozása — a gondolatiság jegyében?

Nem fenyegeti-e irodalmunkat, de legfőképpen rangos költészetünket a lapjainkban jelentkező vers-dömping, s a velejáró hígulás, amely már-már leszoktat a verstermés olvasásáról?

Nem terheli-e mulasztás kritikánkat azért (egyebek között), mert nem méltatta-bíráta érdeme szerint a gondolatiság tekintetében olyan fontos műfaj jelentkezését, mint az esszé? (Mert az utóbbi években még egy glossza erejéig sem figyelt fel rá!)

Vajon — s tulajdonképpen az előbbi kérdések is ide torkollnak — nem éppen az irodalomkritikát, ezt a leginkább fogalmi jellegű műfajt kellene egész irodalmunk szempontjából kulcsfontosságúnak tekinteni, növelni erkölcsi hitelét, intellektuális igényét, felelősségét? Toldjam meg az eddigieket még azzal — most már nem kérdés formájában —, hogy én az irodalom kéréteinek a kitágítását is megfontolás tárgyává tenném. Szellemi életünk nem teljes voltára, és benne irodalmunk kiemelt szerepére gondolva, nem sajnálnék irodalomma rangosítani egyetlen olyan írást sem, amely írói invencióval, nyelvi igénnyel, érdeklődéssel, intellektuális izgalmakat keltő formában műveltséget közvetít. Nem a sablonszerű népszerűsítő, ismeretterjesztő cikket akarom becsempészni az irodalomba. Azt szeretném, hogy lapjainkból ezeket mindinkább kiszorítsák a hasonló témájú és célzatú, de fokozott nyelvi és általában formai igényű írások. S ezt a kezdeményezést még irodalmi díjjal is serkentném. Hátha nyomában kevesebb gyengécske vers teremne és több, valóban tudatformáló, tehát reális társadalmi hasznot hajtó írás.

Toth Sándor

## Az igazságkereső Rozvány Jenő



*Rozvány Jenő szobra (ismeretlen művésztől)*

Az „igazságkereső” talán túl általános jelző ahhoz, hogy egy ember egyéniségét és életművét kielégítően meghatározza. De attól vettem át, aki munka- és élettársa volt, aki a legjobban ismerte (Rozvány-Rákos Szidónia visszaemlékezése). Tudományos értelemben volt igazságkereső, a marxizmus ismeretének birtokában, önálló kutatásai és minden dogmatizmustól mentes gondolkozása alapján. Ha társadalmi, politikai, emberi magatartásának meghatározására valamilyen más jelzőt keresték, akkor „népfrontosnak” nevezném — már abból az időből, amikor ez a fogalom nem is létezett.

Hazai működése századunk három első évtizedére esik: előbb a Magyarországi Szociáldemokrata Párt erdélyi mozgalmában, majd pedig a Román Kommunista Pártban

és az annak befolyása alatt álló tömegszervezetekben tevékenykedett. Személye azt a történelmi folyamatot jelképezi, mely a régi szocialista mozgalom legjobb hagyományaitól a kommunista ideológiáig és pártig vezet, a szocialista párt kommunista párttá alakulása útján. Érdeklődését — a munkásmozgalomban való fellépésétől kezdve — elsősorban a paraszt- és nemzeti kérdés kötötte le, a legtisztázatlanabb problémák, amelyeknek a megoldása a munkásosztály küzdelmének kiszélesítését jelentette természetes szövetségesei, a parasztság és az elnyomott nemzetségek felé. Meggyőződéséért kiálló, sokoldalúan képzett, alkotó szellem volt, a legjobb értelmiségiek fajtájából, akiknél az elmélet és gyakorlat szervesen összefonódott. Az erdélyi munkásmozgalom akkori legismertebb, legnépszerűbb vezetői közé tartozott. Nagy történelmi eseményekkel, vívódásokkal és küzdelmekkel teli élete munkássága a hazai forradalmi mozgalom történetének olyan jelentős kérdéseivel függ össze, mint a kommunista párt megteremtése, programjának előkészítése, a harcának első időszakában felmerülő sok kérdés tisztázása.



Életútjának minder. szakasza figyelmet érdemel, de ez alkalommal csak a legjellemzőbb részletek felvázolására vállalkozhatunk, elsősorban világnézete és szellemi alkata kiformalódásának folyamatára és különösképpen a romániai parasztkérdés értelmezésére.

Nagyszalonta agrár jellegű városában született 1878. december 28-án (az életrajzi adatok nagy részét Rozvány Jenő özvegyétől kaptam). Érdekes és nem mindennapi családból származik. A szalontai Rozványok macedo-román eredetűek. Indokoltnak látszik a feltevés, hogy Rozvány Jenő dédapja politikai menekültként telepedett le ezen a tájon. A család neve az idők folyamán módosulásokon ment át, végül is az egyik ág a *Rozváni*, a másik, mint Rozvány Jenő apja és őmaga, a *Rozványa* nevet használta.

A nagypapa baráti viszonyban állott Arany Jánossal, a költő lányának nevelője volt és náluk lakott; házukban egy alkalommal Petőfi Sándor is megfordult. Rozvány Erzsébet meghitt barátságban állott a költővel. Arany ezt jegyezte be egykori tanítványa emlékkönyvébe: „Erintsen bár a hervadás szele, / Dús illatod, lényednek szebb fele, / A szellem élni fog!” (Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest, 1960).

Rozvány Jenő apja, Rozvány György, jogász volt, Nagyszalonta megbecsült történetírója és az *Arany János életéből* című értékes visszaemlékezés szerzője. Gyakran írt újságokba, és sokat foglalkoztatta Szalonta felvirágoztatása. Mint honvédtiszt harcolta végig az 1848—49-es forradalmat és szabadságharcot. Magától értetődő, hogy ebben a környezetben az ifjú Rozvány Jenő magába szívta a társadalmi kérdések és az irodalom iránti érdeklődés szellemét; ennek s más behatásoknak az eredményeképpen jutott el a szocializmushoz.

Jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Kolozsvárt végezte, 1901-ben doktorált. Budapesten kapcsolatba került az induló szocialista diákmozgalommal. Aktív tagja volt az önálló nemzetiségi diákcsoportok elismeréséért folytatott küzdelemnek. 1897-ben Budapesten zajlott le az első nemzetiségi diákgyűlés, amelyen a román főiskolások képviselőiben negyvenen vettek részt (Tömöry Márta: *Szabó Ervin ifjúkori röpirata a nemzetiségi kérdéstről. Századok*, 1958. 1—4). Nincsen adatunk arra vonatkozóan, hogy Rozvány jelen lett volna az összejövetelen, annyi azonban bizonyos, hogy felfigyelt a nemzeti kérdésre. A szocialista diákmozgalom egyik ösztönzőjének és a nemzeti kérdés teoretikusának, Szabó Ervinnek a művei jelentősen hozzájárultak Rozvány szocialista jellegű politikai nézeteinek kialakulásához. Berlini diákéveiben lehetősége adódik a marxizmus behatóbb tanulmányozására. Megismeri Németország szociáldemokrata mozgalmát és a mozgalom katedra-ellenfeleinek, tanárainak — Sombart Wernernek és Oppenheimernek — ellenérveit.

Visszatérve Szalontára, majd Nagyváraadra, fiatalos lendülettel fog hozzá a munkások, parasztok és ifjúmunkások felvilágosításához és szervezéséhez. Szalontán az Általános Népkört, a parasztság szervezetét a szociáldemokrata párt befolyása alá vonja. Várad erős szocialista mozgalma és az Ady hatására felpezsdülő szellemi élet magával ragadja. A szociáldemokrata párt megyei bizottságának tagjává választják (*A Magyarországi Szociálistikus Munkásmozgalmak az 1908. évben*. Budapest, 1909. 559). Érdeklődéssel fordul az 1908-ban alakult írói közösség, A Holnap Társaság és a radikálisok Társadalomtudományi Társasága felé, melynek csakhamar vezetőségi tagjai közé választják. Számos híradás tanúskodik szalontai és váradi tevékenységéről. Előadásokat tart, szabad iskolákat szervez a munkások és

parasztok részére, gyűléseken szólal fel és tüntetéseken vesz részt. Széles körű publicisztikai munkásságot fejt ki. Cikkei jelennek meg a váradi *Munkás*, a *Jövő*, a *Nagyváradai Munkás Ujság* hasábjain és a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában, a *Szocializmusban*. 1910-ben *A gazdasági élet története* címmel népszerűsítő füzetet ad ki a *Nagyváradai Munkás-Előadások* sorozatában. Közben sokszor letartóztatják, s elítélik közrend elleni kihágás és sajtóvétség ürügyén.

<b>PARTIDUL SOCIALIST DIN ARDEAL SI BANAT</b>		
AZ ERŐSELYI ES BANATI SZOCIALISTA PARTI	(112)	SOCIALISTISCHE PARTEI FÜR SIBIRSDEN UND BANAT
LE PARTI SOCIALIST POUR LA TRANSYLVANIE ET LE BANAT		

1920. febr. 1

Tisztelt Halász József!

Én ma 11 óra felül a szociál. körúton voltam. A ma-  
nifestáció, kiállítás, gyűlés stb. minden része, mind a mai napig  
szociálisták, és mind a mai napig szociálisták, minden munkás, föld-  
műves, költő, és minden polgárunknak foglalt ki a szívét,  
és ezt most, ezt, csak a leg-élvezetesebb.

Én is a szociál. körúton voltam, és minden szociál.  
szociál. körúton voltam, és minden szociál.  
szociál. körúton voltam, és minden szociál.  
szociál. körúton voltam, és minden szociál.  
szociál. körúton voltam, és minden szociál.  
szociál. körúton voltam, és minden szociál.

Rozvány Jenő  
levele  
Halász Józsefhez

Halász József  
írta

Allandóan figyelemmel kísérte a nemzetközi munkásmozgalom eseményeit és a szocialista irodalmat. 1907-ben részt vett a II. Internacionálé Stuttgartban tartott kongresszusán. Mindez elősegítette, hogy szélesebb távlata alakuljon ki azokról a kérdésekről, amelyek a hazai munkásmozgalmat akkor foglalkoztatták. Így a parasztkérdéssel kapcsolatos érdeklődése megfigyelhető már a szociáldemokrata párt Bihar megyei szervezetének 1905. évi értekezetlén elhangzott hozzászólásában. A párt egyoldalú propagandáját bírálva szóvá tette, hogy a pártvezetésnek nem szabad csak a városokra szorítkoznia. A parasztkérdés beható tanulmányozására a század elején zajló erőteljes agrárproletár-sztrájkok is alkalmat nyújtottak. Cikkeiben és beszé-

deiben többször támadta a hírhedt „derestörvényt“, mely a parasztság feudális földhözkööttségének a mezőgazdasági munkásokra alkalmazott felújítása volt (*Nép-szava*, 1907. október 17).

A II. Internacionálé pártjait — az oroszországi és részben a román, valamint a bolgár baloldali mozgalom kivételével — nem érdekelte a kisbirtokos szegény parasztság, helyzetét félreértve a földkérdés közvetlen szocialista megoldására törekedtek. Rozvány Jenőben már ebben az időben felmerül az egész dolgozó parasztság ügyének és a földkérdés demokratikus, vagyis földosztás alapján történő megoldásának problémája. Nézetei a parasztkérdésről később, az 1917-es októberi szocialista forradalom után kristályosodnak ki.

A nemzeti és parasztkérdés összefüggését villantja fel eredeti gondolatokban gazdag, *A szociáldemokrata párt és a nemzetiségek* című tanulmányában, melyet két folytatásban közölt a *Szocializmus*. Írását a szerkesztőség azzal a megjegyzéssel közölte, hogy nem ért egyet annak egész tartalmával, de a kérdés fontosságára való tekintettel szabad vita tárgyává teszi. A tanulmány kimutatja, hogy az 1900-as statisztika szerint Magyarországon a 8 651 520 magyaron kívül 8 186 735 olyan állampolgár él, akinek az anyanyelve nem magyar. Rozvány szeme előtt mint cél a román nemzetiségű dolgozó tömegeknek a szocialista mozgalom vonzáskörébe való bevonása lebegett. „A magyarországi szociáldemokrata pártnak — írja — erélyesen keresnie kell azt az utat s módot, amelyen keresztül a nemzetiségi proletár eszmeköréhez és öntudatához férközhetne.“

Rozvány közelről ismerte a Román Nemzeti Pártot. Korán elhunyt első feleségének, Beleş Florának az apja a Román Nemzeti Párt képviselője volt a magyarországi parlamentben. Az ő közvetítésével közelebb jutott a szocialisták demokratikus küzdelmét méltányoló román értelmiségiek csoportjához. Ezen az alapon állítja, hogy „...a magyarországi szociáldemokrata párt főleg abban követte el a mulasztást, hogy a nemzetiségi pártokat ellenséges polgári pártoknak tekintvén, azt a befolyást, amellyel ezen nemzetiségi pártok a nemzetiségi proletariátus fölött rendelkeznek, a maga céljaira fölhasználni éppenséggel nem igyekezett.“ Helyteleníti, hogy ezeket a pártokat kizárólag burzsoá programjuk után ítéljék meg. Értékelésükkor figyelemmel kell lenni azokra az osztályokra és társadalmi rétegekre, amelyek ezeket a pártokat követik. Részletes statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy túlnyomó többségüket a munkások és szegényparasztok alkotják. A nemzetiségi értelmiségiek szegény rétegeiben is lehetőségét látja annak, hogy a szociáldemokratákkal együtt részt vegyenek a demokratikus mozgalmakban, és segítséget nyújtsanak a nemzetiségi munkások és különösen a parasztok bevonására (*Szocializmus*, 1906—1907-es évfolyam). Hasonló szellemben ír a *Nagyváradi Munkás Újságban*. Együttműködést javasol a falusi román értelmiségiekkel is, mivel társadalmi és nemzeti érdekeik a demokratikus küzdelmekben való részvételre ösztönzik őket (*Nagyváradi Munkás Újság*, 1906. december 30).

Történelmi távlatból tekintve tudjuk, hogy a Román Nemzeti Párt egyik csoportja valóban utat talált a szociáldemokrata párt felé, és megegyezésre jutott vele közös érdekű akciók szervezésére. Ugyanakkor az is tény, hogy Rozvány illúziókat táplált a román polgári értelmiség általános jellegű demokratizmusával kapcsolatban.

Rozvány Jenő csatlakozott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt román szekciójának a mozgalmához, és annak majd minden kongresszusán vezető szerepet töltött be. Az 1907-ben Aradon tartott kongresszuson jelen voltak az ó-romániai munkásság küldöttei, C. Racovski, I. C. Frimu és Elena Karenin. A nagyváradi pártvezetőséget Rozvány képviselte. A hatóságok megtiltották az ó-romániai küldöt-

tek felszólalását, de azt már nem akadályozhatták meg, hogy Erdély és a régi Románia küldöttei egymással ne folytassanak beható eszmecsere-t, és az előbbieket ne jussanak hozzá a Kárpátokon túli szocialista irodalom termékeihez. Felszólalásában Rozvány élesen „bírált a hatóságok eljárását a román szocialistákkal szemben“ (*Népszava*, 1908. január 8). Az osztályharcról és a nemzeti vonatkozásokról szólva „az értekezlet egyhangú helyeslése mellett“ kifejti, hogy „... a proletárságnak nincs másutt a helye, mint a szociáldemokrata pártban“. Mert „a nemzeti sérelmeket csak akkor lehet megoldani, ha a proletariátus kivívja magának a politikai hatalmat. A proletariátus nem ismer egymással szemben vitás nemzetiségi kérdést, azok rendezése nem ütközik egyik nemzet (munkásosztályának) az érdekébe sem“ (*Népszava*, 1908. január 9). Rozvány meggyőződéses szocialista és internacionalista volt, s arra törekedett, hogy a román nép nemzeti törekvéseit a társadalmi felszabadulásért folyó mozgalommal egyesítse.

Ismerte a régi Románia viszonyait, a romániai munkásmozgalmat és szocialista irodalmat. Bizonyos, hogy tanulmányozta Dobrogeanu-Gherea nagy jelentőségű művét, a *Neoioabăgiát*, amelyet máskülönben a *Huszádik Század* Braun Róbert írásában részletesen ismertetett, ez a mű, pozitív oldalaiival, érezhető befolyást gyakorolt Rozvány agrárszemléletére.

Az első világháború kitörésekor Rozványt mozgósítják, és a szerb frontra küldik. 1914 decemberében fogságba esik, és Olaszországba internálják. A fogságban megtanult olaszul, és rövid idő múlva kapcsolatot talált az olasz szocialista mozgalommal, felhasználta a kínáló lehetőséget és hozzáfogott az ország viszonyainak és munkásmozgalmának a tanulmányozásához. Marxista irodalomhoz jutott. Lefordította a *Kommunista Kiáltványt*, és *A tőke* fordításával is foglalkozott. Kapcsolatait felfedték, letartóztatták (Rozvány Jenőné közlése). A tőkés-földesúri román kormány, az Erdélyből emigrált polgári politikusok ösztönzésére, akik ismerték Rozvány értékét, ki akarta szabadítani, ha szakít a munkásmozgalommal. Az ajánlatot a leg-határozottabban visszautasította. A munkásosztályhoz való hűségének híre Váradra is eljutott. A *Munkás Ujság* cikkéből kitűnik, hogy a város dolgozói mennyire szerették és becsülték. A lap hírül adja, hogy „a Munkás Tanács lépéseket tesz Rozvány elvtársunk hazahozatala érdekében“ (*Munkás Ujság*, 1919. március 1).

\*

Rozvány hazájától távol élte át az 1918 őszen és 1919 tavaszán lezajló forradalmi eseményeket. Nem vehetett részt a román szocialistáknak Erdély és Románia egyesüléséért folytatott akciójában. Forradalmi álláspontja ismeretében bizton állíthatjuk, hogy mindent megtett volna a munkásosztály egységes fellépése végett és azért, hogy a tömegek megvalósítsa egyesülés vezető szerepe ne csúszson át a burzsoázia kezébe. Mélyen fájlalta, hogy nem lehetett szülőföldjén a tanács hatalom Bihar megyei fejleményeinek időszakában, csak 1919 augusztusában érkezett Váradra. Ebben az időben a hadiállapot ürügyén a munkásmozgalom minden megnyilvánulását elnyomták. Rozvány mégis késedelem nélkül hozzalátott a munkásszervezetek összefogásához, és rövidesen megtartották az első népgyűlést, melynek ő volt a fő szónoka. A váradi és bihari munkás-paraszt mozgalom újra feléledt, és erőteljes fejlődésnek indult.

Az erdélyi Kormányzó Tanács, a Román Nemzeti Párt vezetői arra törekedtek, hogy Rozványt megnyerjék maguknak. Magas beosztású állást ígértek az igazságszolgáltatásban, és fényes jövőt jósoltak neki, ha ajánlatukat elfogadja.

Rozvány azonban továbbhaladt a maga választotta úton, működési területét egész Erdélyre kiterjesztette, és kapcsolatba lépett a bukaresti pártvezetőséggel. 1920-ban az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt titkára lett, Kolozsvár székhellyel. Következésképpen küzdött az erdélyi munkásmozgalom egyesítéséért a régi Románia munkásmozgalmával. Jelentős szerepe volt a kolozsvári román és magyar nyelvű munkássajtó létrehozásában és megerősítésében.

Kolozsvári titkársága idején Rozvány rendszeres levelezésben állott Halász Józseffel, a marosvásárhelyi munkásmozgalom egyik értelmiségi vezető alakjával. Ez a levelezés fényt vet azokra a kérdésekre, melyek a hazai munkásmozgalomnak ebben a vajdó szakaszában Rozványt foglalkoztatták. Egyik levelében írja: „... a mi közvetlen programunk tiszta és világos: egységbe tömöríteni a munkásságot, nemzeti-ségi különbség nélkül“ (Rozvány Jenő levele Halász Józsefhez. Marosvásárhelyi Múzeum, leltári szám 5871). Leveleiben gyakran foglalkozik az értelmiség és a középosztály kérdésével. „Az intellektuelek... persze, sok baj van velük, és óvatosan kell őket fogadni, de azért mégis szükség van rájuk. A mai idő nagyon kedvez a középosztály szervezésének... Korunkat, szerintem, középosztályunk idegsokkjá jellemzi. Ebből a generációból sokan fognak végleg közöttünk maradni. Fordítsanak gondot ott is a középosztály beszerzésére“ (uo., leltári szám 5873). Egy másik levelében a nacionalizmus veszélyére figyelmeztetve írja: „A mi szerepünk nem lehet más, mint szervezni mindenütt a szétszórt erőket... Nem szabad engedni, hogy a munkásságot a sovínizmus karjaiba kergessék“ (uo., leltári szám 5870).

Rozvány Jenő szembehelezkedett a Flueraş és Jumanca vezette jobboldali szociáldemokraták opportunizmusával. 1920 nyarán kiadja Nagyváradon az *Erdélyi Népszavát*, amelynek ő a főszerkesztője. Részt vett a Román Kommunista Párt I. kongresszusának előkészítő munkálataiban. Ebből a szempontból jelentős feladatot töltött be az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt 1920 augusztusában tartott kolozsvári kongresszusán. A kongresszus elnökei között szerepelt. A kongresszus elhatározta az erdélyi és bánáti pártnak az országos pártba való beolvadását, és kérte a párt csatlakozását a Kommunista Internacionáléhoz. A kongresszus Rozványt választotta abba a Moszkvába készülő küldöttségbe, amelynek feladata az volt, hogy a Kommunista Internacionálnél a párt csatlakozásának a feltételeiről tájékoztadjék.

A Kommunista Párt 1921. május 8-án kezdődő első kongresszusát megelőzően május 6-án tartották Bukarestben az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt utolsó külön kongresszusát. A kongresszust megnyitó elnöknek Rozvány Jenőt választották meg: ő terjesztette elő *A párt és a szakszervezetek közötti kapcsolatok* című jelentést (*Világosság*, 1921. május 11. és 15). Ez alkalommal is kitűnt az a képessége, hogy az általános elméleti alapelveket az adott valóságos helyzetre alkalmazza.

Albani Tironnal együtt Rozványt bízták meg, hogy a párt I. kongresszusán előterjessze *A nemzetiségek kérdése* című jelentést, ugyanakkor az agrárkérdést taglaló jelentés kidolgozásában is részt vett, amelynek előadója Alexandru Dobrogeanu-Gherea volt. Az agrárkérdést illetően két irányzat körvonalazódott a kongresszuson. Az első, amelyet Rozvány is képviselt, azon az általános felfogáson alapult, hogy Románia a polgári demokratikus forradalom befejezése előtt áll, s azt a munkásosztály a parasztsággal szövetkezve fogja győzelemre vinni. Rozvány elképzelése szerint ennek a történelmi eseménynek a véghezvitelében a kispolgárságra és a burzsoázia bizonyos rétegeire is számítani lehet. A második irányzat — amelyet olyan vezető-egyénségek képviseltek, mint Gheorghe Cristescu párttitkár és Köblös Elek — a proletariátus szocialista forradalmát és diktatúráját tekintette közvetlen célnak.

Rozvány a kongresszust megelőzően a pártsajtóban és beszédekben fejtette ki felfogását.

Az I. kongresszus munkálatait a hatóságok erőszakos beavatkozása éppen az agrárprogram tervezetének vitája közben szakította félbe, így az eltérő nézeteket nem tisztázhatták. A letartóztatott küldöttek között volt Rozvány is. A hírhedt Dealul Spirii-per alkalmával, melyet az egész ország figyelemmel kísért, Rozvány kijelentette: „Hűsz éve szocialista vagyok, és azzal a meggyőződéssel dolgoztam, hogy a kommunista eszme meghozza a munkásság fölszabadulását“ (*Előre*, Marosvásárhely, 1922. március 12). A tömegek tiltakozó mozgalma nyomán a letartóztatott kongresszusi küldötteket a hatóságok kénytelenek voltak szabadlábra helyezni.

Rozványt ezután bevonták a Kommunista Párt Ideiglenes Végrehajtó Bizottságába. Főszerkesztőnek küldték a párt magyar nyelvű hivatalos lapjához, a brassói *Világosság*hoz, amelyet Gyöngyösi Gyulával együtt szerkesztett. A Simó Géza vezette marosvásárhelyi *Előre* a meginduló új lapot üdvözlő, *A mi lapunk* című cikkében méltatja Rozvány és Gyöngyösi érdemét: „Az eltelt három hét alatt a *Világosság* a legjobban szerkesztett újság lett“ (*Előre*, 1922. július 2). Rozvány tollának köszönhetően a lap nagy figyelmet szentelt a parasztkérdésnek.

Az Ideiglenes Végrehajtó Bizottság tagjaként szerteágazó tevékenységet fejtett ki a pártszervezetek megalakításáért Erdély-szerte. Személyesen vett részt és fel szólalt a marosvásárhelyi és brassói pártszervezetek alakuló népgyűlésén.

Rozvány ott volt a Román Kommunista Párt 1922. október 2—4-én Ploiești-ben tartott II. kongresszusán, melynek feladata volt folytatni az I. kongresszus megkezdte munkát. A nemzeti és agrárkérdésről szóló jelentést ő szerkesztette és terjesztette elő. A jelentés pozitívan értékelte a földnek a parasztok közötti kiosztását az agrárreform révén. Javasolta, hogy a párt a föld ingyenes felosztásáért harcoljon. A kongresszuson heves vita támadt ebben a kérdésben. Boris Ștefanov szerint: a párt ne ismerje el az agrárreformot, mivel az a burzsoázia érdekeit szolgálja, nem kell követelni a földnek a parasztok magántulajdonába vételét, hanem a földet nacionalizálják és így adják a parasztoknak használatba. Az agrárkérdésnek ez az októberi forradalomban történt megoldása Oroszország agrár-hagyományainak és a szocialista forradalom körülményeinek felelt meg, s nem vette tekintetbe Románia történelmi és politikai feltételeit, a polgári demokratikus forradalom kiteljesítésének követelményeit. Rozvány helyteleníti Boris Ștefanov nézetét: a parasztság nem értené meg, és elidegenedne a munkásosztálytól. A kongresszus kiküldte agrár-bizottságban Rozvány kisebbségben maradt. Ezután a részletes agrárprogram kidolgozását elhalasztották (*Világosság*, 1922. október 12, 13, 14).

Rozvány a parasztkérdést differenciáltan szemlélte. *A falu osztálytagozódása* című cikkében — mely a bukaresti *Munkás* című magyar nyelvű központi pártlapban jelent meg — hangsúlyozza, mennyire fontos ismerni és figyelembe venni a falvak gazdasági és társadalmi szerkezetét. Szerinte a parasztság kérdését nem lehet úgy tanulmányozni, mint a proletariátus helyzetét, mivel ez utóbbi egységes osztály. Érdekes az a megállapítása, hogy „a szegény paraszt sok tekintetben proletárbabb az igazi proletárnál, ami nem jelenti azt, hogy ezzel osztályérdekei is proletárrá váltak“ (*Munkás*, 1923. május 27). Agrárpolitikai felfogása a Román Kommunista Párt történetének 1921—1930 közötti időszakában értetlenséggel találkozott. Később, a párt V. kongresszusa helyesen elemezte Románia fejlődésének társadalmi-gazdasági feltételeit és történelmi távlatait. Ebben az értelemben Rozvány Jenő egyik előfutára a kommunista párt érett agrárpolitikájának, melynek helyességét a népi demokratikus forradalom történelmi eseményei igazolták.

Rozvány olyan tömegszervezetek létrehozásán fáradozott, melyek általános programja a lakosság különböző rétegeit fogta volna át a közös cél eléréseért. A Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának egyik alapítótagja és vezetője volt. Az 1928-as kolozsvári kommunistaellenes per alkalmával blokkbeli tevékenységéért helyezték vád alá. Védőbeszédében a következőket mondta: „A Dolgozók Blokkja nem politikai párt, hanem szövetsége mindazon pártoknak vagy egyéb társadalmi alakulatoknak, amelyek elfogadják a Blokk programját, és garanciát nyújtanak arra, hogy e program mellett becsületesen küzdeni fognak. Ezt az alakulatot a romániai polgári pártok reakciós volta tette szükségessé“ (*Építőipari Munkás*, Marosvásárhely, 1928. szeptember 26). A Dolgozók Blokkja a parasztság érdekeit szem előtt tartó programot dolgozott ki, és harcukat összekapcsolta a munkások küzdelmével.

1920-tól kezdve Rozványt a parlamenti és községi választásokon a Szocialista Párt és a Dolgozók Blokkjának jelöltjei között találjuk. Rendszeresen be is választották Bihar megye és Nagyvárad tanácsába. E téren kifejtett tevékenysége haladást jelentett a forradalmi mozgalom akkori felfogásával szemben. Számára ezek a fórumok nemcsak a burzsoá parlamentarizmus leleplezésére nyújtottak lehetőséget, hanem a dolgozók konkrét érdekeiért vívott harc eszközeül is szolgáltak. A Dolgozók Blokkjának az 1931. évi választáson sikerült első ízben a parlamentbe juttatni a munkásosztály és a parasztság képviselőit. Az öt képviselő között Lucrețiu Pătrășcanu mellett Rozvány Jenőt is beválasztották. Mandátumát azonban nem használhatta, mivel a burzsoá-földesúri parlament törvénytelen módon hatálytalanította a Blokk képviselőinek megválasztását.

1931-ben Rozvány még részt vesz a nagyvárad *Erdélyi Szikra* szerkesztésében, ahol főként a gazdasági válságnak a parasztságra gyakorolt hatásával foglalkozik. Tevékenységét azonban nem folytathatta. A hatóságok mindenáron el akarták tüntetni a politikai élet porondjáról. Az 1931-es választási kampány alkalmával letartóztatták és felfüggesztették. A munkások tüntetéseinek nyomására azonban kénytelenek szabadon bocsátani.

1931 szeptemberében elhagyta az országot, és a Szovjetunióban telepedett le. A Világgazdasági és Világpolitikai Intézetben Varga Jenő akadémikus mellett dolgozott. Az Intézet kiadványaiban több tudományos munkája jelent meg. Megszerzte a tudományok doktora címet, disszertációját az olaszországi fasizmusról írta. Munkáját kiadásra készíti elő. Közben azonban koholt vádak alapján letartóztatják. A személyi kultusz áldozataként halt meg 1937-ben.

Rozvány Jenő a marxista—leninista értelmiségi példaképe, akinél az alkotó gondolat és a szilárd jellem a forradalmi harcban fejlődött ki, és mindig a szocializmus ügyét szolgálta. Életútja küzdelmes és nehéz volt, emléke ragyogó példa.

Fuchs Simon



# Braun Róbert faluszociográfiái

Nem véletlen, hogy a *Korunk* szociológiai irodalmában az utóbbi években többször találkoztunk Braun Róbert nevével. Tevékenysége és műve tanulmányozásának időszerűsége a szociológiai kutatások megélénkülésével áll kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy nem csupán az úttörőnek kijáró tiszteletről van szó, hiszen Braun Róbert munkásságát az idő nem utalta teljes egészében a történelem nyilvántartásába. Meglepően egyszerű és éppen ezért eredményes módszerének bizonyos elemei a mai kutatás fegyvertárát gazdagíthatják, s szociográfiai munkái alapul szolgálhatnak új összehasonlító tanulmányok írásához. Az agrár- és társadalomtörténet kutatói ugyanakkor jól hasznosíthatják adatait, amelyeknek becstét csak növeli az a tény, hogy a korabeli agrárprobléma és a nemzeti kérdés összefonódását valóságos állapotában tükrözik. Bár tevékenysége általános koordinátáit felvázolta Turnowsky Sándor 1957-es (*Braun Róbert, a magyar szociográfia úttörője. Korunk, 1957. 2—3*), majd Gáll Ernő újabb tanulmánya (*Társadalomtudomány és önismeret. Korunk, 1969. 6*), mégis úgy véljük, hogy még mindig bőven van tennivaló Braun szociográfiai tevékenységének számbavétele körül. Ezúttal faluszociográfiáinak keletkezésére, módszereire és néhány eredményére térek ki.\*

Braun Róbert faluszociográfiáinak genezisést több körülmény egybeesése határozta meg. Ezek közül három különösen jelentősnek tűnik. Először az, hogy még fiatalon, egyetemi hallgató korában magáévá tette Henry George amerikai közgazdász-szociológusnak a földkérdésben vallott eredeti nézetét, mely a föld magánkapitalista tulajdonának tarthatatlanságát hirdette. Másodszor az, hogy korán bekapcsolódott a *Huszdik Század* körül csoportosuló radikális értelmiségiek mozgalmába, mely Adyval és a szocialista mozgalommal egy időben fedte fel a feudális eredetű nagybirtok és nagybirtokosság, valamint ideológiájának, az agrárizmusnak és a hozzákapcsolódó dzsentri-közigazgatásnak haladásellenes szerepét. És végül, de nem utolsósorban az, hogy tanári tevékenysége első állomáshelyén — Lippán — alkalma nyílt a földkérdésnek a gyakorlatban való tanulmányozására.

Mindhárom körülmény a földkérdés, a parasztság, a falu egész társadalmi valóságának konkrét kutatására ösztönözte. Henry George munkáit tanulmányozva jut arra a konklúzióra, hogy a földkérdés az egyes számú társadalmi probléma sok országban. A radikális értelmiségiek csoportjának tevékenysége pedig azért hatott rá serkentőleg, mert többen közülük az előző évek elméleti jellegű tevékenysége után, 1906-tól szociográfiai felvételeket készítettek, hogy a „szociológia tudományának adnának anyaggyűjtést“ (többek között Vass Béla írt szociográfiai tanulmányt a bánási román határörvidékről, majd külön Orsováról). Ugyanakkor e tényezők együttes hatása nagymértékben hozzájárult Braun egyéniségének, szociográfiai munkássága sajátosságainak kialakulásához is. Mégpedig abban az értelemben, hogy a hazai társadalmi valóság kutatása óvta meg attól, hogy a „georgizmus“ híveként annak szol-

\* Ez a referátum 1969 októberében, a kolozsvári agrártörténeti konferencián hangzott el.



gai követőjévé válják, viszont George elméletének szerepe lehetett abban, hogy a radikális értelmiség csoportjában is egyéni utat járjon.

A „georgizmus“ és a radikálisok társadalmi-politikai nézeteinek elméleti forrásai voltak — jelentősége eddig sem került el a kutatók figyelmét. Annál inkább a helyi tényezők szerepe. Pedig e nélkül nem lehet helyesen értelmezni a későbbi következtetéseit sem, amelyeket szociográfiáiból vont le.

Braun Róbert a budapesti egyetem filozófiai karának elvégzése s rövid párizsi tanulmányútja után, 1902 és 1907 között a Temes megyei Lippán tanároskodott. Itt is, de különösen a nem nagy távolságra fekvő volt román határőrvidéken úgyszólván egymás mellett találta meg a földtulajdonnak majdnem valamennyi történelmi formáját a magántulajdortól (természetesen ez volt a fő forma) az állami, egyházi, községi, közösségi (közirtokossági) és végül a legősibb, „házközösségi“ formáig (Lippán az öszterületnek kb. 40%-a volt magántulajdonban). Itt szenvedélyesen tanulmányozta a földkérdés elméleti és gyakorlati oldalát, s ezek alapján két fontos megállapításra jut.

Mindenekelőtt azt észleli, hogy a „határőrvidéki házközösség, a mi közlegelőink, az orosz »mir« csak kevés helyen alkalmazkodott a modern termeléshez, mint például Svájc bizonyos vidékein“ (*Huszadik Század*, 1900. 7). Továbbá felismeri — nyilvánvalóan Henry George elméletétől nem függetlenül —, hogy a föld magántulajdona nem oldotta meg sehol és nem is képes megoldani a társadalmi kérdést. Eppen ezért — s többek között ebben kanyarodott el a radikális csoportosulástól — ellenfele maradt minden parcellázásnak, földreformnak, amely a magántulajdon erősítésével a kapitalizmus életét hosszabbítaná meg. Ehelyett — itt nem követi a „georgizmust“, s e tekintetben haladja meg a radikálisokat — a paraszti közösségi földbérletrendszert ajánlja ideiglenes megoldásként. Ideiglenesként, mert mint Henry George egyik németországi hívével vitázva írja, a jövő kulcsa — a földjárdék megadóztatásával — a munkásosztály kezében van.

A kutatók gyakran hangoztatták, hogy Braun szociográfiája tulajdonképpen alkalmazott lélektan. Valóban tagadhatatlan, hogy nagy fontosságot tulajdonított a pszichológiai tényezőknek a társadalom fejlődésében, de az említett megállapítás mégis túlzónak tűnik. Braun szociográfiája ugyanis mindvégig megőrizte materialista alapjait, s a szociológiában teret hódított pszichológiai irányzat is csak az első világháborút közvetlenül megelőző években vonta magára figyelmét. Az 1908-ban közreadott első nagyobb társadalomrajzán, melyben a Temes megyei Lippa és az olaszországi Sansepolcro viszonyait teszi összehasonlító vizsgálódásai tárgyává (mint ilyen ma is egyedülálló egész szociológiai irodalmunkban), inkább a „georgizmus“ hatása érződik, másik munkájában pedig, *A falu lélektanában* (ez egy Arad megyei kis falu, Maroscicsér szociográfiai felvétele) a W. I. Thomas amerikai pszichológus terjesztette irányzatot próbálja alkalmazni. Mégis mindkét munka elsősorban saját jégycit viseli magán.

\*

Braun Róbertet nem az elmélet, hanem a gyakorlat embereként tartja számon a társadalomtudomány. Ez csak részgazság, mert túlhangsúlyozza szociográfiai tevékenységének empirikus jellegét. Munkáit tanulmányozva ugyanis rájövünk, hogy Braun szociográfiai tevékenysége folyamán kialakította saját nézeteit, melyek konkrét kutatásainak mintegy vezérfonalául szolgáltak.

Mindenekelőtt: Braun Róbert a tipikus jelenségeket kutatta, s nem a kuriózumok érdekelték. A falu bonyolult egészét vizsgálta, de az összképen belül elsősorban a falu társadalmára figyelmeztet, amelyet legkisebb egységeire bontva tanulmányozott (e módszer modernségét és hatékonyságát éppen napjaink szociológiája

igazolja), anélkül azonban, hogy elhanyagolta volna a gazdasági élet, a közigazgatás, a hagyományok s főként a fejlődés feltételeinek a kérdéseit. Nem a múltat, hanem a falu jelenét kutatta.

Mindebből logikusan következik, hogy a lehető legnagyobb körültekintéssel választotta meg a tanulmányozandó falut. Amint maga vallja, nem indulhatott ki „olyanféle romantikus föltevésből, hogy az igazi magyar csak a hortobágyi csikós, és hogy az igazi román paraszt csupán Szelistyén tanulmányozható. Ellenkezőleg, mindkettő csak kuriózum lehet, mert hisz csikósok már kevesen vannak, Szelistyéhez hasonló virágzó román községek pedig, sajnos, alig vannak“ (*Huszadik Század*, 1913. 5.).

Ezzel tulajdonképpen rá is tértünk Braun kutatási módszerének kérdésére. Turnowsky Sándor szerint Braunt eredetisége és eredményes kutatási módszere emelte kortársai fölé a tudományos polgári szociográfia művelésében. Természetesen metodológiája, szociográfiájának technikája nem alakulhatott ki egyik napról a másikra. Első nagyobb társadalomrajzában — valószínűleg Steinmetz nyomán — az összehasonlító módszert alkalmazta: párhuzamosan tárgyalja a lippai és a sansepolcrói viszonyokat, nevezetesen a két város népességét, társadalmi, agrár- és politikai viszonyait, a társadalom szervezetségének fokát, a helyi kulturális életet, az igazságszolgáltatást és a táplálkozás kérdéseit.

Mint általános jegyet ki kell emelnünk, hogy a társadalmi valóság közvetlen módszerű kutatásának volt híve egész tevékenysége során. A közvetlen megfigyelései révén gyűjtött adatokat ugyanakkor szívesen egészítette ki a statisztikák, monográfiák adataival, s a legtöbb esetben az adott viszonyokat jól ismerő kortársak kikérdezésével. Az így kapott adatokat azonban megpróbálta a helyszínen végzett kutatásaival ellenőrizni. Nem érdektelen a sansepolcrói adatok eredetére vonatkozó megjegyzését idézni: „Igaz ugyan, hogy én kevés időt töltöttem Sansepolcróban. De megvolt az az előnyöm az átlagos utazóval szemben, hogy közvetlenül érintkeztem az emberekkel, soha szállodára, piacra utalva nem voltam. A legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó embereket otthonukban, családi körükben láttam így tehát egyben-másban saját tapasztalataimra is hivatkozhatom“ (*Huszadik Század*, 1908. 1).

Nem vitás, hogy kutatási módszere a maga idején erdélyi viszonylatban úttörő és feltétlen haladó volt. Kutatási technikája fejlődésének újabb állomását jelentette Maroscscsicsérről készített faluszociográfiája. Kezdjük talán azzal, hogy mai tudásunk szerint ekkor alkalmaztak első ízben Erdélyben kérdőíves kutatási módszert. Igaz ugyan, hogy ezt a felvétel elkészítését szorgalmazó amerikai pszichológus, W. I. Thomas javasolta, de Braun az amerikai professzor kérdőíveit a helyi viszonyok ismeretében teljesen átdolgozta. Azt tartotta, hogy a kérdéseket a falu sajátosságainak megfelelően kell összeállítani. Módszerének vezérfonalát így foglalta össze: „1. Egy kérdés se legyen általánosságban mozgó, hanem lehetőleg konkrét, lehetőleg zárjon ki minden szubjektív elemet; ne véleményeket kérdezzen (ti. a gyűjtő véleményét), hanem a tényeket“ (*Huszadik Század*, 1913. 5). Tapasztalatait általánosító útmutatása mit sem veszített időszerűségéből.

Kérdőíve 97 pontot tartalmaz, s a falu összes lényeges kérdésre kiterjedt. Így módszere közelített a monografikus jellegű kutatások felé, amelyet a két világháború között Dimitrie Gusti bukaresti iskolája mesterien kifejlesztett. Munkamódszeréhez tartozott — s ez sikeres tevékenységének egyik titka —, hogy mindig és mindenhol a közvetlen érintkezést kereste a tanulmányozott társadalmi csoporttal, és így sikerült megnyernie a társadalmi ranglétra legalsó fokára taszított parasztság bizalmát is. „A román paraszt közlékeny természetű — írja —, és általában szereti

a társaságot. Így hát gyakran bejöttek szobámba, és nemritkán többet kérdeztek tőlem, mint én tőlük.“ Nem csoda, ha észlelései életszerűeknek tűnnek.

Miní szenvedélyes kutatót állandóan foglalkoztatták a falvak életében végbe-  
menő változások. Ilyen belső indítás alapján kereste fel újra 1935-ben Maroscsicsért,  
s bár ez alkalommal nem sikerülhetett az előbbiekhöz hasonló alapossággal meg-  
szerveznie gyűjtőmunkáját, az eltelt huszonnégy év változásaiból éles szemével sok  
mindent meglátott. Észlelését *Maroscsicsér 1935-ben* című tanulmányában rögzítette.

Braun Róbert szociográfiai tanulmányai ma természetesen a kapitalizálódó-  
bomló falu s a parasztság története tanulmányozásának, a szélesebb értelemben vett  
agrártörténetnek forrásai is. Lippán is, de még inkább Maroscsicséren, elsősorban  
a falu társadalmát s a paraszti cselekvés rugóit kereste. Így olyan adatokkal gaz-  
dagította az erdélyi „faluirodalmat“, amelyeknek máshol hiába keresnők párját.  
Szembenézve a valósággal, a románok, németek, magyarok és zsidók lakta Lippán  
fáradhatatlanul kutatta a foglalkozás és társadalmi helyzet szerint is megosztott  
kisközösségek együttélésének íratlan szabályait. Megállapítja, hogy Lippán, „ebben  
az egyetlen Maros-menti nagyközségben összesen kilenc kis társadalom van, melyek  
tagjai csak kivételesen érintkeznek egymással“.

Lényegében ezen a vonalon halad tovább, amikor Csicséren is „a falu beületét“  
nagy gondossággal tanulmányozza. Íme, néhány erre vonatkozó kérdőpontja: „Mi-  
lyen az osztálytagozódás a parasztságon belül? Milyen más osztályok vannak kívü-  
lük a faluban? Kiemelkednek-e egyesek a paraszti sorból, és mi erről a közvéle-  
mény? Szoktak-e más falubeliakkal, más fajúakkal vagy vallásúakkal összeháza-  
sodni? Mi erről a közvélemény? A beköltözöttet teljesen befogadják-e?“ Folytat-  
hatnók a kérdések idézését, de már az eddigiek is eléggé meggyőztek arról, hogy  
valós és a kapitalista viszonyok fokán tovább bonyolított erdélyi kérdéseket fe-  
szegett.

Természetesen hat évtizeddel a jobbágyrendszer eltörlése után a falut nem le-  
hetett önmagában, magányos szigetként tanulmányozni. Braun Róbert szociográfia-  
fiainak tematikai gazdagságát mutatja, hogy kitér olyan kérdésekre, mint például  
a közeli, rohamosan fejlődő nagyváros, Arad hatása a környező községekre s külö-  
nösen Csicsérrre, de kutatja a falu és vidék viszonyának összefüggéseit is. Nagy fon-  
tosságot tulajdonított az agrárnépesség belső és külső vándormozgalmainak, mivel  
az volt a véleménye, hogy ez a komplex társadalmi jelenség jól tükrözi a kapitali-  
zálódó-bomló falu fejlődési tendenciáit. A számok önmagukban is sokatmondóak;  
a XX. század elején, hét év alatt ebből a kis Arad megyei faluból 156 ember vándor-  
olt az Oceánon túlra.

Mit tartott fontosnak ezzel a jelenséggel kapcsolatban? Az e kérdéssel ugyan-  
csak foglalkozó kortársak többsége meglegedett a kivándorlás egyoldalú bemutatá-  
sával (méretei, okai, irányai), Braun szociográfiája viszont ezek mellett kitér arra  
is, hogy milyen változásokat idéz elő Amerika a hazai parasztság körében, önrze-  
tésben, hagyományaiban, politikai magatartásában és nem utolsósorban a falu gaz-  
dasági életében. Az utóbbival kapcsolatban azt észleli, hogy bár a visszavándorlók  
általában ott folytatják tevékenységüket, ahol annak idején abbagyagták: a föld-  
művelésnél, de sem gazdasági eszközöket, sem vetőmagvakat nem hoztak magukkal;  
röviden: a forradalmi átalakuláson átment amerikai mezőgazdaság tapasztalataiból  
nem hasznosítottak semmit. A magyarázat kézenfekvő: a kivándoroltak a bányák-  
ban és az iparban dolgoztak, s így nem kerültek közvetlen kapcsolatba a mezőgaz-  
dasági gyakorlattal.

Az eddigiekből is kiderül, hogy Braun Róbert szociográfiái nem tények egyszerű felsorolásai, amilyen például a századfordulón keletkezett nagyszámú gazdasági jellegű falumonográfiák (ezeket szociográfiáknak nevezhetjük) többsége volt. A Lippáról és Sansepolcóról írott társadalomrajza tanulmányjellegű, a Csicsérről közzétett „mintaválasza” pedig a jelenségek és adatok közötti összefüggéseket tükrözi.

\*

Braun Róbert mint a faluszociográfia-mozgalom és -irodalom egyik úttörője gazdag örökséget hagyott ránk. Amint arra Gáll Ernő a *Korunk* 1969. júniusi számában rámutatott, a *Huszedik Század* több szociográfusával együtt kísérletezni próbált a szociográfia technikájával. Bár ezeken a munkákon érződik a külföldi szociográfiai iskolák hatása, Braunnak valóban sikerült olyan szociográfiát kialakítania, amely a Bánság s Arad vidéke sajátos viszonyai között felvételeinek sikerét biztosította; csak a mai szociológusoktól függ, hogy annak egyes elemei beépüljenek szociográfiánk módszerei közé. Szolidáris volt az elnyomott tömegekkel, függetlenül nemzetiségüktől, és szüntelenül kereste a kapcsolatokat a román néppel. A bánsági és Arad megyei falu valós, bonyolult problémáit kutatva, a kapitalizmus erdélyi sajátosságainak olyan vetületeit mutatja be, amelyekre abban az időben mások kevésbé figyeltek fel. Így adatai segíthetik a történetkutatást is a XX. század eleji erdélyi agrártörténet ábrázolásában. Művének kritikai hasznosítása az önismeretet és a társadalomtudományok haladását, mai valóságunk gazdagodását szolgálhatja.

Egyed Akos



Középkori  
lapidárium

## Bălcescu ismeretlen levele 1849-ből

E sorok írójának jutott osztályrészéül, hogy 1968-ban, a krakkói Czartoryski-levéltárban folytatott kutatásai közben Nicolae Bălcescunak egy kiadatlan levelét találja meg. Íme, a levél francia eredetije és annak magyar fordítása:

**Mehadia, le 20 Mai 1849.**

**Mr. Balcesco à Mr. Bystrzonowski.**

Je suis depuis hier aux baines de Mehadia où j'ai trouvé le Général Bem; il restera ici deux ou trois jours encore et partira après pour Temesvar. Il m'a dit que vous auriez mieux fait de vous rendre à Debretzin avant de venir ici étant plus près de Pančova; je pense qu'il écrira aussi.

Quant à moi comme ce que j'ai à faire ici, dépende qu'avant tout j'aillie à Debretzin près du Gouvernement, je pense partir demain. Je regrette beaucoup de ne pas pouvoir faire le voyage avec vous; mais autre que le tems [!] presse je ne suis pas encore sur si vous vous déciderez à venir ici ou bien aller tout droit à Debretzin.

*(Korabeli másolat. Krakkói Narodnawa Múzeum, Czartoryski-könyvtár és levéltár osztálya, 5370. szám. Adam Czartoryski levélmásolati könyve, 233.)*

Magyarul:

**Mehádia, 1849. május 20-án.**

**Bălcescu úr Bystrzonowski úrhoz.**

A tegnap óta Mehádiafürdön tartózkodom, ahol Bem tábornokkal találkoztam; ő két vagy három napot fog itt maradni, aztán indul Temesvár felé. Ő azt mondta nekem, hogy Ön jobban tenné, ha Debrecenbe menne, mielőtt ide jönne, mert közelebb van Pancsovához; gondolom, hogy ő még írni fog Önnek.

Ami az én itt tartózkodásomat illeti, azt az szabja meg, hogy minél előbb Debrecenbe, a kormányhoz igyekszem, gondolom, hogy holnap indulok. Nagyon sajnálom, hogy nem utazhatok Önnel; de egyrészt az idő sürget, másrészt még nem vagyok biztos abban, vajon Ön úgy határoz, hogy ezt az utat választja, vagy pedig egyenesen Debrecenbe indul.

Forrásközlésünkhöz néhány sor magyarázatot kell fűznünk.

Különösen P. P. Panaitescu és Kovács Endre voltak azok, akik a lengyel

emigráció 1848—49-es európai szintű diplomáciai tevékenységére felhívták a figyelmet (P. P. Panaitescu: *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*. București, 1929. és Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozgalmak*. Budapest, 1967.), ha a kérdést tulajdonképpen a Bălcescuval kapcsolatos több tanulmány érintette is. Az említett történészek eredményein túlmenően még sok értékes adatot rejtenek magukban a krakkói Czartoryski-levéltár sárguló papírlapjai, melyek többek között a „népek tavaszá”-nak jobb megértéséhez segítenek bennünket; innen kerültek felszínre egyebek mellett az 1848-as román és magyar forradalmakra, Bem forradalmi tevékenységére, a lengyel emigráció diplomáciai működésére vonatkozó adalékokon kívül Bălcescu békemissziójára vonatkozó adatok, köztük az ismert román forradalmár fentebb közölt, kiadatlan levele.

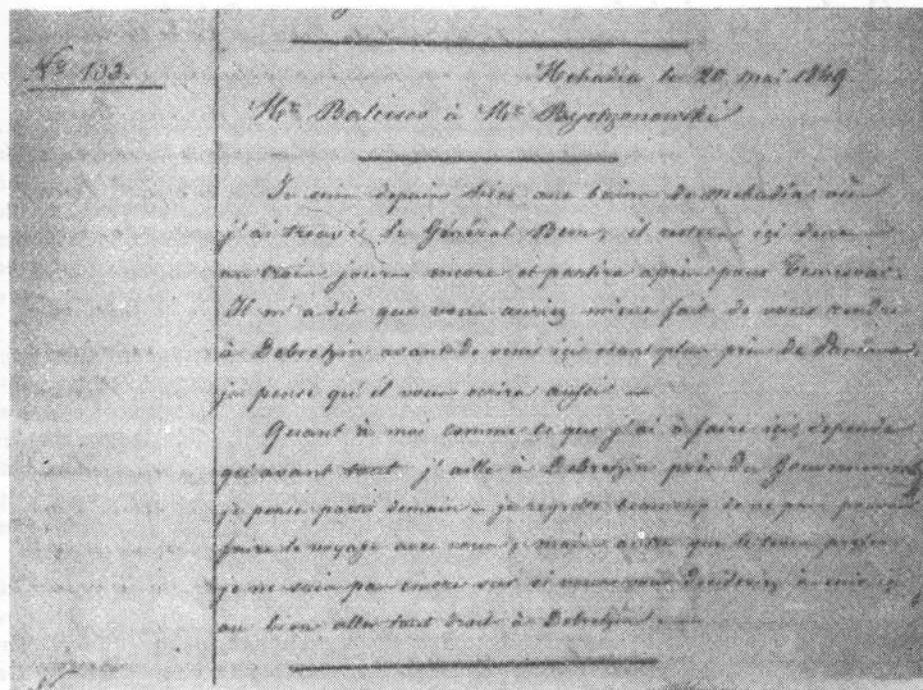
Ezzel a Mehádiafürdőről, 1849. május 20-án keltezett és Ludwik Bystrzowski lengyel főmegbízotthoz, Pancsovába küldött levéllel, a Bălcescu teljes levelezésének G. Zane gondozta kiadásában (N. Bălcescu: *Opere*. IV. *Correspondență*. Ediție critică de G. Zane. București, 1962.) belefoglalt 183 levelet egy újjalbal egészíthetjük ki. A kiadványban felsorolt, Bălcescu-leveleket őrző gyűjteményekhez pedig hozzá kell adnunk a krakkói Czartoryski-archívumot is, ahonnan a levél előkerült.

Szólanunk kell röviden a levél megírásának körülményeiről. Ismeretes, hogy a párizsi román hazafiakkal egyetértésben Ion Ghica, a konstantinápolyi román emigráció vezetője Bălcescunak azt a megbízást adta az 1849 tavaszán mutatkozó forradalmi fellendülés idején, hogy békét hozzon létre a román és magyar forradalmi erők között, s ezzel megteremtse a román forradalom újrakezdésének a feltételeit. Kezdeményezése egybeesett a lengyel emigráció politikai elképzeléseivel és támogatta azt a piemonti demokratikus kormány is.

Igy 1849. április 14-én kis csapat indult lovaspostán Konstantinápolyból Debrecen felé, soraiban Bălcescun és a román emigráns-társain kívül ott lovagolt Michal Ilinski-Ilaj (Skander bej), a lengyel emigráció Czartoryski-vezette szárnyának ágense és Alessandro Monti olasz kapitány, Gioberti piemonti kormányának megbízottja. Míg a többiek elszakadtak tőle a kalandos utazás során — a Bánságban öldöklő harcot vívott a Bem és Perczel Mór vezetése alatt előnyomuló magyar forradalmi hadsereg az osztrák csapatokkal —, Ilinski végigkísérte Bălcescut, együtt keresték fel Perczelt, majd pedig Bemet. Bălcescu békemisszióját támogatta a levél címzettje, Bystrzowski is, akitől a román forradalmi demokrata politikus Bemhez szóló ajánlólevelet is kapott Belgrádban.

Bystrzowski aktívan bekapcsolódott a román—magyar megbékélési tárgyalásokba, Ilinskin kívül neki is el kellett volna kísérenie Bălcescut Mehádiafürdőre, hogy Bemmel találkozzanak. Bystrzowski azonban késett és nem volt jelen a találkozón, melynek részletei Bălcescu levelezéséből ismeretesek. Bem mindenben hajlandó volt támogatni Bălcescu törekvéseit a magyar—román szövetség létrehozásában, katonai funkciójánál fogva különösen a forradalmi erők oldalán harcoló román légió kérdésében, de csak Kossuth Lajos kormányzó-elnök felhatalmazása alapján. Bem ugyanis kifejtette Bălcescunak Ilinski jelenlétében, hogy ő katona, politikai kérdésekbe nem avatkozik, ha azonban Kossuthtól utasítást kap, a román légióhoz szükséges emberállományt rendelkezésre bocsátja. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Ilinski 1849. május 31-én kelt, kiadatlan levele is: „Bem tábornok — írja — Czajkowski levelének olvasása után azt mondta nekem, hogy magánszemélyként fogadhatja Bălcescu urat és nem úgy, mint a román párt egyik megbízottját, mert ő nem akar politikai kérdésekbe avatkozni a kormányzó-elnök tudta nélkül.” Egyébként a beszélgetés során a lengyel emigráció irányvonalát illetően Bem kifejtette, hogy „a legjobb politika a harc” az abszolutista nagyhatalmak ellen, Len-

gyelország felszabadítása érdekében. Ebben a harcban a magyar kormány támogatásán kívül a táborában lévő székely katonáira is számított, akik „jól verekednek“ és bíznak benne. (Czartoryski-könyvtár és levéltár. 5370. Adam Czartoryski levélmásolati könyve 263—270.) Bem segíteni akarta a román forradalmár békemisszióját, ami abból is kiderül, hogy honfitársának, Ilinskinék felajánlotta (aki, amint láttuk, Bălcescu útítársa volt), futárként küldi Debrecenbe, így nem kerül pénzébe az utazás.



Bălcescu kiadatlan levelének fakszimiléje

A Bemmel történt találkozás után írta Bălcescu a közölt levelet. Ebből kiderül, hogy eredetileg Bystrzonowskival együtt akart Debrecenbe utazni. Előzőleg azonban Bystrzonowskinak is fel kellett volna keresnie Bemet, ott találkoznia Bălcescuval, hogy együtt folytassák aztán az utat a magyar forradalmi kormány ideiglenes székhelyére. Bem azt tanácsolta Bălcescun keresztül honfitársának, hogy mielőtt hozzá menne, utazzon először a Pancsovához közelebb fekvő Debrecenbe. Bălcescu levelében kifejti Bystrzonowskinak: terveit annak a célnak veti alá, hogy minél előbb a magyar kormányhoz szeretne jutni, és másnap, május 21-én indulni is akar. Igen sajnálja, hogy nem utazhatnak együtt, de őt sürgeti az idő.

A további események már ismereteseek, azt is tudjuk, hogy Bălcescu aggodalma indokolt volt: Bystrzonowski még június 3-án sem ért Debrecenbe, míg ő május 27-én már megérkezett, és a következő napon Kossuth fogadta is. Ezzel megkezdődött a másfél hónapig tartó tárgyalássorozat a magyar és román forradalmi vezetők között, melynek legjelentősebb eredménye a két nép szövetségének békeokmánya: a *Projet de pacification*.

Csetri Elek

## Székely rovásírásos szövegek megfejtése

A székely rovásírás ősiségét a középkori krónikák is bizonyítják. A Bécsi Képes Krónika például ezt írja róla: „Ezen székelyek (zekuli), a szkíta betűket még el nem felejtvén, azokat nem tinta és papiros segítségével, hanem pálcákra metszés mesterségével rovás módjára használják“ (In baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar, utuntur). Beszél róla Thuróczi krónikája, majd különös érdeklődés nyilvánul meg iránta az újjászületés korában, amikor Bonfini, Nicolaus Olahus, Verancsics, Szamosközi István és mások írnak róla, utalnak rá vagy foglalkoznak vele.

A múlt század végén a feledésbe merült íráskövek megfejtésében elért nagy eredmények hozzájárultak a székely rovásírás kutatásához, és egymás után számos közlemény, összefoglaló tanulmány foglalkozott eredetével, jeleivel, összefüggéseivel, és igyekezett elkülöníteni a valósággal elburjázott hamisítványoktól, melyeknek éltetője a rosszul értelmezett „nemzeti lelkesedés“ volt. 1915-ben Sebestyén Gyula összegyűjtötte és kiadta az addig ismert valamennyi emléket, és megkísérelte megállapítani a székely rovásírás helyét az írásrendszerek történetében.

Műve, bármennyire is alapvető volt, a kérdést természetesen nem zárta le, annál inkább nem, mert mindegyre újabb emlékek kerültek felszínre, nagyobb összefüggések tisztázódtak. Sebestyén tanulmánykötete után Németh Gyula összefoglaló tanulmánya következett, legújabbán pedig Csallány Dezső, a nyíregyházi múzeum őre, a történelemtudományok kandidátusa, neves történész és régész szentelte kutatásai nagy részét e kérdésnek. Csallány eredeti kutatásterülete főként a népvándorlás korára terjed ki, és elért eredményeiről több tanulmány és monográfia tanúskodik. A rovásírással 1950 óta kezdett foglalkozni, amikor egy battonyai halom aljában rovás-felíratos gyűrűt találtak. Azóta elmélyült, alapos munkával ismét revízió alá vette az összes felíratokat, és megfejtette az utóbbi évtizedekben előkerült rovásos emlékeket. 1968 folyamán hivatalos tanulmányúton járt hazánkban, és ígéretéhez híven a rovásírásról az alább közölt dolgozatot küldte el a Korunk számára.

Ugy érezzük, hogy hazai olvasóink részére tájékoztatás végett a tanulmányhoz néhány megjegyzést kell fűznünk.

Csallány a székely rovásírás eredetét kutatva szoros kapcsolatot talál az avar, a magyar és a székely rovásírásrendszerek között. Ezt az avar kori temetőkből előkerült rovásos felíratok, valamint a — korábban ismeretlen — magyar rovásos emlékek tették lehetővé. Noha a régebbi szerzők rendszerint magyar rovásírásról beszéltek, az utóbbi időkig az emlékek csaknem kizárólagosan a székelyek lakta területekről kerültek napvilágra.



Csallány mind a magyar, mind a székely rovásírás alapját az avar rovásírásban találja meg, sőt a közöttük meglevő rokonság, benső kapcsolat, szerinte, eddig nem sejtett összefüggéseket, népi rokonságot tár föl. Az avar és a szláv együttélés a Kárpát-medencében történeti tény, és ugyanígy történelmileg igazolható bizonyos avar törzseknek továbbélése és asszimilálódása a magyarokkal. Az így létrejött közös alap magyarázatot nyújt mind a művészetben megfigyelhető azonos mozzanatokra, mind pedig az avar, magyar és székely rovásírásrendszerek belső összefüggéseire. Az avarok, mostani ismereteink szerint, Erdélyben tartósan nem telepedtek meg; a honfoglaló magyarok itt a román őslakossággal és a szlávokkal találkoztak, a székelyek viszont csak a XI—XII. században jutottak el későbbi, állandó települési helyükre, ahová magukkal hozták rovásírásukat. Együttélve az itt talált népekkel, azoknak írásmódja hathatott írásrendszerükre, ami egyben megmagyarázza Kézainak a székely rovásírás román eredetéről szóló megjegyzését.

A székely rovásírás — amint az Csallány tanulmányaiból is kitűnik — összesen 32 rovásjeltől áll, ezek közül 24 mássalhangzó, 8 magánhangzó. A rovásjel-változatok száma azonban ennél több, s ezekhez még a betű-összevonások, az ún. ligatúrák járulnak. A rovásírás eredeti betűsorát nem ismerjük, mert a felszínre került ábécék már a latin mintát követik. A betűk alakja a rovás technikának megfelelően többnyire szögletes.

A rovásírás-jelleget az „írott” és nem „rovott” emlékek közül legjobban a nikolsburgi ábécé közelíti meg.

A nagyszentmiklósi aranykincs rovásos feliratainak megfejtését — bármennyire értékes is — helyszűke miatt e cikkben nem közölhetjük, és meg kellett elégednünk a szerző eredményeinek összegezésével. De az érdeklődőknek figyelmét felhívjuk a szerzőnek a könyvészeti jegyzetben jelzett alapvető tanulmányára.

A karácsonfalvi felirat megfejtését helyesnek és tudományosnak tartjuk, datálásával kapcsolatosan azonban nem hallgathatjuk el bizonyos kétségeinket. Ezeket két, a szerzőtől figyelmen kívül hagyott mozzanat keltette fel bennünk. A keletkezési évet a szerző 1459-re teszi, mivel a felirat kölapján ez az arab számokkal bekarcolt évszám is szerepel. Eddigi ismereteink szerint az arab számok Erdélyben a XV. század első felében mindössze néhány latin nyelvű feliraton fordulnak elő, és használatuk még Szebenben is az évszázad 60-as éveitől terjedt el. A másik mozzanat a falu neve: Karácsonfalva, mint a legtöbb szomszédos falu, a Homoród megkülönböztető jelzöt később kapta. E jelző nem fordul elő a Székely Oklevéltárban, és hivatalos formában a XVIII. század előtt aligha mutatható ki. E megjegyzésünkkel nem a megfejtés helyességét akarjuk kétségbe vonni, hanem csupán a két mozzanat tisztázására óhajtjuk felhívni a szerző figyelmét.

A szerzőnek a különböző rovásírásrendszerek eredetére vonatkozó elméleteire itt nem térhetünk ki, és azokat úgy tekintjük, mint amelyek a szerző egyéni felfogását tükrözik. A közölt tanulmány tartalmazza az összes eddig ismert székely rovásírásos feliratot (egy-kettőről még tudunk ugyan, de ezek a múlt év folyamán kerültek felszínre és nincsenek megfejtve), és a legfontosabbaknak megfejtését is adja. Azoknak, akik e kérdés iránt nagyobb érdeklődést tanúsítanak, a könyvészeti jegyzetben felsorolt munkákat, elsősorban Csallány Dezső tanulmányait ajánljuk.

Bodor András

A székelyeknek Erdélyben a XV—XVI. században virágzó rovásírásuk volt, amely a következő évszázadokban lassan megszűnt. A székelyek írásukat hun-székely rovásírásnak mondták.\* Kézai Simon krónikája emlékezik meg róla először a XIII. század végén, de XV. század előtti rovásfeliratok nem maradtak fenn.

Sokáig kétségbe vonták a székely rovásírás hitelességét, mert a hamisítványok tömege akadályozta a tisztánlátást. Ma már olyan mennyiségben állnak rendelkezésünkre a felirati emlékek, hogy tudományos alapossággal vizsgálhatjuk, rendszerezhetjük a hiteles anyagot, és megoldhatjuk a felvetődő problémákat.

A székely rovásírásról eddig az volt az általános felfogás, hogy az magyar rovásírás, eredete pedig a türk rovásírás-rendszerekre megy vissza. Ez a megállapítás nem teljes mértékben helytálló, mert a székely és a magyar rovásírás rendszere egymástól eltérő, rovásjelek tekintetében is különbségeket mutatnak. Az eredet kérdése pedig revízióra szorul. Emellett is a Közép-Dunamedencében az utóbbi időben felfedezett avar és magyar írásrendszer.

Az avar írásrendszer 586 és 896 között volt használatban. Eddig ismert legfontosabb emlékei a jánoshida-tótkérpusztai avarkori temetőből előkerült, csontból faragott tűtartókon ördögűzést mutató sátánabrázolás és négy rovásjelből álló felirat. Továbbá a Szentcsanak-templom-területén avarkori temetőjében talált feliratos csontlap.

Mindkettőt 1968 folyamán sikerült megfejtenem, és ugyanakkor a magyar és a székely rovásírás alapján megállapítottam az avar rovásírás jeleit.

A magyar rovásírás felfedezése és megfejtése nagyrészt 1968-ban történt. Eddig 13 ilyen emléket ismerünk. Kettő (Deszk és Klárafalva) a XI.; egy (Székesfehérvár-Maroshegy) a XII.; négy (Ladánybene, Margitsziget, Pomáz-Klissza, Kunkerekégyháza) a XIII.; négy (Esztergom környéke, Mezőberény, Ladánybene, Hódmezővásárhely-Kenyereér dűlő) a XIV.; kettő pedig Csehszlovákiából (Felsőszemeréd), illetve a XVI. (Nagyszombat) századból származik. Ezek közül kilenc gyűrűfelirat, egy sírkő rovásfelirata (Margitsziget), egy edény-, egy templom-felirat, egy pedig — a nagyszombati — a vikingek amerikai felfedező útjáról készült térkép, magyar rovásírással, magyar nyelvű és norvég nyelvű felirattal.

A magyar rovásírásban egyaránt megtalálhatók az avar (onogur-hun) rovásírási rendszerek jelei.

A székely rovásírásnak három különböző korszaka állapítható meg.

Első korszaka (586—896) avar eredetű rovásjelekből áll. Rekonstruálható az avar írásrendszer megmaradt rovásjeleiből, valamint a magyar és a székely rovásírás egymással összhangban álló jeleiből. A szövegek sorvezetése eredetileg balról jobbra haladt, csupán a 2. korszak (türk, onogur-hun rovásírásrendszer) hatására változott át jobbról balra való írássá.

A székely rovásírás második (X—XIII. század) korszakának jeleit egy kihalt török nép (türkök, onogur-hunok) hagyták hátra számunkra, amelyek főként a ligatúrákban őrződtek meg, a XV. században már értelemvesztetten. A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfelirataival mutatnak párhuzamosságot vagy azonosságot. Ez

---

\* A vonatkozó fontosabb irodalom: *Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915* — *Németh Gyula: A magyar rovásírás. Budapest, 1934* — *Csallány Dezső: A székely-magyar rovásírás emlékei: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 1960 (1963)* — *Csallány Dezső: A székely-magyar rovásírás történetéhez: Archaeológiai Értesítő, 1966. 36—46* — *Csallány Dezső: A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 1967. 31—84.*

az írásrendszer egy időre háttérbe szorította az avar eredetű írásrendszert, vagy ezzel a török írásjeleket összeolvasztotta.

A székely rovásírás harmadik (XIV—XVIII. század) korszakába sorozhatjuk be a legrégebb megmaradt rovásszöveget.

#### A KARÁCSONFALVI ROVÁSFELIRAT

Szőke István székelyföldi bölcsészethallgató 1944 júliusában Homoród-Karácsonfalván az unitárius templom tornyának második emeletén, az északi lőrésablak domborodó szemöldökkövén vésett rovásfeliratot talált. A torony csak 1495-ben készült el, ekkor kötötték be a régi faragott szemöldökkövet.

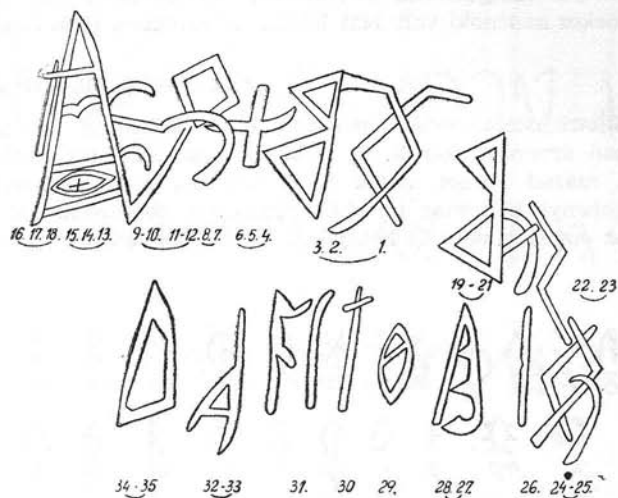
Németh Gyula publikációjában szövegmegfejtést nem adott, Franz Altheim pedig „protobulgár“ megfejtési próbálkozásával téves irányba vitte a kutatást, nem ismerte fel ennek székely eredetét.

A rovásfelirat rajzát mellékeltem közlöm. Megfejtését 1960-ban ismertettem.

A felirat 35 rovásjelből, illetőleg összevonásból áll. Megoldása:

Hom<sup>o</sup>ród-k<sup>a</sup>rácson-f<sup>a</sup>lv<sup>i</sup>ak m<sup>n</sup>d ö<sup>k</sup> h<sup>n</sup>-szék<sup>e</sup>lyírások

A domborodó kő felületéhez alkalmazkodó rovásírás sorvezetése jobbról balra halad, majd jobbról lefelé kanyarodik. Meglepő a ligatúrák összevonása, tornyozása. Itt fordul elő először a türk háromszögű *k* jele és a szamaritánus *é* jel.

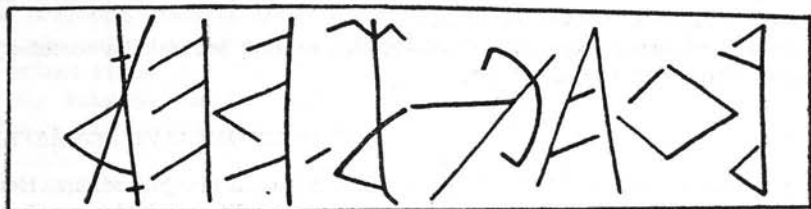


A karácsonfalvi rovásfelirat rekonstrukciója

#### A SZÉKELYDERZSI ROVÁSSOR

A székelyderzsi unitárius templom egy kis gótikus ablaknyílását olyan téglalappal zárták le, amelyen az alábbi rovásírásos szöveg és évszám volt:

Miklós-kánt<sup>o</sup>r pap<sup>a</sup>tya



^ 2 3 ^

16 · 15 · 14 13 · 12 · 11 · 8 · 9 · 10 · 7 · 6 · 5 · 4 · 3 2 · 1

#### A székelyderzsi rovásjelírat helyreállított szövege

A korábbi olvasatok a téglafelületének kopottsága miatt tévesek voltak. A szöveg helyreállításakor, a kereten kívül letem meg az évszámot, amely a rovás-szöveg idejét is jól határozza meg. A székely rovásfelírat Balázs András unitárius esperes révén 1929-ben vált ismeretessé.

A szöveg helyes magyarázata szerint egy Miklós nevű papatyáról van szó, aki kántor (= énekes kanonok) volt 1431 körül. A szövegben több ligatúrát találunk.

#### A NIKOLSBURGI ROVÁSABÉCÉ

A herceg Dietrichstein család morvaországi, nikolsburgi várának könyvtára 1933-ban Svájcban árverésre került. A székely rovásírás tartalmazó pergamenlap, amely egy XV. század közepi kódex belső borítólapjához tartozott, vétel útján az Országos Széchényi Könyvtár birtokába jutott. A rovás technikát illetően nagy jelentőségű ez az emlék, amely 46 betűjelből, betűösszevonásból és az „Amen” szóból áll.

h	ety	aty	ngy	gy	g	f	e	j	and	d	nes	cs	ck	nc	c	b	a
t	s	zs	r	k	mp	p	o	nye	ny	n	m	ty	t	unk	ak	l	
tpr					amen	aly	st	zt	z	sz	u	o	v	u	nt		

#### A nikolsburgi ábécé

A nikolsburgi betűsor a következő:

a, eb, ec, enc, eck, ecs, encs, ed, and, ej, e, f, eg, egy, engy, aty (athý), ety (echech), eh, i, ak, unk, l, ely, m, en, eny, nj (nýe), o, ep, emp, ek, r, ezs, s, et, ent, u, ev, ü, sz, ez, ezt, est, tprus (?).

A bolognai egyetem könyvtárában maradt meg a székely rovásírás legterjedelmesebb emléke. Marsigli, a kiváló hadmérnök és tudós, amikor a Székelyföld szorosait a török elől elzárta, lemásolta egy négyoldalas falécre rótt naptár szövegét, amely a római katolikus egyház állandó ünnepeit és névnapjait tartalmazta, a bibliai történetekből vett nevekkel, egyházi vegyes feljegyzésekkel, valamint a székely rovásírás ábécéjével együtt. Közlésüknél számos új megoldást adtam.

A székely rovásírás egyik legrégebb, fontos emléke, amely igen sok összevonást (ligatúrát) őrzött meg.

A BÖGÖZI FELIRAT

Egy gótikus templom freskóján újabb időben került elő egy rövid rovásfelirat: *Atya-Ist<sup>en</sup>* olvasattal. Az eddigi megfejtők nem vették észre az *st* összevonásban a száras s jelét. A XV. századi rovásfeliratok csoportjába tartozik.

: JAMA : G O A F : Y A B : L C M

: X X K J Y I : F B F L : Y K H : L C H F

: H M G O : C Y X L : A C C A I : X A B

: H Y A A X A B : L A A J H

L A A A J H Y A O A A

. F . A . O O I A . F . L A

A csíkszentmártoni felirat

A CSÍKSZENTMÁRTONI ROVÁSFELIRAT

Tévesen csíkszentmihályi feliratnak tartották. Szilágyi Sámuel másolatában (1749) és a marosvásárhelyi Ismeretlen két másolatában (1751) maradt meg. Utóbbi másolata pontosabb, és a felirat helyét, Csíkszentmártont is közli. Az eddigi megfejtési kísérletek Szilágyi másolatára mentek vissza. Az én megoldásom:

1. Váronk ∷ meget ∷ Viság folyó ∷ egván ∷
2. Jgy ironk ∷ ezert ∷ százegy ∷ esztendöbè ∷
3. Mátyás ∷ János ∷ Sebastian ∷ kovács ∷
4. csinálták ∷ Mátyásmestert ∷
5. Gergelymestercsinálták ∷
6. Gergely|.ij.a.s. i.ly.ly.alt.a.

A felirat szövegéből megállapítható, hogy mesteremberek 1501-ben, munkájuk befejeztével rovásfeliratot szerkesztettek, talányszerűen. Az első sorban a szöveg népdalszerű. Egyedül Csikszentmárton megett találjuk az ingványos *Fiság* (*Viság*) folyót. Az Anonymusnál szereplő *Igfon erdő*, mely folyómenti lapályi mocsári erdőt jelent, az *igván* szóra, rovásírásos adatunkra nézve magyarázatot nyújthat. Az *ijas*, *illyalta* szavak szokatlanok a *rovó* és *rótta* kifejezés helyett. A székelyek hosszúkás fadarabkákra, rovásjelekkel telerótt, kettéhasított nyílveoszökre is írtak, amelyeket az *ijas* *illyalt*, kilőt, továbbított. Átvitt értelemben az is *ijas*, aki a rovásírást a vesszőre vagy más anyagra felrótta. A kifejezési mód a székely rovásírással együtt elavult.

#### A CSIKSZENTMIHÁLYI FELIRAT

A csikszentmihályi templom kórusdeszkáin talált rovásszövegeket Cserei Farakas udvari tanácsos 1768-ban magával Bécsbe vitte. Értelmüket így magyarázták: „csináltatta Sándur 1111-ben“ és „ezen kép rámát csináltatta“. A helyes szövegük ma már nem ellenőrizhető.

#### A KONSTANTINÁPOLYI SZÉKELY ROVÁSFELIRAT

Ketei Székely Tamás a konstantinápolyi „Követek háza“ istállójának külső kőfalára véste fel 1515-ben a következő rovásfeliratot:

(1. sor)

Ercey öcáz tizenöt esztendöben írták eszt.

László királybánt kevetét itt tartacsák eszt.

(2. sor)

Bilaji Babilás kető-esztendöjök it valt, nem tön császár.

(3. sor)

Keveji Székeli Tamás írtan eszt, Szelim-bék császár útjártában száz lovasal.

Olvasatom több helyen helyesbíti és értelmileg módosítja az eddigi magyarázatokat.

#### AZ ÉNLAKAI FELIRAT

Az énlakai templom mennyezetén látható rovásírásos szöveg olvasata:

Egy az Isten.

Georgyius Musnai diakon.

Muzsnai György rovásfelirata 1668-ból származik. Muzsnai a kisebb papirendhez tartozó diakónus volt.

#### CSÁNGÓ-SZÉKELY ROVÁSFELIRAT MOLDVÁBÓL

Radocsány (Rădăşeni) községben, őskori állatalakos mészkőbaltára került a XV. század végén egy rovásfelirat.\*

#### EGYÉB EMLÉKEK

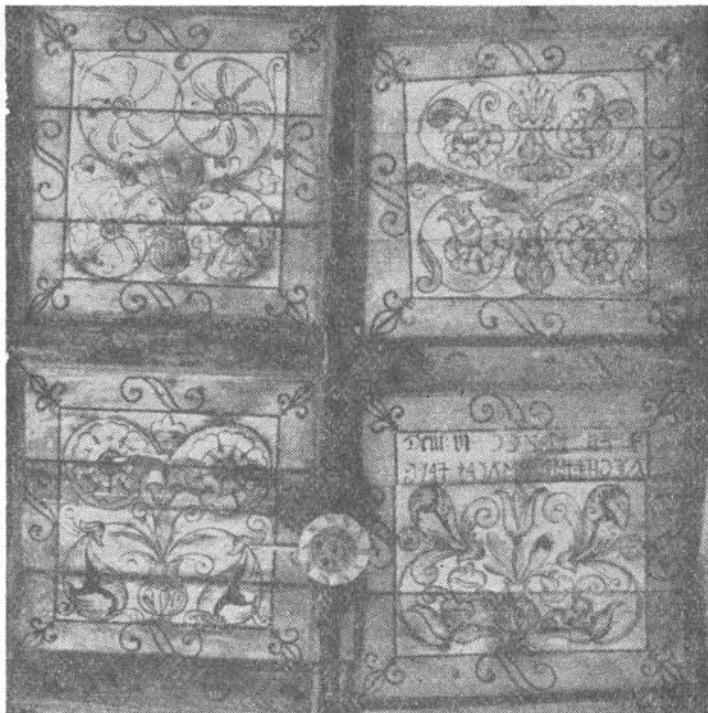
A felsorolt feliratok mellett még a következő, a székely rovásírás területéhez tartozó emlékek ismereteseek.

*Bonyha*, rovásjelek (XV. század). 1965-ben találták.

\* Lásd László Attila: *Rovásfelirat Moldvából. Korunk*, 1969. 10.

*Szamosközi István* két feljegyzése (1587, 1604), melyet Szilágyi Sándor fejtett meg (1880).

*Telegdi János* Rudimentája (1598). Ez a fogarasi (1671), a giesseni (1709—1714), a hamburgi (1714), a marosvásárhelyi (1739), a nagyenyedi Borberek István-féle (1715) és Bod Péter-féle másolatokban maradt fenn.



С 2 У П Т В А Г Ж  
З И К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я

#### *Az énlakai felirat*

*Miskolczi Csulyak István* két alphabétuma (1610—1638). 1928 óta ismeretes.

*Komáromi Csipkés György* emléksorai (1653).

*A gyulafehérvári kollégium sáfárjának feljegyzései és ábécéje* (1655). Herepei János fedezte fel 1934-ben. Publikáltam 1960-ban.

*Kájonai János* két ábécéje; egyik Telegdire megy vissza.

*Hickes György* oxfordi tanár betűsora, amelyet Harsányi Jánostól kapott (1673).

„*Magyar ÁBC*“ (1680).

*Otrokocsi Főris Ferenc* betűmutatványa (1693).

*Bél Mátyás* Kapossi Sámuel-féle ábécéje (1718).

*Sepsiszentgyörgyi* rovásírásos feljegyzés-töredék (1718). Lelte Herepei János 1944 előtt. Publikáltam 1960-ban.

*Rettegi István* ábécéje (1740).

*Marosvásárhelyi kézirat:* Telegdi János, Kapossi Sámuel, Dési, Anonym, Udvarhelyi, Harsányi János, Bél Mátyás, Lipsius, Dobai István székely ábécéi (1753).

*Ismeretlen rovásírásos ábécéje* (XVIII. század).

*Révai Miklós régi ábécéi* (1803).

### A NAGYSZENTMIKLÓSI ARANYKINCS ROVÁSFELIRATAI

A nagyszentmiklósi aranykincs 1799-ben került felszínre, amelyből 23 aranyedény a bécsi Kunsthistorisches Museumba jutott. A darabok száma eredetileg több volt. A kincs egyike a világ legkiválóbb ötvöskészítményeinek. Mintegy 150 munka foglalkozott eddig problematikáival, de sem népi, sem pedig időrendi helyzetét nem oldották meg. A kincs rovásfeliratait 1967-ben sikerült megoldanom és kapcsolatait tisztáznom.

A nagyszentmiklósi kincs feliratainak időrendje a XI—XII. századra állapítható meg, amellyel az edények készítése ideje is összhangban áll. A kincs a Csanád nemzetség tulajdonában volt, és bizonyára a tatárjáráskor (1242) rejtették el. Az edények készítése nagyrészt a XI. század második felére tehető, arra az időre, amikor a Csanád nemzetség két ágra szakadt, amikor a Béz-főág kivirágzott. A 2. számú korszok elkészíttetése is valószínűleg az ő nevékhöz fűződik.

A Csanád nemzetség második nemzedéke nagynevű elődjét, Csanád vezért kívánta az Ajtony elleni győzelem emlékekeppen megörökíteni, Ajtony levágott fejével együtt. Az ősanját pedig a Turulmadárral együtt.

A Csanádok az Árpádok rokonságához tartoztak, azonos volt a nemzetségi címerpajzsuk. Amíg azonban Álmos nemzetségénél a Turulmadár és Emese kapcsolatát csak a krónikák őrizték meg, addig a Csanádoknál ábrázolásban maradt meg a mondai emlék, a Csanádok ősanjára (Csanád vezér feleségére) vonatkoztatva. A kezében látható két zöldellő ág a nemzetség két viruló ágát szimbolizálja.

A Turulmadár-ábrázolás X. századi türkjeink régészeti hagyatékában hajkoronon is előfordul (Rakamaz).

A Csanádok kincse, rovásírása a honfoglaló türk nemzetségek legszebb és legfontosabb török nyelvű emléke, de már a kétnyelvűség korából.

A nagyszentmiklósi rovásfeliratok onogur-hun írásrendszerrel képviselnek és a Kubán-vidéki megoldatlan török nyelvű feliratokhoz kapcsolódnak.

### A BATTONYAI TÜRK ROVÁSÍRÁS

Az Orchon—Jeniszej-vidék rovásírásrendszerének legtisztább képviselője a Kárpát-medencében. Ideje: XII—XIII. század. Jobbról balra való sorvezetésű a szövege.

A battonyai rovásfeliratú pecsétgyűrűt egy több telekre kiterjedő halom aljában, Ságvári utca 20. szám alatt lelték.

Rovásjelei és olvasata a következők:

44E H . I . 2 E H R Y O X °

Megoldása jobbról balra: *Dänäs-bäk pan äsz käperi*, vagyis, Dénes-bég pán esz géb-erí. Értelme: Dénes bég, a géb-nép ura. Ez az egyetlen forrás a *kábarokra* ~ kéberekre (gepidákra) nézve, ebben a korban.

\*



Összegezve az elmondottakat, a mai Románia rovásírásos emlékei két csoportba sorolhatók.

Az első a *székely* rovásírás három korszaka.

Második a *nagyszentmiklósi* aranykincs rovásfeliratainak csoportja. Tulajdonképpen a kulturális központ figyelembevételével marosvári-csanádi rovásírásnak tekinthetjük.

A magyar és a székely rovásírás 1. korszaka az avar rovásírás folytatása. A magyar közvetlenül ebből ered, a székely pedig az avar kulturális hatás révén közvetlenül a gepidákon át őrződött meg. Ezeknek a szibériai török rovásírás-rendszerekhez semmi köze, még az avar kori török nyelvű rovás emlékek eredete tekintetében sem. Az avar rovásírás ugor nyelvemléket őrzött meg számunkra.

A székely rovásírás 2. korszakának török nyelvű írásrendszere egy kihalt török nép (onogur-hun) írását mutatja. Azonosnak látszik a XI–XII. századi nagyszentmiklósi török nyelvemlékkel, amely az Árpád–Csanád rokonság onogur-hun rovásírás-rendszerét őrizte meg számunkra. Ezek a török nyelvű rovás szövegek és -jelek nem Ázsiából erednek, hanem a Kaukázus előterének, a Kubán-vidéknek török nyelvű rovásírás-rendszerét kapcsolják a Kárpát-medencéhez.

A székely rovásírás 3. korszaka ismét ugor nyelvű, de már nincs tudatában a rovásírás törvényszerűségének. A török korszakból csupán a *jobbról balra* való sorvezetést őrizte meg.

A battonyai türk rendszerű rovásírás jelentősége nemcsak írásrendszerének keleti kapcsolataiban áll, hanem a nyolcadik törzsként szereplő, a honfoglalásban részt vevő *kábar* ~ *kéber* (géb-nép, gepida) nép emlékének megörökítésében is. Törvényszerűnek látszik, hogy a nyolc(adik) törzs nevével van kapcsolatban a török eredetű elnevezése a *székelységnek* is; *szekir-el* „8. nép”.

Csallány Dezső

	A SZÉKELY ROVÁSÍRÁS I. KORSZAKA (I. 100)	A SZÉKELY ROVÁSÍRÁS II. KORSZAKA	A SZÉKELY ROVÁSÍRÁS III. KORSZAKA
a	q	< >	q : q
a'			
b	x	x x x	x
c			↑
cs		λ (s) : H	H
d	+	γ †	† : †
e	λ	λ	} x(θ) λ θ SZAMARITÁNUS
e'			
f	o : ⊗	⊗	⊗
g	∧		∧
gy	/ /	†	† : †
h	x	x	x : x
i	avar 1	†	} † : 1
i'			
j	1	1	1
k	avar H	↑	◇
k~		1 : x (nk > k)	1 : 2 : Δ <sup>ok</sup> Δ <sup>ok</sup> B <sup>ok</sup>
l	∩		∩ : ∩
ly	?	⊙	⊙
m	avar W	2x (mb)	2
n	): (	)	)
ny	D		D
o	J	J	} 3 : 3 : 3 : 3
o'			
ö			} 2 : 2 : K : X
ö'			
p	q	q	q : q
r	H	H	H : / :
s	λ : λ	λ	∧ : 1
sz			
t	γ	γ	γ
ty			x : x : x : x
u	W	W	} W
ú			
ü	?		} X
ű			
v	} M		M
w			
z	H	H	13 : H B
zö			Y : Y

## Struktúra a történelemtanításban

A történelemszemléletű gondolkodás kiépítésében fontos szerepe van a tények vizuális, élményszerű, egyedi felidézésének, a „belső látás“ fejlesztésének. Ez a szaktárgy sajátosságából (egy-egy nép, ország, a csak egyszeri jelenségek, események, alkotások természetéből) következik. Ha viszont a történelemnek törvénytudomány-jellegére gondolunk, akkor a tények és fogalmak összefüggéseire és ezek általánosítására, a társadalomfejlődés törvényszerűségeire, tendenciáira irányul a figyelem.

Mindennapi tapasztalat, hogy az ifjúság értelmi tevékenységének alakításában különösen sok gondot okoz a valóságot visszatükröző bonyolultabb anyagegység lényegének és szerteágazó kapcsolatainak megértése. Jelentős erőfeszítést kíván az ismeretek összefüggő rendszerbe helyezése vagy valamely alapvonatkozás és a vele kapcsolatos jártasság áttétele változott feltételek között. A megoldás során e téren is számolni kell a szaktárgyi sajátosságokkal.

A felsorolt nehézségek főleg az ösztönös, tervszerűtlen irányítás miatt állandó-sulnak. Leküzdésük útja: megfelelő tartalmú információ nyújtása és a tanulók öntevékenységének fokozott felkeltése. Ezzel kapcsolatosan felmerül a kérdés: vajon nem éppen az ismereteket összetartó struktúrákat kell történelemtanításunk tartalmi alapjává tenni? Továbbá: vajon nem a struktúrák iránti érzék, eljárás-készség fejlesztését kellene-e munkamódszerünknek következetesen sugalmaznia?

Megkísérelünk a strukturális történelemtanítás jellege és szerepe körülhatárolásával válaszolni e kérdésekre.

\*

Struktúrán a tartalom kisebb vagy nagyobb egységeinek, valamely egésznek belső rendjét, felépítését értjük. Felismerése tulajdonképpen az összetevő elemek (alkotórészek), valamint ezek és az egész kölcsönös vonatkozásainak a felismerése. Annak megállapítása, hogy a konkrét történeti tények és törvényszerűségek, a tendenciák és folyamatok milyen összefüggésben állanak, s hogyan viszonyulnak a történeti valóság (tartalmi egység) nagyobb egészéhez.

Az összetevők belső szerkezetrendjének a feltárása így elvezet a valóság lényegéhez. A kapcsolatok csoportosítása világosabbá teszi a történelmi információt. Hozzájárul ahhoz, hogy megmagyarázzuk az összetevőket, keressük további vonatkozásait. Ez a később megismerendő tényekre is érvényes.

Valamely egység belső összefüggései, struktúrája kapcsolatban van más, külső összetevők vonatkozásaival. A tágabb körű fogalmak és törvényszerűségek, a történelmi problémák, az egyes társadalmi-gazdasági rendszerek belső és külső vonatkozásainak a felismerése révén jutunk el az egész történelem valóságát (lényegét) strukturáló összefüggések megértéséig. A nagyobb egységekhez tartozó tények és

vonatkozások egyrészt elmélyítik, illetve módosítják a már elsajátított kisebb egység gondolatbeli szerkezetét, másrészt elősegítik számos újnak látszó, valójában ismert struktúrának és összetevőinek a felismerését.

A struktúra lényegét érintő megállapításainkat például próbáljuk gyakorlatibb módon megvilágítani. ▲ *Románia az 1929—33-as gazdasági válság időszakában* című fejezet legfőbb jelenségei és eseményei: a válság hatása, a kormányok intézkedései, a dolgozók forradalmi harca. Külső vonatkozásait tekintve az első összetevő a másik kettőt döntően befolyásolja, a két utóbbi egymással szembenáll. A további megértéshez az szükséges, hogy az említett összetevőknek mint kisebb egységeknek belső összefüggéseit, szerkezetrendjét tárjuk fel. Ezek, a valóság struktúrájából levezethető kapcsolatok a következők: a válság általános és sajátos hatása a gazdaságra, a bel- és külpolitikára; az uralmon levő kormányok intézkedései és a néptömegek egyes rétegeinek forradalmi magatartása; a munkásosztály élenjáróinak célja és a konkrét helyzetből fakadó határozatok; az objektív-szubjektív feltételek és a néptömegek forradalmi küzdelme.

A kisebb egységek külső és belső vonatkozásai összesítik a nagyobb egység (fejezet) belső vonatkozásait. Ezek kapcsolatban állanak az előző és a következő struktúra egyes összefüggéseivel. Így, a válság sajátos hatásának a felfogását megkönnyíti az előző fejezet struktúrájából vett vonatkozás kiemelése: hazánk gazdasági szintje, valamint a külföldi monopóliumok közötti viszony 1929 előtt.

E vonatkozás felismerése révén először is mélyebben tisztázódnak az egyes összetevők. Válság—gazdaság, válság—bel- és külpolitika összefüggései például jobban megvilágítják a gazdasági válság romániai jellegzetességeit, az osztályok és képviselőik törekvéseit. A munkásosztály élenjáróinak célja és a helyzetből fakadó határozatok kapcsolatából jobban értékelhető mind a munkásosztály ereje és az RKP vezető hivatása a társadalmi harcok során, mind az új tömegmozgósító, szervezési és harc formák megjelenése.

Az említett kapcsolatok fokozatos felismerése magyarázatot ad és hangsúlyozza az összetevők szerepét; tudatosabbá válik a forradalmi harc azonnali és jövőbeli, hazai és nemzetközi jelentősége, általános és személyi tanulsága. De könnyebb lesz meghatározni a belső rendet alkotó összefüggések egymásutániságát is.

A strukturális összefüggések átgondolásában a tanárt segítik a szaktudomány ilyen irányú eredményei. A marxi—lenini történettudomány ugyanis nemcsak a történelmi tényeket, hanem az egységen belüli lényeges vonatkozásokat is feltárja. Fogalmak és ítéletek formájában visszatükrözi az ismeretanyag összefüggéscinek objektívan létező rendszerét.

Előbbi példánkra hivatkozva, a történettudomány gazdag tényanyag alapján mutatja ki az 1929—33-as gazdasági válság általános és sajátos vonásait. Kiemeli e vonások okát, következményeit. Megvilágítja az uralkodó osztályok és a dolgozók pártjainak törekvését, taktikáját, tagjainak magatartását. Rámutat, hogy a néptömegek harcokészsége és cselekedetei megfeleltek a kitűzött feladatnak: a sztrájkok egy része és főleg az 1933-as január-februári forradalmi küzdelem a gazdaságival politikai követeléseket kapcsolt össze. A történelmi materializmus kritériumai szerint elemelve a tényeket, valamint az egyes szubjektív tényezők tevékenységét és befolyását, e tudomány eljut a válság s a harcok sokoldalú értékeléséhez.

VI. I. Szviderszkij alapján B. Gentner a struktúra-fogalomnak három lényeges vonását különbözteti meg: a) az egész strukturaló anyagrészek vagy elemek — *faktologikus* oldal; b) az anyagrészek közötti objektív összefüggések felfedése és indoklása — *logikai* oldal; c) az összefüggések minősége és történelmi folyamatba

helyezése — *módszertani* aspektus. A három vonás dialektikus egységet alkot. A történelemtanításban sem lehet őket elválasztani. Csak a struktúra szerepének elméleti megközelítése végett tehetjük ezt, lévén hogy mindegyik vonásnak megvan a maga sajátos hozzájárulása és követelménye. A faktologikus oldal elsősorban bizonyos információ kiválasztásának és a tényismeretnek a szükségességére mutat rá. A logikai oldal a történelmi gondolkodásra nevelés szempontjából fontos. A módszertani aspektus értéke a történelmi tudat és az értelmezéskészség kialakításában jelentkezik. A tanulók értelmi tevékenységére nézve az első szempont ténygyűjtést és elemzést, a második lényegkiemelést és szintetizálást, a harmadik pedig elvi értelmezést és alkalmazást igényel.

A minket érdeklő további kérdés e hatótényezők érvényesítése.

\*

A korszerű történelemoktatásban — mint azt már említettük — fontos feltétel a sajátos szempontnak megfelelő információ. Ügyelni kell egyrészt arra, hogy a meg-alapozó kép átfogó és lényegre törő legyen, másrészt elégséges is az egyre bonyolultabb vagy a távolabbi kapcsolatok felismerésére. Segíti az átgondolást, ha már a célkitűzés megfogalmazása előtt megállapítjuk az összefüggések objektíven létező struktúráját.

Az órára való előkészület során a tanár emelje ki a maga számára a téma leg-főbb jelenségeit vagy eseményeit, rögzítse a tisztázandó tartalmi egységek összetevőinek vonatkozásait, az alkotórészek és az egész kölcsönhatását, belső összefüggés-rendjét. Így világos, a feldolgozás szempontjából modellnek vehető formához jut, melyhez igazodva bontja ki azután az eszmei mondanivalót, fedi fel a tények, fogalmak és összefüggések tisztázásának, valamint az érzelmi-akarati ráhatásnak a lehetőségeit.

A célkitűzés megfogalmazásakor mindig a fő jelenségek és események vonatkozásai az irányadók. Az említett fejezet (téma) tanítása előtt például az ok—következmény átgondolása juttat el bennünket a legfontosabb oktató-nevelő feladat kiemeléséhez: a válság gyökereinek, valamint a két alapvető osztály és vezetői akcióinak a megértéséhez, értékeléséhez.

Az anyag kiválasztásakor a kisebb egységek összefüggései is előtérbe kerülnek. Ahhoz, hogy a válság hatását és a kormányok intézkedéseinek az értelmét megvilágítsuk, elegendő néhány jellegzetes tény megemlítése és elemzése. Ezzel szemben csakis részletesebb tényismertetéssel érhető el a néptömegek egyre általánosabb és magasabb szintű küzdelme, a párt programja és irányító tevékenysége, az egyes személyek magatartása jelentőségének s egymásrahatásának az értelmi megértése.

Ily módon a tartalmi-logikai struktúra kidolgozása egyértelműen rávilágít arra, mely tényeket és fogalmakat kell a tanulónak feltétlenül elsajátítania. Továbbá: miről lehet lemondani bizonyos feltételek között anélkül, hogy a megismerés minősége kárt szenvedne, s mi válhat éppen teherterheléssé.

Az ismeretstruktúra az emocionális vonatkozások tudatosítását is lehetővé teszi, amikor az egyes szubjektív összetevők cselekedeteinek az indoklására, értékelésére vagy hangsúlyozására, az információ összevonására vagy részletezésére készletet. Az így végzett anyagkiválasztás a tartalom nevelési lehetőségeinek teljesebb kiaknázását biztosítja. Lehetővé válik kiegészítő anyag, a válság hatására vagy a dolgozók küzdelmére vonatkozóan például hely- vagy tájtörténeti forrás, ilyen jellegű visszaemlékezés, szájhagyomány, a tanár saját és tanítványai olvasmányából kiemelt gondolat, filmrészlet élményt nyújtó s meggyőződést mélyítő felhasználása.

Az ok—következmény kapcsolat az ellentétbe állítás, illetőleg a három kisebb egység összefüggésrendje egyben meghatározza a téma ismeretanyagának felépítését. A tartalmi-logikai szerkezet a tanítási óra alapvázlatát nyújtja. Természetesen számolni kell azzal, hogy az óra felépítésére más tényezők is hatnak (a tanuló belső feltételei, a képzés és nevelés feladatai, osztályközösség, idő, munkaeszköz).

A strukturális összefüggések felismerése a legnagyobb mértékben elemző és összesítő. V. Čapek cseh módszertankutató 1966-os megfogalmazása szerint „felfogni a valóságot mint strukturált egészt, megérteni az egésznek belső lényegét és felépítését... azt jelenti, hogy az általánostól az egyes felé megyünk, a résztől az egész felé, valamint az egésztől a részhez, a jelenségtől a lényeghez és a lényegtől a jelenséghez, a tárgytól a személyig és a személytől a tárgyig“. Alapvető fontosságú az egyedi, a sajátos és az általános dialektikus kölcsönhatásának a felismerése.

Az egyes lépéseknél mindig az ismertből, de — egyre gyakrabban — a verbális, a távolabbi, a bonyolultabb ismeretből is kiindulhatunk. A struktúra megértése feltételezi az egyedit visszatükröző képzetet, az értelmi művelet elvégzésekor azonban ez utóbbi csak mint kiegészítő, járulékos elem jelentkezik.

Az elvégzendő alapfeladat természetesen a vonatkozások: ok—okozati összefüggés, módosító hatás, kölcsönös befolyás önálló felismerése, az összetevők idő- és térbeni elhelyezése. A felismerés elsődleges feltétele a történelmi ismeretek (összetevők) és kapcsolataik értelmezése. Éspedig: a lényeges vonások megállapítása, az összefüggések magyarázata, a fontosság megvilágítása. A vonatkozások indoklása bizonyítja a felismerést. Kezdő fokon bátorítanunk kell a kapcsolatokat intuitív megragadását is. Az 1966—68-as tanévekben végzett felmérések és útkereső kísérletek (a kolozsvári 6. számú általános iskola és 7. számú elméleti líceum ötödik osztályaiban) azzal a tapasztalattal jártak, hogy az eljárás-készség kialakítása táblázat- és sémamodellek felhasználásával könnyebbé, gyorsabbá és általánosabbá válik.

Az ismeretek kapcsolatait kiemelő feladatadás vagy probléma-állítás különböző jellegű és nehézségű lehet: hazánk társadalmának összetétele a gazdasági válság időszakában (elkülönítés, számszerű összehasonlítás); az RKP irányító tevékenysége (az objektív feltételek és az akciók ok—okozati összefüggése, időrendje); a munkásosztály 1929—33-as forradalmi küzdelmének jelentősége (a romániai, a nemzetközi, sőt a helyi osztályerők viszonylatában).

Továbbvivő lépés a már elsajátított összefüggések felismerése új struktúrákban, illetőleg a régebbi struktúra kiegészítése vagy átalakítása új tények, fogalmak és ezek vonatkozásainak megismerése útján. Ilyen irányú vizsgálataink tanulsága: az összefüggéseket a kisebb növendékek először a régebbihez hasonló, új struktúrákban rögzítsék és alkalmazzák. A főleg egyedi tényekhez kapcsolt többszöri áttétel így a bonyolultabb, de valójában azonos vonatkozások és szerkezetrend megállapítását is előmozdítja.

A strukturális összefüggések önálló elsajátításának gyakoroltatása a „felfedezés“ tanítás lényege. Olyan irányú törekvés, hogy a tanuló megértse a történet-tudomány belső logikáját, eligazodjék a történelmi-politikai természetű információk tömegében. Lehetővé teszi számára olyan feladatok megoldását, amelyekre azelőtt nem készült elő. Fejleszti a jelennel és más tárgyak ismeretanyagával szükséges kapcsolatteremtést, a filozófiai általánosítás képességét.

## Szomjúság

„Mélységes mély a múltnak kútja“ — mondogatjuk Thomas Mannal, s az ő szavával kérdezzük: „Ne mondjuk inkább feneketlennek?“

Ismerek valakit, aki csak a legjobb irodalmat, a legjobb zenét élvezi, nem fiatal már, mégis fogékony a kultúra újabb jelenségei iránt. Közben mély meggyőződéssel hiszi, hogy ha valaki nem talál holmi „Az imént még itt volt!“ tárgyat, elég egy poharat szájjával lefelé fordítania, s a kallódó kulcs, levél, kesztyű tüstént előkerül. Csodálkoztam, mulattam évekig a furcsaságon, babona, próbáltam elhessegetni magamtól, hasztalan. Izgatta fantáziámat, azt az örök-emberi, bosszantó-hasznos kíváncsiságot, ami mindennek az okát, eredetét firtatja, az értelmetlent is megkísérli az értelem pórázára fűzni: miért? mióta? Az ősinek sejtett szokás rabját hiába faggattam. Választ, elfogadhatót, bár közvetettet, Frazer-től, Lévi-Strausstól kaptam, az antropológiától, az etnográfától, melyek nélkül nincs modern lélektan. Egyes törzsek rítusaiban máig fellelhető az ősi animisztikus felfogás, amely élőlények és élettelen tárgyak között teremt a mágikus gondolkodást kielégítő összefüggést. A mi rejtélyes poharunkkal rokonítható például az az edény, amit a nagybeteg házában (sátrában, kunyhójában) borítanak vagy fednek le, hogy a szenvedőből kikívánczó léleknek ne legyen hova beszöknie, ha elhagyná a testet, s így kénytelen-kelletlen visszatér oda, ahol addig lakozott. Vagy: a primitív törzsek tagjai, akárcsak az idő feneketlen kútjában elmerült emlékü őseink, a halott egykori szállása elé kiteszik ivóedényét, hogy szomjúságát — mely feltehetően túléli az eltűnt test szükségleteit — kielégíthesse anélkül, hogy megzavarná az élők álmát.

Mert a pohárnál — legyen az fába vájtt, kőbe faragott, fémből öntött vagy üvegből fűjt ivóalkalmatosság, s mely a legrégebb civilizációs vívmányok egyike —, úgy tetszik, még régibb s időtállóbb, ami életre hívta: a szomjúság:

*Jó, hogy tudjuk:  
a pohárból inni kell, arra való.  
Kár, hogy nem tudjuk:  
a szomjúság mire való*

— fedezi fel minden idők poharából ivó, örökké szomjúzók emberei számára, létük egyetlen megválaszolhatatlan kérdését századunk spanyol költői közül az alighanem legnagyobb, Antonio Machado.

Mert a pohár oka — a szomjúság. De mi a szomjúság oka? Erről az okról a legokosabb könyvek, a legöregebb emberek se tudnak úgy-

szólván semmit. Megtudhatjuk az orvosoktól, hogy az éhséget többszörösen hosszabb ideig bírja a szervezet, mint a szomjúságot. Megtudhatjuk egy régi mondásból, hogy „Ha az istenek szomjaznak, vért isznak“; a filozófia történetéből, hogy egy igen kíváncsi görög addig kérdezgetett az igazság szomjától úzve s azt terjesztve, míg csak azok, akik minden időben fenntartának maguknak a kérdezés kizárólagos jogát, bürökpohárból itatták meg; a vallás történetéből kiderül, hogy még rosszabbul járt a víziós zsidó, aki a szeretetet hirdette a földön, amíg aztán megfeszítették, s halálos szomjúságát megcsúfolva egy a gonoszok és ostobák közül, akikért feláldozta magát: „...oda futamodván, mikor egy spongyiát megtöltött volna eczettel, és valami nádszállra függesztette volna, adá neki hogy innék“ (János Jelenései, 19, 29).

Keserű volt a bürök. Savanyú az ecet. Halálos végű a szomjúság. A szokráteszek és krisztusok halálát mindig elrettentő példának szánják. És lám: ama bürök és amaz ecet óta az igazságra és a szeretetre szomjazók egyre sokasodnak. Nincs annyi ecet, bürök, ciklon-B, napalm, paragrafus, parancs, tilalom, hogy ezt a szomjat eloltaná. Melyik szomjat?

Nem ismerjük a szomjúság egy okát. De ezer nevét ismerjük. Egyik neve így hangzik: elégedetlenség. Viszontláttam minap a szívszorítóan tanulságos sorsú Jóbot. Jób — mint tudjuk — kezdetben elégedett volt sorsával, önmagával, büszke vagyonára, boldog viruló családjá körében, hálás istenének mindamaz adományokért, melyekkel elhalmozta. Csakhogy az a filozofikus hajlamú isten megelégedte egy napon, hogy szolgájának, Jóbnak immár nincs mire szomjaznia. Barmaira dögvészt, házára tűzcsóvát, vetéseire sáskahadat küldött, családjára halált, rá magára undok sebeket. Én ezt a Jóbot ismertem meg, az igazit, a Meštovićét, a testté vált üvöltést. Ezt az üvöltést akarta hallani Jób bibliai teremője az önelégültség bárgyú bőfénései helyett, hogy felbressze a jóllakott állapotban lakozó erkölcsi lényt, az embert. Jób elvesztett mindent, hogy visszanyerje a szomjúságot, ami nélkül minden — semmi. A kuporgó szétvetett lábai, besüppedt ágyéka, megroppant pompás mellkasa fölött a kínban hátrafeszült fej torz nyílása, a száj, végre szomjas. Ez volt a cél.

Ilyen Jób-szerűen szomjasaknak képzelem az öngyilkos lille-i serdülőket, akik egy túltápláltságtól eltompult társadalom egészséges erkölcsét felébresztendő ítélték magukat halálra. Ezek a „harc nélküli hősök“, ahogyan egy francia szociológus nevezte őket, rettenetes leckét akartak adni az öntelt és közömbös nyugati civilizációnak. „Az elmebeteg gyerekek és az öngyilkos serdülők jelenléte közöttünk egy halott, gyilkos és szeretetlen társadalom tünete“ — írja Thérèse Tremblais pszichológus abban a Figaro Littéraire-ben, melyet a legkevésbé sem lehet baloldali-radikális eszméssel vádolni.

Aggasztó tünet, amikor a vegetatív boldogság vagy az önmagába gubózó boldogtalanság veszi át tömegméretekben az elégedetlenség helyét. Az önelégültek társadalma éppoly gyanús, mint az elégedett egyén: ez is, az is elfelejtett szomjazni, vagy meg se tanult. Ne bizzunk az elégedett emberben! Ha rajta múltott volna, még mindig barlangban laknánk. Mert elégedetlen az, akinek nem elég, ami van, még ha jó is,

hisz minden jó, amíg nem ismerünk jobbat. Ki mondta — nem fontos, úgysisz mindenki tudja —: az elégedettek tartják fenn a világot, de az elégedetlenek viszik előre...

Hogyan?

Elégedetlen az, akinek nem volt elég a pattintott kő, és feltalálta a vasat; akinek nem volt elég az eke és kimódolta a traktort; akinek nem volt elég a gravitáció, és megismerte a súlytalanságot; akinek nem volt elég, hogy halál, és felboncolta a holttestet; akinek nem volt elég a hang, és megteremtette a zenét; akiknek nem elég az igazság, a kenyér, a szabadság, és megcsinálják a forradalmakat. Ezt az elégedetlenséget, ezt a szomjúságot nevezzük haladásnak.

„Levelet kaptam Madridból“ — így kezdődik Babitsnak egy 1938 júniusi feljegyzése. A levelet a költő egyik honfitársa írta, egyike azoknak, akik bár nem voltak spanyolok, tudták, mit keresnek a köztársaság utolsó óráit élő Madridban. Szomjukat, a cselekvő szabadság-vágy szomját oltani és táplálni siettek oda a világ minden tájáról. De az emberben egyszerre több szomjúság lakozhat: a levélből „egy spanyol szonett hullt ki, mégpedig egy tizenhatodik századbeli spanyol szonett, Fernando de Herrera műve, akit kortársai El Divino névvel tiszteltek meg“. Aki pedig a körülzárt, bombázott Madridból 1938 nyarán ezzel a küldeménnyel lepte s tisztelte meg Babitsot, El Divino szonettjét is védte, azt, amit a címzett így fogalmaz meg: „Egy szép vers szent dolog“ még ott is, akkor is, ahol és amikor „ágyúk csöve néz ránk, a barbár erőszak tombol körülöttünk, s a felgyújtott könyvtárak nem metaforikus, hanem valóságos lánggal világítanak...“

Nem tudjuk, él-e még, s ha nem, ami valószínű, hogyan halt meg a levél írója, Herrera és Babits — az igazság és a szépség — madridi híve. Még a nevét se tudjuk. Csak a harcról tudunk, a versről — a szomjúságról, amely mindig túléli a szomjazó halálát. Mert nem a szomjúság a halál. Hanem a lemondás a szomjúságról. S éppen Babits int:

*Ne mondj le semmiről. Minden lemondás  
egy kis halál. Ne mondj le semmiről.*

*Filesgy. Júlia*



A zenekritikusi vagy gyakorlózenészi tevékenység során, de a „laikus“ zenei közönség dilemmáiban, nézetösszekülönbözéseiben is sokszor döntő fontosságú a zenei ízlés fogalma. Az ízlések sokfélesége axióma, már a régiek leszögezték, hogy az ízlés területén nincs mit vitatkozni — mégis évszázadokon át újra meg újra a különböző ízlésűek összecsapnak, szenvedélyesen hirdetve a maguk igazát.

A kérdés olyankor válik élessé, amikor egy kritikusról van szó, kinek írását ezrek olvassák lelkesedéssel vagy felháborodással, ami az ízlések sokfélesége következtében elkerülhetetlen. Ugyancsak nagy a kérdés hordereje egy zenei intézményben meghatározó szerepet játszó egyén (igazgató, művészeti titkár, művészeti bizottsági tag, karmester, rendező) esetében, ahol az egyéni ízlés abszolút rangra emelése kihat az egész intézmény esztétikai beállítására és műsorpolitikájára, tehát ugyancsak ezekhez és tízezrekhez szól. Hasonlóan fontos a kérdés a zenei oktatásban: egy tanár zenei ízlése hatványozottan sugározódhat szerte az ország sarkaiba, meghatározóan egész nemzedékek ízlésbeli orientációját.

Mit tegyen az ilyen helyzetbe kerülő személy, mit tegyen bárki, aki a zene sokrétű jelenségével kapcsolatba kerül; fogadja el fatalitásként az ízlések különbözőségének bizonyos fokig elkerülhetetlen mivoltát, hirdessen-e olyan általános zenei tételeket, amelyek mindenki számára elfogadhatók? Vagy az a helyes, ha egy zenész a maga ízlését oly erős meggyőződéssel hirdeti, hogy azt mások számára is követendő példaként állítja be?

Az exponált zenei személyiségnek nemcsak joga, de kötelessége az, hogy egyéni ízlését kifejezze, érvényre juttassa. Ő maga már eleve úgy van (úgy kell lennie) megválasztva, hogy ízlése a zenében tájékozatlanabb zenei közönség számára útmutató legyen. Mi is történe egy ország zenei művelődésével, ha a fejlettebb zenei ízlésű egyének nem követnének el mindent, hogy befolyásolják a fejletlenebb ízlésű érdeklődőket? De a kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Aki azt képzei, hogy az ízlések különbözősége csak „lenni“, a tájékozatlanok közt dúl, és a zeneileg képzett egyének közt valami ízlésbeli harmonizáltság áll fenn, az nagyon téved. A finomabb árnyalatokra menő ízlésbeli különbségek legtöbbször szenvedélyesebb nézeteltéréseket szünelnek, mint a nagyobb ellentétek „odalenn“. Az operettkedvelő egyszerű ember megmosolyogja a beat-zene rajongóját és viszont, s ezzel a kérdést le is zárták. De például egy kerülhetetlenül következetes avantgarde-zenész nem ismer kompromisszumot egy olyanval, aki a modern zene kérdésében mérsékelt magatartást tanúsít. Az évszázadok zenei öröksége körül ugyancsak sok az ízlésbeli ellentét. A régi zene hívei lenézik azokat, akik a romantikusért rajonganak, emezek azokat kiszáradt, lélektelen zenei funkcionáriusoknak minősítik.



Maszelka János rajza

◆ Józsa Bélára emlékezett szülőföldje: a székelyudvarhelyi Művelődés Háza meghívta Hodgya néhány idős lakosát, hogy tegyenek vallomást kortársukról, a kis legénykéről, aki velük őrizte a juhokat a havason, velük tanult, s közülük indult el pályájára az agyagipari szakiskolán át a munkásmozgalomig, melynek 1943-ban vértanúja lett. Finta Béla kultúrigozgot mutatta be a közös gyermekkorra emlékező Vera nénit, a volt játszótársát, Józsa Pált, aki legkedvesebb nótáikat is elénekelt, s Baczó Bélát, az öreg tanítót, aki még hallott-tudott a kis Józsa Béláról. S kitétek magukért a székelyudvarhelyi diákok is: felolvasták Nagy István visszaemlékezéseit a mozgalmi társról, elszavalták s — Balázs Ferenc megzenésítésében — elénekelték a költő Józsa Béla székely szegénysorsról szóló verseit, s bemutaták A Csáki bíró lánya és a gumibot

# krónika

*című írást, melyet a Józsa Béla-hagyatékából közölt 1963-ban a Korunk. Ott voltunk mi is: Jordáky Lajos a kolozsvári szakszervezeti mozgalom és Munkás Athenaeum cselekvő harcosát mutatta be, Balogh Edgár pedig személyi kapcsolatokról szólt, melyek Józsa Bélát, a népművelő közírórt a magyar irodalom jeleiseivel, majd az illegálításban az antifasiszta békemozgalommal kötötték össze. A rendezvény művészi sikerét emelték Ambrus Istvánnak a szülőfaluról készült s freskószerűen vetített színes fotói.*

◆ Németh László harmincöt év után újra ellátogatott Romániába, ezúttal nem szemlélőként (bár akkori megfigyelései klasszikus irodalmi értékké váltak), hanem mint három, nálunk bemutatásra került darabjának szerzője. Marosvásárhelyen A két Bolyai első erdélyi bemutatásán vett részt, Sepsiszentgyörgyön a Papucs-hős hatvanadik előadását nézte meg, s Nagyváradon a Villámfénynél előadását; Németh László megérte, hogy szülőföldjén dívatossá vált.

A látogatás alkalmából — mintegy a közönség, az írók, a művészek üdvözléseire válaszulva — Németh László cikket írt a marosvásárhelyi Vörös Zászló napilapba, kifejtve erdélyi tárgyú történeti drámáinak lelki indítékait, azokat a gondolatokat, melyeket a Bolyaiakról szóló darab helyszíni bemutatása benne kiváltott. Bevallja, hogy aggálylally tekintett a Bolyaiak városában való bemutató elé, mert a hozzáférhető emlékeket nem járhatta sorra. „Egy erdélyi tudós, Benkő Samu művére gondolok — írja —, a Bolyai János vallomásaira, amely tavalyelőtt látott napvilágot. Ha ezt a könyvet ismerem, a darabot másképp írom

Az ízlések őszinte, gátlástalan önkifejezését még bonyolultabbá teszik az elferdülések, az érdekesnek-tünni-akarások, a sznobság, a mindcnáron-egyéneikélneni tendenciák. Ezek önszugesztio útján lényévé válnak egy-egy zenei szakembernek, de azt hiszem, hogy kivétel nélkül valamennyien kordunk magunkban ilyen magunkra erőltetett pózokat, melyeket soha nem tudunk már leválasztani igazi zenei énünkről. Az árnyalatok tovább finomíthatók. Két zenész összekülönbözhet azon is, hogy a romantikából például Wagnert vagy Brahmsot tartja-e mérvadónak, de két Wagner-rajongónak is van bőven eltérési lehetősége, mert az öregkori következetes Wagnert esetleg túlkapasok vádjával lehet illetni, fiatalabbkori műveinek spontánabb hatása nevében.

A fejlett zenei ízlésű egyén tehát jól teszi, ha ízléséért sikraszáll, de ha a végletekig egyénített ízlését abszolutizálja, az egyedül üdvözítő útnak kiáltja ki, semmibe veszi a zenei realitásokat, a közönségigényt, akkor inkább árt ez a tevékenység, mintsem használ. Hallottam például egy véleményt, amely ki akarta vonni Chopin műveit a hangversenyek műsorából azért, mert az illető vélemény megfogalmazója ízlésbelileg rég túlhaladta, megunta Chopint. Ez helytelen. A zeneileg exponált személynek tekintetbe kell vennie azt a sok ezer fiatal, akik számára Chopin is jelenthet újdonságot. ha nem másért, azért, mert fiataliságuk folytán még sohasem hallhatják műveit. Márpedig tagadhatatlan, hogy Chopin színessége, dallamossága feltétlenül vonzhatja a fiatalokat, „becsalogathatja“ őket a zene magasabb területeire is. Mit nyernék vele, ha egy magasabb ízlésbeli szint abszolutizálásaként egy ilyen szerzőt kirekesztenénk műsorpolitikánkban? Nyilván csak veszítenénk. Meg hát kritikai megvilágítás is van a világon. Ha álláspontunk nem exkluzív, ha „megbocsájtunk“ azoknak is, akik ízlésünkbe nem férnek be, ámde élünk az alkalmal, hogy fenntartásaink kritikailag hangot adjunk, mindjárt bölcsebben és hasznosabban járunk el. Persze, ugyanolyan elítélendő a Chopin-példával ellentétes magatartás, amikor a közönségigény nevében teljesen lemondunk az ízlésbeli irányításról, és tág teret engedünk annak, ami kevésbé értékes, de népszerű.

Egy zenei intézménynek ki kell vajon állnia egy korszerű ízlés nevében az új és legújabb zenei alkotások népszerűsítéséért? Feltétlenül, ez kötelessége minden zenei intézménynek. És ha a közönség egyebet igényel? Vajon süketek maradhatunk-e a közönség ízlésének hangot adó véleményekre? Semmi esetre sem. Mi akkor hát a teendő? Zenei intézményeinknek nem szabad kísérleti állomássá változniuk, ahol bárki kipróbálhatja éppen elkészült vagy félig-kész szerzeményét. Csakis az értékeknek, a biztos érzékkel kifürkészett zenei újnak adhat — megfelelő adagolásban, megfelelő magyarázatokkal ellátva — teret, párhuzamosan a közönség igényelte valódi értékekkel. Utóvégre anyagi teret is kell teljesíteniük ezeknek a zenei intézményeknek, és nincs nyomasztóbb benyomás, mint az üres termek előtt lezajló előadások és hangversenyek.

A zeneileg exponált személy tehát adjon hangot fejlett egyéni ízlésének, de hangot kell adni a kor és

a társadalom általánosabb érvényű ízlésének is. (Sokszor olvasunk — cikkeken vagy egyebütt — hivatkozásokat a korszerűsége, a Kor ízlésére, mintha ez egy fejünk fölött lebegő elvont, megfoghatatlan, megfellebbezhetetlen parancs lenne. Pedig csak az lehet az igazi korszerűség, ami bennünk lakozik, amit a fejlett ízlésű egyének és társadalmunk magában hordoz mint ízlést, mint igényt. Minden egyéb hivatkozás egy elvont korszerűsége nem egyéb, mint szubjektív nézetek erőszakos becsempészése a köztudatba, nem a meggyőződés, hanem a diktátum eszközeivel, más esetekben pedig egyszerű sznobság.)

Természetesen az igazi, fejlett egyéni ízlés meghatározásán is sokat lehet vitatkozni. A kérdés így tehető fel: az egyén zenei ízlése élete folyamán állandó fejlődést, állandó finomodást mutat, így az emberiség egyetemes zenei kincstárából újabb és újabb műveket, szerzőket, stílusokat, korszakokat fogad be, ugyanakkor más műveket, szerzőket elvet a fejlődés során mint ízlésbelileg túlhaladottakat. Nos, a kérdés az, hogy ennek a fejlődésnek a során az adott egyén zenei érdeklődési köre egyre szűkülő vagy egyre táguló kört foglal-e magába? Nyilván vannak ilyenek is, olyanok is, ez alkat kérdése. De mi a helyes, mi az egészséges, mi a társadalmilag hasznos?

Nézetem szerint helyes és hasznos, sőt bölcs csakis az a fejlődés, mely körét állandóan tágítja; szubjektívizmusba, végső soron önmaga meglopásába torkollik az az irányzat, mely az ízlés nevében fokozatos leszűküléshez vezet. Az igazi zenész, az igazi tág látókörű ember ismérve az, hogy a túlhaladott, már megemésztett zenei értékeket nem veti el mint a maga (vagy éppen a mások) számára használhatatlan lomot. Új, magasabbrendű nézőpontjáról persze más megvilágításban fogja látni őket; lehet, hogy lesznek korszakok, amikor nem igényli őket, de ahelyett, hogy elvetné, valahova elraktározza ezeket az értékeket is, tudata egyik rejtett rekeszébe, ahonnan nem lehet tudni, mikor, milyen új érvénnyel lépnek majd elő ezek a mások által kiközösített értékek. Fontos, hogy mindent a maga nemében, a maga társadalmi, történelmi, nemzeti körülményei tükrében értékeljünk, ítéljünk meg, és mint ilyet viszonyítsuk a magunk egyéni ízléséhez. Vajon elvethetjük-e a reneszánsz zenéjét azon a címen, hogy a barokkban mindezt magasabb fokon írták meg? Egy zenei univerzumot veszítünk el ekképpen. Vajon Giottót ne értékeljük, mert Raffaellohoz mérten primitívek voltak eszközei? Egy világot veszítenénk el a fejlett ízlés téves abszolutizálása miatt. De kinek jutna eszébe az, hogy Giottót aztán már be se mutassuk a közönségnek? A zenében sokszor ez történik.

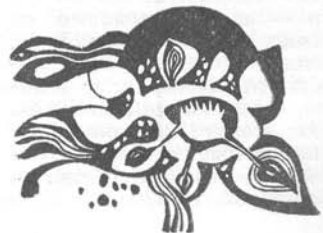
\*

Bocsásson meg nekem az olvasó, ha nagyon vázlatosan a magam egyéni zenei ízlés-fejlődését fogom vázolni, nem azért, mintha ezt tartanám az üdvözítő útnak, de az általam legjobban ismert példával szeretném konkrétá tenni az elmondottakat. Az alábbi táblázat az életkor és a zenei értékek összefüggését világítja meg, legsajátabb tapasztalataim alapján.

*meg; tán meg sem írom...“ Szerencsénkre mégis megírta, s a darab forró sikerével együtt (Lohinszky Loránd és Ferenczy István játszotta a két Bolyait) maga is forró ünnepelésben részesült.*

*A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör hasábjain adott sajtónyilatkozatában a neves — ma már világszerte ismert (Iszony című regénye 21 nyelven jelent meg, románul is) — budapesti író kellemes meglepetésének ad kifejezést, főleg a színészek játékára és a közönség rezonanciájára hivatkozva, s elismerően szól a fellendülő romániai magyar történelmi drámairodalomról.*

◆ *A középiskolák ifjú tehetségeinek a liceum falain kívül egyetlen, de kitűnő lehetősége van arra, hogy képességeikről bizonyosságot tegyenek: ez a megyénként és országos méretekben is szervezett diákolimpiász. Román nyelvből, matematikából, fizikából és vegytanból versengtek minden évben a tudóspalánták. Az Oktatásügyi Minisztérium és a Nyelvtudományi Társaság határozata értelmében az olimpiászt magyar és német irodalmi versennyel bővítik. A megyeközi szakaszt Kolozsvárott, illetve Nagyszebenben bonyolítják le. Nagyszerű alkalom ez az anyanyelv és irodalom megszerettetésére, amelynek, tehetségek kutatásán kívül, az lenne a hivatása, hogy ösztönözze a magyar és német irodalmi oktatás megújítását. Köszöntjük a biztató kezdeményezést!*



# téka

Szabó T. Attila

## Anyanyelvünk életéből

A csaknem 600 lap terjedelmű, szép kivitelű könyv az országhatárokon túl is ismert tudós kolozsvári nyelvész-professzor több mint négy évtizedes munkásságából ad izelítőt. A tanulmányok tárgykörei: nyelvművelés, román szókincs-hatás, névtudomány, nyelvtérkép-munkálatok. E tanulmánykötet jó példa arra, hogy értő kézben a szigorúan vett szak-tudomány is kitorhet szűk határai közül, s közelférközhet a művelt nagyközönséghez. Tudomány, kiadói törekvés és olvasói igény szép találkozása ez a könyv. Bizakodón várjuk a méltó folytatást, hiszen anyanyelvünk tájékán bőven van feltáráásra váró kérdés, tisztázatlan probléma, s nem utolsósorban a nyelvi műveltség gyarapítása, az igényes nyelvhaszndát területén sok még a tennivaló. (Kriterion Könyvkiadó, 1970.)

Sütő András

## Anyám könnyű álmot ígér

„Egy napon így szólt anyám: »Írhatnál rólunk is valami könyvet.« Regény? Naplójegyzetek? Memoár? Irodalmi szociográfia a legjobbakk közül? Vagy mindez együtt? Anyai bizonyos: a hazai magyar irodalom egyik legszebb hajtása ez a könyv. Több folyóiratunk (köztük a Korunk is) közölt belőle részletet, de igazán így szép — az első mondatától az utolsóig. Színtere a szülőhely, Pusztakamarás, az a kicsi mezőségi falu. Szereplői: sorsbántotta, -verte, -áldotta emberek, akiket szeretni kell, mert hozzájuk tartozunk, és ők hozzánk tartoznak. (Kriterion Könyvkiadó, 1970.)

## Életkor Zeneszerzők, műfajok, irányzatok

- 5—7 év egyszerű gyermekdalok, könnyű szanzonek
- 8—10 év operett-irodalom
- 11—12 könnyebb olasz operák: Rossini, Verdi, Puccini
- 13—14 első szimfonikus élmények: Csajkovszkij, Beethoven, mindkettőtől a hegedűverseny és az ötödik szimfónia
- 15—17 „nehezebb“ operák (Musszorgszkij, Mozart), újabb klasszikus és romantikus szimfonikusok
- 18 Brahms
- 19 Debussy, Ravel
- 20 Bartók
- 24—26 Sztravinszkij, Honegger, Prokofjev
- 27—30 Mai hazai és külföldi zeneszerzők
- 30 Bach és más régiek mélyebb megértése
- 31 a reneszánsz zenei térhódítása
- 32 új területek kutatása: kamarazene, Bruckner, Mahler, Schönberg, amerikai zene, kisebb régiek.

Erről a vallomásszerű táblázatról szeretném megjegyezni, hogy ilyen vázlatos formában nagyon erőltetett, szinte hamis, de azért mégis szemléletes képc egy (kissé késve induló) zenei ízlés útjainak. Szeretném hangsúlyozni, hogy a legszegébb első hatások kivételével nem vettem el végleg soha semmit az asszimilált értékekből, hanem mindegyiket igyekeztem az évek során elmélyíteni, kiszélesíteni. Hogy ez az út mennyire egyéni és nem általános, afelől nincs kétségem (benne érzik a II. világháború okozta mostoha körülmények hatása is), de abban is biztos vagyok, hogy sokan magukra ismerhetnek benne. Az operett-irodalom hódítását az magyarázta, hogy szülővárosomban azokban az években gazdag operett-élet folyt. Utána következő olasz opera-szeretetem egybeesik a szomszéd város operatársulatának gyakori vendégszereplésével. Közben megalakult a helyi filharmónia; ennek a repertoárja határozta meg a további fejlődést. A kolozsvári zeneakadémiai évek újítják a következő évek bázisát. Utánuk az út inkább egyéni.

Mindebből az a következtetés adódik, hogy a zenei ízlés bizonyos fokig szabályozható, irányítható. Ki-ki azt szereti meg, amit kap, ami gyakorlata hatol át érzékszervein. Ugyanakkor vannak a fejlődésnek törvényszerűségei, melyeket nem lehet kikerülni. Nem tudok elképzelni egy nyolcéves gyermeket, aki Bachtól, Wagnertől vagy Schönbergtől kapná első mély zenei benyomásait. A benyomások sokféleségét és a sokoldalúság megtartását lényegesnek tartom.

A zenei ízlés, ha meg is őrzi autonómiáját, tudatos, folyamatos zenei nevelés eredménye kell hogy legyen. olyan sokrétű, a legszegébb kortól kezdődő nevelése, mely a fejlődő ízlés előtt szélesre tárja a teljes zenei univerzum kapuját, és türelemmel, az egyéniség tiszteltbentartásával továbbítja — útbaigazító és nem szarnoki módon — a maga gazdagabb tapasztalatait. E nevelés nem nélkülözheti a tiszteltet minden kor és minden nemzet zenei értékei iránt.

Simon Dezső

# TALLOZÁS

## A társadalmi szerkezet homogenizálódása

(Lupta de clasă, 1970. 2.)

A szocialista rendszerben a demokrácia fejlődése és tökéletesedése a baráti társadalmi osztályok és rétegek érdekazonosságán alapszik, és ama feltételtől függetlenül megy végbe, hogy az egész dolgozó nép törekvéseit képviselő munkásosztály a társadalom vezető osztálya — állapítják meg tanulmányukban Ioana Anghel-Savonea és Cornelia Costache. Hazánk társadalmi-történelmi tapasztalata igazolta, hogy szerves kapcsolat van a társadalmi szerkezet és a demokrácia, ez utóbbi és a társadalmi szerkezet dinamikája között, ami a nép szocialista egysége megteremtésének, homogenizálódásának objektív irányzatát tükrözi. E szocialista egység megteremtése és megszilárdítása, a társadalmi szerkezetben végbemenő mély változások egész sor elméleti és gyakorlati problémát vetnek fel. Megoldásuk szorosan összefügg a párt programjában előirányzott szocialista társadalomépítési feladatok megoldásával.

A mai Románia társadalmi szerkezete a szocialista építés folyamatában alakult ki — mutatnak rá a szerzők. A termelőeszközök feletti magántulajdon megszüntetésével az alárendeltek és kizsákmányoltak az anyagi meg szellemi javak termelőivé és szervezőivé váltak. Noha a termelőeszközökre vonatkozó tulajdonviszony tekintetében létrejött az osztályok és társadalmi rétegek egyenjogúsága, a szocializmusban még fennmaradtak bizonyos egyenlőtlenségek az emberek munka- és életkörülményeit illetően. Ezeket az egyenlőtlenségeket magyarázza például a falvak viszonylagos elmaradottsága a városokhoz képest, a termelőerők elégtelen fejlettsége. Egy ideig még számolni kell a munkásosztály és a parasztság között levő lényeges különbségekkel. Egyébként az osztálykülönbségeken kívül még vannak bizonyos társadalmi különbségek általában a városi és falusi lakosság között (figyelembe veendő, hogy a falvakon nemcsak parasztok, hanem munkások, értelmiségiek és tisztviselők is laktak). Különbségek vannak továbbá a fizikai és szellemi munkát végzők között.

E különbségek és egyenlőtlenségek azonban nem változtatnak azon a té-

nyen, hogy Románia jelenlegi társadalmi szerkezete szilárd alapot jelent a struktúra további dinamikus és sajátosan szocialista fejlődése, a társadalmi, politikai, ideológiai, erkölcsi és kulturális egybeötöződés számára. Ilyen átalakulások mennek végbe elsősorban a szövetkezeti tulajdon fokozódó társadalmiasulása, valamint a parasztságnak a munkásosztályhoz való közeledése alapján (a szövetség megszilárdulása, a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő jelentős részének az iparba áramlása, az életmód fokozatos közeledése). Figyelembe veendő még itt az értelmiségiek számszerű gyarapodása, továbbá az is, hogy a szellemi dolgozók származásuk szerint a legkülönfélébb társadalmi kategóriákhoz tartoznak. A homogenizálódás folyamatát kedvezően befolyásolja az összes tevékenységi szférában megnövekedett intellektuális igény szint, az egész nép kiszélesedett kulturális látóköre.

A társadalmi szerkezet egyöntetűvé válásának jelenségeit a szerzők statisztikailag is szemléltetik. Így például az 1966-os népszámlálás adatai szerint az ország 19 103 000 főnyi lakosságának 40%-a a munkás kategóriába tartozott, 38,5%-a szövetkezeti paraszt, 12,30%-a értelmiségi és tisztviselő volt, 2,2%-a pedig szövetkezeti kisiparos. 996 000-re rúgott az egyéni gazdálkodást folytató parasztok száma, körülbelül 176 000-re a magánkisiparosoké. Megközelítőleg 146 000 személy más foglalkozást űzött. Következésképpen a szocialista Románia jelenleg több mint húszmilliósi lakossága munkásokból, parasztokból, értelmiségiekből, kisiparosokból, vagyis — jelentéktelen kivételektől eltekintve — dolgozókból áll.

### Adatok Brassai Sámuel népnevelő tevékenységéhez

(Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, XIII. 2.)

Az 1848 előtti évtizedekben alakult iskolai olvasótársulatok, városi kaszinók, társalkodó egyletek történetével és irodalomtörténeti, művelődéstörténeti jelentőségével kapcsolatban jelentős mennyiségű tanulmány, kisebb közlemény, adatközlés jelent meg; a vidéki értelmiségiek — „egy-egy felvilágosult, a kollégiumi önképzőkörök iskoláján átment fiatal tanító, pap vagy községi jegyző” — által a falusi lakosság körében szervezett olvasókörök történetét, jelentőségét tárgyaló munkák azonban hiányoznak. Most „az egész falusi olvasóköri mozgalomról, annak előzményeiről, sorsáról és tágabb összefüggéseiről valamivel pontosabb és

árnyaltabb képet" kapunk Antal Árpád tanulmányában (*A falusi lakosság olvasókörrei a reformkorban*).

A mozgalom megszületésében nagy szerepe volt Bölöni Farkas Sándor beszédének a kolozsvári Kaszinó 1833. augusztus 11-i közgyűlésén, amelyben többek között egy „valódi néplap” tervét is körvonalazta. „A Vasárnapi Újság, mely Brassai Sámuel szerkesztésében hamarosan meg is jelenik, kezdetől fogva derekasan megfelelt a Bölöni Farkas előterjesztésében körvonalazott népnevelői programnak... józan körültekintéssel és átgondoltsággal szerkeszti lapját, természetesen kerítve sort azokra a kérdésekre, amelyeket be akar lopni egyszerű olvasóinak tudatába... közleményeiben hosszasan elmélkedik a falusi iskolákról, gyakorlati szellemű, a nép igényeit és követelményeit nagyobb mértékben figyelembe vevő oktatást sürget, majd a félnalfabetizmus ellen indít hadjáratot, igen vonzó, az egyszerű emberek számára hozzáférhető formában fejtegetve a rendszeres olvasás hasznosságát.”

1837–1838-ban a Székelykeresztúr környéki helységekben kerül sor „paraszti olvasótársulat” létesítésére: Etéden, Kardácson, Alsósímenfalván, Tordátfalván és Medeséren. Néhány hónap alatt öt paraszti olvasótársulat születik — írja a tanulmány szerzője —, s mindezekről értesülünk Brassai néplapjából. A meglepő egyidejűség s a falvak közelsége kétséget kizáróan bizonyítja, hogy „nem elszigetelt, egymástól független jelenséggel, hanem valami olyasmivel van dolgunk, ami ezen a vidéken kezd mozgalommá terebélyesedni... A reformkori falu életében merész, soha nem volt úttörő vállalkozást látok bennük, melyek elsőként próbálnak szervezett keretet biztosítani a dolgozó parasztság szellemi igényeinek”.

A *Vasárnapi Újság*ban nyomon követhető a szerkesztő népnevelő és szervező munkája: „előbb a társulat eszméjét, az olvasás szükségességét fejtegeti, majd... gyakorlati útmutatásokat ad a népi olvasótársulatok szervezésére.”

Sajnos, a főkormányzéseknek az olvasókörökről 1838-ban a császári udvarhoz felterjesztett jelentése következtében a megszigorító intézkedések egy ígéretes mozgalom felszámolásához vezettek.

### Ideológiai szembesítés a cselekvéseméletben

(*Contemporanul*, 1970. 8.)

A politikai mozzanat fontos eleme a marxista gyakorlatelméletnek. Marin Trăistaru szerint Marx már a korai művek-

ben is a politikai cselekvés elsődlegeségét hangoztatta a politikai eszmerendszerekkel szemben. A meghatározó tényező kiemelése a marxizmus klasszikusainál semmiképpen sem jelentette a megismerés, a gyakorlat tudatos előkészítésének lebecsülését. A gyakorlat — és így a politikai gyakorlat is — feltételezi a cselekvés objektív feltételeinek fogalmi elemzését. A társadalmi törvények ismeretére támaszkodó tudományok ideológia általában növeli a cselekvés hatékonyságát, és felgyorsítja a fejlődési folyamatot. Ennek ellenére a gyökeres társadalmi átalakulás csak az emberek sokoldalú gyakorlati tevékenységének eredménye lehet.

Az elméleti modell és a praxis összefüggését és jellegét mindig a konkrét történelmi körülmények határozzák meg. A fogyasztói társadalomban a demokratikus szabadságjogok — még ott is, ahol az alkotmány szentesíti őket — egyre formálisabbá váltak. A néptömeg — mely a szerző szerint ma is a történelem legfőbb szubjektuma — nem vesz részt a politikai élet és a gazdaság irányításában. A fejlett kapitalista országokban az alapvető ellentmondást súlyosbította az, hogy a tudományos-műszaki forradalom meggyorsította a tőkekoncentrációt, a termelőerők fejlődése viszont nem vont maga után a többi társadalmi viszony megváltozását. Sajátos módon alakult az ember helyzete is. Az anyagi bőség ellenére az elidegenedés ma sokkal nyomatékosabban jelentkezik, mint a tőkés társadalom előző szakaszaiban: az ember legfőbb értéke az, hogy fogyasztó, sőt, csak vásárló. A tudat-manipuláció ezt a helyzetet „megnyugtató” látszatokkal fedi és elviselhetővé teszi, ami még inkább súlyosbítja az elembertelenedés folyamatát, állapítja meg a tanulmány szerzője.

Trăistaru néhány polgári szerző — Marcuse, Duverger és Ricoeur — személyét méltatja mint olyanokét, akik szembe fordultak a fogyasztói társadalom torzulásaival, és próbálják megtörni a manipuláció következményét: a politikai és ideológiai közömbösséget. Erdemeik elismerése mellett rámutat tévedéseik forrására is: a tudományos-műszaki forradalmat a társadalmi fejlődés kizárólagos tényezőjének tekintik, és főként ezért nem látják az alapvető különbséget a szocialista és a kapitalista viszonyok között.

A cikk befejező részében a szerző a szocialista demokrácia jelentőségével foglalkozik. Hazai példákra hivatkozva bizonyítja, hogy a szocialista demokrácia a társadalmi viszonyok humanizálásának és a fejlődési folyamat gyorsításának fontos politikai eszköze.

## Arany János és George Coşbuc életpályájának, költészetének hasonlósága

(*Filológiai Közöny, XV. 1—4.*)

Az MTA Modern Filológiai Bizottsága és az Irodalomtörténeti Társaság világirodalmi folyóirata (a 60 éves Kardos Tibort köszöntő) ünnepi számában Pálffy Endre írt figyelmet érdemlő tanulmányt Arany és Coşbuc eszmei rokonságáról. A szerző a román és a magyar szakirodalom széles körű áttekintésével és felhasználásával meggyőzően bizonyítja tételét.

Arany költészetének hatása Coşbucra hitelt érdemlően nem mutatható ki, elismert viszont Coşbuc rajongása Petőfi iránt. Ennek ellenére — írja Pálffy — Coşbuc mégis Arannyal tart eszmei rokonságot, s kimutatja életük és költészetük közös vonásait, hasonlóságait, illetve párhuzamosságait, de hadd idézzük a szerzőnek erre vonatkozó néhány megállapítását: „Ismeretes, hogy Aranyra valószínűleg hatással volt Erdélyi János kritikus és népköltési gyűjtő 1842-ben tartott előadása, amelyben kora írót arra szólította fel, hogy tanuljanak a néptől, mérítsék témájukat a nép életéből. Hasonló indítékokkal szolgált Coşbuc számára a kolozsvári egyetem tanára, Grigore Silaşi, aki például állította kortársai elé a román nép életét, hagyományait, költészetét. Az ő hatása alatt fedezi fel Coşbuc a román folklór kincseit, a népszokásokban rejlő költőiséget, a népi gondolkodásban, szólásokban, közmondásokban felbukkanó bölcsesség gazdag példatárát.”

Pálffy szerint Arany és Coşbuc balladáinak közös jellemvonása a lélektani mozzanatok mélyreható elemzése, a komor, tragikus színezet, a szerkezet világossága, a sűrített cselekmény, a nyelvezet helyenkénti archaizmusa.

Mindkettőjüket egyformán igazolja a költészet szorosan vett szakmaisága, s erről szóló írásaikból ma is sok tanulmányt vonhatunk le.

### A humanizmus mint közvetítőerő

(*Internationale Dialog Zeitschrift, 1970. 1.*)

Harmadik éve folyik a „dialogus” e lap hasábjain marxisták és hívő keresztények között. A XX. század történelme szolgál néhány olyan példával, amikor a kommunisták meg a hívők — világszemléletüktől és hitvallásuktól függetlenül — a közös harcot választották, mert cél-

jaik — az ország felszabadítása, a fasizmus megdöntése — egybeestek.

Az említett vita főként a következő két kérdéskomplexumot igyekszik tisztázni: mi lehet a két ideológia közötti tartós közvetítőerő, és az együttműködés milyen formája valósítható meg a marxisták, az ateista humanisták és a hívő keresztények között.

A ljubljana-i Zdenko Roter az első kérdés-csoporthoz szól hozzá A humanizmusban látja az együttműködés egyetlen lehetséges alapját, mert a humanizmus „egy és oszthatatlan”: a világon egyetlen-egy emberiség létezik, amely független az egyének ideológiai, faji, nemi, nemzeti hovatartozásától. A humanizmusnak két célja van: egyrészt „emberszabású”, sokoldalú képességekkel rendelkező egyének kifejlesztése, másrészt pedig emberi, emberhez méltó kapcsolatok kialakítása a társadalom tagjai között. A történelem folyamán persze többször megváltozott a humanizmus tartalma, értelmezése, az említett két elem közötti erőviszony.

A cikkíró fejtegetése szerint a kereszténység kialakulása annak idején új humanizmus előretörését is jelentette, a keresztény felebaráti szeretet hittétele bizonyos szempontból haladó volt, azonban a kereszténység nem tudta megvalósítani humanista elképzeléseit: a kereszténység története nem a felebaráti szeretet története, hiszen a vallás értékeit végül is antihumanista célokra, az uralkodó osztályok érdekében használták fel. A marxizmus nem tagadta meg a múlt reális humanista eszményképeit, hanem továbbfejlesztette őket: elméleti felebaráti szeretet helyett magasabbrendű, tevékeny, gyökeréig emberi szolidaritást hirdet. A népi hatalom a biztosíték arra, hogy az emberiség történetében először nem emberellenes célokra használják fel a humanista jelszavakat. A humanizmus természetesen nemcsak lelkesítő, szép eszmény, hanem kemény feladat is volt mindig, küzdelem; a szocialista-kommunista társadalmi rendszert kivéve minden más rendszer akadályokat gördít a humanizmus két eleme közötti összhang elé, magának a humanizmusnak az előretörése elé. Még az örök emberi természetből fakadó „antihumanista korlátok” (betegség, előregedés, halál) is más-más képet mutatnak különféle társadalmi rendszerekben.

Roter arra hivatkozik, hogy a humanizmus, mivel a társadalom velem szemben kifejtett ellenállását igyekszik gyöngíteni, a fennálló társadalmi rendszer kritikája is. Ezért sem hanyagolható el az a humanista tartás, amelyet a vallás az em-

bertelen és emberellenes kapitalista társadalom tagjainak adhat, főleg abban az esetben, ha az egyház a ködös felebaráti szeretet helyett végre tevékeny, konkrét humanizmust hirdet. A marxisták és a hívők összefogásának csak ilyen humanizmus lehet az alapja, különben lehetetlen a tartós együttműködés, bármilyen szükségszerű volna is. Korunkban egy ország, egy földrész emberellenes tendenciáinak hatása már nemcsak egy ország, egy földrész területére szorítkozik: az egész emberiség megsemmisül az atomháború veszélyével fenyegető vietnami háborút, a dollármilliárdokat elnyelő fegyverkezési hajszát, a gazdaságilag elnyomott országok létezését, a kommercializálódást, a gyarmattartást, a tőke uralmát a föld egy részén.

### A „pesszimista“ Antonioni

(*Young/Jeune Cinema & Theatre*,  
1969. 4.)

„Az amerikai fiatalok lázadása nem olyan felületes, mint például az angoloké, amely csupán külsőséges jelekben nyilvánul meg, mondjuk az öltözékekben. Amerikában ez sokkal mélyebben gyökerezik, érinti és megváltoztatja az összes társadalmi rétegeket. Az idősebbek és a fiatalok között fennálló, alapvető és bonyolult, áthidalhatatlan ellentéteket tükrözi...“ A *Vörös sivatag* és a *Nagyítás* világhírű rendezője, Michelangelo Antonioni szájából hangzottak el ezek a szavak, amikor a Nemzetközi Diákszövetség Prágában megjelenő lapjának egyik munkatársa, Martin Broz, legújabb filmjéről beszélgetett vele.

Hogyan látja Antonioni a mai amerikai fiatalokat? Új filmjében egy fiatal titkárnő és egy hippy jelenik meg, s a társadalmi élet különböző helyzeteiben tanúsított magatartásuk révén nyújt át-fogott képet a mai amerikai életéről. „A *Zabriskie Point*-ban az ember felszabadulásának valamilyen lehetőségét keresem — vallja a film rendezője —, a szó bensőséges értelmében. Jól körvonalazott egyének álmodozó, személyes története lesz. Körülöttük ott lesznek a hegyek, a sivatag, a házak, a kaktuszfák, s ugyanakkor gettók, szenvedő és lázadó emberek is, olyanok, akik megértették a lázadás szükségességét, de nincs meg bennük a kellő erő hozzá. Persze azt is bemutatom, hogy ezért ki a felelős...“

Antonioni ezután hosszú fejtegetésben vázolja az amerikai egyetemi ifjúság vi-

szonyulását az ország legegésőbb kérdéséhez. A fiatalok mozgalmának erejét és eredményességét — szerinte — két dolog gátolja: egyrészt az, hogy az egyetemeken nagy többsége gazdasági függőviszonyban van bizonyos állami vagy katonai intézetekkel; másrészt pedig a fiatalok egyetemi tanulmányaik elvégzése után rendes polgárokként beilleszkednek a „jóléti társadalomba“, „elfelejtik“ diákeveik harcait, eszményeit, úgyszólván háttérbe fordítanak hajdani célkitűzéseiknek. Ez nagyon veszélyessé válhat egy olyan társadalomban, ahol az erőszak állandóan növekvő jelei mutatkoznak.

„Csak forradalmi úton következhet be változás. De fegyveres forradalomra nem lehet ma gondolni. Félek az erőszaktól, ez nem lehet a forradalom egyetlen eszköze...“ — mondja Antonioni, s a haladó eszmék egyre szélesebb körű, világméretű elterjedésével kapcsolatban leszögezi: „Valóban, ez lehetne a harc mai lehetséges formája... De nem vagyok optimista...“

Amint a nyilatkozatból kiderül, a *Zabriskie Point* című film forgatásának időszaka valószínűleg úgy szerepel majd Antonioni életrajzában, mint egy új világrész szellemi-politikai felfedezésének a kora. Vagy rövidebben fogalmazva: keserű amerikai tapasztalat...

### Egy író-szerkesztő tapasztalatai

(*Jelenkor*, 1970. 2.)

A 13. évfolyamánál tartó pécsi irodalmi folyóirat az utóbbi években egyre inkább kilépett a helyi érdeklődés szférájából, igényes, érdekes közleményeivel magára vonta a figyelmet, számon tartandó fórummá vált a magyarországi irodalmi életben. Ebben jelentős szerepe volt Tüskés Tibornak, az irodalomtanárnak, esszéírónak, kritikusnak, aki 1959 és 1964 között a folyóirat főszerkesztője volt. Amint az ismert fiatal prózaíró, Bertha Bulcsú interjújából kiderül (*Interjú Tüskés Tiborral*), Tüskés változatlanul Pécsset tekinti otthonának, jelenlegi munkája szerzői is ehhez a városhoz kötik. (Szerkeszti a Jelenkor Magvető könyvsorozatát, *A pécsi irodalom kistüskére* címmel a helyi irodalomtörténeti emlékeket gyűjti össze, és közli a folyóiratban, éppen ebben a számban például, a Babits-emlékeket.)

Emberi-írói-szerkesztői tapasztalatairól őszintén vall az interjú készítőjének. A legfontosabbakról: „Irodalmunk tele van előítéletekkel. Ilyen az is, hogy urbánus



és népi... Akárhogy berzenkedünk ellene, akárcsak hipotetikusan, tudomásul kell venni a magatartás jelenlétét, nemcsak visszamenőleg irodalmunkban, hanem a jelenben is... Származásom, nevelésem, műveltségem: városi, ha tesszük: polgári, értelmiségi, humanista. Eszméim és eszményeim, indulataim és érzéseim viszont oda húznak, ahol az úgynevezett népi írók álltak és állnak. Hogyan lehet ez? Talán érik már csírájában az a magatartás, amely nem egymást kizáró fogalmaknak tartja a városi-humanista műveltséget és a népi-forradalmár indulatot?“

Nem kevésbé figyelemre méltó az író-szerkesztő-tanár hármaskör összeegyeztetéséről, összefonódásáról tett megjegyzése: „Kezdetben volt a kódexet író szerzetes író: Anonymus. A török harcok kora hozta a katona író: Zrínyi, Balassi. A reformáció korában megszűletett a prédikátor író. A XIX. század elején a jogi pályáról startoltak az írók: Kölcsey, Vörösmarty. Volt, a színeszet kísérte meg: Petőfi, Arany, Vajda. A huszadik században belép a tanár-író típusa: Babits, Kosztolányi, Juhász, Tóth Árpád, meddig soroljam? Mi lehet bennük a közös? Németh László szavával válaszolnék: a vállalkozás. Az ügy maga mindig fontosabb, mint az elérhető cél. A feladat jobban ösztönöz, mint a remélhető siker. Az írás: magatartás, cselekedet...“

Végül érdemes idéznünk, amit a *Jelenkor* szerkesztőjeként, munkatársaként mint az irodalmi folyóiratról kialakított véleményt fogalmaz meg Tüskés: „Az irodalmi folyóirat »hagyományos« formája alighanem átalakításra szorul. Egy-egy problémát, társadalmi vagy világnézeti kérdést sokoldalúan megvilágító különszámoknak lesz jövője. Az olvasmány átköltözik a könyvtestekbe, a folyóirat az eszmélkedés, a nyílt véleménymondás, a dialógus fóruma lesz. Persze, ennek is van hagyománya nálunk. A *Tanú*, a *Válasz*...“

### Xenopol, a kultúra és civilizáció teoretikusa

(Románia iiterarű, 1970. 9.)

A nagy román tudós és gondolkodó halálának 50. évfordulója alkalmából V. Vetiřanu cikke számba veszi Xenopol sokoldalú tevékenységét, és kitér egy olyan, egész gondolkodására jellemző területre, amelyet eddig alig tanulmányoztak: a

kultúráról és civilizációról szóló elméletére. Xenopol kultúra-elméletének megértéséhez a kulcsot történelemfilozófiai szemlélete adja. Köztudomású, hogy a kortárs történelemtudományban uralkodó fejlődés- és okság-elv kritikai vizsgálatából kiindulva, Xenopol eredeti szempontokhoz jutott el a történelmi jelenségekben érvényesülő folyamatosság és ismétlődés tényét illetően. Jóllehet Xenopol nem vállalkozott korszakalkotó feladatra a történelemtudományban, történelemfilozófiai munkássága mégis kiemelkedő.

A kiforrott Xenopol történelemszemlélete sokat merített fiatalkori kultúra-elméleti vizsgálódásaiból. Olyan életkorban, amikor mások alig alkotnak maguknak a világról filozófiai képet, Xenopol felvázolta és kidolgozta egyéni elméletét a kultúráról és civilizációról. Kiinduló megállapítása az, hogy a haladás, az emberi lét lényegi sajátossága — nem fogható fel másképp, csakis szoros összefüggésben a kulturális jelenségekkel. Abból a tényből, hogy a külvilág meghatározott viselkedésekre és válaszokra készítet, Xenopol az emberiség szüntelen haladásának következtetését vonta le, és úgy vélte, hogy ez a haladás a végtelen felé tart.

A cikk ismerteti Xenopol nézetét a nemzeti és a kulturális összefüggéséről. E kérdés kapcsán a történész mindennek előtt azt hangsúlyozta, hogy bármely kultúra meghatározó alkotóelemei az adott nemzet saját tevényéből sarjadnak. Valamely kultúra kialakulásának folyamata nem véletlen, hanem valóságos összetevőként épül bele a nép társadalmi és nemzeti életének szférájába. A civilizáció létrejötte, jellege kialakulásának számos oka van — vallotta Xenopol —, s ezeket az okokat ő maga a nemzeti kultúrában vélte felfedezni. A kultúra alakulását megszabó tényezőket Xenopol a nyelvben, a jogban, az erkölcsben, az irodalomban, a nemzeti hagyományokban és a művészetekben találta meg. Szerinte a nemzeti és a kulturális belső összefüggése csak akkor érthető meg, ha szem előtt tartjuk a történetiséget. Xenopol megértette a kultúrák közötti állandó kommunikáció jelentőségét. A nemzeti kultúra — szerinte — a népek létközegét alkotja és táplálja, de ugyanakkor elősegíti magát az egyetemes haladást.

A cikk szerint Xenopolt úgy tekinthetjük, mint a hazai kultúrfilozófia egyik előfutárát. Művei tartalmazzák a kultúra nemzeti sajátosságáról vallott ama felfogásnak a csíráit, amely később Lucian Blaga kultúrfilozófiájában teljeseedik ki.

# LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

## Újabb Petőfi-legenda?

*Sok változatban írták le az 1849. július 31-én, a fehéregyházi csatatéren történeteket, Petőfi Sándor halálának, illetve eltűnésének körülményeit. Megnyugtató módon azonban a kutatások nem tudták tisztázni az eseményeket.*

*Fülei István bácsi, aki Székelyudvarhelyen, a Rákóczi út 12. szám alatt lakik, azt állítja, hogy a kutatók téves úton jártak. Elbeszéléséhez hozzá nem teszek, el sem veszek belőle.*

Anyai nagyapám, Kassai Mihály, szücsmester volt. Tőle tanulgattam a mester-ség első fogásait. Engem nagyon szeretett, együtt himeztük a szebbnél-szebb bun-dákat a nyitott tűzhely és a mécses világánál. Szeretett mesélni élete folyásáról, sokszor dalogatott is munka közben. Beszélt a fehéregyházi csatáról, amelyben részt vett mint tüzérmester. Ott volt a világosi fegyverletételnél is.

A fehéregyházi csata, ahogy nekem mesélgette, hajnalban kezdődött. Bem tábornok a segesvári országúttól jobbra, a dombokról vezényelte tüzeit. Nagyapám egyszer figyelmeztette, hogy vigyázzon, mert az ellenség éppen oda céloz. Bem azt válaszolta, hogy nem kell félni, kitartja a kalapját is neki. Meg is tette, és ekkor sebesült meg a lábán. Mielőtt azonban elvitték volna a falu felé, személyesen irányozott be egy ágyút, és tüzet vezényelt. Így lőtte le az ellenség tábornokát.

Bem ezután egy ledől ház kéménye mellől irányította csapata hadmozdulatait. Parancsait Petőfi továbbította, aki szürke lován ült. A csata késő délutánig tartott. Közben maga Petőfi is támadásra indult a huszárokkal. A Nagyküküllő omladékos, néhol süppedékes partján, a bokrok és fák fedezetében igyekeztek az ellenség oldalára. A folyó és a patakok meg voltak áradva, mert a megelőző négy nap esett az eső. Petőfi lova alatt beszakadt a part, és akarva, nem akarva a folyóba ugratott. A zavaros áradatból ki nem látszó, letört fa csonkja felnyársalta a lovat, amely aztán vergődés közben maga alá nyomta lovasát is. Az előre vágózó huszárok nem látták a történeteket, de nagyapám távolabbról végignézte.

A csatavesztés után a menekülő huszárok egy része Székelykeresztúron húzó-dott meg.

A világosi fegyverletétel napján az elkeseredett huszárok Görgeyre támadtak. Csak a közbelépő cári csapatok mentették meg a felkoncolástól. A támadó huszá-rokból csak huszonnégyen tudtak megmenekülni.

Nagyapámtól tanultam meg a Nemzeti dalt és egy nótát, amelynek töredékére is emlékszem: „Világosnál, Világosnál a huszárok könnyeznek, Sírva-sírnak vesze-delmén a magyar nemzetnek.”

Petőfi Sándor felesége férfiás öltözékben, kis fiával együtt a fegyverletétele után nemsokára Székelyudvarhelyen járt. Valina Mihály fogadójában szállt meg, a vár mellett. A fehéregyházi csatában részt vett honvédektől érdeklődött. Nagy-apámat is hívta. Borral kínálta, koccintottak, majd elbeszélgettek. Kijelentette, hogy most már megnyugodott, és bárcsak előbb beszélgethettek volna, akkor nem bon-tottak volna fel annyi sírt.

Volt nagyapámnak egy szép fekete lova. Sokszor küldött, hogy úsztassam meg a Küküllőben, a nagy gát alatt. Biztatott, ne féljek, mert ez a ló nem hagyta volna Petőfit sem a vízbe veszni.

*A székelyudvarhelyi református egyházi anyakönyvek tanúsága szerint az elbeszélő Fülei István 1886. március 18-án született, apja, szintén Fülei István, 1862. április 12-én. Anyja, Kassai Róza, 1862. augusztus 21-én. Anyai nagyapja, Kassai Imre 1819. november 7-én született és 1892. május 10-én hunyt el. Foglalkozása „szöcs”, halálának oka „tüdővész, kimerülés”.*



Kozma István: Petőfi

Ezekből az adatokból következik, hogy Kassai Imre, a nagypapa, 29 éves volt a fehéregyházi csata idején. Amikor meghalt, unokája, az elbeszélő, hatéves múlt.

Meg kell még jegyeznem, hogy Fülel István bácsi a nagypapját állhatatosan Kassai Mihálynak nevezi, holott ez anyai dédnagyapja volt, amint nagypapjának, Kassai Imrének születési anyakönyvéből kitűnik. Nincsen azonban feltüntetve sem születési, sem elhalálozási dátuma, sem egyéb adat életkorára vonatkozólag.

Fülel István bácsi három középiskolai osztályt is végzett, majd kitanulta ősei mesteriségét, és azt folytatja ma is. Korához képest jó erőben van. Mondanivalóját értelmesen adja elő, de néha nem tartja be a gondolati sorrendet. Élete folyására, az eseményekre jól emlékszik.

Székelyudvarhely, 1970. február.

Csergő Bálint  
jogtanácsos

## Kovács Katona Jenő ifjúkori arcképehez

A *Korunk* 1970. 1. számában Török Sándor személyes visszaemlékezései alapján adatokat közölt Kovács Katona Jenőről, a nagykarolyi gimnázium tanulójáról. Talán nem érdektelen, ha az író ifjúkori arcképehez néhány vonással magam is hozzájárulok.

Az említett cikkben csak egyetlen tény szorul kiegészítésre. Kovács Katona Jenő ugyanis nem az V. osztálytól kezdve tanult a zilahi gimnáziumban. A nagykarolyi fiúgimnázium értesítője szerint az 1925–1926-os tanévben harmincan jártunk az V. osztályba, román nyelvű tagozaton (*Anuarul Liceului „V. Lucaciu“ din Carei pe anii școlari 1924/1925—1930/1931*, Carei, 1931), köztünk Kovács Jenő. Jenő a gimnázium VI. és VII. osztályát végezte Zilahon. 1928 őszén együtt tettünk érettségi vizsgát a szatmári Eminescu Líceumban.

Nagykarolyban a gimnázium III. osztályában Kovács Katona Jenő írta a legjobb magyar irodalmi dolgozatot *Egy napom a szünidőben* címmel. A dolgozatot Kövendi irodalomtanárunk felolvastatta az osztályban, olyannyira kiválónak tartotta. Jenő negyedikes gimnazista korában Papp Géza harangozónál lakott. Ez idő tájt egy kis repülőgépet szerkesztett Ujházy tanár útmutatásai alapján. A gimnázium V. osztályában a román nyelv tanára is felismerte Jenő tehetségét. Ennek bizonyítékaul említem meg, hogy az intézet Kovács Katona Jenőt küldte Bukarestbe



*Alló sorban balról a negyedik Kovács Katona Jenő*

egy versenyvizsgára. Ezen ugyan nem nyert díjat, de nagyon sokat jelentett az, hogy a nagykarolyi Vasile Lucaciú Fiúgimnázium magyar nemzetiségű tanulót küldött román nyelvű versenyvizsgára.

A 30-as évek elején a kolozsvári egyetemen együtt hallgattunk francia irodalmi előadásokat. Mindig egymás mellett ültünk. A francia nyelvészeti előadásokat azonban nem szerette, nem is nagyon hallgatta. Az előadások megkezdése előtt olykor sokat vitázott évfolyamtársaival magyar irodalmi kérdésekről. A vitafelek elismerték Kovács Katona Jenő nagy jártasságát a magyar irodalomban. A francia nyelvészeti vitákon felvetett kérdéseket viszont általában így döntötte el, fölényesen: „Én ezt gyakorlatból tudom.” Ehhez az írásomhoz a kisdíák-korból egy csoportképet mellékelek, amelyen látszik, hogy rosszkedvű, sovány és fanyar volt, ám — úgy gondolom — nem csak a felvétel idejekor.

Előttém is említette, hogy írt egy társadalomtudományi jellegű munkát, amelyet azonban erősen szocialista hangvétele miatt nem engedtek kinyomatni.

Kismajtény, 1970. február.

Varga Béla Tibor  
tanár

**HELYREIGAZÍTÁS.** Spielmann József *Elsüllyedt örökség?* című cikkében, az 1970. 1. szám 119. lapján, tévesen szerepelt Mihail Halici „latin-magyar” szótára. **Helyesen:** latin-román szótár.



# Sumar

<i>Miron Constantinescu</i> : Lenin și științele istorice	467	<i>Lázár József</i> : Să stăpînim o lume...	568
<i>Gáll János</i> : Despre concluziile celui de-al doilea război mondial	472	<i>Gazda József</i> : Temă cu variațiuni	569
<i>Jakó Zsigmond</i> : Rolul istoriografilor maghiari din România	484	VIATA INTERNAȚIONALĂ	
<i>Camil Mureșan</i> : Reflecții pe marginea cercetărilor actuale în istoriografia noastră	492	<i>Al. G. Savu</i> : Tendințe de neutralitate ale României la începutul celui de-al doilea război mondial	572
<i>Jordáky Lajos</i> : Cîteva sarcini ale cercetării istoriei contemporane	496	TRIBUNĂ	
<i>Ferenczi Géza — Ferenczi István</i> : Cercetări de istorie medievală și de arheologie în Transilvania	500	<i>Tóth Sándor</i> : Relația structură-funcție în cultura noastră	580
<i>Georgius Reicherstorffer</i> : Către cititor (trad. de Tóth István)	505	ISTORIE VIE	
<i>Pataki József</i> : Legendă și realitate	506	<i>Fuchs Simon</i> : Rozvány Jenő — un căutător al dreptății	588
<i>Kovács József</i> : Studiarea istorică a perioadei de trezire și conștiinței naționale	511	<i>Egyed Akos</i> : — Sociografiile satești ale lui Braun Róbert	596
<i>Janus Pannonius</i> : Epitaf pe mormîntul lui Hunyadi (trad. de Tóth István)	516	DOCUMENTE	
<i>Imreh István</i> : Noi tendințe în istoriografia agrară	517	<i>Csetri Elek</i> : O scrisoare inedită a lui Bălcescu din 1849	601
<i>Dávid Ferenc</i> : Epigramă (trad. de Tóth István)	523	<i>Csallány Dezső</i> : Descifrarea unor texte secuiești de scriere runică (într. de Bodor András)	604
<i>Páskándi Géza</i> : Oaspetele (dramă istorică)	524	EDUCAȚIE — TINERET	
<i>Váci Mihály</i> : Vreme ploioasă (versuri)	547	<i>Fazoli Sándor</i> : Structura în predarea istoriei	614
<i>Balogh Edgár</i> : La moartea lui Veres Péter	548	REVISTA	
Versuri de <i>Kiss Benedek</i> , <i>Kovács István</i> , <i>Utassy József</i> , <i>Rózsa András</i> , <i>Haraszi Miklós</i>	550	<i>Szilágyi Júlia</i> : Sete (Operă și lume)	618
<i>Vámos Miklós</i> : Prefață la confesiile unui scriitor celebru	555	<i>Simon Dezső</i> : Căile formării gustului muzical	621
OGLINDĂ		POȘTA REDACȚIEI	
<i>Furdek Mátyás</i> : Perspective în agricultura noastră	558	<i>Csergő Bálint</i> : O nouă legendă despre Petőfi?	630
<i>Pap István</i> : Zootehnia în sistemul de fermă	562	<i>Varga Béla Tibor</i> : La portretul de adolescent al lui Kovács Katona Jenő	631
NOTE			
<i>Benkő Samu</i> : Farczady Elek la 80 de ani	566		

CRONICĂ, BIBLIOTECA,  
REVISTA REVISTELOR

# KORUNK

1970

## *Megjelent*

1. Valóság és magatartás
2. A strukturalizmus vitája
3. Élő leninizmus
4. Történelemírás, önismeret

## *Előkészületben*

5. Nemzetközi természetvédelem
6. Együttélésünk múltja és jövője
7. Mai fiatalok
8. Bartók szellemében
9. Nyelv és társadalom
10. A nevelés problémái

1970

# KORUNK